శ్రీ

ఆన్ధ్రకవితరంగిణి

ఏడవ సంపుటము

రచయిత :

శ్రీ చాగంటి శేషయ్యగారు

ద్వితీయ ముద్రణ : డిసెంబర్, 1999

ప్రకాశకులు :

హిందూ ధర్మశాస్త్ర గ్రంథ నిలయము,

ఫ్లా, 103ఎ, మర్కజీమర్యాద అపార్టుమెంట్స్, అడిక్‌మెట్, హైదరాబాదు.

వెల : 260/-

శ్రీ

ఆంధ్రకవితరంగిణి

ఏడవ సంపుటము

రచయిత :

శ్రీ చాగంటి శేషయ్యగారు

ద్వితీయ ముద్రణ : డిసెంబర్, 1999

ప్రకాశకులు :

హిందూ ధర్మశాస్త్ర గ్రంథ నిలయము,

ఫ్లాట్ నెం. 103ఎ, మర్యాజీమర్యాద అపార్టుమెంట్స్, అడిక్‌మెట్, హైదరాబాదు.

వెల : 260/-

⑤

విషయసూచిక

96. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు 1

I కృష్ణరాయల వంశవర్ణనము 2

(1) తుళువవంశీయులు క్షత్రియులా! 5

(2) రాయలతల్లి భోగకాంతయా ! 9

(3) రాయలు కర్ణాటకుఁడా ! యాంధ్రుఁడా! 14

II కృష్ణరాయల జననము 16

III కృష్ణరాయల రాజ్యస్వీకార కాలనిర్ణయము 20

IV కృష్ణరాయల పట్టాభిషేకమహోత్సవ కాలనిర్ణయము 23

V కృష్ణదేవరాయల భార్యలు 32

(1) భార్యలనుగూర్చిన కథలు. వరదరాజమ్మ లేక తుఖ్ఖాదేవి లేక రుచీదేవి 33

(2) గాండ్లసంగ కథ 37

(3) విదేశీయుల వ్రాఁతలు 38

(4) శాసనములు, గ్రంథములు 39

(5) చిన్నాదేవి 40

(౧) రాయలు చిన్నాదేవిని పెండ్లియాడెనా! 41

(౨) గాండ్లసంగ చిన్నాదేవియా ! 42

(3) చిన్నాదేవి యెప్పుడు చనిపోయినది ! 43

(6) తిరుమలదేవి 44

(౧) రాయల పట్టాభిషేకమునాటికిఁ దిరుమలదేవి వివాహమైనదా ! 47

(7) రాయల మూఁడవభార్య (గజపతి కూఁతురు) 48

(౧) గజపతితనయ నామవిచారణము 49

(౨) గజపతి పుత్రిక పేరు లక్ష్మీదేవి 51

(౩) ఆముక్తమాల్యద కృత్యాదిపద్యము 51

(౪) గజపతిపుత్రి భర్తను జంపఁదలపెట్టెనా ! 54

(౫) ఈమె వివాహ మెప్పుడెచ్చట జరిగినది? 56

(8) అన్నపూర్ణాదేవి యెవ్వరు ? 57

VI కృష్ణరాయల సంతానము 58

VII కృష్ణరాయల దిగ్విజయములు 62

(1) రాయల శత్రువులు 62

(౧) ఉమ్మత్తూరు గంగరాజు 63

(౨) బహుమనీ-మహమ్మదీయులు 64

(౩) ప్రతాపరుద్రగజపతి 66

(2) రాయల మొదటియుద్ధము 68

(౧) పరిభూతసుంత్రాణబిరుదము 68

(౨) రాయలు మహమ్మదుషాహాతో రణమొనర్చెనా! 69

(౩) ౧౫౧౯ లో రాయచూరు ముద్గల్లుదుర్గము లెవరి స్వాధీనమం దున్నవి? 72

(౪) ౧౫౧౯ లో రాయచూరుదుర్గము రాయల వశమైనది 76

(౫) మొదటి రాయచూరుయుద్ధము 78

(3) దక్షిణదేశవిజయము 80

(4) రెండవరాయచూరుయుద్ధము 81

(౧) ఆదిల్‌ఖా నెవ్వరిచే నెప్పుడు మరణమందెను? 83

(i) ఇతని మరణమునుగూర్చి చరిత్రకారుల యభిప్రాయములు 89

(ii) కృష్ణరాయల బిరుదములు 91

(iii) ఆదిల్‌ఖానుని మరణకాలనిర్ణయము 95

(౨) గుల్బర్గాపై మొదటి దండయాత్ర. సుల్తాను చెఱవిముక్తి 97

(౩) పోర్చుగీజు చరిత్రకారుల వ్రాతలు 100

(5) పూర్వదిగ్విజయములు 105

(౧) పూర్వదిగ్విజయయాత్రలను దెలుపుశాసనములు 107

(౨) ఉదయగిరి విజయము 111

(౩) కొండవీటి విజయము 111

(౪) కొండపల్లి విజయము 112

(౫) కళింగదండయాత్రలు 112

(౬) ప్రతాపరుద్రగజపతిభార్యను రాయలు బందీగాఁజేసెనా? 117

(౭) కృష్ణానదీతీరమున రాయలకును గజపతికిని యుద్ధము జరిగెనా? 118

(౮) వీరభద్రగజపతి ఆత్మహత్య చేసికొనెనా? 119

(6) మూఁడవ రాయచూరుయుద్ధము 122

(7) బెడందకోట విజయము 123

(8) నాల్గవ రాయచూరు యుద్ధము 125

(9) రాయలు గుజరాతుపై దాడివెడలెనా? 125

VIII కృష్ణరాయల పాండిత్యము 127

(1) ఆముక్తమాల్యద, స్వప్నకాల నిర్ణయము 130

(2) రచనాకాలము 138

(3) ఆముక్తమాల్యదయందలి యాశ్వాసములెన్ని? 146

(4) ఆముక్తమాల్యదను కృష్ణరాయలు రచియింపలేదా? 148

(5) ఆముక్తమాల్యదా కథాసారము 149

(6) కవిత్వగుణము 155

IX అష్టదిగ్గజములు 158

X కృష్ణరాయలు కృతిపొందిన కావ్యములు 159

(1) పారిజాతాపహరణకృతి సమర్పణకాలము 159

(2) మనుచరిత్రకృతి సమర్పణకాలము 163

XI రాయల స్వరూపస్వభావాదులు 171

XII శ్రీకృష్ణరాయల నిర్యాణకాలనిర్ణయము 173

XIII తిమ్మరుసు మంత్రి 186

97. అల్లసాని పెద్దనార్యుఁడు 195

98. మాదయ్యగారి మల్లన్న 220

99. నాదెండ్ల గోపమంత్రి 235

100. నంది తిమ్మయ్య (ముక్కు తిమ్మన) 240

101 ధూర్జటికవి 268

శ్రీరామచంద్ర

ఆంధ్రకవితరంగిణి

సప్తమ సంపుటము

96 శ్రీకృష్ణదేవరాయలు

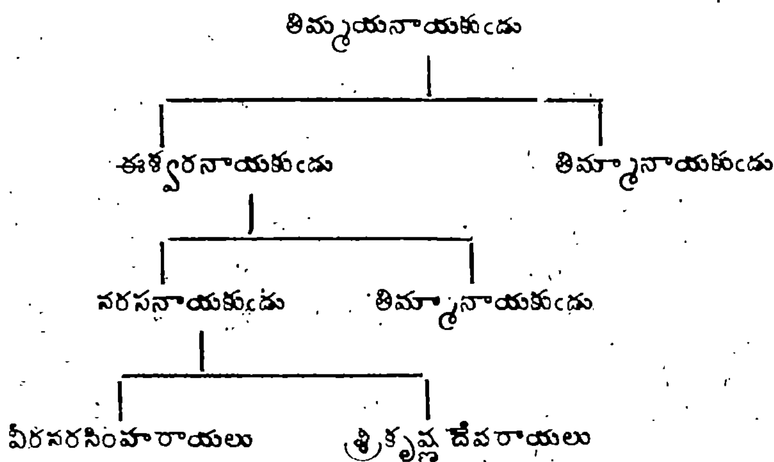
ఈ రాజమార్తాండుని చారిత్ర మొక గ్రంథముగా వ్రాయఁదగినది కాని కొన్ని పుటలలో ముగింప నర్హమైనది కాదు. ఈ కవి పండిత పోషకుని జీవితమును స్వదేశీయవిదేశీయ పండితులనేక భాషలలో గ్రంథరూపమునను, పత్రికలలో వ్యాసరూపమునను బ్రకటించి యున్నారు. ప్రకటించుచున్నారు ప్రకటించెదరు. ఆముక్తమాల్యదయను మహా ప్రబంధము నాంధ్రమున రచియించియుండుటచే నీ పండితప్రభువు చరిత్రమును వ్రాయు భాగ్యము నాకుఁగూడఁ గలిగినది. ఈ ప్రతాపశాలి జీవితమును దెలుపు సమకాలిక గ్రంథము లున్నను నిప్పటికిని పండితులిద మిత్థమని నిర్ణయింపఁజాలని విషమసమస్యలు కొన్ని యీతని చారిత్రమునఁ గలవు

ఈ మహారాయలనుగూర్చి యాంధ్రమున పండితు లనేకులు వ్రాసియుండుటచే, నీ గ్రంథమునం దీతని చారిత్రమును సాధ్యమైనంత వఱకుఁ గ్లుప్తముగా వ్రాసెదను. నేనేమి వ్రాసినను, పండితు లిదివఱకుఁ బ్రకటించిన భావములే తఱచుగా నిందుఁ జేరుచుండును. ప్రత్యేకముగ వారినామముల నిందుదాహరింప లేదని నాపైఁ గినియకుందురుగాక! కొందఱుపరిశోధకులు తాముకనిపెట్టిన విషయములనే పత్రికలయందో ప్రకటించియుందురు. వానినన్నిటిని నేనుజూచుట తటస్థించియుండదు.

నాకు లభించినసామాగ్రినిబట్టి స్వతంత్రముగ నూహించి కవితరంగిణి యందు వ్రాసినవిషయములను జూచి యట్టివారు నాపై దోష మాపాదింప కుందురుగాక ! ఒకరిభావములను నావిగాఁ బ్రకటించుకొను నుద్దేశము నాకెప్పుడును లేదు.

1. రాయుల వంశవర్ణనము

ఈమహారాజు వంశమునకుఁ దుళువవంశమని పేరు. "తులు" అను దేశమునుబట్టి యీవంశమున కీపేరువచ్చినది౧. లభ్యమైనంత వఱ కీతని వంశవృక్షము నీక్రింద నిచ్చుచున్నాఁడను.

ఇందు శ్రీకృష్ణదేవరాయలతండ్రియైన నరసనాయకునకు నరసింహనాయకుఁడని, నరసింహరాయలని, నరసరాయలని వీరనరసింహరాయలని నామాంతరములు కలవు.

ఈతుళువవంశము సాళువ వంశాంతర్భాగమని, కొందఱు చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు. కాని యది సత్యము కాదనియు, నీరెండువంశములకు రక్తసంబంధము లేదనియు, నందిమల్లయ ఘంట

౧ ఆంధ్రకవితరంగిణి ఆఱవసంపుటము 181 వ పుట 2 ముద్రణ

సింగయ కవులచారిత్రమున వ్రాసియున్నాఁడను* ఈమల్లయసింగయ కవులు వరాహపురాణమును రచియించి యీనరసనాయకునకే కృతి యిచ్చిరి. అందుఁ దుళువరాజ్యమును బట్టి వీరికిఁ దుళువరాజులని పేరు వచ్చినట్లు వర్ణించియున్నారు. ఈక్రిందిపద్యములనుజూడుఁడు.

ఉ. మిన్నులమోచి భాగ్యముల మీఱినకోటల రమ్యహర్మ్యసం
పన్నత సస్యవాటగరిమంబులఁ దోఁటలవావావారణా
భ్యున్నతిఁ గేలిదీర్ఘికల నుగ్రభటావలి వన్నెకెక్క వా
రాన్నిధి కాంచిపై దుళువరాజ్యము సంతతవీర భోజ్యమై.

క. ఆ తుళువరాజ్యమున వి
ఖ్యాతివహించిరి దిగంతకరికటతటసం
భూతమదకౌళనవి
ద్యాతత్పరకీర్తిఁ బెండ్లియాడినరాజుల్.

ఉ వారలకగ్రగణ్యుఁడు నివారితవైరివరూథినీధవ
శ్రీరమణీవిలాసుఁడు విచిత్రకళాకుశలుండు తిమ్మధా
త్రీరమణుండు సంపద వరించె మరాటవరాటలాటగాం
ధారయుగంధరాధిపసదః ప్రకటీకృతబాహువీర్యుఁడై.

శాసనవాఙ్మయ ప్రపంచమున నీవంశమునకు మూలపురుషుఁడగుతిమ్మయనాయకుని పూర్వులప్రశంస యెచ్చటను గనుపట్టలేదు. ఈతుళువదేశము విజయనగరరాజ్యమునకు లోఁబడిన యొకచిన్న సంస్థానమైయున్నది. తిమ్మయనాయకుని పూర్వులకీతుళువసంస్థాన పరిపాలనలో సంబంధమున్నదో లేదో చెప్పఁజాలము. ఈతిమ్మయనాయకుఁడు విజయనగరరాజులయొద్ద సేనానాయకుఁడుగ నుండియుండును. ఈతనినిగూర్చి మనుచరిత్రమున నీక్రిందిపద్యములోఁ గానవగును.

మ. ప్రస. ఘనుఁడై తిమ్మక్షితీశాగ్రణి శ్రితకమత్తగావసంఘాతవాతా
శనరాడానాంతదంతిస్థవిరకిరుల జంఝూటముల్ మాన్పియిమ్మే

* ఆంధ్రకవితరంగిణి. ౬అవసంపుటము 124 వ పుట ౨ ముద్రణ

దిని దోర్దండైకపీఠిం దిరము పఱిచి కీర్తిద్యుతుల్ రోదసిం బ
ర్వ నరాతుల్ నమ్రులై పార్శ్వములం గొలువం దీవ్రప్రతాపంబు
సూపెన్.

ఈతం డేలినప్రదేశముగాని యాతండు సేనాధిపతిగా నున్న ప్రభువునామముగాని తెలియదు.

ఈతనిభార్య దేవకీదేవి ఇతని కీశ్వరనాయకుఁడని తిమ్మనాయకుఁడని యిరువురు తనయులు. ఇందు రెండవయాతనిని గూర్చిన విశేషము లేమియుఁ దెలియవు. పెద్దవాఁడైన యాశ్వరనాయకుఁడు సాళువగుండ నరసింహరాయలయొద్దఁ బ్రధాన సేనాధిపతియై యనేక యుద్ధములలోఁ బాల్గొని తన ప్రభువునకు విజయములను జేకూర్చుచు వచ్చెను ఈతనినిగూర్చి సింగయమల్లయ కవులచరిత్రమున వ్రాసి యున్నాఁడను.

ఈశ్వరనాయకుని విషయమున పారిజాతాపహరణ మనుచరిత్రములయందు వ్రాసినవానిలో మూఁడుపద్యములనిటనుదాహరించెదను.

ఉ. తామసవృత్తి లేదు సతతంబును నుగ్రుఁడు గాఁడు పౌరుషం
బేమియు వెఱ్ఱిగాదు తనకెందును బైమఱి రాజు లేఁడు సం
గ్రామములోన నొక్కవరుగాసికి వాసి దొఱంగఁ డీశ్వర
క్ష్మామహిళామనోహరునిసాటియె యాశ్వరుఁ డెన్నిభంగులన్.

ఉ. రాజులనెత్తుటం బరశురాముఁడు వ్రింతలు సేసె రెండుమూఁ
డీజగతిన్ గణింప నది యెంతటివిస్మయ మబ్జినీసుహృ
త్తేజుఁడు కందుకూరికడఁ దిమ్మయయీశ్వరుచే జనించె ఘో
రాజి బెడందకోట యవనాశ్వికరక్తనదీసహస్రముల్.

— పారిజాతాపహరణకృత్యాది.

చ. బలమదమత్త దుష్టపురభంజనుఁడై పరిపాలితార్యుఁడై
యిలపయిఁ దొంటియీశ్వరుఁడె యీశ్వరుఁడై జనియింపరూపఱెన్

జలరుహనేత్రిలం దొఱఁగి శైలవనంబుల భీతచిత్తులై
పొలఁగెడుశత్రుభూపతుల మేనులఁదాల్చిన మన్మథాంకముల్.
—మనుచరిత్రకృత్యాది.

ఈశ్వరనాయకునకు గౌరాంబ బుక్కాంబ యను నిరువురు భార్యలు. గౌరాంబకుఁ బురుషసంతాన ముండినట్లు గానరాదు. బుక్కాంబకు నరసనాయకుఁడు తిమ్మానాయకుఁడు ననునిరువురుతన యులు. ఇందులోఁ దిమ్మానాయకునిగూర్చి కవులేమియు వ్రాసి యుండలేదు. నరసనాయకుఁడు సాళువనరసింగరాయల సేనాధి పతియైవిశేషప్రఖ్యాతిని గాంచినవాఁడు. ఈతఁడే వరాహపురాణకృతి భర్త. ఈతనినిగూర్చి సింగయమల్లయ కవులచారిత్రమునవిపులముగా వ్రాసియున్నాఁడను. ఇతఁడు నరసింగరాయల సేనాధిపతియైనను, విశేషపరాక్రమవంతుడు కావునఁ దనశక్తిసామర్థ్యములచే గొప్ప ఖ్యాతిని పలుకుబడిని సంపాదించెను. నరసింగరాయల యనంతరమున నాతనితనయుఁడైన యిమ్మడినరసింగరాయలను పేరునకు రాజుగా నుంచి తానేపరిపాలనము చేయుచువచ్చెను. ఈతని నామముదాహృతము లైనవియు నీతడు చేసినదానములను దెలుపునవియు శాసనములు పెక్కులుకలవు. ఈతఁడే జగద్విఖ్యాతయశస్సు నార్జించిన శ్రీకృష్ణరాయదేవేంద్రునకు జనకుఁడు.

I (1). తుళువవంశీయులు క్షత్రియులా?

తుళువవంశీయులు క్షత్రియులనికొందఱును శూద్రులనికొంద ఱును దలంచుచున్నారు. కృష్ణదేవరాయలతండ్రియైన నరసభూపతిని నాతనితండ్రియైన యీశ్వరక్షితిపతిని నాయకశబ్దముచేఁ జెప్పియుం డుటచే వారిని శూద్రులనియే యెంచఁదగియున్నది. క్షత్రియులను రాయలనియు శూద్రులను నాయకులనియు వాడుచుండి పట్టాకాల మందలి శాసనవాఙ్మయదృష్టాంతములుగన్పట్టుచున్నవి. సేనానాయ

కత్వమును వహించిన బ్రాహ్మణులకును క్షత్రియులకును దండనాయకశబ్దము చేర్చుచుండుటకలదు. కేవలనాయకశబ్దముచేవారినెచ్చట నైన నెప్పుడైనఁ జెప్పినను నదిగమనింప దగినదికాదు. నాయకశబ్దముచే శూద్రులు వ్యవహృతులగుచుండుట బహుళముగాఁగాననగును. కావున నీశ్వరనాయక నరసనాయకులు శూద్రులనియే మనమునిశ్చయింపవలసియున్నది. వరాహపురాణకృతికర్తలైన మల్లయసింగయకవులు తమగ్రంథమున సాళువ నరసింహ భూమండలేశ్వరుఁడని రాయలని పేర్కొనుటయు, — "తుహినాంశువంశ పాథోరాశి మాణిక్య" మని చంద్రవంశపురాజుగాఁ జెప్పి తమకృతినాయకుఁడైన నరసవసుధాధ్యక్షుని నరసనాయకుఁడనియు, నతనితండ్రిని ఈశ్వరనాయకుఁడనియుమాత్రమేనుడివి, వారివంశమును సూర్యవంశముగాఁగాని, చంద్రవంశముగాఁగాని చెప్పక మౌనభావము వహించుటయుఁ జూడ నీతుళువవంశీయులు క్షత్రియులు గారని నిస్సంశయముగా నిర్ణయింపవచ్చును. వరాహపురాణకవులు పలుతావులఁ దమకృతినాయకుని తుళువవంశీయుఁ డనియే చెప్పియుండిరి. కాని సూచనగా నైనను జంద్రవంశీయుఁడని చెప్పలేదు. వీరుక్షత్రియులు గారని యెచ్చటను నిర్దిష్టముగాఁ జెప్పియుండకపోవుటచేతను నరసనాయకుని తరువాతివారు తాముచంద్రవంశక్షత్రియులమని చెప్పుకొనియుండుటచేతను వీరిని క్షత్రియులనియె తలంపవచ్చునని యెవ్వరైన ననవచ్చును. కాని యది యంగీకార్యముకాదు. కాకతీయులు కూడఁ గ్రమముగాఁ దాము క్షత్రియులమని ప్రకటించుకొనుచు వచ్చిరి. కాని వారిని క్షత్రియులుగాఁ జరిత్రకారు లంగీకరింపలేదు.

సాళువనరసింగరాయల యనంతరమున నరసనాయకుఁడు క్రమముగా రాయలనిపించుకొనఁ బ్రయత్నించినట్లు కనుపట్టుచున్నది. నరసనాయకుని కుమారుఁడైన వీరనరసింహరాయల కాలమునుండి వీరు క్షత్రియులనిపించుకొనిరి. వీరనరసింహరాయలు కృతినందినకావ్య

ములు కనుపట్టుట లేదు. అతనితరువాతఁ గృష్ణదేవరాయని రాయలని బాహాటముగా చెప్పుటయేగాక యాతనిది చంద్రవంశమనిస్పష్టముగా వర్ణించిరి. చంద్రవంశమునఁ బ్రసిద్ధుడైన యయాతికుమారుఁ డగు తుర్వసుని సంతతిలో దిమ్మభూపతి జన్మించెనని జెప్పి చంద్రవంశముతో సంబంధమునుగలిపి శాసనములలోను గావ్యములలోను వర్ణించుచు వచ్చిరి.

యయాతికి యదువు, తుర్వసుఁడు ననునిరువురు కుమారులున్నట్లు భాగవతపురాణమువలనఁ దెలియుచున్నది. అందుఁదుర్వసువంశమును గూర్చి యీక్రిందివాక్యములున్నవి. "తుర్వసునకువహ్నివహ్నికి భర్గుండు భర్గునకు భానుమంతుఁడు భానుమంతునకుఁ ద్రిసానువు త్రిసానువునకుగరంధముండును గరంధమునకు మరుత్తుండునతనికి యయాతిశాపంబున సంతతి లేదయ్యె"1

అలసానిపెద్దనామాత్యుఁడు కృష్ణరాయలకుఁ గృతియొసంగినమనుచరిత్రమున తుర్వసువంశమే తుళువవంశమైనదని యీక్రింది పద్యములలోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

క. అతనికి యదుతుర్వసు లను
సుతు లుద్భవమంది రహితసూదనులు కళా
న్వితమతులు వారిలో వి
శ్రుతకీర్తివహించెఁ దుర్వసుఁడు గుణనిధియై.

తే. వానివంశంబు తుళువాన్వవాయ మయ్యె
నందుఁ బెక్కండ్రు నృపులుదయంబునొంది
నిఖిలభువనప్రపూర్ణనిర్ణిద్రకీర్తి
నధికులైరి తదీయాన్వయమునఁ బుట్టి.

1 నవమస్కంధము 201

తుర్వసువంశము తుళువంశమెట్లయ్యెనో పెద్దనామాత్యుఁడు చెప్పలేదు. దీనినిబట్టి కృష్ణరాయల నెట్లైన చంద్రవంశముతో సంబంధముకలుపుటకై ప్రథమాక్షరసామ్యముగల యొకపురుషుని బురాణములనుండి వెదకి తెచ్చినట్లు కనఁబట్టుచున్నది. సూర్యవంశమునఁగాని చంద్రవంశమునఁగాని తుళుఁడను పురుషుఁ డెవ్వఁడైన లభించియున్నచో నతనినే యీవంశకర్తగాఁ జేసియుందురేమో!

నందితిమ్మనార్యుఁడు దానుకృతినొసంగిన పారిజాతాపహరణ ప్రబంధమున నీతని దుర్వసువంశీయునిగానే యీక్రిందిపద్యములలో వర్ణించియున్నాఁడు.

ఉ. ఆయమృతాంశునం దుదయమయ్యె బుధుం డతఁడార్తరక్షణో
పాయుఁ బురూరవుంగనియె నతని కాయువు పుత్త్రుఁడయ్యె న
య్యాయతకీర్తికి న్నహుషుఁడాత్మజుఁడై యిలయేలెఁ దత్సుతుం
డై యలరె న్యయాతియతఁడాహవదోహలుగాంచెఁ దుర్వసున్.

క. ఉర్వీశవరాళియగు నా
తుర్వసువంశంబునందు దుష్టారిభుజా
దుర్వారగర్వ రేఖా
నిర్వాపకుఁ డీశ్వరాఖ్యనృపతి జనించెన్.

ఇట్లు వ్రాసియు నాప్రబంధమునందే కృష్ణదేవరాయలను శ్రీకృష్ణునితోఁ బోల్చుసందర్భన

"యాదవత్వమున సింహాసనస్థుఁడుగామి
సింహాసనస్థుఁడై చెన్ను మెఱయ

తే. నాఁడు నేఁడును యాదవాన్వయమునందు
జననమందెను వసుదేవ మనుజవిభుని
కృష్ణుఁడనుపేర నరసేంద్రుకృష్ణదేవ
రాయఁ డనుపేర నాదినారాయణుండు."

అనువాక్యములలో యదువంశీయునిగాఁ జెప్పి యదుతుర్వసు వంశముల కభేదమును గల్పించినాఁడు. పారిజాతాప హరణమునఁ "దుళువ" శబ్దముదాహృతము కాలేదు. వీనినిబట్టిచూడఁగా గృష్ణ రాయలకుఁ జంద్రవంశసంబంధము కల్పితమేకాని వాస్తవము కాద నియుఁ బ్రబంధములలోను శాసనములలోను దుళువ వంశీయులకు క్షత్రియత్వారోపణము నరసనాయకుని చరమదశయందారంభమై వీర నరసింహుని కాలమునఁ బ్రబలమై శ్రీకృష్ణరాయలకాలమునస్థిరమయ్యె ననియు నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. వీరుశూద్రులనియే నాయభి ప్రాయము. జన్మముచే శూద్రుఁడైనను శ్రీకృష్ణదేవరాయలు క్షత్రి యోచితధర్మములఁ బ్రవర్తితుఁడై పూర్వపు సూర్యచంద్ర వంశ క్షత్రియులవలె శాశ్వతకీర్తిని గాంచెనని చెప్పుటకు సంశయములేదు. ఆకాలమున నీచండభానుఁ డుదయింపకుండినయెడల దక్షిణహిందూ దేశచరిత్ర మీవిధమున నుండదు. రాయలయుద్దండ పరాక్రమము వలన మహమ్మదీయ సేనావాహిని కృష్ణా, కావేరీ గోదావరీనదులను దాఁటి దక్షిణమునకుఁ బ్రవహింపలేకపోయినవి.

I (2) శ్రీకృష్ణరాయులతల్లి భోగకాంతయా?

శ్రీకృష్ణరాయలతండ్రియైన నరసనాయకునకుఁ దిప్పాంబయను భార్యయు, నాగలాంబయను భోగకాంతయుఁ గలరనియుఁ దిప్పాంబ యందు వీరనరసింహరాయలును నాగలాంబయందుఁ గృష్ణరాయలును జన్మించిరనియు నొకప్రవాదమున్నది. ఈవిషయమును దెలుపు గ్రం థాధారము లేమియు లేవు. నరసనాయకుఁడు కృతిహొందిన వరాహ పురాణమునఁగాని నరసనాయకుని శాసనములలోఁగాని యాతనిభార్య లనుగూర్చి యేమియుఁ జెప్పఁబడలేదు. కాని, వీరనరసింహరాయల శాసనములందును కృష్ణరాయలనాఁటి శాసనములలోను వాఙ్మయము నందును నాగలాదేవి నరసనాయకునకు భార్యయేయని స్పష్టముగాఁ

చెప్పఁబడియున్నది. కృష్ణరాయలనాఁటి వాఙ్మయమును శాసనములును నాగలాదేవి నరసనాయకునకు భోగకాంతయే యైనను భార్యగానే వర్ణించిన వర్ణింపవచ్చును. దానినిబట్టి నాగలాంబ భోగకాంత కాదని నిర్ణయింపఁజాలము. కాని వీరనరసింహరాయలనాఁటి శాసనము లామెను నరసనాయకుని భార్యగాఁ జెప్పియున్నచో నది యంగీకరింపఁ దగినది కాని త్యజింపఁదగినది కాదు.

శ్రీఆచార్య నేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారు వీరనరసింహ రాయల శాసనములందలి యీక్రిందిశ్లోకములను భారతిపత్రికలో ప్రకటించియున్నారు"౧

"తిప్పాజీ నాగలాదేవ్యోః కౌసల్యా శ్రీసుమిత్రయోః
దేవ్యోరివ నృసింహేంద్ర త్తస్మాత్పం క్తిరథాదివ
వీరౌ వినయినౌ రామలక్ష్మణావివ నందనౌ
జాతౌ వీరనృసింహేంద్రః కృష్ణరాయమహీపతీ।
"తస్మాన్నరసరాజేంద్రా త్తిప్పాజీనాగమాంబయోః
క్రమా ద్వీరనృసింహేంద్రకృష్ణరాయౌ బభూవతుః
అన్యోన్యోపమయోస్సర్వసద్గుణౌఘసముద్రయోః
తయోర్వీరనృసింహేంద్రః పిత్ర్యం సింహాసనం శ్రితః॥

ఈశాసనములనుబట్టి నాగలాంబ భోగకాంత కాదనియు, నగ్ని సాక్షిగఁ బెండ్లియాడిన భార్యయనియు నిశ్చితమగుచున్నది. కారణాంతరములచే వీరనరసింహరాయలుకూడఁ దన శాసనములయందు భోగకాంతయైనను దనతండ్రికి నాగలాదేవిని ధర్మపత్నిగ వ్రాయించి నాఁడని యందురేని దానికిఁ బ్రత్యుత్తరములేదు. అట్లు చెప్పు వారాధారపడియెడి, యుక్తులనుబట్టియును సాక్ష్యమును బట్టియును నిర్ణయింపవలసియుండును. ఇంతవఱకు లభించినసాక్ష్యమునుబట్టి నాగలాదేవిని భోగకాంతయని యనుమానించుటకైన నవకాశము లేదు.

౧ సర్వధారి ఫాల్గుణము ౧౫౫ పుట

ఆ సంభోగ కాంతయనుటకు శ్రీగురజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు తమకవిజీవితములలో రెండుకథలను వ్రాసియున్నారు. వాని నిట నిచ్చెదను.

౧ "ఈకృష్ణదేవరాయల జననంబున కొకకథ కలదు. దీని నిచటి సంప్రదాయజ్ఞులందఱు వాడుకొనున ట్లీక్రింద వివరింతము. ఈతని తండ్రియైన తెలుగుదేశపు నరసింహరాయఁడు త్రిలింగదేశంబున రాజ్యంబు సేయుచుండ ఈతం డొకనాటిరాత్రి కాలోచిత కృత్యంబులు నిర్వర్తింప బహిర్దేశంబునకుం జనియుండ నంతరిక్షంబు నుండి యొకయుల్క మిక్కిలి తేజంబుతో నాతనియుదకస్థాలింబడియె దానింజూచి యారాజు తనచేతనాపాత్రంబుమూసి యనతిదూరంబున నున్న నిజభటుం బిలిచి యోరీ! అప్పనికి (తిమ్మరసునకు) ఈవార్త దెల్పుము. అనుడు నాభృత్యుండు వేగిరంబ చని దాని నెఱింగించిన నాతండానీరుం ద్రావుమని రాజుతోఁజెప్ప నుత్తరంబిచ్చె. వాఁడా వార్తను రాజునకుఁ దెలిపినతోడనే యాతండు తిమ్మరసు నాజ్ఞాను సారంబుగాఁ గార్యంబు నడపె. అనంతరము తిమ్మరసు రాజుకడ కేతెంచి యాతని నారాత్రి స్త్రీయతో సుఖంబుగ నుండుమని తెల్పె రాజును దిమ్మరసు మాటలయెడం గౌరవముంచి యంతిపురికిం జని పట్టపుదేవిం బిలువంబంచిన నాపె కారణాంతరములచే రాలేదయ్యె. దానికెంతయు వగచుచు నాపె చెలికత్తెలలో నొక్కజవరాలింగూడి యాదినంబు సుఖంబున నుండె. తోడనే యాయింతిగర్భంబుదాల్చె. నవమాసంబులు నిండినయనంతర మాయింతి యొకశుభముహూర్తంబున దేవకి కృష్ణునిం గన్నట్లు తాఁగృష్ణరాయనిం గనియె. ఆవార్తవిని నరసింహరాయండు విశేషోత్సవంబు సేయించె. పుత్రునిఁజూచియాతని తేజోధికతకుఁ దండ్రియెంతయు సంతసిల్లె. అప్పటినుండియు నీతని నతిప్రేమచేత, గాపాడుచుండె. అప్పుడీనరసింహరాయనికి బీజనగర దేశమంతయు స్వాధీనమయ్యె. దానిచేఁ గృష్ణరాయం డెంతయు

సదృష్టవంతుండని యాతండు మఱియుం బ్రేమాతిశయంబున నాదరిం పుచుండె. రాజిట్లుండుటచే నోర్వలేక రాజభార్య లతనిం జంపఁ యత్నంబు లొనరించి యాతని జంపఁ బంపిరి. అపుడు తిమ్మరసు కృష్ణరాయనియెడ మిగుల నెనరుంచి యాతనిఁ దన మందిరంబునకుఁ గొని తెచ్చియచ్చటఁ జిరకాలముంచి సంరక్షించె. కృష్ణరాయలిలు వెడలుసమయంబున నెనిమిదితొమ్మిది సంవత్సరములవాఁడు ఈతనికిఁ దిమ్మరసుజాగరూకుండై విద్యాబుద్ధుల నేర్పుచుండె. ఇట్టిసమయంబున దిమ్మరుసును అప్పాఅని యీరాయండు పిల్చుటం జేసి యీతనికి నప్పయసనునామాంతరంబుగల్గె."

౨ "విజయనగరపు రాజులలో పదియాఱవ వాఁడగు వీరనృసింహరాయలు చిరకాలము పుత్రులులేక ఖేదపడుచుండగా నొకనాఁడొకవిప్రశ్రేష్ఠుఁడేతెంచి "రాజా! నేనేర్పఱచిన ముహూర్త కాలమందు నీవు నీభార్యతోఁ గూడినచోఁ దప్పకుండ నీకుపుత్త్రుఁడు కలుగును" అని చెప్పెను. అందులకారాజు సంతసించి ముహూర్త కాలమునకు సిద్ధముగా నుండునటుల నిజపత్నియగు తిప్పాంబకువర్త మానము పంపెను. "చీరెసింగారించువఱకు పట్నము కొల్లబోయెను" అనులోకము వాడుక నిక్కముగాఁ దిప్పాంబగారు దిద్దుకొని తీర్చుకొని రాజుసమ్ముఖమున కేతెంచువఱకు ముహూర్తకాలముమించిపోయెను ఈమధ్యకాలములో రాజుగారి పడకటింటిలో దీపాలు బాగుచేసెడి నాగి యనునొకదాసి ముహూర్తకాలమునకు హాజరుగానుండఁగ రాజు దానితో రమించెను. తత్క్షణమే నాగికిగర్భోత్పత్తి ఆయెను. నవమాస పూర్తియైన తర్వాత దివ్యతేజస్సు కలిగిన శిశువునుగనెను. ఈశిశువు నకు కృష్ణదేవరాయలు అనునామ మేర్పఱెను."

ఇట్టికథలు మఱికొన్నియుండవచ్చును. అత్యధికముగా నున్న శాసనవాఙ్మయసాక్ష్యమునుద్యజించి యిట్టిపుక్కిటిపురాణములమీఁద నాధారపడి కృష్ణరాయలతల్లి భోగకాంతయని నిర్ణయింపరాదు.

పై కథలయందలి యౌచిత్యానౌచిత్యములను సత్యాసత్యములను విమర్శించి తీర్మానింపఁ దగినంత పటుత్వ మాకథలయందు లేదు. కావునఁ గృష్ణరాయలతల్లి కులకాంతయనియే నిర్ణయింతము.

బ్రి. శ్రీ. వీరేశలింగముపంతులుగారు ఆంధ్రకవులచారిత్రమున "కృష్ణదేవరాయలతండ్రియైన నరసింహరాయునికి తిప్పాంబయనియు, నాగాంబయనియు ఇద్దఱుభార్యలుగలరు. ఆయిరువురిలో తిప్పాంబ పట్టపురాణియనియు, నాగమాంబ భోగకాంతయనియు చెప్పుదురు. కొన్ని శాసనములయందుఁ గూడ నిట్లే కానఁబడుచున్నది." అని వ్రాసియున్నారు. కాని యిది కేవలము నాధారరహితమైనవ్రాఁత నాగమాంబ భోగకాంతయని వ్రాసినశాసనమొక్కటియు లేదు.

కృష్ణరాయల కాలస్యముగ వివాహ మయ్యెననియు, దాసీపుత్త్రుఁడను కారణముచే నెవరును గన్యనీయకుండుటయే యాలస్యమునకుఁ గారణమనియుఁ జెప్పుచున్నారు. రాయలకిరువది యైదేండ్ల వయసునఁ జిన్నాదేవి, తిరుమలదేవి యనునిరువురు భార్యలున్నట్లు తిరుపతియందలి శాసనములవలన స్పష్టమగుచున్నది. ఆకాలమున నిరువది యైదేండ్లు వివాహవయసు దాఁటిపోయిన కాలముగాఁ బరిగణింపఁబడుటలేదు. కావున రాయలు దాసీపుత్త్రుఁడనుట కిదియొక కారణముగాఁ దలంపరాదు.

ఈసందర్భమున నింకనొకవిషయమునుగూర్చి యాలోచింపవలసియున్నది. వీరనరసింహరాయలయొక్కయు, శ్రీకృష్ణదేవరాయలయొక్కయు శాసనములలో నరసనాయకున కిరువురు భార్యలనియు, వందు దిప్పాంబకు వీరనరసింహరాయలును నాగాంబకుఁ గృష్ణరాయలును జన్మించినట్లునుమాత్రమే చెప్పఁబడినది. కృష్ణరాయలయనంతరమున విజయనగర సింహాసన మధిష్ఠించిన యచ్యుతరాయల కంకితమైన యచ్యుతరాయాభ్యుదయమను సంస్కృతగ్రంథమునసరసనాయ

కునకు ముప్వురు భార్యలనియు మూఁడవ భార్యపేరు "ఓబమాంబ" యనియు నీక్రింది శ్లోకములో నున్నది.

"తిస్రోనృపస్యైత్యభవ న్నభీష్టా
స్తిప్పాంబికా తాసు చ నాగమాంబా
పట్టాభిషిక్తాః పతిదేవతానా
ముత్తంసభూషామణి రోబమాంబా
తిప్పాంబికాయాద్వ్యజసంపదేఽభూ
ద్విఖ్యాతిమా న్వీరనృసింహరాయః
నాగాంబికాయాం నరసావనీన్ద్రోః
కీర్త్యాకరోఽజాయత కృష్ణరాయః ౧

మూఁడవభార్యయైన యోబమాంబ కుమారుఁడే అచ్యుత రాయలు. వీరనరసింహరాయ కృష్ణరాయలకాలములో నీయోబ మాంబ నరసనాయకుని భార్యయని చెప్పఁబడలేదు. అచ్యుతరాయలు రాజ్యాధిపతి కాఁగానే యీమె నరసనాయకుని రాణియైనది. దీనినిబట్టి యీయోబమాంబ భోగకాంతయేమో! అనిసంశయము కలుగు చున్నది. ప్రస్తుతమున నావిచారణతో మనకుఁబనిలేదు. కాని యిట్లే నాగమాంబకూడ భోగకాంతయని తలంపవలయునేమో యనియొక వాదము బయలుదేరుట కవకాశమున్నది అయినను, పైనిజెప్పినట్లు వీరనరసింహరాయల శాసనములలోనే నాగాంబ నరసనాయకుని భార్యగా వర్ణితయైనది. కావున నాసంశయమునకుఁ దావులేదు.

నరసనాయకునిభార్యల పుట్టినిండ్లు వారెవరో, యెచ్చటివారో తెలియఁదగిన యాధారము లేమియు దొరకకపోవుటయే యీసంశ యములు కలుగుటకుఁ గారణము

I (3) కృష్ణరాయలు కర్ణాటకుఁడా? ఆంధ్రుఁడా?

ఈప్రశ్నకు శ్రీ డాక్టరు వెంకటరమణయ్యగారు చక్కనిసమా ధానమువ్రాసియున్నారు. దానినీక్రిందఁబొందుపరచెదను. ఈప్రశ్నకు

౧ మనుచరిత్ర పీఠిక పుట 4

సమాధానచెప్పుట సులభకార్యముకాదు. ఒకదృష్టితో జూచిన కృష్ణ రాయలాంధ్రుడును గాడు. కర్ణాటకుడునుగాడు. తుళువ రాజవంశము నకు మూలపురుషుడును గృష్ణరాయలకు ముత్తాతయు నగు తిమ్మరాజు తుళుదేశస్థుండనివరాహపురాణమున స్పష్టముగఁజెప్పియున్నది. అతని వంశమునఁ బుట్టినవారందఱు తుళుజాతివారగుదురు. కాని యన్య జాతివారు కాఁజాలరు కాని మఱియొక దృష్టినిజూచిన వారాంధ్రు లగుదురు. గాని యన్యులుకారు. వారి ఆదిమజన్మస్థానము తులుదేశ మైనను మూలపురుషుఁడైన తిమ్మరాజుదినములందే జన్మదేశమును ద్యజించి దక్షిణాంధ్రదేశమునకువచ్చి చంద్రగిరియందుసాళువ రాజుల నాశ్రయించి యచటనే స్థిరనివాసము నేర్పఱచుకొని నిలిచిపోయిరి. నాడాదిగ తుళువవంశమువారి కాంధ్రదేశము మాతృదేశమాయెను. ఆంధ్రరాజ కుటుంబములతో సంబంధ బాంధవ్యములను గల్గించు కొనిరి బుక్కమ్మ తిప్పమ్మ నాగమ్మ ఓలమ్మ తిరుమలమ్మ చిన్నా దేవి మొదలగుతుళువరాణు లందరును నాంధ్రనారీమణులే. ఆద్యము నుండి తుళుభాషను వర్జించి తెనుగునే మాతృభాషగ స్వీకరించి తెలుగుకావ్యములను రచించి తెనుగుకవుల నాదరించి పోషించి యాంధ్రవాఙ్మయమును బెంపొందించిరి. నందిమల్లయ ఘంటసింగయల నీశ్వరనాయకుఁడు పోషించెను. నరసనాయకుఁడు వరాహపురాణ మును వరలక్ష్మీకళ్యాణమును నరసింహవిజయములను కావ్యముల నందుకొనెను. ప్రోలుగంటి రంగన పినతాతకుమారుఁడును ద్విపద నారసింహపురాణము వచనబాలభారతము సౌభరిచరిత్ర జక్కుల కథ మొదలగుగ్రంథములను రచించిన యష్టభాషాకవియు నగు చెన్నకవిని వీరనరసింహరాయలగ్రహారముల నిచ్చి సత్కరించెను. కృష్ణదేవరాయలు స్వయమాంధ్రకావ్యనిర్మాత. అష్టదిగ్గజములను సంరక్షించి వారినుత్తమకావ్యరచనకు బురిగొల్పెను.ఆంధ్రభోజుఁడని కీర్తివడసెను. అచ్యుతరాయలు ఆంధ్రకవిజనకల్పభూజము. ప్రతివర్ష

మునునొకయుత్తమాంధ్రకావ్యమును రచింపజేసి తనయిష్టదైవమగు శ్రీవేంకటచలపతి కిప్పించెడివాఁడు ఇట్లు ఆంధ్రదేశమును స్వదేశము గను నాంధ్రభాషను మాతృభాషగను స్వీకరించి యాంధ్రరాజకుటుంబములతో తరతరములుగ సంబంధబాంధవ్యములను గల్గించుకొని యాంధ్రస్త్రీలగర్భమున జనించి యాంధ్రులతోఁగూడి మాడి జీవనము సల్పి, యాంధ్రమున గ్రంథరచనజేసి యాంధ్రకవుల నాదరించి పోషించి యాంధ్రవాఙ్మయమును బెంపొందించిన తుళువరాజు లాంధ్రులుగాక యన్యులెట్లుకాగలరు? కావున కృష్ణరాయలాంధ్రుడనుట యొప్పును."౧

శ్రీ. శే. లక్ష్మణరావుపంతులుగారు కూడ నీవిషయమున నిట్లే చర్చించి, కృష్ణరాయఁ డాంధ్రుఁడని, మహమ్మదీయ మహాయుగమున నిరూపించియుండిరి. రాయలాంధ్రుఁడే కాని కర్ణాటకుఁడు కాడు.

II. శ్రీకృష్ణరాయల జననము

"కృష్ణరాయలు ౧౪౬౫లో జన్మించెనని యొకరును, ౧౪౮౭లో జన్మించెనని యొకరును వ్రాసియున్నారు. కాని యీమహారాజు జన్మదినమిద్దియే యని నిశ్చయముగాఁ జెప్పుట కాధారమేదియు లేదు" అని మహమ్మదీయమహాయుగమున శ్రీలక్ష్మణరావుపంతులుగారువ్రాసియుండిరి. ఆంధ్రకవులచరిత్రమున శ్రీవీరేశలింగముపంతులుగారును నట్లేవ్రాసిరి.౨ రాయలజన్మదినమీ రెండుసంవత్సరములునుగాక మరియొక సంవత్సరమైనను గావచ్చును. ఈరెండిటిలో నేదేని యొకటియైయుండునని నిశ్చయించునెడల నది ౧౪౮౭ అయి యుండునని నిర్ణయించుటయే లెస్స నందిమల్లయ ఘంటసింగయ కవులువరాహపురాణమును ౧౪౮౫—౧౪౯౦ ప్రాంతమునరచియించి

౧ భారతి. సర్వధారి ఫాల్గుణము ౧౬౨ పుట.

౨ పుట ౩౬౨

యుండిరని వారిచారిత్రమున వ్రాసియుంటిని. ఆకవులు తమగ్రంథమున నరసనాయకుని పెద్దకుమారుఁడును కృష్ణరాయల కగ్రజుఁడు నగు వీరనరసింహరాయలను వర్ణించిన యీక్రిందిపద్యమును బట్టి యప్పటికితఁడు యుక్తవయసు రానివాఁడైనట్లూహింపఁదగియున్నది.

"సీ. అష్టభాషాకవితాబ్జసంభవులైన
సుకవిపుంగవులు సంస్తుతులు సేయ
సంకీర్ణరాజరంజకులైనగాణల
గములు గీతప్రబంధములు పాడ
కలకంకణక్వాణకరసరోరుహలైన
రమణులు పంజామరములు వీవ
వరబలాఢ్యులైనశరణాగతారాతి
సామంతు లుభయపార్శ్వములఁ గొలువఁ
గూర్మితనయుండు నరసయ్య గుణనిధాన
మంతికంబున సేవింపఁ జలదికొనిన
సురభికాశ్మీరగంధంబు సోఁడుముట్ట
నుండెఁ జేరోలగము నయనోత్సవముగ.

ఆకవులు కృష్ణరాయుని పేరును దమగ్రంథమున నుదాహరింపలేదు. ఈతఁ డప్పటికి జన్మింపకపోయియుండును. పుట్టినను నత్యల్ప వయసున నుండియుండును. కావున శ్రీకృష్ణరాయలజననము క్రీ శ. ౧౪౮౭ ప్రాంతమనియే నిశ్చయింతము. ఇతఁడు కర్ణాటరాజ్యసింహాసన మధిరోహించునాఁటి కించుమించుగ ౨౨, ౨౩ సంవత్సరముల వయసుండును. రాయలు భోగకాంతాతనయుఁ డగుటచే వరాహపురాణమున నాతనిఁ జేర్కొనలేదను వాదమంగీకార్యముకాదు. కృష్ణరాయలజన్మనక్షత్రము జ్యేష్ఠయు, మాసము (వైకాసి) వైశాఖమును నైనట్లొకానొక శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ౧

---

౧ సౌ. శా. సం. 3 పుట ౧౩౧౭

ఆంధ్రకవులచరిత్రమున శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు రాయలజననవిషయమున నిట్లువ్రాసియున్నారు ఇతఁడు శాలివాహన శకము ౧౩౮౭ వ సంవత్సరమున ననఁగా క్రీస్తుశకము ౧౪౬౫విక్రృతి సంవత్సర పుష్యబహుళద్వాదశీశుక్రవారమునాఁడు పుట్టినట్లు తెలిపెడి యీక్రిందిపద్య మొకటి వాడుకలోనున్నది

ఉ. అందలి శాలివాహనశకాబ్దము లది వసుత్రిసోములన్
వందితమైన యవ్విక్రృతివత్సరమందలిపుష్యమాసమం
దుం దగుకృష్ణపక్షమున నుండెడిద్వాదశిశుక్రవాసరం
బం దుదయించెఁ గృష్ణుఁడు శుభాన్వితుఁడా నరసింహమూర్తికిన్.

ఇదియెంతవఱకు విశ్వసింపఁదగినదో బుద్ధిమంతులగు వారాలోచించు కొందురుగాక! అయినను ఇది మొదటినారు చెప్పినకాలముతో సరి పోవుచున్నందున దీనినధికవిశ్వాసార్హముగా నెంచవచ్చును." సామాన్యముగా పుష్యబ ౧౨ నాఁడు-జ్యేష్ఠనక్షత్రమే యగుచుండును. కాని పైపద్యములోఁ జెప్పిన శాలివాహన శకసంఖ్య ౧౩౮౭ మాత్రము విక్రృతిసంవత్సరము కాలేదు. పార్థివమైనది. విక్రృతి సంవత్సరము శా. శ శతాబ్దము ౧౩౯౨ కావున నీపద్యమునుబట్టి రాయల జనన కాలమును దృఢీకరముగా నిర్ణయింపఁజాలము. నెల్లూరుశాసనములో రాయలుజన్మించిననెల వైశాఖమని యుండఁగా నిందు పుష్యమని యున్నది. కావున నీపద్యము రాయలజననకాలము సరిగ తెలుపునది కాదు. కృష్ణరాయలు తనవృద్ధాప్యమున క్రీ. శ. ౧౫౨౪ వ సంవత్సరములోఁ దనకుమారుఁడైన తిరుమలరాయలను సింహాసనమెక్కించె నని న్యూనిజ వ్రాసియుండుటచే దానినిబట్టి వృద్ధుఁడనుట కథమమే బదియేండ్లయిన నుండవలయుగదాయని యోచించి, కృష్ణరాయల జననము శతాబ్దము ౧౩౯౬ (క్రీ. శ. ౧౪౭౪) ప్రాంతమైయుండు నని శ్రీఆచార్య నేలటూరి వేంకటరమణయ్య గారూహించివ్రాయుచు "కాని యిది కేవలము నిరాధారమైనయూహ" అనివ్రాసియున్నారు.

౧ "౧౮౨౯ వ సంవత్సరములో కావలి వేంకటరామస్వామి గారు కలకత్తానగరమునందుఁ బ్రచురించిన దక్షిణహిందూదేశకవుల చరిత్రములో కృష్ణరాయలు తననలువదవయేట శా. శ. ౧౪౪౬ కీ. శ. ౧౫౨౪ వ సంవత్సరమునందు మృతినొందినట్లు వ్రాసియున్నారు. దీనినిబట్టి చూడఁగా నీరాయలవారు హూణశకము ౧౪౮౪ వ సంవత్సరమునఁ బుట్టినట్లేర్పడుచున్నది"

ఏదియెట్లున్నను, పైనివ్రాసినట్లు రాయలజననము వేఱువిధముగు సాక్ష్యము లభించువఱకు క్రీ. శ. ౧౪౮౭ ప్రాంతమనియే నిర్ణయింతము కాని యీసిద్ధాంతమును బూర్వపక్షముచేయు శాసనమొకటి గుంటూరుమండలమున తెనాలితాలూకా తెనాలిలోనున్నది. ఆశాసనము శా. శ. ౧౪౧౧ సౌమ్యసంవత్సర వైశాఖ శు ౧౧ నాఁడు గోవర్ధనేశుని బ్రతిష్ఠించి వ్రాయించినది ఆశాసనములో విజయనగర ప్రభువగు కృష్ణరాయలును మంత్రిసత్తముఁడగు సాళువతిమ్మరసును ఆలయమునకు విచ్చేసి దానములను గావించినట్లు వ్రాయఁబడి యున్నది. ఇదిసత్యమయ్యెనేని కృష్ణరాయలజననము క్రీ శ ౧౪౮౭ కానేరదు రెండేండ్లవయసున రాయలు తిమ్మరసుతో గలిసివచ్చి ధర్మములను గావించుట యసంభవము. దీనిసంభవ మగునట్లు చేయుటకు రాయలజననమును క్రీ శ. ౧౪౬౫కుఁ ద్రిసికొనిపోవలయును. అట్లుచేయుటకు ముందిశాసనమును జాగ్రత్తగాఁ బరీక్షింపవలసి యున్నది. దీనిపూర్తిపాఠము నాకులభింపలేదు. గోవర్ధనేశప్రతిష్ఠ శా. శ. ౧౪౧౧ లో జరిగిదనియు నాకాలము నుదాహరించుచు శాసనమును మఱికొంతకాలము పోయినపిమ్మటఁ గృష్ణరాయలరాజ్య కాలములో వారుధర్మముల నిచ్చినప్పుడు వ్రాయఁబడియెనేమో యనియు నాయనుమానము. సంపూర్ణపాఠము లభించినపిమ్మట విమర్శించి యావిషయమునుగూర్చి మఱియొకమారు వ్రాసెదను.

---

౧ భారతి విరోధి చైత్రము ౨౪౫ పుట

శా. శ. ౧౪౧౧ వ సంవత్సరమునాఁటికి, శ్రీకృష్ణరాయలు సింహాసన మెక్కలేదు. తిమ్మరుసు రాయలకడ మంత్రిగా లేఁడు. ఆనాఁటికి (క్రీ శ ౧౪౮౯) నరసనాయకుఁడే జీవించియున్నాఁడు. కృష్ణరాయలానాఁడు తెనాలికేఁగి దానమిచ్చుట యసంభవము. శాసనమందలి కాలము గోవర్ధనశప్రతిష్ఠాకాలమై యుండవలయును. లేదా శాసనము కల్పితమైయుండవలయును. యీశాసనమునుబట్టి రాయలజనన కాలమును క్రీ. శ. ౧౪౬౯ నాఁటికిఁ దీసికొనిపోనక్కఱ యుండదు. ఈశాసనము పై సిద్ధాంతమును బూర్వపక్షము సేయఁ జాలదు.

క్రీ. శ ౧౪౮౭ వ సంవత్సరమున రాయలుజన్మించుట నిశ్చయమేని, యాతనిజననదినము కీలకసంవత్సరవైశాఖ బహుళవిదియ యగును.

II. (3) శ్రీ కృష్ణరాయుల రాజ్యస్వీకార కాలనిర్ణయము

రాయలు, విజయనగర రాజ్యసింహాసనమును గైకొనుటగూర్చి కొన్నికథలు ప్రచారములోనున్నవి. వానిసారాంశము, తండ్రియైన నరసనాయకుఁడు జీవించియుండఁగనే పెద్దకుమారుఁడైన వీరనరసింహ రాయలకు రాజ్యమీయక కృష్ణరాయలనురాజ్యాభిషిక్తునిజేసెననుట, నరసనాయకుఁ డవసానకాలమునఁ గుమారులనుబిలిచ్చి, తనవ్రేలినున్న యంగుళీయకమును దీసికొనుఁడని యాజ్ఞాపించెనఁట! దేహము నీరు పట్టియుండుటచే వాచియున్న యాతనివ్రేలినుండి యుంగరమును దీయుట యెట్లని పెద్దకుమారుఁ డాలోచించుచుండఁ గృష్ణరాయలు యలు వాడిగలకృపాణముచే నాతనివ్రేలును ఖండించి యుంగరమును దీసికొనెనఁట! ఆతనిసాహసమునకు మెచ్చి నరసనాయకుఁడు కృష్ణదేవ రాయలే రాజ్యార్హుఁడని నిర్ణయించెనఁట! ఇట్టివే యింకఁ గొన్నికథ లున్నవి. వీనియందుసత్యములేదు. నరసనాయకునకుఁదరువాత వీరనర సింహరాయలే రాజ్యాధికారము వహించెననియు నందుఁ గొంత

కాలము సాళువనరసింహరాయల తనయుఁడగు నిమ్మడినరసింగ రాయలు పేరునకు రాజుగానుండెననియు నాతనియనంతరమున వీర నరసింహరాయలు స్వతంత్రుఁడై విజయనగరసింహాసనమధిరోహించె ననియు నందిమల్లయ ఘంటసింగయ కవులచారిత్రమున వ్రాసియు న్నాఁడను. (ఆంధ్రకవితరంగిణి 6 సం. 122పు 2 ముద్రణ) సంగమ, సాళువ వంశీయులకుఁ బిమ్మట విజయనగరసింహాసన మధిష్ఠించిన తుళువవంశీయులలో నీతఁడే మొదటివాఁడు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౫౦౯ వఱకు రాజ్యముచేసెను ఈకాలమున నీతనిశాసనము లనేకమున్నవి ఈతనియనంతరముననే కృష్ణరాయలు రాజ్యభారమును గైకొనినట్లు పారిజాతాపహరణ, మనుచరిత్రలయందలి యీక్రింది పద్యములు స్పష్టముగా సాక్ష్య మొసంగుచున్నవి.

క. వారలలోఁ దిప్పాంబకు
మారుఁడు పరిపంథికంధిమంధాచల మై
వీరనరసింహరాయఁడు
వారాశివరీతభూమివలయం బేలెన్.

శా. వీరశ్రీనరసింహశౌరిపిదప న్విశ్వక్ష్మామండలీ
ధౌరంధర్యమునన్ జనంబు ముదమంద న్నాగమాంబాసుతుం
డారూఢోన్నతిఁ గృష్ణరాయఁడు విభుండై రాజ్యసింహాసనం
బారోహించె విరోధులున్గహనశైలారోహముం జేయఁగన్.

— పారిజాతాపహరణకృత్యాది.

క. వీరనృసింహుఁడు నిజభుజ
దారుణకరవాలపరుషధారాహతవీ
రారి యగుచు నేకాతప
వారణముగ నేలె ధర నవారణమహిమన్.

క. ఆవిభుననంతరంబ ధ
రావలయముఁ దాల్చెఁ గృష్ణరాయఁడు చిన్నా

దేవియు శుభమతి తిరుమల
దేవియునుం దనకుం గూర్చు దేవేరులుగాన్.

—మనుచరిత్రకృత్యాది.

వీనినిబట్టి పైఁ జెప్పినకథలయందు సత్యములేదని స్పష్టమగుచున్నది. పెద్దనార్య తిమ్మనాచార్యులు, వాస్తవమును మఱుగుపుచ్చి తమగ్రంథములయందుఁబై రీతిగ వ్రాసినారని యెవరైన ననవచ్చును. కాని వీరనరసింహరాయల శాసనములిందులకుఁబ్రతికూలముగ సాక్ష్యమిచ్చుచున్నవి. ఆశాసనములను ద్రోసివేయఁజాలముకదా!

చనిపోవునాఁటికి వీరనరసింహరాయల కెనిమిదేండ్లవయసుకల తిమ్మరాజను తనయుఁ డుండెడివాఁడనియుఁ దన యనంతరమున నాబాలునకు సంక్రమింపకుండ బలవంతుఁడైన శ్రీకృష్ణరాయలు రాజ్యము నపహరించునని తలంచి తనమంత్రియైన తిమ్మరసును బిలిపించి కృష్ణరాయలకండ్లు తీయించి తనకుఁ జూపింపుమని యాజ్ఞాపించెననియు నట్లేయని తిమ్మరుసు మేకకండ్లనుదీయించి రాజునకుఁ జూపించి కృష్ణరాయలను గాపాడెననియు నొకకథ ప్రచారములో నున్నది వీరనరసింహరాయల యనంతరమున నాతనికుమారుఁడైన తిమ్మరాజును జెఱయందుంచి కృష్ణరాయలు రాజయ్యెనందురు. ఈకథ సత్యమనుటకు గ్రంథస్థనిదర్శనములు లేవు వీరనరసింహరాయలకుఁ జనిపోవు నాఁటికి దాదాపుగ ముప్పది యైదేండ్లు వయసుండవచ్చును. అప్పటి కెనిమిదేండ్ల కుమారుఁడుండిన నుండవచ్చును. కాని యాతనినిగృష్ణరాయలు చెఱయందుంచెనని తలంచుట కాధారములు లేవు. ప్రబలమైన యాధారము లభించినఁగాని రాయలపై నిందమోపరాదు. తిమ్మరాజునుగూర్చి శాసనములలోఁ గాని వాఙ్మయములలోఁ గాని యేమియుఁ గనఁబడదు.

వీరనరసింహరాయుల జీవితకాలములోనే గృష్ణరాయల శాసనము లొకటిరెండు కన్పించుచుండుటచే నాతనిచే ననుజ్ఞాతుఁడైకృష్ణ

రాయలు రాజకార్యనిర్వాహణమునందాతనికిఁ దోడుపడియున్నట్లును వీరనరసింహరాయలు కృష్ణరాయలతో మైత్రిగానుండియే చనిపోయె ననియుఁ దోఁచుచున్నది. ఒకప్రక్క తురుష్కులును నొకవంకగజప తియుఁ గర్ణాటకరాజ్యమును మ్రింగివేయ యత్నించుచున్న యాతరుణమునఁ దనసామంతులగు నుమ్మత్తూరు, శివసముద్రాది దుర్గాధి, పతులే తనసామ్రాజ్యము నంగీకరింపక తిరుగుబాటొనర్చుచున్న యాసమయమునఁ దనయెనిమిదేండ్లపుత్త్రుఁడు రాజ్యభారమును వహించినను నిలుపుకొనఁ జాలఁడనియు, నప్పటిపరిస్థితులనుబట్టి కృష్ణరాయలవంటి ప్రతాపశాలియే రాజ్యాధికారమును వహించుట యుత్తమకార్యమని యుఁ గర్ణాటకరాజ్యగౌరవము నాతినివలన స్థిరముకాఁగల దనియు నాతనివలననే తనకుమారునకు క్షేమమునుగౌరవమునుగలుగుననియుఁ దలంచి వీరనరసింహరాయలు తనచరమకాలమునఁ గృష్ణరాయలతో మైత్రి కలిగియుండెనని తలంచుటలో విరుద్ధమేమియును లేదు

కృష్ణరాయలకు వీరనరసింహరాయలే రాజ్య మొసంగినట్లుకృష్ణరాయవిజయము నందిక్రింది పద్యములోనున్నది.

ఉ. వీరనరసింహరాయమణి వేడుకతోడుతఁ గృష్ణరాయలం
 గోరికమీఱ రాజ్యమునకుందొరఁ జేసిననాటనుండియున్
 వీరుఁ డతండు శాత్రవుల వెంటఁబడంగఁ దలంచు టెంతయున్.
 గౌరవ మొప్పనచ్చటిముఖాములువార్రియఁదొణంగిరెంతయున్. ౧

ఈకృష్ణరాయవిజయమురాయలకుఁ బిమ్మట ౧౦౦ సంవత్సరములలో రచితమైనది. వీరనరసింహరాయలు తనయవసానసమయమునఁ గృష్ణరాయలను శత్రువుగా నెంచెననుటకు వీలులేదు.

కృష్ణరాయల పట్టాభిషేక మహోత్సవ కాల నిర్ణయము

శ్రీకృష్ణదేవరాయల పట్టాభిషేక మెప్పుడు జరిగె ననువిషయమున నించుకభిన్నాభిప్రాయ మున్నది. శ్రీకొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావు

౧ ఆ. ౨ ప. ౧౧౩

పంతులుగారు మహమ్మదీయ మహాయుగములో "శా. శ. ౧౪౩౦ సరియైన శుక్లనామసంవత్సర మాఘశుద్ధచతుర్దశి యగు ౪ వ ఫిబ్రవరి ౧౫౦౯ వ దినమునఁ గృష్ణరాయఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డైనట్లు హంపీలోని పంపావతీ దేవాలయములోనున్న యొకశాసనమువలనఁ దేలుచున్నది. (ఎ. ఇం. ౧ సం. ౩౬౬ పుట) కావున ఈదిన మాంధ్రకర్ణాటకుల కందఱికిని శుభదినంబని యెన్నవలసియున్నది" అని వ్రాసినారు[1]. ఇందలిశకసంవత్సరము పొరపాటు. శుక్లసంవత్సర చైత్రశుక్లపాడ్యమి నాఁటికి శాలివాహనశతాబ్దములు ౧౪౩౧ గతించినవి. శుక్లసంవత్సరమున వర్తమానశకాబ్దము ౧౪౩౨ పైఁజెప్పిన మాఘశుద్ధచతుర్దశి క్రీ. శ. ౧౫౧౦ సంవత్సరము జనవరి నెల ౨౪ వ తేదీ యైనది. కాని శ్రీ లక్ష్మణరావుపంతులుగా రనినట్లు ౪ వ ఫిబ్రవరి ౧౫౦౯ కాదు.

సుప్రసిద్ధపరిశోధకు లగు ఆచార్య శ్రీనేఁటూరి వెంకటరమణయ్యగారు పట్టాభిషేక కాలము శుక్లసం॥ శ్రావణబహుళాష్టమిశ్రీకృష్ణజయంతి (క్రీ. శ. ౧౫౦౯ ఆగస్టు ౭) అని నిర్ణయించియున్నారు[2] వీరవెంకటపతిరాయల వారియాజ్ఞానుసారముగా శా. శ. ౧౫౨౬ వ సంవత్సరమున (పార్థివ) వారియుద్యోగస్తులు వ్రాసియుంచిన "విజయనగరసామ్రాజ్యము" అను గ్రంథమున రాయలపట్టాభిషేక కాలము శుక్లసంవత్సర శ్రీకృష్ణజయంతి దినమని వ్రాసియుండిరి. శ్రీ వెంకటరమణయ్యగారి నిర్ణయ మాత్రాఁతపై నాధారపడియున్నది.

"కొంగదేశరాజకాల్" అను అరవవచనచరిత్ర గ్రంథములో "ఇతఁడు విజయనగరములో నవరత్నసింహాసనాధిరోహణము, శా. శ. ౧౪౨౬ అగు నేఁటి రక్తాక్షిసంవత్సర చైత్రమాసములోఁ బట్టాభిషేకము అయినపిమ్మట చేసెను." అని వ్రాసియున్నది." అని శ్రీగుర

౧ పుట ౩౫౩

౨. భారతి—విరోధి చైత్రము ౨౯౦ పుట

జాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు కవిజీవితములలో వ్రాసియున్నారు ౧. కాని యీకాల మనేకశాసనములకు విరుద్ధముగా నున్నది. కావున దీనినిగూర్చి చర్చచేయుట యనవసరము. ఈకాలము వీరనరసింహరాయలపట్టాభిషేకకాల మయినం గావచ్చును. ఇంక నీపట్టాభిషేకము శుక్లసంవత్సరమున శ్రీకృష్ణజయంతినాఁడు జరిగెనా? మాఘశు ౧౪ నాఁడు జరిగెనా? అను విషయమును దేల్చవలసియున్నది.

శుక్లసంవత్సర వైశాఖ శు ౧౫ శుక్రవారమునాఁడు (క్రీ. శ. ౧౫౦౯ మే ౪ వ తేదీ) వీరనరసింహరాయలు రాజ్యముచేయుచున్నట్లు సాళువతిమ్మరసుమంత్రి వ్రాయించిన యీక్రిందిశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.

"స్వస్తిశ్రీ జయాభ్యుదయ శాలివాహన శకవరుషంబులు ౧౪౩౧ బూర్తి అగు నేంటిశుక్లసంవత్సర వయిశాఖ శు ౧౫ శుక్రవారానను శ్రీమన్మహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర శ్రీవీరప్రతాప శ్రీవీరనరసింహ్వరాయమహారాయల విజయనగరమందుపృధివీరాజ్యం శేస్తునుండగాను తత్పాదపద్మారాధకుండైన శ్రీమన్మహాప్రధాన సాళువతింమయ్యంగారుగుత్తిరాజ్యంలోను పెన్నబడితాడిపరతి రామేశ్వరదేవరకుదండంపెటి సమర్పించిన గ్రామభూదానక్రమ మెట్లన్నను శ్రీమన్మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వర శ్రీవీరప్రతాప శ్రీవీరనరసింహరాయమహారాయలు పాలించి మాకు నాయంక్రకమై చెల్లేటిగుత్తిరాజ్యంలోని పెన్నబడిస్థళంలోను నెలదలపాడు అనేటిగ్రామానకు వీరనరసింహపురమనే ప్రతినామం పెటి ఆవీరనరసింహరాయమహారాయలకు బుణ్యంగాను ఆదేవునికి నేము భోగమంటపముంను కటించి గోపురప్రాకారాదినిర్మాణము సేవింప్రచున్న ... ...౨"

దక్షిణార్కాడు మండలమందలి విక్రవాండి యనుగ్రామమున నరవభాషలోనున్న యొకశాసనములో శా శ. ౧౪౩౧ శుక్లసంవ

౧ కవిజీవితములు ౪౯౧ పుట.

౨ ద.హిం శా సం. ౪ సంఖ్య ౮౦౨

త్సర కర్కాటకశుద్ధ ౫ శుక్రవారము హస్తానక్షత్రము (క్రీ శ. ౧౫౦౯ జూలై ౨౨ వతేదీ) నాఁడు వీరనరసింహరాయలు విజయనగరమునఁ పృథివీరాజ్య మేలుచున్నట్లు వ్రాసియున్నది... ...౧.

శ్రీకృష్ణదేవరాయల నామ ముద్రాహృతమైన శాసనములు వందలకొలఁదిగ నున్నవి. వానిలో లభించినంతవఱకు మొట్టమొదటి శాసనము బళ్లారిమండలమున ఆలూరుతాలూకా గుల్యయనుగ్రామమున నున్నది౨ కండికోటసీమయందలి యేటూరుప్రభువును, యజుశ్శాఖీయుఁడును; గౌండిన్యగోత్రుఁడు నగునరసరా జనునాతఁడు కట్టించిన యాలయమునకు విరూపసముద్రమందలి మామిడితోఁటలో నున్నభూముల నొసంగి వ్రాయించిన యాశాసనము శా. శ. ౧౪౩౦ (?) శుక్లసంవత్సర శ్రావణ శు ౧౦ గురువారమునాఁడు పుట్టినది. (క్రీ. శ. ౧౫౦౯ జూలై ౨౬ తేదీ) ఈమూఁడుశాసనముల నాధారముగాఁగొని శుక్లసంవత్సరశ్రావణ శు ౫-౧౦ నడుమననఁగా క్రీ.శ. ౧౫౦౯జూలై ౨౨-౨౬ తేదీలనడుమ, వీరనరసింహరాయలు చనిపోవుటయుఁ గృష్ణరాయలు రాజ్యాధికారమును వహించుటజరిగినదనియు విజయనగర సామ్రాజ్యమునఁ జెప్పినట్లు శుక్లసంవత్సర శ్రీకృష్ణజయంతినాఁడే పట్టాభిషేకము జరిగినదని యెంచవలయు ననియు, శ్రీ వెంకటరమణయ్య గారభిప్రాయపడిరి. రాజ్యాధికారమును వహించిన పిమ్మట నారుమాసములు పట్టాభిషేకము నాపినారనుటకంటె పదునైదుదినములాపి రనుటయే సమంజసమని వారియభిప్రాయము.

పైని జెప్పినవిక్రవాండిశాసనము వీరనరసింహరాయల నామముద్రాహృతమైన శాసనములలోఁ దుదిశాసనము కాదు శుక్లసంవత్సర పుష్య బ ౨ నాఁటి యొకశాసనములో * వీరనరసింహరాయల పేరు

౧ A.R. 289 of 1915

౨ A.R. 703 of 1899

* A.R. 27 of 28 ద. హిం. శా. సం ౯ సంఖ్య ౪౭౮ అనంతపురంజిల్లా బెలుగుప్ప గ్రామమున నున్నది.

న్నది. దక్షిణాకాన్నడజిల్లా కుందపురముతాలూకా బసరూరు గ్రామమున వేఱొకశాసనమున్నది౧. ఈశాసనము శుక్లసంవత్సర మాఘశు ౫ నాఁడు మహాలింగేశ్వరస్వామికొకగ్రామమునిచ్చి, బారకూరు రాజ్యపరిపాలనమునకు రాజుచే నియమితుఁడైన సోవణయకుని తమ్ముఁడగు మల్లప్పనాయకునిచే వ్రాయింపఁబడినదనుటచే నిదియసత్యమనియనలేము. ఇందు వీరనరసింహరాయలు జీవించియున్నట్లు స్పష్టముగాఁ జెప్పియుండుటచే నింతవఱకును నాతఁడు బ్రతికియున్నట్లు నిశ్చయింప వలసియున్నది. వీరనరసింహరాయ లాఱుమాసముల క్రితము చనిపోయియున్నచో, మఱియు శ్రీకృష్ణరాయ లాఱుమాసముల క్రిందటనే పట్టాభిషిక్తుఁడై యున్నచో సుప్రసిద్ధమైన బారకూరు రాజ్యపరిపాలకుని సోదరుఁడు తనశాసనమున నిట్లు వ్రాసియుండఁడు. ఆశాసనములోని ముఖ్యభాగము నీక్రింద నిచ్చుచున్నాఁడను.

"స్వస్తిశ్రీజయాభ్యుదయ శాలివాహనశకవర్ష ౧౪౩౨ సందు మూఱనయ వర్తమానదశుక్లసంవత్సర మాఘశుద్ధ ౫ లూ శ్రీమన్మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వర శ్రీవీరప్రతాప శ్రీవీరభుజబల నరసింగ మహారాయరు విజయనగరియసింహాసనదలూ సుఖసంకథా వినోదదింద సకలసాంబ్రాజ్యవను ప్రతిపాలిసువకాలదలూ అవర నిరూపదింద కుఱంగోడ సోవణనాయకరతంమ మల్లపనాయకరూ బారకూర రాజ్యవను ఆళువలి బసఱూరవడువకై వర్య శ్రీమహాదేవరిగ ధర్మక్కె అమృతపడినందాదీపిక అంగరంగవయి భోగనడవహాగిమల్లవవోడియరూ.. ..."

ఈశాసనమునకుఁ బిమ్మట వీరనరసింహరాయల శాసనములు లభింపలేదు. కావున నీకాలమునకుఁ దరువాతఁ గొలఁది దినములలో వీరనరసింహరాయలు చనిపోయెనని యెంచవలసియున్నది. పైనినుదా

౧ A.R. 410 of 1928 ద. హిం. శా. సం, ౯ సంఖ్య ౪౩౯.

హరించిన గుల్యగ్రామశాసనములలోను మరికొన్ని శాసనములలోను౧ కృష్ణదేవరాయలనామము శుక్లసంవత్సర మాఘమాసమునకుఁ బూర్వమే యుదాహృతమై యున్నది కదా! అది యెట్లువచ్చినదని ప్రశ్నింపవచ్చును. వీరనరసింహరాయల చరమదశలోఁ గృష్ణరాయలు కొంతవఱకుఁ బ్రభుత్వాధికారమును వహించియుండవచ్చును. ఆకాలములోఁ గొన్ని శాసనములలో "శ్రీకృష్ణదేవరాయలు విజయనగరసింహాసనమున రత్నసింహాసనస్థుఁడై పృథ్వీరాజ్యము చేయుచుండగాను" అని వ్రాసియుండవచ్చును. వీరనరసింహరాయలు చనిపోయినపిమ్మట నాతఁడు జీవించియున్నట్లాతని యుద్యోగస్థుఁడే శాసనము వ్రాయించినాఁడని తలంచుటకంటె నాతనిజీవితకాలములోఁ గృష్ణరాయలపేరుతో శాసనములు వ్రాయఁబడినవని తలంచుటయే సమంజసమని నాయభిప్రాయము. వీరనరసింహరాయలు శుక్లసంవత్సరమాఘశుద్ధపంచమివఱకు జీవించియుండెననుపక్షములో మాఘశుద్ధచతుర్థినాఁడు పట్టాభిషేకోత్సవము జరిగెనని నిర్ణయించుటయే సమంజసము వీరనరసింహరాయలు శుక్లసం॥ శ్రావణమాసములోనే చనిపోయెనని వాదము కొఱకంగీకరించి పట్టాభిషేకోత్సవముమాఘ శు ౧౪ నాఁడు జరిగెనా! శ్రావణ బ ౮ నాఁడు జరిగెనా? యను విషయము నాలోచింతము.

ఈసందర్భమున విజయనగర సామ్రాజ్యమున కెక్కువ విలువనీయవలయునా? శిలాశాసనమున కెక్కువ విలువనీయవలయునా! యను విషయమే తేల్చవలసిన సమస్యయైయున్నది. విజయనగర సామ్రాజ్యమను గ్రంథము పట్టాభిషేకకాలమునకు దాదాపు నూరు సంవత్సరములకుఁ బిమ్మట వ్రాయఁబడినది. శిలాశాసనమన్ననో పట్టాభిషేకమైన శుక్లసంవత్సరములోనే వ్రాయఁబడినది. అందుచే విజయనగర సామ్రాజ్యముకంటె నీసందర్భమున శిలాశాసనమునకే యెక్కువప్రాముఖ్యత నీయవలసియుండునని నాయభిప్రాయము.

---

౧ A.R. 491 of 1906; 14 of 1922

పట్టాభిషేకోత్సవము శ్రీకృష్ణజయంతినాఁడే జరిగినదనియు, ఆనాఁడే విరూపాక్ష దేవునకు శాసనమునఁ జెప్పఁబడినదానము లీయఁ బడినవనియు శాసనరచనము మాత్రము మాఘ శు ౧౪ నాఁడు జరిగె ననియు నొకవాదము రావచ్చును. కాని యాశాసనము చదివిచూచి నప్పుడావాదమునందు బలములేదని తోఁచును. ఆశాసనము కన్నడ భాషలో నున్నది. అందలి ముఖ్యభాగము నీక్రింద నిచ్చెదను (ద. హిం. శా. సం ౪ సంఖ్య ౨౪౯)

"...స్వస్తిశ్రీ విజయాభ్యుదయ శాలివాహనశకవర్ష ౧౪౩౦ నందు మేలె నడువ శుక్లసంవత్సరద మాఘ శు ౧౪ లు శ్రీమన్మహా రాజాధిరాజపరమేశ్వర శ్రీవీరప్రతాప శ్రీవీరకృష్ణరాయమహారాయలు పట్టాభిషేకోత్సవకాలదల్లూ శ్రీవిరూపాక్ష దేవర అమృతపడినైవేద్యకె సింగినాయకన హళీయనూ సమర్పిసి దేవరసంముఖద మహారంగ మంటపవను ఆముందణ గోపురవనుకటిసి ఆముందణ హిరిగోపురవను జీర్ణోద్ధారణమాడిసి శ్రీవిరూపాక్ష దేవరిగె నవరత్నఖచితవాద సువర్ణ కలశవన్నూ నాగాభరణమున్ను సమర్పిసిదరు......"

శ్రీకృష్ణరాయలు వీరనరసింహరాయల జీవిత కాలములోనే రాజ్యాధికారమును నిర్వహింప నారంభించిన పిమ్మట రంగమంటపమును గోపురమును కట్టించుటయు శిథిలమయిన మఱియొక గోపురమును బాగుచేయించుటయు నాగాభరణాదులు చేయించుటయు నాఱుమాసములలోపునఁబూర్తి చేసి యింతలో వీరనరసింహరాయలు చనిపోఁగా బట్టాభిషేకోత్సవమును జరుపుకొని యానాఁడే యవి స్వామికి సమర్పించి యీశాసనము వ్రాయించెనని తలంచుటయే సమంజసము. వీరనరసింహరాయలు శ్రావణమాసములోనే చనిపోయెనను పక్షములోఁగూడ దనపట్టాభిషేకమునకుఁ బూర్వము స్వామికి రంగమంటపాదులు నిర్మించెనని తలంపవచ్చును. సింహాసన మధిష్ఠించిన పిమ్మట బట్టాభిషేకమున కాఱుమాసములు గాలయాపన చేసె

ననితలంచుట భావ్యముకాదందురు. కాని యాయుత్సవము నతివైభవముగా జరుపదలంచి వర్షాకాలమును శూన్యమాసమును దాటించి మాఘమాసమున జరిపెననుటలో విరుద్ధమేమియు లేదు. ఇంతకాల మాఁగినందువలన రాజకార్యములకు భంగముకలుగుటలేదు. శత్రురాజులబాధలేదు నిష్కంటకముగాఁ బరిపాలనము నిర్వహింపఁబడుచుండెను పట్టాభిషేకోత్సవ మెప్పుడైననేమి!

శుక్లసంవత్సర మాఘ శు ౫ నాఁడు వీరనరసింహరాయలు చనిపోయినచోఁ దొమ్మిదిరోజులలోఁ గృష్ణరాయల పట్టాభిషేకము జరుగుట యసంభవమనియు నప్పటికి శుచిదినములు గడువవనియు నొకయాక్షేపణము రావచ్చును. అట్టియాక్షేపణ శ్రావణపక్షమునకును గలదు ప్రభువుల విషయములో నాకాలమున నిట్టి నిర్బంధములుండెనో లేదో చెప్పలేము. కావున నిది యొక యాక్షేపణము కాఁజాలదు.

పట్టాభిషేకమైనపిమ్మటఁగాని శాసనములలో "రత్నసింహాసనస్థుఁడై" అనివ్రాయుట తటస్థింపదనియు, మాఘశు ౧౪ కిపూర్వమే కృష్ణరాయల పేరున్న శాసనములో నట్లు వ్రాసియున్నది. కావున శ్రావణ బ ౮ నాఁడే పట్టాభిషేకోత్సవము జరిగెనని నిర్ణయింపవలయు ననియు నొకపూర్వపక్షము రావచ్చును ఈపూర్వపక్షము శ్రావణపక్షమునకును నన్వయించును. శ్రావణ శు ౧౦ నాఁడు వ్రాయించిన గుత్యశాసనముఁగూడ నట్లేకలదు.

కావున నేవిధమునఁజూచినను శిలాశాసనమునకే యెక్కువ విలువనిచ్చి శుక్లసంవత్సరమాఘ శు ౧౪ యే పట్టాభిషేకోత్సవము జరిగిన దినమని నిర్ణయింతము

వీరనరసింహరాయలు శుక్లసం॥ మాఘమాసమువఱకు జీవించి యుండెననుట కాతఁడు కంచిశంకరాచార్యపీఠస్థుఁడగు సదాశివసరస్వతి

శిష్యుఁడైన మహాదేవ సరస్వతికి తుంగభద్రానదీతీరమున శ్రీ విరూపాక్షస్వామిసన్నిధిని చెంగల్పట్టుమండలములోని "కుడియాంతండై" యను గ్రామమును దానమిచ్చి వ్రాయించిన తామ్రశాసన మొకటి యాధారముగాఁ గలదు. (ఎపి. ఇం. సం. ౧౪ పుట ౨౩౧)

ఎట్లుచూచినను పట్టాభిషేకము శుక్లసంవత్సర మాఘశు ౧౪ యనుటయే సమంజసముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. వీరనరసింహరాయల యనుమతిపై శ్రీకృష్ణజయంతినాఁడు కృష్ణరాయలు రాజ్యాధికారమును స్వీకరించెనని తలంపవచ్చును.

పట్టాభిషేకసమయమున నాసభామందిరమున నున్నముఖ్యులగు సరదారుల నామములను గృష్ణరాయ విజయమునఁ గుమారధూర్జటి యీక్రింది పద్యములోఁ జేర్చియున్నాఁడు.

సీ. చక్కఁరవిలుగాని చక్కఁదనముఁగల్గి
చొక్కమా నార్వీటు బుక్కరాజు
సాకల్యముగఁ గీర్తి సర్వాది క్రతులందు
బ్రాకటసితిమించు నౌకువారు
కంటకరాజన్యు గర్వంబులడఁగించి
లీలచేమించు నంద్యాలవారు
ధాటీనిరాఘాట ఘాటీవాతవిరోధి
కోటులై వెలయు వెల్గోటివారు

గీ. చండతరశౌర్యులగు పెమ్మసానివారు
బూదవాళివారు మొదలైన భూమిపతులు
గొలువఁ బట్టాభిషిక్తుఁడై చెలువుమీఱె
రమ్యగుణపాళి శ్రీకృష్ణరాయమౌళి.

ఈపద్యములో బుక్కరాజునుదక్క తక్కినవారి వంశనామములనేగాని, పేరులను జెప్పలేదు. మొదటి మూఁడుపాదములలోనుజెప్ప

బడినవారు చంద్రవంశపు క్షత్రియులు. వెల్లోటివారు, వెలమవారు. పెమ్మసానివారు కమ్మవారు, బూదహాళివా రేకులము వారో నాకుఁ దెలియలేదు. బళ్ళారిమండలమున బూదహాళియను గ్రామమున్నది.

ఆరవీటిబుక్కరాజునకుఁ బ్రపౌత్రుఁడైన రామరాజునకు శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు తనకుమార్తెనిచ్చి పరిణయ మొనర్చియుండెను. పట్టాభిషేక కాలమునాఁటికి శ్రీకృష్ణదేవరాయలకు ౨౩ సంవత్సరముల ప్రాయముండెను ఆరవీటి రామరాయులజననము. క్రీ. శ. ౧౫౦౦ ప్రాంతము ఆః పక్షమున్లో నార్వీటిబుక్కరాజు జననము క్రీ. శ. ౧౪౧౦ ప్రాంతమగుచున్నది. కృష్ణరాయలపట్టాభిషేక కాలమునాఁటికి ఒకటిరెండు సంవత్సరములు హెచ్చుతగ్గుగా నూఱేండ్లగును కావున పట్టాభిషేక సమయమున బుక్కరాజుండుట యసంభవము అతని పుత్రుఁడో పౌత్రుఁడో యుండియుండును. లేదా పురుషాంతరవ్యవధి ౨౫ సంవత్సరములుగా భావించి గణనముచేసి బుక్కరాజు జననకాలము ౧౪౨౫ గా నిర్ణయించి యెనుబదైదేండ్లవయసున నాతఁడు పట్టాభిషేకసభలో నుండెనని చెప్పవలసివచ్చును. ఇది యస్వాభావికముగాఁ గాన్పించుచున్నది. కావున నిది యంగీకార్యముగాదు.

V కృష్ణదేవరాయల భార్యలు

రాయలకు భార్యలెందఱు ? వారేవంశమువారు ? ఆవివాహము లెప్పుడు జరిగినవి ? అను ప్రశ్నలకుఁ దృప్తికరము లగు సమాధానములు లభింపలేదు. ఈవిషయమునఁ బండితులలో భిన్నాభిప్రాయము లున్నవి.

రాయలభార్యల విషయమునఁ గొన్నికథలు, ప్రచారములో నున్నవి. వానినిబట్టియును విదేశీయులవ్రాఁతల నాలోచించియు, గ్రంథములను శాసనములను బరిశీలించియు, వానికి మనయూహలను

గొన్నిటిని జేర్చి పై ప్రశ్నలకు సమాధానములను సమకూర్చ వలసి యున్నది. అందుముందుగ రాయలభార్యలవిషయమునఁ జెప్పఁబడెడి గాథలనుగూర్చి యాలోచింతము.

V (1) రాయల భార్యలనుగూర్చిన కథలు

వరదరాజమ్మ లేక తుక్కాదేవి లేక రుచిదేవి.

శ్రీ గురజాడ శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారు తమకవిజీవితముల యం దొకకథను ౧౦ పుటలలో వ్రాసియున్నారు. దానిని సంగ్రహముగ నిట వ్రాసెదను ౧

ఇదియే రాయలప్రథమవివాహమఁట. ఈమెగజపతి కుమార్తె యఁట. రాయలు తాను కులీనుఁడు గాకపోవుటచేఁ దన కెవ్వరును బిల్లనీయ నిరాకరించుచున్నారని తిమ్మరుసుతోఁ జెప్పఁగా నాతఁడు సత్కులీనయగు కన్యం దెచ్చి పెండ్లిచేసెదనని చెప్పి తమచే జయింపఁ బడి వినుకొండకువచ్చిన గజపతితోఁ మాటలాడి యొప్పించి యాతని కుమార్తెను బరిణయముచేయుటకు నిర్ణయించి రాయలకుఁ దెల్పఁగా నాతఁడు దానుకన్యను జూచినఁగాని పెండ్లిచేసికొనననని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెనఁట. అప్పుడు తిమ్మరుసు రాయలకుఁ దమలపాకు లందిచ్చు వాని వేషముమర్చి యాతనిని దనతోఁగూడఁ దీసికొనిఁబోయి కాఁబోవు కర్ణాటకపురాణి దర్శనమిప్పింపుఁడని గజపతిని కోరఁగా నామెను దిమ్మరుసునకుఁ జూపింప నేర్పాటు గావించెనఁట. ఆకన్యకామణి రాయలపాదమునందున్న పచ్చలకడియమును బట్టి యాతఁడే కృష్ణ రాయలని యానవాలుపట్టి తల్లితోఁ జెప్పఁగ నెట్లైనఁ గృష్ణరాయల నంత మొందింప యత్నించి యామె కోటగవనిక మూయింప నాజ్ఞ యొసంగులోపల తమలపాకులకు సున్నమెక్కువ రాసితివని కొట్టఁ బోవువానివలె తిమ్మరుసు కృష్ణరాయనిఁ దరుముకొనివచ్చి కోట

---

౧ కవి జీవితములు ౫౪౬-౫౫౪ పుటలు

గుమ్మములను దాఁటి. యిరువురును దమశిబిరములోనికిఁ బోయిరఁట. స్త్రీలు వలదనుచున్నను గజపతి తనకుమార్తెను రాయలకిచ్చి పరిణయ మొనర్చెనఁట.

ప్రథమసమాగమసమయమున రాయలు గజపతిపుత్రిక ధరించిన పావడను గాలితోఁ ద్రొక్కిపట్టి యామెను దగ్గఱకుఁ దీసికొనఁగా యామె మొలనూలుగ నున్నకత్తి క్రిందఁ బడెనఁట! ఆమె తనను జంప నుద్దేశించినదని తలంచి రాయలామెను బరిజనమునిచ్చి తండ్రియొద్దకు బంపివేసెనఁట. ఆమె కొంతదూరమువచ్చి యిఁకముందునకుఁబోనని తెల్పి యరణ్యమధ్యమున నివసించెనఁట! రాయ లావృత్తాంతము నెఱింగి, యామెకుఁ గావలసిన ద్రవ్యమిచ్చుచుండు నట్లేర్పాటు గావించెననియు నామె తనపేరును వరదరాజమ్మయని మార్చుకొని యాయరణ్యమధ్యముననే నివసించి యాప్రదేశము నిర్జలమగుటచే నచ్చట నొకపెద్దచెఱువును ద్రవ్వించెననియు నెంతగట్టిగ కట్టినను నాతటాకముయొక్క కనుమలు రెండు తెగిపోవుచుండెననియు నందుల కామె విచారించుచుండఁగా నొకగొల్లదివచ్చి నరబలియిచ్చినఁగాని యాకనుమలు నిలువవనియుఁ దనయిరువురుకుమారులను చెఱియొక కొమ్మున నిలువఁబెట్టి మట్టితోఁ గప్పివేసినచో నవి తెగిపోవక నిలుచు నని చెప్పెననియు నరబలియిచ్చుటకు వరదరాజమ్మ యంగీకరింపక పోవఁగా నాగొల్లది బలవంతముచేసి తనకుమారులను బంపెననియు వారు సంతోషహృదయముతో నాచెఱువు కొమ్ములలో నిలువఁ బడఁగా మట్టితోఁ గప్పివేసిరనియు, నందుమీఁదట నాచెఱువుగండ్లు తెగక నిలిచిపోయెననియు నాగొల్లవాండ్ర పేరు శాశ్వతముగాఁ జేయ దలంచి కంబడు చినకంబడు అనువారి పేరులతోఁ గంబముచినగంబము అను రెండుగ్రామముల నాయరణ్యమునఁ గట్టించెననియు నాకథయం దున్నది. ఆరెండుకంబములును గలిసిపోయి యిప్పుడు కంబమను పేరున పిలువఁబడుచుండెనఁట! ఈవరదరాజమ్మకు తుక్కాజీ అనినామాంతర

ముండెనఁట ! ఆమె తనయందుఁ గృష్ణరాయల కనుగ్రహము కలుగుటకై తుక్కాపంచకమను పేర నైదుశ్లోకములను రచియించిపంపెనఁట. ఈశ్లోకములను గవి జీవితములనుండి గైకొని యీ క్రింద వ్రాయుచున్నాఁడను.

౧. చర న్వనాంతే నవమంజరీషు న షట్పదో గంధఫలీ మజిఘ్రత్
సా కిం న రమ్యా న చ కిం న రంతా బలీయసీ కేవలమీశ్వరాజ్ఞా

౨. మాకింశుక ప్రకటయాత్మని మేవమాత్రం
మస్మ స్తకే విహరతీతి మధువ్రతోఽయమ్
కిం మాలతీ విరహ వేదనయా త్వదీయమ్
దృష్ట్వా ప్రసూన మచిరా దనలభ్రమేణ.

3. భ్రమరభ్రమతా దిగ న్తరాళే
క్వచి దాస్వాదిత మీక్షితం శ్రుతం వా
వద సత్య మపాస్య పక్షపాతం
యది జాతీకుసుమానుకారిపుష్పమ్

౪. కుసుమాని లిఖన్తు నామచిత్రే
కతిచి త్కారువిశేషరూఢశిక్షాః
సురభిత్వ మమూని కిం లభంతే
కిముచైతేషు రసం పిబంతి భృఙ్గాః.

౫ కిం మాలతీం మాయసి మాం విహాయ
చుచుంబ తుంబీకుసుమం మడంఘ్రిః
లోకేచతుర్భి శ్చరణైః పశుస్స్యా
త్సషడ్భి రత్యర్థపశు ర్న కిం స్యాత్.

తుక్కానామ గజపతిపుత్త్రీ కృష్ణదేవరాయపత్నీ.

వరదరాజమ్మ త్రవ్వించిన తటాకమార్గమునఁ బోవుచు నొక నాఁడు రాయలు తత్సమీపమున నున్న శిలాశాసనముఁగాంచి యందు

శ్రీకృష్ణరాయచరణదాసి వరదరాజమ్మ త్రవ్వించినతటాక మనియర్థ మిచ్చు నాశాసనాక్షరములను జదివి యామె యెవ్వరని యనేకులనడిగి తెలిసికొని తనయొద్దకు రప్పించుకొని యాదరించెనట !

ఈకథనే 'టైలరు' అనునాతఁడుమార్చి వ్రాసెను. గజపతితనయ పేరు రుచీదేవియనియు నామె విజయనగరమునకుఁ బోవనిచ్చగింపక మార్గమధ్యమున నాఁగిపోయెననియు, నామె తండ్రి యామెకుఁ గావలసిన ద్రవ్యమంపుచుండెననియు వ్రాసియున్నాఁడు ౧

కవి జీవితములయం దీయఁబడిన యీకథ విశ్వాసార్హమైనది కాదు రాయల కిది ప్రథమ వివాహము కాదు. గజపతిని క్రీ. శ. ౧౫౧౫కు పూర్వము కృష్ణరాయలు జయింపలేదు. అప్పటికి రాయల కిరువురు భార్య లున్నారు. గజపతియన ప్రతాపరుద్రగజపతి యో వీరభద్రగజపతి యో పై కథలోఁ జెప్పలేదు వీరభద్రగజపతిని రాయలు చెఱయందుంచెను ఆతని తనయను రాయలు పరిణయ మాడలేదు. కొండవీడు విజయానంతరము ప్రతాపరుద్రగజపతి కటక మునకుఁ బోయెను గాని కొండవీటియందుఁగాని వినుకొండయందుఁ గానిలేదు. ఆతనితోఁ దిమ్మరుసు అచ్చట మాటలాడుట కవకాశము లేదు. కావున నీ పరిణయగాథ కేవలమసత్యము. పైనిఁజెప్పిన తుఖా పంచకము తుఖారమణి రచించినవి గావనియు, నిందొకశ్లోకము క్రీ. శ. ౧౪౦౦కుఁ బూర్వమే రచింపఁబడిన వల్లభదేవుని సుభాషితావళిలో

౧. కవిజీవితములు ౨౨౪ పుట.

"The Gajapati King's daughter named Ruchidevi felt disposed to remain near Stambam (Cumbam) and the Rayar directed to do so, while he returned to Vizianagaram. That daughter of Gajapati, Ruchidevi, said that as Krishnadevaraya was the son of a Dasi, and she herself noble tribe illustrious by her birth. She preferred to abide by Kambam. Her father sent her thither large sums of money. She sold those jewels and had a very large walir reservoir excavated near Kumbam and she destributed very extensive charities.
—Tailor's Analysis,

నున్నదనియు నింకొకశ్లోకము ౯౦౦ సంవత్సరమునకుఁబూర్వమే ముకుళభట్టు తనయభిధావృత్తి మాతృకలో నుదాహరించియున్నాఁడనియు శ్రీరామకృష్ణకవిగారు చెప్పిరని తిరుపతి దేవస్థానమువారి రిపోర్టులో నున్నది. ఉదయగిరి దుర్గము నాక్రమించుకొనినప్పుడు దుర్గాధ్యక్షుని మేనత్తను రాయలు బందీగాఁ దీసికొనిపోయెనని న్యూనిజ వ్రాసి యున్నాఁడు. ఆమెయే కంబమునొద్ద చెఱువుఁ ద్రవ్వించిన ధర్మాత్మురాలై యుండును. ఆమె పేరు రుచిదేవి కావచ్చును.

ప్రస్తుతమునఁ గర్నూలు తాలూకాలోఁ గంబమను గ్రామముండుటయు నందు గొప్ప తటాక ముండుటయు సత్యము. ఆ తటాకముకడఁ బద్యాత్మకమైన శిలాశాసన మున్నదఁట! ఆ చెఱువును గూర్చిన పూర్వపుగాథ యాశాసనమున లిఖతమై యున్నదఁట, దాని పూర్తిపాఠము నాకు లభింపలేదు. లభించినప్పుడంతేమైన విశేషములున్నవేమో చూచెదను.

V (2) గాండ్లసంగకథ

'గాండ్లసంగ' యను నొకవేశ్యకథ కొండవీటి సామ్రాజ్యమున గ్రంథస్థమై యున్నది. రాయలొకనాఁడు గజారూఢుఁడై నగరమును జూడనేఁగెననియు, నప్పుడు గాండ్లసంగ యను వేశ్య యాతనికంటఁ బడియెననియు, నామెయందు బద్ధానురాగుఁడై రాయలామెను గోటలోనికి రప్పించి యామెతోఁ గలియుచుండెననియు, రాయలొకనాఁడు తిరుమలదేవితో నత్యంతసౌందర్యవతియగు నొకవేశ్యను గోటలోనికిఁ దెచ్చితి నని ప్రగల్భములాడ నామె "తెచ్చినది వేశ్యకాని గజపతి కూఁతురు కాదుగదా" యని మేలమాడె ననియు, నందుల కాతఁడు కుపితుఁడై గజపతి తనయనుమాత్రము తేఁజాలనాయని పంతమాడి యానాఁడే "గజపతిపై దండయాత్ర జరుపనిశ్చయించితిని. కావున సైన్యము నాయత్తపరుపు" మని తనమంత్రియైన తిమ్మరసున కాజ్ఞా

పించెననియు, నీకథాసారాంశము. దీనినిబట్టి రాయలు క్రీ.శ. ౧౫౧౪ ప్రాంతమున నీవేశ్యనుదెచ్చి తన యుంపుడుకత్తెనుగాఁ జేసెనని తేలుచున్నది. ఇది సత్యమైన నై యుండును. ఇంతమాత్రమే యైనచో, రాయల భార్యలనుగూర్చి యాలోచించునప్పుడీకథతోఁ బ్రసక్తిలేదు. కాని కొందఱామెయే కృష్ణరాయల భార్యయగు చిన్నాదేవియని తలంచుచుండుటచే నీ కథకుఁ బ్రసక్తి కలిగినది. ఈమె చిన్నాదేవి కాదు. చిన్నాదేవిని గూర్చి వ్రాయునప్పుడీ విషయమున మఱలఁ బ్రస్తావించెదను. రాయల భార్యలనుగూర్చిన పుక్కిటి పురాణము లింకనుగలవు. కాని యవి కేవలము కల్పనాకథలు, ఔచిత్యరాహిత్యములు, కావున వానిని వదలిపైచితిని.

V (3) విదేశీయుల వ్రాఁతలు

రాయల కాలములోనే, విజయనగరమునకువచ్చిన పోర్చుగీసు దేశీయులు కొందఱు, విజయనగర రాజ్యమును గూర్చియుఁ గృష్ణరాయలనుగూర్చియుఁ బోర్చుగీసు భాషలో గ్రంథములను వ్రాసియుండిరి. అందుఁ గొన్ని యాంగ్లేయభాషలోనికిఁ బరివర్తితములై యున్నవి. రాయల భార్యలనుగూర్చి వారేమివ్రాసిరో తెలిసికొనవలసియున్నది.

(1) క్రీ. శ. ౧౫౨౦ లో ఫిగెరిడో యను పోర్చుగీసు రాయబారి విజయనగరమునకు వచ్చెను. అతనివెంట పెయిస్ అనువాఁడొకఁడుకలఁడు. ఇతఁడు తాను విజయనగరములోఁజూచిన యంశములన్నియు వ్రాసియుంచినాఁడు[1], ఇతఁడు "రాయల భార్యల వృత్తాంతము నిట్లు వర్ణించియున్నాఁడు. ఈ రాజునకు ధర్మపత్నులు పన్నిద్దఱు గలరు. అందు ముఖ్యులు ముగ్గురు... ముఖ్య భార్యలయందొకర్తె యుత్కల రాజపుత్రిక; మఱియొకర్తె యీ రాజు సామం

---

౧ మహమ్మదీయ మహాయుగము ౩౭౬ పుట

తులలో నొక్కఁడగు శ్రీరంగపట్టణ ప్రభువు కుమారిత; ఇంకొక్క భార్య వేశ్య. రాజ్యమునకు రాకముందాతని కామె యుంపుడుగత్తెగ నుండినది; రాజైనపక్షమున దన్ను భార్యగ జేకొందునని యతనిచే వాగ్దానము గొన్నది. ఈ రీతిగ వేశ్యయొక్కతె రాజమహిషియగుట సంభవించినది. ఆమె యందుగల యనురాగాతిశయముచే నత డామె పేర నొకపట్టణము గట్టించెను ''

వీరు మువ్వురుగాక తక్కిన తొమ్మండుగురు భార్యలవృత్తాంతములు నీతఁడీయలేదు. రాయల సన్నిధిని సర్వదా యూడిగము సేయు పరిచారికలను, గాండ్లసంగవంటి యుంపుడుకత్తెలను నీతఁడు భార్యలుగాఁ బరిగణించియుండును.

(2) రాయల కాలముననేవచ్చి, యాతని యనంతరమునఁగూడ నీదేశమునఁ గొంతకాల ముండిన పోర్చుగీసు దేశీయుఁడును గుఱ్ఱపు వర్తకుఁడు నగు న్యూనిజ్ అను నాతఁడు రాయలకు భార్యలు పెక్కురున్నను నందుఁ బెండ్లాడినవారు నల్గురని వ్రాసియున్నాఁడు.౧

V (4) శాసనములు : గ్రంథములు

శాసనములను గ్రంథములను బరిశీలించి చూడఁగా రాయలకు భార్యలు నలుగురున్నట్లు కన్పట్టుచు న్యూనిజువ్రాతతో నేకీభవించుచున్నవి. ఇం దిరువురనుగూర్చి స్పష్టములైన యాధారములున్నవి. తక్కిన యిద్దరినిగూర్చి మన యూహలను జేర్చి నిర్ణయింపవలసియున్నది. పెద్దనార్యుఁడు మనుచరిత్రకృత్యాదియందు:—

''ఆ విభు ననంతరంబ ధ
రావలయముఁ బాల్చెఁ గృష్ణరాయఁడు చిన్నా
దేవియు శుభమతి తిరుమల
దేవియునుం దనకుఁ గూర్చు దేవేరులుగాన్.

౧ డా. వెంకటరమణయ్యగారి వ్యాసములు భారతి, సం ౨౩ పుట ౫౧౩

అను పద్యమున రాయల భార్యలు చిన్నాదేవి, తిరుమలదేవి యని యిరువురను పేర్కొని యున్నాఁడు. రాయలు కృతినందిన, పారిజాతాపహరణ కావ్యమునఁగూడ నీయిరువురే యుదాహృతులైరి. అనేక శాసనములలో నీయిరువురి నామములును రాయల భార్యలుగా లిఖింపఁబడియున్నవి తిరుపతియందు రాయల కిరుప్రక్కలను చిన్నాదేవి తిరుమలదేవుల విగ్రహములు ప్రతిష్ఠితములై యున్నవి. కావున వీరిరువురును రాయల భార్యలనుట నిశ్చయము. వీరి యుదంతముల నీక్రింద వ్రాయుచున్నాఁడను.

V (5) చిన్నాదేవి

పట్టాభిషిక్తుఁడు కాకపూర్వ మొక వేశ్యతో రాయలకు సంబంధము గలిసినదనియు నాతఁ డామెయందత్యనురక్తుఁడై తనకు విజయనగర రాజ్యము లభించెనేని, యీమెను వివాహమాడి, దేవేరిగఁ జేసెదనని వాగ్దాన మొనర్చెననియు నట్లే సింహాసన మధిష్ఠించిన పిమ్మటగూడ రాయలామెయం దనురాగముగలిగి లోకోపవాదమునకు జంకి యామెను గోటలోనికి రప్పింపక రహస్యముగ రాత్రులయం దామెయింటికిఁ బోవుచుండు వాఁడనియు నొకప్పు డా విషయమును గనిపెట్టి శత్రువులాతని కపకృతిచేయు యత్నములో నుండగాఁ దిమ్మరుసుమంత్రి బ్రతిక్రియొనర్చి యాతనిని గాపాడెననియు నా వేశ్యతో సంబంధము వదలుకొను టుచితమని తిమ్మరుసు రాయలకు బోధించియు గార్యముఁగానక రాయల కామెయందుగల యనురాగ మనివార్యమని యెఱిఁగి ముందుగ నొక రాజకుమార్తెను దెచ్చి పరిణయమొనర్చి యపుడే యా వేశ్యనుగూడఁ దీసికొనివచ్చి యంతఃపుర వాసినిగఁజేసి రాయలవాగ్దానమును నెరవేర్చెననియు నొకకథ కలదు. పోర్చుగీసు దేశస్థుడగు పెయిసు వ్రాఁత లీకథను బలపరచుచున్నవి. 'న్యూనిజు'కూడ నీ విషయమును విపులముగా వర్ణించుచు నా వేశ్య పేరు చిన్నాదేవియని పేర్కొనినాఁడు.

పారిజాతాపహరణ కృత్యాదియందు, మనుచరిత్రలోవలె, పై పద్యమువంటి పద్యములేదు. కాని చిన్నాదేవి తిరుమలదేవుల నామముల నుదాహరించినవి మూఁడు పద్యములు కలవు.

"క. తిరుమల దేవీవల్లభ" ఆ ౨ ప ౧౦౫

"క. శ్రీవర్ణనీయ ! తిరుమల దేవీహృదయేశ" ఆ ౫ ప ౧.

"క. శ్రీ వెంకటగిరివల్లభ
సేవాపరతంత్రహృదయ ! చిన్నమ
దేవీజీవితనాయక" ఆ ౪ ప ౧.

తిరుమలదేవినిగూర్చి "వల్లభ, హృదయేశ" అను పదముల నుపయోగించి, చిన్నాదేవివిషయమున "జీవితనాయక" అను పదము నుపయోగించుటచేఁ గవి యీయిరువురకు భేదమును జూప నుద్దేశించి నట్లు గన్పట్టుచున్నది. చిన్నాదేవి వెలయాలని స్ఫురింపఁజేయుటకై "జీవితనాయకుఁ" డను శబ్దమును గవి యుద్దేశపూర్వకముగ వ్రాసె నని తలంచుట కవకాశము కలదు.

రాయల సమకాలికులగు పేయస్ న్యూనిజు మొదలగు విదేశీయులు చిన్నాదేవి వెలయాలని స్పష్టముగా వ్రాసియున్నారు. చిన్నాదేవి పుట్టినింటివారెవరో తెలియుటలేదు. మఱియు నామె వేశ్యకులసంజాతయని జనశ్రుతి కలదు. ఈ కారణమువలన నామె వేశ్యకులమందు జన్మించినదని నిశ్చయించుట సహేతుకమే యగును.

V (5) ౧ రాయలు చిన్నాదేవిని పెండ్లియాడెనా?

జన్మముచేఁ జిన్నాదేవి వేశ్యయేయైనను రాయ లామెను బెండ్లియాడెనా? లేక ఆజన్మాంత ముంపుడుకత్తెగానే యుంచెనా? యనువిషయ మిట నాలోచనీయము. రాయలయాస్థానకవి యగుపెద్దనార్యుఁ డామెనామమును ముందుదాహరించి, తిరుమలదేవితో సమానముగ దేవేరియని చెప్పియున్నాఁడు. అనేకశాసనములలో "శ్రీకృష్ణ

రాయలదేవులు చిన్నాదేవి అమ్మంగారును తిరుమలదేవి అమ్మం గారున్ను" అని సమానగౌరవమునిచ్చి లిఖించియున్నారు. శాసనము లలోఁ దఱచుగాఁ జిన్నాదేవి నామము నేపథ్యుండుగా వ్రాయుచు వచ్చిరి. ఆమె నిజముగా వెలయాలితనయయే యైనను, రాయల కిరువది యేండ్లవయసుననే పరిచితురాలై యాజన్మాంతమాతనియను రాగమును జూఱగొని నిష్కల్మషజీవితమును గడపినదగుటచే రాయల కామె భార్యయనియే తలంపవలసియున్నది. ఆమెయందు రాయల కమితమైనప్రేమ కలదు. తనదేవేరి యగు తిరుమలదేవితో సమాన గౌరవ మొసంగినాఁడు. ఆకాలపు కవులు, పండితులు, మంత్రులు, దండనాయకులు, ఉద్యోగస్థులు, ప్రజలుకూడ నామెను రాయల పట్టపుదేవి యని యంగీకరించి గౌరవించినారు. అందుచే రాయ లామెను బెండ్లాడెననియే నిశ్చయింపఁదగియున్నది. అట్లుగాకయామె రాయల యుంపుడుకత్తెగానే యుండెనందుమేని, రాయలు చేసిన వాగ్దానమును నెరవేర్పలేదని చెప్పవలసివచ్చును. ఒకవేశ్యయొక్క కుమార్తెను బెండ్లియాడుట రాయలంతవానికి యుచితమా ! అని యెవ్వరైన ననవచ్చును ఆమెయందలి యనురాగముచే రాయ లుచితానుచితములను పాటింపకపోయి యుండును. చిన్నాదేవి వేశ్యకాదని యొక్కమాటలోఁ ద్రోసివేయుట యింతకంటె సులభ కార్యమే యగునుకాని పైనిఁ జూపినహేతువు లట్లుచేయుట కాటం కము గల్పించుచున్నవి.

V (5) ఆ. గాండ్లసంగ చిన్నాదేవియా?

గాండ్లసంగయనువేశ్యనుగూర్చి పైని వ్రాసియుంటిని. ఆమెయే చిన్నాదేవియని కొందఱియభిప్రాయము. తిరుమలదేవిని పరిణయ మైన పిమ్మటఁ గొంతకాలమునకుఁ గాని గాండ్లసంగను రాయలు తీసికొనిరాలేదు. మఱియు నట్లుతీసికొనివచ్చుట, గజపతిపై యుద్ధము

వకుఁ బోవుటకు సన్నిహితపూర్వమై యుండవలయును. ఈ రెండును చిన్నాదేవిపట్ల వర్తింపవు. చిన్నాదేవి పరిణయమును తిరుమలదేవి వివాహమును నేకకాలమునందే జరిగినవి. తిరుమలదేవి వివాహమైన కొంతకాలమునకుఁ దరువాతఁగాని చిన్నాదేవి పరిణయము కాలేదు. వారిరువురును కృష్ణరాయల భార్యలుగాఁ దిరుపతి దేవస్థానమందలి శాసనమున నుదాహృతులై యున్నారు. ఆశాసనకాలము క్రీ. శ. ౧౫౧౩ సం॥ ఫిబ్రవరినెల ౧౦ తేదీ. వారి వివాహములు ౧౫౧౨ లోనో అంతకుపూర్వమో జరిగియుండవలయును. ఈకాలము గజపతిపై దండయాత్రకు సన్నిహితపూర్వము కాదు. గజపతిని జయించుటకై పూర్వదిగ్విజయయాత్ర ౧౫౧౩ లోఁగాని ప్రారంభము కాలేదు ఈకారణములచే గాండ్లసంగ చిన్నాదేవి కానేరదు. ఇంతేకాదు తిరుమలదేవితోనైన పరిణయమునకు ముందే చిన్నాదేవితో రాయలకు సంబంధ మేర్పడినది. తిరుమలదేవి వివాహమైన కొంతకాలమునకుఁ బిమ్మటఁదీసికొని రాఁబడినది గాండ్లసంగ. అందుచే వీరిరువురు నేకవ్యక్తులుకారు.

తిరుమలదేవిని పెద్దదేవియనియు, గాండ్లసంగను చిన్నదేవియనియును బ్రజలనుచుండిరనియు, నావాడుకయే గ్రంథములలోను శాసనములలోను చిన్నాదేవిగా మార్పుచెందెననియు, నెవ్వరైన నన వచ్చును. కాని ముక్కుతిమ్మన "చిన్నమదేవి" యని పైన నుదాహరించిన పద్యములోఁ జెప్పియుండుటచే నామెపేరు "చిన్నమ్మ" లేక "చిన్నమ్మి" యైయుండునని తలంపవలసియున్నది. సంగయే యామె యైనచో "సంగాదేవి" యని యందురు. కాని చిన్నాదేవి యనుటః సంభవింపదు. కావున గాండ్లసంగ చిన్నాదేవికాదు.

V (5). 3 చిన్నాదేవి యెప్పుడు చనిపోయినది?

చిన్నాదేవి, వివాహమైనపిదప నాలుగేండ్లకంటె యెక్కువ కాలము జీవించినట్లగపడదు. తిరుపతిదేవస్థానమున ధాతసంవత్సర

పుష్య శు ౧౦ నాఁడు (క్రీ. శ. ౨ జనవరి ౧౫౧౭) వ్రాయించిన శాసనములలో చిన్నాదేవి పేరున్నది * శ్రీకృష్ణరాయల మంత్రులలో నొకరగు కొండమరుసయ్య ఈశ్వరసంవత్సర మార్గశిర బ ౨ (క్రీ) శ. ౧ డిశంబరు ౧౫౧౭ నాఁడు వ్రాయించిన చోళసముద్రపు శాసనము ‡ లో దిరుమలదేవి పేరేకాని చిన్నాదేవి పేరు లేదు కావున నామె ధాతసం॥ పుష్యశు ౧౦ ఈశ్వరసంవత్సరమార్గశిర బ ౨ నడుమ ననఁగా క్రీ. శ. ౧౫౧౭ వ సంవత్సరములోఁ గాలధర్మము నొందె ననుట నిశ్చయము.

V (6) తిరుమలదేవి

ఇఁకఁ దిరుమలదేవినిగూర్చి యోచింతము. ఈమె గజపతి కుమార్తెయని స్వ్యూయెల్ పండితుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు † కానియది వాస్తవముకాదు. కృష్ణరాయలు తిరుపతి వెంకటేశ్వరస్వామిని మొదటదర్శించినది. క్రీ శ ౧౫౧౩ ఫిబ్రవరి ౧౦ వ తేది. అప్పుడు రాయలతోఁ జిన్నాదేవియుఁ దిరుమలదేవియుఁ గూడనుండి స్వామి కాభూషణాదులు సమర్పించినట్లు శిలాశాసనమున్నది. అప్పటికి రాయలు గజపతినిజయింపలేదు. గజపతితనయనుబరిణయమాడలేదు. కావున స్వ్యూయల్ వ్రాఁత నిరాధారమైనది. త్యజింపఁదగినది.

న్యూనిజ తిరుమలదేవి నరసింగరాజ కుటుంబమునకుఁ జెందిన కన్యయని వ్రాసియున్నాఁడు §. ఆకాలమున నరసింగరాజులని ప్రసిద్ధి చెందినవారు, సాళువవంశములోను ఆరవీటివంశములోను గలరు. సాళువవంశములో నరసింహరాయల పుత్రికగాని యిమ్మడినరసింహరాయలతనయగానియైయుండవలయును. కానివీరికిపుత్రికలున్నట్లుగాని

* తిరుపతిదేవస్థానమువారిశాసన సం. ౫ సంఖ్య.
‡ అ, హిం. శా, సం ౬ సంఖ్య ౫౦౪,
† ఆర్కిలాజికలు సర్వే-రెండవసంపుటము,
§ మహమ్మదీయ మహాయుగము, పుట ౩౯౩,

రాయలు పెండ్లాడెననిగాని నిశ్చయించుట కాధారములేమియుఁ గానరావు. అట్లే ఆరవీటివారితోను రాయలకు సంబంధము కలసినట్లు గనపడదు.

న్యూనిజు మఱియొకతావునఁ గృష్ణదేవరాయల రాయచూరు దండయాత్రను వర్ణించు సందర్భమున "కృష్ణరాయలకుఁ గూఁతు నిచ్చినవాఁడును మయిసూరుమండలాధిపతియునగు కుమార వీరయ్య (కుమార వీరశ్యామరాయలు) ఏనిమిదివేలకాల్బలమును నాలుగువందల గుఱ్ఱములను ఇరువదేనుంగులనుగల సైన్యముతో నాతని వెనుకఁ బోవుచుండెను" అని వ్రాసియున్నాఁడు*.

తిరుమలదేవి శ్రీరంగపట్టణ ప్రభువు తనయ యని పేయస్ యభిప్రాయము కాని యాప్రభువు పేరెవ్వరో తెలియుటలేదు. తిరుపతి దేవస్థానమువారు ప్రకటించిన రిపోర్టులోఁ బైనిఁజెప్పిన వీర శ్యామరాయలే శ్రీరంగపట్టణప్రభువై యుండునని వ్రాసియున్నారు†.

స్యూయెల్ పండితుఁడు ప్రకటించిన మయిసూరు వంశావళిని బట్టి, క్రీ.శ. ౧౪౭౮ మొదలు ౧౫౧౩ వఱకు, మయిసూరుమండల పరిపాలకుఁడుగా నొకచామరాజున్నట్లు తెలియుచున్నది§. ఈతఁడే తిరుమలదేవి తండ్రియని తోఁచుచున్నది.

ఆకాలములోఁ గృష్ణదేవరాయలు మయిసూరు రాజ్యమును గూడ జయించినట్లు సుప్రసిద్ధ చరిత్రకారులగు లక్ష్మణరావు పంతులుగారిట్లు వ్రాసియున్నారు‡.

"కాని కృష్ణరాయల కాలపు రాజగు గంగరాజు తిరుగఁబడి కప్పమిచ్చుట మానెను. అందుచేఁ గృష్ణరాయఁడు శతఘ్నులతోను

---

*. మహమ్మదీయ మహాయుగము ౩౬౩ వ పుట.

†. దేవస్థానపు రిపోర్టు పుట ౧౯౧.

§. రెండవ సంపుటము ౧౯౪ వ పుట.

‡. మహమ్మదీయ మహాయుగము ౩౫౫—౩౫౬ పుటలు.

ప్రబల సైన్యముతోను దానిని సాధించుటకు వెడలెను. శ్రీరంగపట్టణపురాజగు చిక్కరాయునికిని గంగరాజునకును వైరమగుటచే వానిని గలుపుకొని కృష్ణరాయలు కొండ్రతోవను బోయి శివసముద్రపు కోటను ముట్టడించి శౌర్యముతోఁ బోరాడి వశపఱుచుకొనెను. గంగరాజు కావేరిలోఁబడి ప్రాణములను త్యజించెను. అంత నుమ్మత్తూరు జయించెను శ్రీరంగపట్టణపురాజగు చిక్కరాయని వశపఱచుకొని యాతఁడు తనకుఁ గప్పము కట్టునట్లుచేసెను తరువాత మయిసూరు దేశమంతయుఁ గర్ణాటకంబంతయుఁ గృష్ణరాయలకుఁ లోఁబడెను. తాను జయించిన కర్ణాటదేశమున కంతటికిని శ్రీరంగపట్టణము రాజధానిగా నేర్పరచి కృష్ణరాయధ్వజమను పేర నొక విజయధ్వజము నెత్తించి యచ్చట చిక్కరాజును తన ప్రతినిధిగా నేర్పరచెను. ఆ సమీపమందలి పాళెముల జయించి, కాంబగౌడఁడు, వీరప్పగౌడఁడు అను పాళెగాండ్ర వశమున నుంచెను"

కృష్ణరాయ విజయమున "అనంతరం బొక్కహురుమత్తున నుమ్మత్తూరు శివసముద్రస్థలంబుల నెసంగు గంగరాజునొడయల నోడించి తదీయస్థలంబుల నాశంబులు బలియించి, శ్రీరంగపట్టణంబు నిరీక్షించి"[1] అనియున్నదిం.

వీనినిబట్టి యాకాలమున శ్రీరంగపట్టణమునఁ జిక్కరాయలును మైసూరునందుఁ జామరాయలును ప్రభువులుగా నున్నట్లు తెలియుచున్నది. రాయలకుఁ గూఁతు నిచ్చినవాఁడు మైసూరుమండలాధిపతి యని 'న్యూనిజు' వ్రాసియుండుటచేఁ దిరుమలదేవి, చామరాజు (శ్యామలరాయలు) నామధారియగు మైసూరు మండలాధిపతి తనయ యనియు, ౧౫౧౨ లో రాయలొనర్చిన దక్షిణ దిగ్విజయయాత్రలో మైసూరున కేఁగినప్పుడామె లభించియుండుననియు లేదా యంతకు పూర్వమే తిమ్మరసు ప్రయత్నమువలన వీరశ్యామరాయలు, కృష్ణ

1. కృష్ణరాయ విజయము. 3 అ, ప ౬,

రాయలకుఁ దనకూఁతు నొసంగి పరిణయము చేసియుండుననియుఁ దలంపవలసియున్నది. తిరుమలదేవి వివాహముకూడ బలవంతము మీఁదనే జరిగినదనియు, నామె కృష్ణరాయలను బ్రథమ సమాగమ సమయమునఁ జంపఁబ్రయత్నించెననియు నొకకథ చెప్పెదరు. కాని యది విశ్వసించుట కాధారములు లేవు. ఇది సమ్మనర్హము కానిదని త్యజింపవలసియున్నది

V 6 (1) రాయలు పట్టాభిషిక్తుఁ డగు నప్పటికిఁ దిరుమలదేవి వివాహమైనదా?

పట్టాభిషిక్తుఁ డగునాఁటికి రాయలకుఁ బరిణయ మయ్యెనో లేదో తెలియదు. పట్టాభిషేక మహోత్సవము జరుపుకొనునపుడు భార్యకూడ నుండవలయునను నాచారమప్పు డున్నదో లేదో, ఉన్నను రాయలు దానిని పాటింపక వివాహము జరుగకుండగనే పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెనో, వివాహమైనచో పట్టమహిషిగా నెవ్వరుండిరో తెలియుట లేదు. ఈక్రిందఁ జెప్పఁబోవు వృత్తాంతములనుబట్టి రాయలకుఁ బట్టాభిషేక కాలమునాఁటికి వివాహము కాలేదనితోఁచుచున్నది అప్పటి కాతనికి ౨౨–౨౩. యేండ్లవయసు. కావున నప్పటికి వివాహము కాలేదనినను నందు విపరీతముండదు.

తిరుపతిదేవస్థానమువారు ప్రకటించిన రిపోర్టులో తిరుమలదేవి రాయలపట్టమహిషి యనియు, ఆమె వివాహము పట్టాభిషేకమునకుఁ బూర్వమే జరిగెననియుఁ బట్టాభిషేకసమయమున నామెయే పట్టపుదేవిగానుండి రాయలతో సింహాసనమునఁ గూర్చుండెననియు వ్రాసియున్నారు. వారి వ్రాఁత కాధారము రాయసము కొండమరుసయ్య వ్రాయించిన శాసనము౧. ఆ శాసనమును జదివిచూచితిని అందీ విషయములు స్పష్టముగా లేవు. ఆ శాసనకాలము శా. శ. ౧౪౩౯

౧ A. R. 86 of 1912; ద. హిం. శా. సం. ౯ భా ౨ సంఖ్య ౪౯౭

ఈశ్వర సం॥ మార్గశిర బ3. అందు "కృతయుగాంశప్రవర్తక శ్రీ తిరుమాలాంబికా లక్ష్మీసమోపేత శ్రీ కర్ణాటక సింహాసనారూఢ శ్రీకృష్ణరాయ మహారాయల సామ్రాజ్యదల్లి" అనియున్నది. అప్పటికిఁ జిన్నాదేవి చనిపోయినది. ఈ మాటలనుబట్టి రాయల పట్టాభిషేక మునాఁడు తిరుమలదేవి సింహాసనమునందున్నదని భావింపరాదనియు శాసనకాలమునాఁడు రాయలు తిరుమలాంబికా సమోపేతుఁడై కర్ణాటకసింహాసనమునం దున్నాఁడని చెప్పుటయే శాసనకావ్యకర్త యుద్దేశమనియు, నాయభిప్రాయము దొరతనమువారి శాసన పరిశోధక శాఖవారుకూడ రాయలతోఁ బట్టాభిషేకసమయమునఁ గర్ణాటక సింహాసన మధిరోహించినది తిరుమలాంబయనియే యీశాసనము చెప్పుచున్నదని వ్రాసియున్నారు. కాని నేనీవిషయమున నేకీభవింపఁజాలను.

V (7) రాయల మూఁడవభార్య (గజపతి కూతురు)

ఇఁక రాయల మూఁడవ భార్యనుగూర్చి యోచింపవలసియున్నది. ఉత్కలదేశాధిపతియైన ప్రతాపరుద్రగజపతి కుమార్తెను కృష్ణరాయలు పరిణయమాడెనని స్వదేశీయ విదేశీయ చరిత్రకారులందఱు నంగీకరించుచున్నారు. కృష్ణరాయ విజయమునఁ జతుర్థాశ్వాసమంతయు నీపరిణయ వర్ణనముతో నిండియున్నది కృష్ణరాయల యనంతరమున వల్లసాని పెద్దనామాత్యుఁడు చెప్పిన చాటు వునందలి:—

"ఘనతర నిర్భరగండపెండర మిచ్చి

కూఁతు రాయలకొడఁగూర్చునాఁడు" అనువాక్యము లీవివాహమును ధ్రువపర్చుచున్నవి. సంగీత సూర్యోదయము, నాదెండ్ల గోపమంత్రి కృతప్రబోధచంద్రోదయ వ్యాఖ్య, రాయవాచకము, విజయనగర సామ్రాజ్యము మొదలగు గ్రంథములును నీపరిణయము నేకగ్రీవముగా నంగీకరించినవి. కావున ప్రతాపరుద్రగజపతిదుహితను

రాయలు పెండ్లాడె ననుమాట నిశ్చయము. ఈమె రాయలకు మూడవభార్య.

V (7) గజపతి తనయ నామ విచారణము

రాయలకు మూడవభార్యయైన గజపతి కొమరితపేరు విషయమున భిన్నాభిప్రాయములున్నవి. రాయలకు నాల్గవభార్యయుండెనా? ఉన్నచో నామె పేరెవ్వరు? అను ప్రశ్నలకు సమాధానములు ప్రతాపరుద్రగజపతి కూతురు పేరుపై నాధారపడియున్నవి. గావున నీపేరును గూర్చిన చర్చ యవసరమగుచున్నది.

కృష్ణరాయ విజయమునందలి యీ క్రింది పద్యమునుబట్టి యీమెపేరు తుక్కారమణి యని తెలియుచున్నది.

క అలతుక్కారమణీమణి
జలజాస్యలు వెంటఁగొల్వ జనకునియాజ్ఞన్
వెలయుచు నంతఃపురికిన్
విలసితగతి నరిగె నపుడు వేడుక మీఱన్ *

రాయవాచకము ననుసరించి యీమెపేరు జగన్మోహిని ‡. నరపతి రాజుల చరిత్రనుబట్టి యీమెపేరు "లుఖ" $

నాదెండ్ల గోపమంత్రి ప్రబోధచంద్రోదయ వ్యాఖ్య యందలి యీక్రింది శ్లోకమునుజూచి, గజపతి తనయపేరు "భద్ర" యని కొందఱు తలంచుచున్నారు.

ప్రతాపరుద్రస్య గజేశ్వరస్య
పుత్రీం పవిత్రీకృతభూతధాత్రీం
ప్రత్యాగ్రహీద్యః ప్రకటప్రతాపో
భద్రాం సుభద్రామివ పాండవేయః.

---

* నాల్గవయాశ్వాసము, ప ౨౫

‡ పుట ౧౦౯

$ Further sources page 156.

ప్రైలరుదొర వ్రాసినదానినిబట్టి గజపతిసూతురు పేరు రుచీదేవి §

విజయనగర సామ్రాజ్యమను గ్రంథములో:—

"శ్రీముఖ సంవత్సరం చిత్రమాసం శ్రీరామదశమి జగపతి మీాదికి దండుఎత్తి తర్లిపోయి జగపతికుమార్తె లక్ష్మీదేవమ్మ వారిని హవాలాచేసుకుని విజయనగరపట్టణానకు వచ్చి రాజ్యప్రతి పాలనం చేసినవివరం"† అని వ్రాసియుండుటచే నీమె పేరు లక్ష్మీదేవమ్మ యని తెలియుచున్నది

ఈనామములలో నేదినిజమయినదియో తెలిసికొనుట సుకరముకాదు.

ప్రైలరుదొర వ్రాసిన 'రుచీదేవి' యను పేరు సరియైనది కాదని యిదివరకే వ్రాసియుంటిని. కావున దానిని త్యజించివేయుదము.

రాయలతో సమకాలికుఁడై యాతఁడు జయించిన కొండవీటి దుర్గమునకుఁ బరిపాలకుఁడైన నాదెండ్ల గోపమంత్రి గజపతి పుత్రి నామమును జెప్పకుండ నుండఁడు. కావున నామె పేరు భద్రయని తలంపవలయునని కొందఱియభిప్రాయము 'భద్రాం' అను శబ్దమును సుభద్రకు విశేషణముగాఁ జెప్పవలయునని కొందఱి యుద్దేశము. ఇదియే యనుసరణీయమని నాయభిప్రాయము. కావున భద్రయను నామమును వదలివేయుదము.

తుఖా, లుఖ యను రెండు శబ్దములును, ఒకే నామమును సూచించుననియు నందలి మొదటి యక్షరములలో నేదేని యొకటి పొరపాటయి యుండుననియుఁ దలంపవలసియున్నది. ఇది యోఢ్ర భాషయందుంచిన ముద్దుపేరయి యుండునని తలంపవచ్చును. ఓఢ్ర భాషయందు "లక్ష్మి" యను శబ్దమునకు లఖఁయని యందురఁట! ఆలఖఁయే తెలుఁగున "లుఖ" యయ్యెనని తలంపవలసియున్నది.

---

§ కవి జీవితములు ౨౮౪ పుట.

† డా. వేంకటరమణయ్యగారి వ్యాసములు. భారతి సం. పుట

రాయవాచకమునందలి జగన్మోహినీనామ మామె సౌందర్యమును సూచించుటకై తత్కర్త పెట్టిన నామమేకాని, యామె నిజనామమై యుండదు. కావున నానామముతో సంబంధించిన చర్చను వదలివేయుదము.

V (7) (౨) గజపతి పుత్రిక పేరు లక్ష్మీదేవి

ఇంక మిగిలినది విజయనగర సామ్రాజ్యమునందిచ్చిన లక్ష్మీదేవి ఇదియే యామె నిజమైన నామము. దీనికొక శాసనాధారముకూడఁ గలదు*. అనంతపురమండలమునందలి హిందూపురము తాలూకాలోని చోళసముద్రముననున్న చౌడేశ్వరీ దేవాలయమునకు ధర్మమొసంగుచు రాయలవారి మంత్రులలో నొకరగు కొండమరుసయ్య వ్రాయించిన శాసనములో "కృతయుగాంశప్రవర్తక శ్రీతిరుమలాంబికా లక్ష్మీసమోపేత కర్ణాటకసింహాసనారూఢ శ్రీకృష్ణరాయ మహారాయలసామ్రాజ్యదల్లి" అనియున్నది. ఆశాసనకాలము, శా.శ ౧౪౩౯ ఈశ్వర సం॥ మార్గశిర బ౩. (౧న డిశంబరు ౧౫౧౭వ సంవత్సరము) ఇంతకుఁ బూర్వమే రాయలకును గజపతికిని సంధిజరిగినది గజపతి పుత్రికను రాయలకును బరిణయము జరిగియుండును. పై శాసనమునందలి లక్ష్మి గజపతితనయయే యనుటకు సంశయములేదు. రాయలకప్పటికిరువురు భార్యలున్నప్పుడు, కొండమరుసయ్య, అందొకరిని విడిచిపెట్టుట తటస్థింపదు కావున నీశాసనమునుబట్టి రాయలమూఁడవ భార్యపేరు లక్ష్మి యనుట నిస్సంశయము. తిరుమలాంబికను లక్ష్మీదేవియనుటకంటె లక్ష్మి వేఱొకభార్యయనుటయే లెస్స.

V (7) (౩) ఆ ముక్తమాల్యద కృత్యాదియందలి పద్యము

ఈసందర్భమున నాముక్తమాల్యదకృత్యాదియందలియాక్రింది పద్యమును గూర్చి యాలోచింపవలసియున్నది.

---

* ద, హిం, తా, సం, ౬ సంఖ్య ౨౦౩

క. ఆవిభు ననంతరంబ ధ
రావలయము బూని తీపు రహిమై దిరుమ
ల్దేవియును నన్నపూర్ణా
దేవియుఁ గమలాబ్జముఖయు వేరులుగాన్.

అల్లసాని పెద్దనార్యుఁడు మనుచరిత్రమున వ్రాసిన పద్యమునే యవసరము లగునూర్పులను జేసి, రాయ లాముక్తమాల్యదయందు పై పద్యముగా వేసికొనియున్నాఁడు. పాఠకుల సౌకర్యముకొఱకు మను చరిత్రమునందలి పద్యమును మరల నిట నుదాహరించుచున్నాఁడను.

క. ఆవిభు ననంతరంబ ధ
రావలయముఁ దాల్చెఁ గృష్ణరాయఁడు చిన్నా
దేవియు శుభమతి తిరుమల
వియునుం దనకుఁగూర్చు దేవేరులుగాన్.

ఆముక్తమాల్యదను రచియించునప్పటికిఁ జిన్నాదేవి స్వర్గము నలంకరించియుండుటచే, నామెపేరును విడిచి, యప్పటికి రాయలకు భార్యలుగా నున్నవారి పేరులను పైపద్యములోఁ జేర్చినట్లు స్పష్ట మగుచున్నది.

పై పద్యములోని కమలాబ్జముఖయు అనువాక్యమునకు "కమ లాబ్జముఖులు" అనిపాఠాంతరమున్నది. ఈపాఠాంతంమునుగ్రహించి కొందఱు ఆముక్తమాల్యదా రచనమునాఁటికిఁ గృష్ణరాయలకుఁ దిరు మలదేవి, అన్నపూర్ణాదేవి, కమలాదేవి, అబ్జముఖిదేవియనునలువురు భార్యలున్నట్లర్థముఁ జెప్పఁజూచిరి. కానియది యంగీకార్యముకాదు.

"కమలాబ్జముఖులు" అనువాక్యము తిరుమలదేవికిని, అన్న పూర్ణాదేవికిని విశేషణములనియుఁ దిరుమలదేవికమలముఖియనియు, అన్నపూర్ణాదేవి అబ్జముఖి (చంద్రవదన) యనియు నభిప్రాయపడి కొందఱు రాయలకప్పటి కిరువురుభార్య లున్నారనియు నందన్న

పూర్ణాదేవి గజపతికొమరితయనియుఁ దలంచుచున్నారు. అబ్జముఖ యనఁగా చంద్రవదన యనక, పద్మముఖయనియే యని యర్థముఁ జెప్పవలయుననియుఁ జంద్రవదనయనిచెప్పుటయే కవియుద్దేశమైన యెడల "కమలేందుముఖులు" అని చెప్పియుండుననియుఁ గొందఱని దరు. కవియభిప్రాయమదికాదనియు, నదియేయైనచోఁ "గమలేభ ముఖులు" అనికాని యట్టియర్థము నిచ్చు మఱియొక వాక్యమును గాని గవివేసియుండుననియుఁ గొందఱు దానికిసమాధాన మిచ్చుచు న్నారు. సుప్రసిద్ధపండితులగు శ్రీవేదము వెంకటార్యశాస్త్రులుగారు తమవ్యాఖ్యానములో "కమలమునకును జంద్రునకును విరోధముండుట నీవిరోధవస్తువులతో నీసామ్యమేలతెచ్చె" నని సంశయముఁజూపి, "కమలాబ్జముఖయు" ననుపాఠమును గ్రహించి యీవాక్యమునకు "కమల" యనియెడి కమలముఖ (లేక చంద్రవదన) యని యర్థము చెప్పిరి.

శ్రీచేకుమళ్ళ అచ్యుతరావుగారు "కమలాబ్జముఖులు" అను పాఠమే సరియైనదనియు, అన్నపూర్ణాదేవి యనుచంద్రవదన వలనఁ దిరుమలదేవి కమలముఖియయ్యెనని కవి సూచించినాఁ డనియు, యౌవనవతియగు నన్నపూర్ణరాకచే సవతియగు తిరుమలదేవిముఖము ముకుళించుట స్వాభావికము కావునఁ గవి నిగూఢముగా నట్లుచెప్పె ననియు నభిప్రాయపడిరి. దక్షిణనాయకుఁ డగు కృష్ణరాయలు గ్రం థమునం దట్టిభేదమును జూపఁడనియు, "కమలాబ్జముఖయు" వను పాఠమే సమంజసమనియుఁ గొందఱిమతము. శ్రీవెంకటరాయశాస్త్రుల వారియర్థమునే గ్రహించితి మేని రాయలకప్పటికిఁ దిరుమలదేవి, అన్నపూర్ణాదేవి, కమలాదేవి యను ముగ్గురుభార్య లుండిరని తెలు చున్నది. ఈపక్షములోఁ జిన్నాదేవితోఁ గలిసి రాయలకు నల్గురు భార్యలై, న్యూనిజు వ్రాఁతతో సరిపోవుచున్నది.

అయినచోనీకమలయెవ్వరు ! అన్నపూర్ణాదేవియెవ్వరు ! అను ప్రశ్నలకు సమాధానములు కావలసియున్నవి. గజపతితనయనామము

లక్ష్మీదేవి యని పైనినిర్ణయించియుంటిమి. ఆనామమునకే "కమల" యని పర్యాయపదమును గవియిందు వాడియుండెనని తోఁచుచున్నది. సంజ్ఞావాచకపదమున కాయర్థమునిచ్చెడి పర్యాయపదము నుపయోగించుట నియమభంగమగునని సంశయమును గలుగుచున్నది. నామమును జెప్పునప్పుడది యాంధ్రపదమైనచో సంస్కృతీకరించుటకలదు. కాని సంస్కృతనామమున కదియేయర్థమిచ్చెడి మఱియొక పదమును వాడునాచారములేదు. అయినను గవి యిచ్చట లక్ష్మీదేవియనుట కాయర్థమునిచ్చెడి 'కమల' యనుశబ్దమును స్వతంత్రించి యుపయోగించెననియు. "నిరంకుశాఃకవయః" యనుసూక్తి యిచ్చటవర్తించుననియు నామె గజపతి పుత్రియనియు నిశ్చయింప వలసి యున్నది. లేకున్న నాముక్తమాల్యదయందలి పై పద్యములో, గజపతితనయను విడిచిపెట్టుట కేమిహేతువన్ని ప్రశ్నించుకొని, దానికి సమాధానము కొఱకై తడవులాడుటయుఁ గమలయను నింకొకభార్య యున్నదని తలంచి యామెవృత్తాంతమును దెలిసికొనుటకై ప్రయత్నింప వలసి వచ్చుటయుఁ దటస్థించును.

V (7) (౮) గజపతిపుత్రి భర్తను జంపఁదలపెట్టెనా ?

గజపతిపుత్రికను రాయలు బలవంతముగాఁ దీసికొనివచ్చియుండుటచే నెట్లయిన నాతనినిజంపి పగదీర్చుకొనవలయునని వాడిగల కత్తిని మొలనూలులో ధరించివచ్చి ప్రథమసమాగమము నాఁటి రాత్రి రాయలను జంపఁ బ్రయత్నించెననియు నాయుదంతమును ముందే తెలిసికొని తిమ్మరుసు, ఆరాత్రి కృష్ణరాయల నాగదిలోనికిఁ బంపక వసంతముపోసియుంచిన యొకవిగ్రహమును శయ్యపైఁబరుండబెట్టి దుకూలముచేఁ గప్పియుంచెననియు దాసీజనము రాణినిలోపలికిఁ బంపి వెడలిపోయినపిమ్మట నామె తనవడ్డాణములోపల నున్నకత్తిచే నావిగ్రహమును బొడువగా నందున్నవసంతము రక్తమువలెఁ జింది

యామెవస్త్రముమీఁదను కండ్లలోను బడఁ గత్తినటనుంచి కండ్లు తుడుచుకొనుసమయమునఁ దిమ్మరుసు లోపలికివచ్చి కత్తినందుకొని "అమ్మా! అవివేకపుపని చేసి నీభావి సుఖమును జెడఁగొట్టు కొంటివని బోధించి యప్పుడు కృష్ణరాయల నామెకుఁ జూపెననియుఁ, గృష్ణరాయలామెను క్షమించి పల్లకిమీఁద ససైన్యముగా నామెను దండ్రియొద్దకుఁ బంపివేయుట కాజ్ఞాపించెననియుఁ రాయలను జూచి నప్పటినుండియు నామె మిగులఁ బశ్చాత్తాపపడి తనయకార్యమునకు నిందించుకొనుచు రాయలు తనపై నాగ్రహింపక దయఁజూపి తన తండ్రియొద్దకుఁబంప నాజ్ఞయిడినందుల కాతని యౌదార్యమునుగొని యాడుచు దనతప్పిదమునుక్షమించి రాయలు దనను జేకొనునట్లుచేయు మని తిమ్మరుసును గోరెననియు నామె వాస్తవముగాఁ బశ్చాత్తప్త చిత్తయయ్యెనో లేదో యని పరీక్షించి యామెహృదయమును దెలిసి కొని మంత్రిరాయలతోఁ జెప్పి యామెను స్వీకరించునట్లు చేసెననియు నొకకథ ప్రచారములోనున్నది.

కృష్ణరాయలతో సంబంధించిన పుక్కిటిపురాణము లిట్టిప్రతి విషయమునను గలవు. ఇవియానని సమర్థింపలేము. కాదనివిసర్జింప లేము. వీనిని జర్చించుసందర్భమునఁ జరిత్రకారులకార్యము మిగులఁ గష్టమగుచున్నది. రాయలకును బ్రతాపరుద్రగజపతికిని సంధిజరిగినను గజపతిహృదయమున విద్వేషబీజములు నశించిపోలేదు. తనకుమార్తె విజయనగరమున నున్నను దనయల్లుఁడు చనిపోయెనను విచారములేక రాయల యనంతరమున గజపతి విజయనగరముమీఁదకు దండెత్తెనని పెద్దనార్యునిచాటువు చెప్పుచున్నది. ఎట్లయిన శత్రునిర్మూలనమే ప్రధానకార్యమని తలంచు నాకాలములో గజపతికోటలోని వీరనారులచేఁ బ్రబోధింపఁబడి గజపతికూఁతురు తనప్రాణములపై నాశ గోల్పోయి వీరనారియనిపించుకొనవలయునను దీక్షతో నట్టి సాహసమున కొడిగట్టెనని తలంచినఁ దలంపవచ్చును. దక్షిణనాయకుఁడును

నారీహృదయ మర్మజ్ఞుఁడును శూరాగ్రేసరుఁడు నైనరాయ లామెను క్షమించి మరల బరిగ్రహించినను గ్రహించియుండవచ్చును. ఈవిషయమున నిదమిత్థమని నిర్ణయింపఁజాలము.

V (7) (ఆ) గజపతి పుత్రిక వివాహమెప్పు డెచ్చటజరిగినది?

గజపతితనయకును రాయలకును బరిణయము, కళింగదేశ విజయానంతరము గజపతితో సంధియైనపిమ్మట జరిగెనని కృష్ణరాయవిజయము చెప్పుచున్నది. కొండవీడుదుర్గమును బట్టుకొనినప్పుడు రాయలు ప్రతాపరుద్రగజపతిభార్యను కుమారుఁ డైన వీరభద్రగజపతినిగూడఁ బట్టుకొని చెఱయందుంచెననియు, వీరభద్రగజపతి యాత్మహత్యచేసికొనెననియుఁ జెఱయందున్న, తనభార్యనువిడిపించుటకై కృష్ణరాయల కోర్కెననుసరించి ప్రతాపరుద్రగజపతి తనపుత్రికను రాయలకడ కంపెననియు నొకకథ కలదు. ఇది సత్యమైనచో నీవివాహము కళింగదేశ విజయమునకుఁ బూర్వము జరిగియుండవలయును.

గజపతితో సంధిజరుగుటయుఁ దన్మూలముననే రాయలకు గజపతి పుత్రిక నొసంగుటయు జరిగెనని నిర్ణయించుటయే సమంజసము. అంతకుఁబూర్వ మీవివాహము జరిగియున్నచోఁ గళింగ దండయాత్రల కవసరముండదు. రాయలుమామగారిని శత్రువుగా భావించియుండఁడు. కావున నీపరిణయము క్రీ.శ. ౧౫౧౭ వ సంవత్సరములో జరిగియుండునని నిశ్చయింతము.

ఈవివాహము కృష్ణరాయవిజయమునఁ జెప్పినట్లు కటకమున జరిగినదనుటకంటె నూనిజ వ్రాసినట్లు విజయనగరమున నడచినదనుటయే లెస్స. యుద్ధవిరమణమునకుఁ బణముగాఁ గైకొనిన కన్యను దనయింటికిఁ దెచ్చుకొని పరిణయమాడునుగాని యిప్పటివఱకు శత్రువుగా నున్నవానియింట నామహోత్సవమును జరుపనిచ్చగింపఁడు.

V (8) అన్నపూర్ణాదేవి యెవ్వరు?

ఇఁక నాముక్తమాల్యదలోని అన్నపూర్ణాదేవి యెవ్వరు? అను ప్రశ్నమిగిలియున్నది. ఇది చిన్నాదేవియొక్క నామాంతరమని యొక వాదమున్నది. కాని యది యంగీకార్యముకాదు. అదివఱ కనేక శాసనములలోను గావ్యములలోను నుదాహృతమై విశేష ఖ్యాతిని గడించిన చిన్నాదేవి నామమునుమార్చి యాముక్తమాల్య దలో నీక్రొత్తపేరును జేర్చుటకుఁ గారణమగపడదు. చిన్నాదేవి యదివఱకే కాలధర్మమునొందినది. ఆముక్తమాల్యదారచనమునాఁటి కామెయిహలోకమునలేదు కావున నన్నపూర్ణాదేవి చిన్నాదేవి కాదు.

అన్నపూర్ణాదేవి, గజపతి పుత్త్రియే యని వేఱొక వాదము. ఓఢ్రభాషలోనున్న చారిత్రక గ్రంథములయం దీమె పేరు "అన్న పూర్ణాదేవి" యే యని యున్నట్లు తెలియుచున్నది అనేక హేతువు లను జూపి యామె పేరు లక్ష్మీదేవియని పైని నిర్ణయించియుంటిమి. పైనిఁ జేర్కొనిన రాయవాచకాది యేగ్రంథములలోను జెప్పఁబడని అన్నపూర్ణాదేవియను పేరు నాముక్తమాల్యదలో నుపయోగించినాఁ డనుట కవకాశము లేదు. తుఖ్ఖా మొదలయిన నామములు బాగుగా లేవని రాయలీవాసమును బెట్టినాఁడందురు కాని యందుల కాధార ములు లేవు. "కమలాబ్జముఖులు" అను పాఠమునుగ్రహించి అన్న పూర్ణాదేవిని గజపతి పుత్త్రిగా భావింపవలయు నను వాదమునందుఁ గొంత యర్థమున్నది కాని యది సత్యమందుమేని న్యాన్నిజవ్రాఁత యసత్యమైపోవును. భావికాలమున నేమేని వేఱువిధమైన సాక్ష్యము లభించువఱకు గజపతి తనయ నామము లక్ష్మీదేవియని నిశ్చయించి, అన్నపూర్ణాదేవి కృష్ణరాయల నాల్గవభార్య యని నిర్ణయింతము. ఈమె యెవరి తనయయో యామె వివాహమెప్పుడు జరిగెనో తెలి యదు. కొండమరుసయ్య శాసనమునకుఁ (౧ డిశంబరు ౧౫౧౭) బిమ్మటను నాముక్త్యమాల్యదా రచనమునకుఁ బూర్వమునను నీ

వివాహము జరిగియుండును. ఇంతకంటె నన్నపూర్ణాదేవి విషయమున నేమియుఁ దెలియదు. పోర్చుగీసుదేశీయుఁడగు పేయస్, చరిత్ర వ్రాయునప్పటి కన్నపూర్ణాదేవి వివాహము కాకపోయి యుండును. అందుచే నాతఁడు ముగ్గురు భార్యలని వ్రాసియుండును.

చిన్నాదేవితప్ప తక్కినభార్యలు ముగ్గురును కృష్ణరాయల యనంతరమువఱకును జీవించియున్నట్లు కనబడుచున్నది. వారి తరువాతి వృత్తాంతములుగాని, వారు చనిపోయినకాలములుగాని తెలియవు. వారు దానమొసంగి వ్రాయించిన శాసనములును గనబడుట లేదు.

VI కృష్ణరాయల సంతానము

శ్రీకృష్ణరాయల కొకకుమారుఁడును నిరువురు కుమార్తెలును గలిగిరనుట కాధారములున్నవి. కుమారుని పేరు తిరుమలరాయలు. పెద్దకుమార్తె పేరు తిరుమలాంబిక. రెండవ తనయనామము కృష్ణమాంబ. తిరుమలాంబిక ఆరవీటిబుక్కరాజునకుఁ బ్రపౌత్రుఁడును, రామరాజునకుఁ బౌత్రుఁడును శ్రీరంగరాజునకు బుత్త్రుఁడు నగు రామరాజును పరిణయమాడెను. ఇతనినే యళియరామరాజందురు. రెండవ తనయయగు కృష్ణమాంబ మట్లబొమ్మరాజునకుఁ బ్రపౌత్రుఁడును సోమరాజునకుఁ బౌత్రుఁడును పోతరాజునకుఁ గుమారుఁడును నగు వరదరాజునకు భార్యయయ్యెను. కకుత్థ్సవిజయమునురచించిన మట్లఅనంతభూపాలుని ప్రపితామహుఁడగు తిమ్మరాజును పైనిఁజెప్పిన సోమరాజును సోదరులు. బొమ్మరాజ కుమారులు—తిరుమలాంబకును గృష్ణాంబకును గూడ సంతానముకలదు. వారివంశ మభివృద్ధి చెందినది. ఆఱవీటివారు చంద్రవంశపుక్షత్రియులు. మట్లవారు సూర్యవంశపు క్షత్రియులు.

తిరుమలాంబతల్లి పేరేదియో తెలియదు. తిరుమలదేవి యని యందురు. కృష్ణాంబ జననియెవ్వరో యదియును చెప్పఁగ రాదు. వీరి జననకాలములును దెలియవు. కృష్ణరాయలు క్రీ. శ. ౧౫౨౯ లోఁ జనిపోయెను. అప్పటికీ కుమార్తెల వయసెంతో వీరి పరిణయములు

కృష్ణరాయల కాలములో జరిగెనో తరువాత జరిగెనో తెలియఁదగిన యాధారములు లభింపలేదు. కృష్ణరాయలనాఁటి శాసనములలోఁగాని వాఙ్మయములోఁగాని యీయిరువురిజామాతలనామములును గన్పట్ట లేదు. అళియరామరాయలు క్రీ. శ. ౧౫౬౫ లో తళ్ళికోటవద్ద మహమ్మదీయులతో జరిగినయుద్ధములోఁ జనిపోయెను. అప్పటికాతని వయసు ౬౦-౬౫ ఏండ్లని చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు. దీనినిబట్టి యాతని జననము క్రీ శ ౧౫౦౦ ప్రాంతమని నిర్ణయింప వచ్చును. ఇందువలనఁ గృష్ణరాయలు చనిపోవునప్పటి కీతనివయస్సు ౨౫-30 నడుమ నుండును వరదరాజీతనికంటెఁ జిన్నవాఁడని తలంచుట సహజము. కావున నాతనివయసు ౨౦-౨౫ నడుమనుండును. ఈమూర్తుల వివాహములు రాయలు జీవించియుండఁగా జరుగలేదని తోఁచుచున్నది. కాదేని యిఁక నొకటిరెండు సంవత్సరముల కాతఁడిహ లోకమును వీడిపోవుననఁగా జరిగియుండును అళియరామరాయలు కొంతకాలము గోలకొండప్రభువగు కులీకుతుబ్ షాకడఁ గొలువులో నుండెననియు నాతఁడొకనాఁడు తన్నవమానింపఁగాఁ గోపమువచ్చి యాకొలువువదలి కృష్ణరాయలకడ సైన్యములోఁజేరి పనిచేసెననియు నొకకథకలదు. ఇది సత్యమనినమ్ముట కాధారములులేవు. ఇది నిజమగునెడల అళియరామరాయలు తన యిరువదవయేట, ననఁగా ౧౫౨౦ ప్రాంతమునఁ గులీకుతుబ్షా సేనలోఁ జేరియుండి నాల్గయిదు సంవత్సరములు పనిచేసినమీఁదట ననఁగా క్రీ శ. ౧౫౨౫ ప్రాంతమునఁ గృష్ణరాయల కొలువులోఁ జేరియుండవలయును. ఇతని శక్తిసామర్థ్యముల నెఱింగినపిదపఁ దన తనయ నిచ్చి పరిణయము చేసియుండవలయును ఇది పైనిఁ జెప్పినకాలమునకు సరిపోవును.

అళియరామరాయల తండ్రి తాతలు కృష్ణరాయలకును నాతని పూర్వులకును మిత్రులై యనేక యుద్ధములలో వారికి సహాయము చేసియున్నట్లు వాఙ్మయసాక్ష్యమును శాసనసాక్ష్యమునుగూడఁగలదు.

అట్టిస్థితిలో రామరాయలు కులీకుతుబ్షాగోలుపున నేల చేరవలసి వచ్చెనో తెలియదు.

కృష్ణరాయలు చనిపోవునప్పటి కొకటిన్నర సంవత్సరము వయసుగల కుమారుఁడు గలఁడనియు నాతని సంరక్షణ భారమును గృష్ణరాయలు తన యల్లుఁడైన రామరాయలపైఁ బెట్టి చనిపోయె ననియుఁ గొందఱు చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు. ఇది సత్య మయ్యెనేని యళియరామరాయల పరిణయము కృష్ణరాయ లుండగనే జరిగెనని నిశ్చయింపవచ్చును.

కృష్ణరాయలయొద్ద నుద్యోగిగానున్న రాయసం కొండమరు సయ్య అనంతపురమండలమందలి కమలాపురగ్రామమునఁగల చౌడే శ్వరి యాలయమునకు దానమొసఁగి వ్రాయించినట్టి యసంపూర్తి శాసనములోఁ గృష్ణరాయలకు సంతానాభివృద్ధినిఁగోరి తానీధర్మమును జేయుచున్నానని వ్రాసియున్నాఁడు.

"... ...రాయస్త కొండమరుసయ్య నవరూతంమ్మస్వామి కృష్ణరాయమహారాయరిగె సంతానాభివృద్ధియాగబేకెందు చోడ సముద్రదచఉడేశ్వరీదేవ ..." abruptly stops here.

ఈశాసనమునుబట్టి రాయలకింతవఱకు సంతానమే లేదని కొందఱి యభిప్రాయము. అది సత్యమైనచో రాయలకు స్త్రీ సంతానముకూడ లేదని యర్థము వచ్చుచున్నది. అట్లయినయెడల, అళియరామ రాయల భార్యయైన తిరుమలాంబకు గృష్ణరాయలు చనిపోవు నప్పటి కెనిమిది, తొమ్మిదేండ్లకంటె నెక్కువ వయసుండదు. ఆ వయసులో నామె వివాహము జరిగినదని చెప్పవీలులేదు కావున నా శాసనములోని వాక్యములకు స్త్రీ సంతానమున్నదనియుఁ బురుష సంతానము లేదనియు నందుచేతనే సంతానాభివృద్ధియని యుప యోగించినాఁడనియు మనము నిశ్చయింపవలసియున్నది.

అనంతపురము మండలమునందలి కమలాపురము తాలూకా కమలాపురముగ్రామములోని 'అంజనగిరి' దేవాలయమునకు ధర్మము సేయుచుఁ గృష్ణరాయల పట్టమహిషియైన తిరుమలదేవి వ్రాయించిన శాసనములోఁ దిరుమలరాయలకుఁ బుణ్యమునకుగాను అని వ్రాసి యున్నది.

"ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣರಾಯ ಮಹಾರಾಯರ ಪಟ್ಟಮಹಾದೇವಿ ತಿರುಮಲದೇವಿ ಅಂಮನವರೂ ತಿರುಮಲರಾಯ ಮಹಾರಾಯರಿಗೆ ಪುಣ್ಯವಾಗಬೇಕು ..." శాసనకాలము శ ౧౪౩౯ బహుధాన్య సంవత్సర కార్తిక శు ౧౨ శ. (30 అక్టోబరు ౧౫౧౮)

ఈ తిరుమలరాయ లెవ్వరో శాసనమునుబట్టి తెలియదు. కాని ఆమె కుమారుఁడనియే మన మెంచఁదగియున్నది. అప్పటి కాతనివయసు ఒకవత్సరములోపు. శా.శ. ౧౪౪౬ (క్రీ శ. ౧౫౨౪) లో కృష్ణదేవరాయల కుమారుఁడైన తిరుమలరాయలు విజయనగర సింహాసనమందున్నట్లు కొన్ని శాసనములు కలవు.

కృష్ణరాయలు తన వృద్ధాప్యమునఁ గుమారునకుఁ బట్టము గట్టెనని న్యూనిజు వ్రాసియుండెను తిరుమలరాయల శాసనములు శా.శ ౧౪౪౬ తారణ సంవత్సరమునఁ గన్పట్టుచున్నవి రాయల కప్పటికి నలువది సంవత్సరములకంటె నధికవయసు లేదు. అది వృద్ధాప్యమనిపించుకొనదు.

రాయల జాతకగణనముచేసిన దైవజ్ఞులాతని కిఁక నాల్గుసంవత్సరములలో మారకమున్నదని చెప్పిరనియు నందుచేఁ దానుండగనే కుమారునిఁ బట్టాభిషిక్తుని జేసి తనసవతిసోదరులైన యచ్యుతరాయాదులు సింహాసనమాక్రమింపకుండఁ జూడవలయునని రాయలు సంకల్పించెననియుఁ గొందఱందురు.

రాయలకుమారుఁడైన యీతిరుమలరాయ లేమయ్యెనో తెలియదు. రాయలమంత్రియగు తిమ్మరుసు, ఆబాలుని రహస్య మార్గ

మునఁ జంపించెనని యొక పరివాదము కలదు. ఆ పాపకార్యమును దిమ్మరుసు చేయింపలేదనియుఁ దిమ్మరుసు కుమారుఁడు చేయించెననియుఁ గొందఱందురు. లేనినింద వారిపై మోపఁబడియెనేగాని యాబాలుఁడు స్వాభావిక మరణమొందెనని కొందఱందురు. ఏమి చెప్పుటకును నాధారములు లేవు. కావున నీవిషయము నింతటితో వదలివేయుట లెస్స.

రాయలు చనిపోవు నప్పటికుండెనని రెండు సంవత్సరముల బాలుఁడుకూడ స్వాభావిక మరణమందె నందురు ఏమయిననేమి రాయల పురుషసంతతి వృద్ధినందలేదు. రాయల యనంతరమున నాతనిసవతిసోదరుఁడగు నచ్యుతరాయలు సింహాసన మధిరోహించెను.

రాయలకుఁ జిన్నాదేవి యందొక కుమార్తె కలిగెననియు నామెను దిరుమలరాయలు పెండ్లాడెననియు స్యూయెల్ వ్రాసియున్నాడు* కాని యామె పేరెవ్వరో, తిరుమలరాయలెవ్వరో, యే వంశమువాఁడో యేమియుఁ దెలియదు.

VII శ్రీ కృష్ణదేవరాయల దిగ్విజయములు

శ్రీకృష్ణరాయలు జయించిన దేశములను శత్రురాజులను వివరముగా వర్ణింపవలయుననినచో నదియొక గ్రంథమగును. ఆవర్ణనమున కిటఁ దావులేదు రాయలు రచించినట్టియుఁ గృతినొందినట్టియు గ్రంథముల రచనాకాలములను నిర్ణయించుటకుఁ గావలిసినంతవఱకును ఆగ్రంథములయందు వర్ణింపఁబడిన విజయవృత్తాంతములను నర్థము చేసికొనుట కావశ్యకమైనంతవఱకును మాత్రమే యీతని దిగ్విజయములనుగూర్చి క్లుప్తముగ నిటవ్రాసెదను.

VII (1) రాయల శత్రువులు

కృష్ణరాయల విజయములనుగూర్చి తెలిసికొనుటకు ముందు రాయలు సింహాసన మధిష్ఠించునాఁటికి విజయనగర రాజ్యముక్రింద

* ఆర్కిలాజికల్ సర్వే ఆఫ్ సదరన్ ఇండియా, సం ౨ పుట ౨౪౭

నున్న దేశములెవ్వియో, శత్రురాజ్యములెవ్వియో, శత్రురాజ్యముల నేలు ప్రభువులెవ్వరో తెలిసికొనుట ముఖ్యము.

కృష్ణరాయల శత్రువులు:

ఇప్పుడు రాయలసీమ యని పిలువఁబడుచుండెడి కడప, కర్నూలు, బళ్ళారి, అనంతపురముజిల్లాలు రాయలు రాజ్యమును గైకొనునాఁటికి విజయనగర సింహాసనము క్రింద నున్నవి. రాయల సరదార్లు, సేనానాయకులు, మంత్రులు మొదలగు వారి ప్రదేశముల యందలి దుర్గముల కధిపతులై రాయల యనుమతిని, బరిపాలనా కార్యములను నిర్వహించుచుండిరి, రాజధానీ నగరము, బళ్ళారి మండలములోని హంపీ విజయనగరము ఈ సీమయందు రాయలు నెరవేర్చవలసిన యుద్ధకార్యములు లేవు.

VII (1) (౧) ఉమ్మత్తూరు గంగరాజు

విజయనగర సింహాసనమున కప్పుడు రామేశ్వరమువఱకుఁ గల దక్షిణదేశమంతయుఁ లోఁబడియే యుండెడిది. ఎచ్చటనైనఁ గొందఱు పాళెగాండ్రప్పుడప్పుడు కప్పములను జెల్లింపక తిరుగుబాటు చేయుచున్నను నది గణుతింపఁ దగినదికాదు. కాని యిందులో యుమ్మత్తూరు ప్రభువుమాత్రము వీరనరసింహరాయల కాలములోనే విజయనగర ప్రభుత్వమునకు లోఁబడక తిరుగుబాటొనర్చెను. కృష్ణరాయలు సింహాసన మధిరోహించునాఁటికిఁ గూడ నీ యుమ్మత్తూరు ప్రభువు విజయనగరమునకు లొంగక ప్రత్యర్థిగనేయుండెను. అప్పటికి ఉమ్మత్తూరు శివసముద్రము శ్రీరంగపట్టణము అను ప్రధానదుర్గములు మూఁడును ఉమ్మత్తూరు రాజుక్రిందనుండెడివి. అతనిపేరు గంగరాజు ఒడయరు, అనంతపురమండలములోని పెనుగొండ దుర్గమును గూడ నీతఁడాక్రమించుకొనియుండెను.

కృష్ణదేవరాయలు ఉమ్మత్తూరు మొదలగు నీదుర్గములను బట్టుకొని దక్షిణదేశమందు తిరుగుబాటు చేయుచున్న, చేయ నెంచిన, యితరసామంతులనుగూడ జయించి దక్షిణదేశమంతయుం దనకుం గప్పము చెల్లించునట్లును వారు మరల విజయనగర సింహాసనముపైc దిరుగుబా టొనర్పకుండగను గట్టుదిట్టములు చేయవలసియుండెను.

VII (1) (అ) బహామనీ-మహమ్మదీయులు

విజయనగర రాజ్యమున కుత్తరమున బహామని రాజ్యమను పేరుగల మహమ్మదీయ రాజ్యముండెడిది దీనికిని విజయనగరమునకును చిరకాలమునుండి యుద్ధములు జరుగుచుండెడివి కృష్ణరాయలు సింహాసనమును గైకొనునప్పటికి బహామనీ రాజ్య మైదు భాగములుగాc జీలిపోయినది. కాని యాయైదును మహమ్మదీయ రాజ్యములే. అది వఱకు బహామని రాజుక్రింద సేవకులుగానున్న మహమ్మదీయసరదార్లు నలుగురు తమ ప్రభువు బలహీనుఁడుగా నున్న సమయమును గనిపెట్టి స్వతంత్రులై స్వతంత్రరాజ్యములను స్థాపించుకొనిరి అనాల్గు రాజ్యములు నివి.

౧. విజాపుర రాజ్యము:— విజాపురము రాజధానిగా, విజాపురము, కొంకణము మొదలయిన ప్రదేశములతోc గూడిన రాజ్యము. ఈ రాజ్య పరిపాలకులకు ఆదిల్‌సాహి లనిపేరు. కృష్ణరాయల రాజ్యప్రారంభమునకు విజాపురమును పాలించుచున్నవాఁడు యూసుఫ్ ఆదిల్‌ఖానుఁడు ఇతఁడే, తనప్రభువును లక్ష్యముసేయక క్రీ.శ. ౧౪౮౯ ప్రాంతమున స్వతంత్రుఁడయ్యెను. ఇతఁడు, సర్వదా విజయనగరరాజులకుc బ్రతిస్పర్ధియై యుండెను. విజయనగర రాజ్యములోc జాలభాగమునకీ విజాపుర (Bijapur) రాజ్యము సరిహద్దుగా నుండెను.

౨. అహమ్మదు నగరరాజ్యము :— అహమ్మదు నగరమును రాజధానిగాc జేసికొని దౌలతాబాద్ పరగణాలను పాలించుచున్న యీరాజ్యపాలకులకు నిజామ్ శాహీ లనిపేరు.

౩. బీరారు రాజ్యము:—బీరారు రాజధానిగా యీరాజ్యమును పాలించుచున్న ప్రభువులకు ఇమాద్‌సాహాలని పేరు.

౪. గోలకొండ రాజ్యము:—గోలకొండ రాజధానిగాఁ బ్రస్తుతపు హైదరాబాదు రాజ్యమునందున్న కొంతప్రదేశము. దీనిపాలకులకు కుతుబ్‌ పాహాలని పేరు. దీనికి మొదటస్వాతంత్ర్యమును స్థాపించినవాఁడు కులీకుతుబ్‌ పాహా. రాయలకాలమునాఁటి కీతఁడేప్రభువుగా నుండెను.

పై నివార్చినవిధముగా బహుమనీరాజ్యమునుండి నాల్గుముక్కలును విడిపోవఁగా మిగిలినమొండెము బీడర్‌రాజ్యము. దీనికొకప్పుడు కలబరిగె (ప్రస్తుతము గుల్బర్గ) యును నొకప్పుడు బీడరు (బెడందకోట) యును రాజధానులు. ఈరాజ్యము రాయలకాలమున బహుమనీ వంశీయుఁడగు మహమ్మదుపాహా పాలనములో నున్నది. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౪౮౨ వ సంవత్సరమునఁ దండ్రియనంతరము సింహాసనమెక్కి ౧౫౧౮ వఱకు బరిపాలించెను. ఇతఁడు విషయలోలుఁడు నసమర్థుఁడునగుటచే, రాజ్యమీతని చేతులనుండిజారిపోయినదై చీలికలైనది. తనక్రిందనున్న బీడరురాజ్యమునందుఁ దక్కఁ దక్కిననాల్గుభాగముల పరిపాలనములోను రాయలకాలమునాఁటి కీతని కిసుమంతయు సంబంధము లేకుండపోయినది. బీడరురాజ్యమునందైనను నితనికంతగాఁ బలుకుబడి లేదు. ఇతనికి 'బరీదు' వంశీయులు మంత్రులుగానుండిరి. కాశిమ్‌బరీదు మొదటిమంత్రి. అతనియనంతరమున నాతనికుమారుఁడైన అమీరుబరీదు మంత్రియై తనయజమానియగు మహమ్మదుపాహాను పేరునకు రాజుగానుంచి తానేపరిపాలనము చేయుచుండెను.

తుదకితఁడు తనరాజ్యకాంక్షబలముకాఁగా, మహమ్మదుపాహా కుమారులను జెఱయందుంచి, తానేప్రభువయ్యెను. రాయలకాలమునాఁటి బహుమనీరాజ్యముయొక్క పరిస్థితి యిట్లుండెను.

ఈమైమరాజ్యములనువిజయనగరమునకులోబడునట్లుచేయుట మాటయెట్లున్నను, నీమహ్మదీయులు విజయనగర పాలనమునం దున్న ప్రదేశములలో నడుగిడకుండఁ జూడవలసియున్నది. అందు ముఖ్యమైన విషయమొకటి కలదు. విజయనగరరాజ్యమునంటి రాయ చూరు, ముద్గల్లు అను ప్రబలదుర్గములు కృష్ణానదికి దక్షిణమున నున్నవి. కృష్ణకుత్తరమున నంతయు మహమ్మదీయరాజ్యమే. మహ మ్మదీయు లొక్కొక్కప్పుడు కృష్ణానదిని దాఁటి యాదుర్గముల నాక్ర మించుచుండుటయు విజయనగరప్రభువు లీదుర్గములను దమవశము నందుంచుకొని యొక్కొక్కప్పుడు కృష్ణానదినిదాఁటి మహమ్మదీయ రాజ్యములోని ప్రదేశము నాక్రమించుకొనుచుండుటయు జరుగుచుం డెను ఇట్టియుద్ధములనేకములువిజయనగరరాజులకునుమహమ్మదీయుల కును జాలకాలము జరిగెను. కృష్ణరాయలు సింహాసన మధిష్ఠించు నాఁటికిఁ బై రెండుదుర్గములును విజాపుర ప్రభువులక్రింద నున్నవి. అప్పుడు విజాపుర ప్రభువుగా యూసుఫ్ ఏదుల్‌ఖా ననునాతఁడుండెడి వాఁడు. ఈదుర్గములు విజయనగరసింహాసనమునకు స్వాధీనమైనఁ గాని యారాజ్యమునకు నెమ్మది కలుగదు. విజాపుర మహమ్మదీయ ప్రభువులు సమయముచూచి, విజయనగరరాజ్యములోనికిఁ బ్రవేశించి, దానినినాశనము జేయుఁబ్రయత్నించెదరు. తక్కిన మహమ్మదీయ రాజ్యములు వారికిఁ దోడుపడినచో సర్వనాశనమగును. కావున రాయ చూరుదుర్గమును బట్టుకొనుటయు, మహమ్మదీయులు కృష్ణదాఁటి యివ్వలకు రాకుండఁ గాపాడుకొనుటయు రాయలకత్యవసర కార్యములు.

VII (1) (3) ప్రతాపరుద్రగజపతి

రాయలు సింహాసనమును గైకొనునప్పటికి ఉత్కళ(ఒరిస్సా) దేశాధిపతియగు ప్రతాపరుద్రగజపతి మిగులఁ బరాక్రమవంతుఁడై యిప్పటినెల్లూరు, గుంటూరు కృష్ణామండలములను నైజాము రాష్ట్ర

మునందలి తెలంగాణాజిల్లాలను గోదావరి, విశాఖపట్టణము గంజాము మండలములను దనస్వాధీనమునం దుంచుకొని సమయముదొరికినచో విజయనగరసింహాసనమును గ్రమింగివేయవలయునని చూచుచుండెను. పూర్వ మీప్రదేశమంతయుఁ బ్రౌఢదేవరాయల కాలములో విజయనగరసామ్రాజ్యముక్రింద నుండెడిది. అతనియనంతరమునఁ బ్రతాపరుద్రగజపతి పితామహుఁడైన కపిలేంద్రగజపతికాలములోను దండ్రియైన పురుషోత్తమగజపతికాలములోను గ్రమక్రమముగా నీ ప్రదేశమంతయు గజపతుల స్వాధీనమై పోయినది. సాళువనరసింగరాయలును తుళువనరసనాయకుఁడును వీరనరసింహరాయఁడును గూడ గజపతులను జయించలేకపోయిరి. కృష్ణదేవరాయలు జయింపవలసిన వారిలో గజపతిముఖ్యుఁడు; ఇతఁడు విజయనగర సింహాసనమునకుఁ బ్రబల విరోధి మూఁడు తరములనుండి పాదుకొనిపోయి విశేష దేశమును; గొప్పగజబలమును గలిగి విజయనగరమునకుఁ బక్కలోని బల్లెమయి యున్న యితనిని జయించినఁగాని విజయనగర రాజ్యమునకు నిలుకడ యుండదు.

ఒకప్రక్క నశ్వపతులును నొకవంక గజపతులును బ్రబలశత్రువులుగా నున్నసమయమున, మఱియుఁ దనసామంతులు కొందఱుతిరుగుబా టొనర్చుచున్న తరుణమునఁ గృష్ణరాయ మహీపతి కర్ణాటక సింహాసన మధిరోహించెను. ఇట్టిప్రబలశత్రువులనుజయించి రాయలు తనరాజ్యము నెట్లు వ్యాపింపఁజేసెనో తెలిసికొనవలసియున్నది.

కృష్ణరాయలు క్రీ. శ. ౧౫౦౯ సంవత్సరము జూలై ౨౬ వ తేదీని రాజ్యాధికారమును స్వీకరించి, ౧౫౧౦వ సంవత్సరము జనవరి నెల ౨౪ వ తేదీని బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెనని పైని వ్రాసియుంటిని. రాజ్యస్వీకారానంతరము దాదాపుగ నాఱుమాసములు శత్రురాజ్యముల వంకకుఁ బోవక తనరాజ్యములోపలి వ్యవహారములను జక్కచేసికొనుటలోఁ గడపెను. తనసామంతులలో నెవరు రాజభక్తిగలిగి

తనకుఁ దోడునీడగనుండిరో, యెవరు తిరుగుబాటుగనుండిరో, యెవరు యటునిటుగాక యూగులాడుచుండిరో తెలిసికొనియెను. పరదేశములకు గూఢచారులను బంపి శత్రువు లొనర్చు కుట్రలను వారిశక్తి సామర్థ్యములను నెప్పటికప్పుడు తెలిసికొని వానికిఁ దగినయుపాయముల నాలోచించుచు దనబొక్కసమును జాగ్రతగా నభివృద్ధి చేసికొనుచుఁ బదాతులను గజాశ్వదళములఁ బెంపొందించుకొనుచుండెను. ఈకార్యములలోఁ దనయపారబుద్ధి కౌశలముచే హితవుఁ గఱపి రాయలకుసర్వవిధములఁ దోడుపడినవాఁడు తిమ్మరుసుమంత్రి.

VII (2) రాయల మొదటి యుద్ధము

ఈవిధముగఁ దనరాజ్యములోపలి వ్యవస్థను జక్కఁబఱచుకొని శత్రుజయమునకై యుద్ధసన్నద్ధుఁడయ్యెను. రాయలు మొట్టమొదట మహామ్మదీయులతో యుద్ధము చేసినట్లును, నందొక సుల్తానును రాయలు పరిభూతునిగఁ జేసినట్లును హంపిశాసనమునందలి "పరిభూత సురత్రాణేన" యనువాక్యమువలనఁ దెలియుచున్నది * ఈశాసన కాలము క్రీ శ. ౧౫౧౦ సం॥ జనవరినెల ౨౪ వ తేదీ దీనిబట్టి యీయుద్ధము ౧౫౦౯ వ సంవత్సరమునఁ గడపటిపాదమున జరిగి యుండవలయును. యుద్ధము జరుగకుండ నొకసుల్తానును పరాభవించుట యసంగతము. ఈయుద్ధ మెవరితో నెచ్చట జరిగెను? అందు రాయలచే జయింపఁ బడినమహామ్మదీయ ప్రభు వెవ్వరు? అనువిషయము లిటఁ జర్చనీయములు.

VII (2) (౧) పరిభూతసురత్రాణబిరుదము

ఈవిషయమును జర్చించుటకు ముందుఁ బైనివ్రాసిన బిరుదమునుకూర్చి కొన్నిసంగతులు తెలిసికొనవలసియున్నది. "పరిభూత సురత్రాణేన" అనువాక్యము శాసనమునందు రాయల ప్రశస్తిలో

౧ ఎపి. ఇండియా సం ౧. పుట ౩౬౧

నున్నది. సామాన్యముగాఁ బ్రశస్తి వంశపారంపర్యముగ వచ్చుచుండును. ఈబిరుదము వంశానుగతముగ వచ్చినదియా? లేక రాయల కాలములో రాయ లొనర్చిన పరాక్రమకార్యములవలన సంపాదింపఁబడినదియా? యని యాలోచించుట కర్తవ్యము. ఇదివంశానుగతమయ్యెనేని, దీనినిబట్టి క్రొత్తగనాలోచింపవలసినయావశ్యకముండదు. రాయలు తనస్వశక్తిచే సంపాదించిన దందుమేని, ఎవనిని బరాజితునిగాఁ జేసినందువలన నీబిరుదము వచ్చినదియో యెఱుంగ వలసియున్నది. ఈబిరుదము వంశానుగతమైనను, రాయలు తనభుజశక్తిచే మఱియొకఘనకార్యము నొనర్చియాబిరుదమును, నిలుపుకొనెననియో లేక యదివంశానుగతము కాదనియో, తలంచి యీవిషయమును జర్చించిచూతము.

"పరిభూతసురత్రాణేన" యనువాక్యముతో సంబంధించిన యుద్ధము౧౫౦౯-౧౦ లో బహుమనీసుల్తానుతో జరిగెననియు, నందు విజాపురనవాబగు యూసుఫ్ఆదిల్‌ఖానుఁడు రాయలచే నిహతుఁడయ్యెననియు సుప్రసిద్ధపరిశోధకులగు డాక్టరు వెంకటరమణయ్యగారు వ్రాసియున్నారు * కాని నేను వారియభిప్రాయముతో నేకీభవింపఁజాలకున్నాఁడను.

VI(2) (-౨) రాయలు మహమ్మదుషాహాతో రణమొనర్చెనా?

బహుమనీసుల్తానగు మహమ్మదుషాహా యెందుకొఱకెచ్చట రాయలతో నీయుద్ధమును జేసెనో వారు చెప్పలేదు. విజయనగరమునకుఁ బ్రబలప్రత్యర్థిగనున్నవాఁడు బీజపూరు నవాబగుఆదిల్‌ఖానుఁడు. వీరనరసింహరాయల కాలములో నితఁడు ఆదవాని, కందనోలుదుర్గములమీఁదకు దండెత్తిపోయి, యాతనిచే నోడింపఁబడి వెనుకకుఁ బాఱిపోయియుండెను. ఈయుద్ధములలో నెప్పుడును బహుమనీసుల్తా

* భారతి విరోధి. ఆషాఢము ౬౬-౭౬ పుటలు.

నీతనికి సాహాయ్య మొనర్పలేదు. బహమనీసుల్తాను రాయలతోఁ బోరి, విజయనగరరాజ్యమందలి కొంతభాగమును జయించినను, నది విజాపురప్రభువైన యూసుఫ్ ఆదిల్ ఖానునకుఁ బోవునుగాని సుల్తాను నకుండదు. సుల్తానుప్రభుత్వమునంగీకరింపక స్వతంత్రముగఁదనరాజ్యమును బరిపాలించుకొనుచున్న యాదిల్ ఖాను, తనరాజ్యమునకును విజయనగరరాజ్యమునకును నడుమ సుల్తాను, సుల్తానురాజ్యమును స్థాపించుటకు సమ్మతింపఁడు. సుల్తానునాజ్ఞప్రకారము వర్తించుట కాదిల్ ఖాన్ ఆతనికి లొంగియున్నవాఁడు కాఁడు. సరియేకదా సుల్తానును గుల్బర్గాదుర్గమున బందీకృతునిగాఁజేసిన దీయూసుఫ్ఆదిల్ ఖానుఁడే యని యొకవాద మున్నది. దానినిగూర్చి తరువాత వ్రాసెదను.

కేవల రాజ్యకాంక్షచేఁగాక మతసంరక్షణాకై మహమ్మదుషాహా కృష్ణరాయలపై దండెత్తివచ్చెనాడనినచో నదియుఁ బొసఁగదు. క్రీ శ ౧౫౦౧ లో నొకసారి సుల్తాను, విగ్రహారాధకులగు విజయనగరరాజులతోఁ బోరు సల్పుచుండుఁడని తన యమీరు లకును సరదారులకును నాజ్ఞయిచ్చి యుండెనని డాక్టరుగారు వ్రాసి యున్నారు ఆయాజ్ఞయిచ్చిన నాఁటికిని బ్రస్తుతకథాకాలమునకును నడుమ పదేండ్లు గడచినవి. ఈమధ్యకాలములో మహమ్మదుషాహాకును సరదార్లకును బొత్తు పూర్తిగాఁ జెడిపోయినది సుల్తానుమాట నెవ్వరును లక్ష్యముసేయుటలేదు. ఆతనిమంత్రియే యాతనిని జెఱవట్టి రాజ్యమును గైకొనుస్థితిలో నున్నాఁడు. ఇట్టిసమయమున మహమ్మదుషాహా రాయలతో రణముసేయుటకై వచ్చెననుట కవకాశము లేదు.

క్రీ. శ. ౧౫౧౦ సంవత్సరముననో, యంతకుఁదరువాతకొలఁది కాలముననో, మహమ్మదుషాహా గుల్బర్గకోటలో, బందీకృతుఁడయ్యెననుమాట వాస్తవము. అతనిని ౧౫౧౨ వ సంవత్సరమునఁ గృష్ణరాయలు చెఱనుండి విడిపించి, బీదరుసింహాసనము నెక్కించి యవనరాజ్యస్థాపనాచార్యుఁడగుటయు వాస్తవము.

క్రీ. శ. ౧౫౦౯-౧౦ లో మహమ్మదుషాహా కృష్ణరాయలపై దాడి వెడలి యుండినచో, నట్టిశత్రువును, రాయలు చెఱనుండి విడిపించి యుండఁడు. దీనినిబట్టికూడ ౧౫౦౯ లో రాయలపై మహమ్మదుషాహా దండెత్తియుండఁడని నిశ్చయింపవలసియున్నది.

ఈ ౧౫౦౯-౧౦ యుద్ధమేహాంపీశాసనమునకుఁదగువాతకూడఁ గానసాగెననియు, నందే, గోలకొండసరద్దుస్థలమున, గోవెలకొండ సమీపమునందుగృష్ణరాయలచే క్రీ. శ. ౧౫౦౯ఫిబ్రవరి3 తేదీ ౧౫౧౦ సం॥ ఫిబ్రవరినెల ౨౫ తేదీల నడుమ ఆదిల్ ఖాను మృతినందెననియు, నారణరంగమున మహమ్మదుషాహాయును, గోలకొండ, అహమ్మదు నగరప్రభువులుగూడ నుండిరనియు, నాయుద్ధమునమహమ్మదుషాహా పరాజితుఁడై మరలిపోయె ననియు, శ్రీవెంకటరమణయ్యగా రభిప్రాయపడిరి.

౧౫౦౯-౧౦ లో జరిగినదనెడి యీయుద్ధమెప్పు డేస్థలమున నారంభమైనదో యెచ్చటనెప్పుడు ముగిసినదో, సుల్తానెప్పు డెచ్చటఁ బరాజితుఁడయ్యెనో శ్రీడాక్టరుగారు చెప్పలేదు. ఈసంగతులు తెలిసినఁగాని యీయుద్ధవృత్తాంతము మనకుఁ బూర్తిగఁ దెలియదు.

గోలకొండసరద్దుస్థలమున ౧౫౦౯-౧౦ లో యుద్ధము జరుగనే లేదనియు, నచ్చట ౧౫౧౨లోవిజాపురము, గోలకొండ, అహమ్మదు నగరరాజులకును కృష్ణరాయలకును నొకయుద్ధము జరిగినదనియునందు మహమ్మదుషాహా లేఁడనియు, నారణముననే ఆదిల్ ఖానుఁడు మరణించెననియు నాయభిప్రాయము.

ఈవిషయములను స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనుటకు, ముందురాయచూరుదుర్గ మెవరిస్వాధీనమున నుండెననుటనుగూర్చి యాలోచింపవలసిన యావశ్యకము కలదు.

VII (2) (3) ౧౫౧౫ లో రాయచూరు ముద్దగల్లు దుర్గము లెవరి స్వాధీనమునం దున్నవి?

కృష్ణాతుంగభద్రానదుల యంతర్వేదియందు, రాయచూరు ముద్దగల్లు నను రెండు ప్రధానదుర్గము లుండెననియు, వానికొఱకై విజయనగరరాజులకును, మహమ్మదీయులకును దఱచుగా యుద్ధములు జరుగుచుండెడి వనియు, నాదుర్గము లెవరిస్వాధీనము నందుండునో వారి స్వాధీనమునందే సామాన్యముగాఁ బైనిజెప్పిన రెండునదుల నడుమ నుండుప్రదేశ ముండుననియు నందుచే నారెండు దుర్గములును బ్రాధాన్యము వహించిన వనియుఁ బైని వ్రాసియున్నాఁడను.

"సాళువనరసింహరాయుల కాలములో నాదుర్గములను దురుష్కు లాక్రమించుకొనిరి. కావున విజయనగరసింహాసీనులగు రాజు లాబలాఢ్యదుర్గములను స్వాధీనపఱుచుకొనవలసినదని సాళ్వనరసింహ రాజు తనమరణశాసనమునందు వ్రాసియుంచెను"* ఆతనివిమ్మట తుళువ నరసనాయకుఁ డాదుర్గములను వశపఱుచుకొనఁ బ్రయత్నించియు విఫలుఁ డయ్యెను. ఆతనికాలములో నాదుర్గములు విజాపుర నవాబగు ఆదిల్ ఖాన్ వశమునందుండెను. వీరనరసింహరాయలాదుర్గములను స్వాధీనపఱుచుకొనుటకుఁ బ్రయత్నింపనేలేదు. ఆతనికాలములో నాదిల్ ఖానుఁడు తుంగభద్రానదినిగూడ దాఁటి ఆదవాని, కర్నూలుదుర్గములపై దండెత్తిరాఁగా నాతనిని యచ్చటనుండిపాఱఁ దోలి మరలతుంగభద్రానదిని దాటించుట యే కష్టమయ్యెను. కావునఁ గృష్ణరాయలు రాజ్యాధికారమును స్వీకరించునప్పటికి రాయచూరు ముద్దగల్లుదుర్గములు ఆదిల్ ఖాను స్వాధీనము నందున్నవనుట నిశ్చయము.

౧౫౧౮-౧౯వ సంవత్సరములో ననఁగా బహుమనీసుల్తానును, ఆతనితో విజాపురము, గోలకొండ, అహమ్మదునగర నవాబులును

*మహమ్మదీయ మహాయుగము. పుట ౩౬౧.

గలిసి యుద్ధమునకువచ్చిరని చెప్పినకాలమున, రాయచూరుముద్గల్లు దుర్గము లెవరిస్వాధీనము నందున్నవి? అను ప్రశ్నకు సమాధానము కావలసియున్నది. ఇవి విజాపురనవాబు స్వాధీనమందున్నవందుమేని, యీయుద్ధము గోలకొండసరద్దు స్థలములయందుఁ గాక, కృష్ణాతుంగభద్రలయంతర్వేదియందుఁ బ్రారంభము కావలయును. మఱియు విజాపురసైన్యము లదివఱకే యాస్థలమునం దున్నవని తలంపవలసి యుండును. ఈరెండుసందర్భములును గూడ సత్యములు కావని రాయవాచకము నందలి యీక్రిందివాక్యములు ఋజువు సేయుచున్నవి:

రాయవాచకమునందలి వాక్యములు; వాని ఫలితము

"గోలకొండవారి సరతు స్థలాలకై నడవంగా అక్కడమూడు తెగల రౌతులున్ను మోర్చావేసి పాళ్యము దిగినారు వేగర్లు వచ్చి రాయలదేవునితో తురకలు లక్షగుఱ్ఱాలుతోడట్టున్ను వెయ్యియేనుగులతోడట్టున్ను కృష్ణదాంటివచ్చి పాళ్యందిగినారని విన్నపంసేయంగా రాయలువారు విని 'తురకలు కృష్ణవేణిదాంటి వచ్చి డేరిజా వేసి దిగేర్రా' అని ఆగ్రహించుకొని అమరనాయకం వారలలో పెమ్మసాని రామలింగనాయణ్ని బిలిచి 'తురకలు కృష్ణవేణి' దాంటివచ్చి డేరిజా వేసి పాళ్యం దిగినారట ఇందులకు యేరీతున నడవవలెనో? అనిఅడిగినందులకు 'తురకల కార్య మనంగా యెంతమాత్రం! దేవర వారి ప్రతాపంవల్ల డేరిజాతాళ్ళు తెగకోసెను అప్పుడు భేరి తాడనం సేసి నడి స్తేను తురకలు మూడు తెగలున్ను విరిగి యథాయథలై తమతమ స్థలాదులకు పొయ్యేటట్టు సేసేను, అని విన్నపం సేయగా రాయన వారు చాల సంతోషపడి రామలింగమ నాయనికి పట్టేలు యిచ్చి అంపగా రామలింగమనాయడు వెలువడిని వచ్చెను"౧

౧. శ్రీవెంకటరమణయ్యగారి వ్యాసములు. భారతి, విరోధి-శ్రావణము-౧౦౭౪ పుట

"అతుణాన్ని కృష్ణవేణి వుభయతీరాలున్ను పరివాహించిన రాసాగెను జగడ ముఖానను తురకలయేనుగల మొగచేస్తే గ్రీష్మ కాలం యెదచేతను దప్పినయేనుగులు గనక దగదప్పి పుట్టి నల్లగాలి చేత కాలుజారి కృష్ణవేణిలో బోయిపడెను. గుఱ్ఱా రౌతులు "యేరు నీళ్ళు వచ్చెను యివతలనుండే కార్యం గా"దని గుఱ్ఱాలవారు యేనుగల వెంబడినే తిరిగిరి. మొదటివారలు మగ్గురున్ను 'దైవికంగా పెద తలపోటుగా ప్రవాహం వచ్చె గనక యిక్కడను పాళ్యందిగి జగడమిచ్చేమంటే రక్షసామగ్రీలును అమరదు. అన్నింటికిన్ని యేరు దాంటి అవల నిల్చి సరిపోయినట్లు నడిపించుకొందాము, అని సీమకు తిరుగగాని యేరు నిండారుగా వచ్చెను. రాయలవారున్ను వెంబడించి వడచిజగడం సేయగా అందరున్ను విరిగి పారిపోయిరి మూడు తెగల తురకలున్ను హతశేషులైన వారికూర్చిక విజయాపురం, గోలకొండ, అహముదానగరం చేరబోయినారు"౧

ఈ వాక్యములవలన మనకు రెండువిషయములు, స్పష్టమగుచున్నవి. (1) ఈయుద్ధమునందు, విజాపురం, గోలకొండ, అహముదానగరము ప్రభువులు మగ్గురేత ప్పబహుమనీసుల్తానుగాని యాతని సైన్యములుగాని పాల్గొనలేదనుట. నిజముగా నాతఁడీయుద్ధమునకు వచ్చియుండిన యెడల, ముఖ్యముగా నాతనిపేరు ముందుగాఁ జెప్పబడి యుండును. లేదా అధమము నల్గురు తురకదొరలని చెప్పియుండును. కృష్ణరాయలచేఁ బరాజితులయిన వారు విజాపురము, గోలకొండ, అహమ్మదానగర దొరలని స్పష్టముగాఁ జెప్పనుండ, మహమ్మదు షాహానంచఁ జేర్చుటెట్లు? కావున బహుమనీసుల్తాను యుద్ధమున లేఁడనుట నిశ్చయము.

[మగ్గురు తురకదొరలను మూఁడు పాళ్యములుగా విడిసి జెరీజా వేఁటగా వేసినారని రాయవాచకమునఁ జెప్పియుండుటచే

౧. శ్రీ వెంకటరమయ్యగారి వ్యాసములు. భారతి, విరోధి శ్రావణము, ౧౦౨౫ పుట.

డేరీజాయుం దింకొక రుండెనట్లర్థమనియు నందు సుల్తానుమహమ్మదు షాహా యున్నట్లు భావింపవలయుననియు శ్రీ వెంకటరమణయ్యగారి యభిప్రాయము. అంతమాత్రముచే బహమనీసుల్తా నందున్నాఁడని భావింప నగత్యము లేదనియు, ముగ్గురుదొరలు వేఱువేఱుగా పాల్యములుగా నున్నను డేరీజాను గాపాడుభారమును ముగ్గురును వహించి తమతమసైనికులలో ముఖ్యులయిన సరదారులను పరాక్రమవంతులైన సైనికులను నేర్చి డేరీజావద్దనుంచి కాపాడుచుండిరని తలంపవచ్చు ననియు నా యభిప్రాయము]

8] పై వాక్యములవలన స్పష్టమైన రెండవయంశ మీయుద్ధము నాఁటికి రాయచూరు ముద్గల్లు దుర్గములు విజాపురప్రభువుక్రింద లేవనుట. అవి యాతని క్రిందనున్నచో, ముగ్గురుతురకల సైన్యములు కృష్ణదాఁటి వచ్చుచున్నవని వేగులు, కృష్ణరాయలకుఁ దెలుపుట పొసఁగదు. విజాపుర సేనలు కొన్ని క్రొత్తగాఁ దక్కిన యిరువురు తురుష్కప్రభువులతోఁ జేరి వచ్చుచున్నందున వారట్లు చెప్పిరని తలంచినను, వారందఱును రాయచూరు ముద్గల్లుదుర్గములలో విడిసి, యాదుర్గములకును, తుంగభద్రా నదికిని నడుమ, పాల్యముల నేర్పరచుకొని డేరీజా వేయుట తటస్థించును గాని. కృష్ణానదీతీరమున డేరీజా వేయుట తటస్థింపదు. అది యే సత్యమైనయెడల, విజాపురనవాబు రాయచూరుముద్గల్లు దుర్గములను వానిచుట్టునున్న ప్రదేశములను వదలివేసి యచ్చటి సైన్యములను, వెనుకకుఁ గృష్ణా నదీతీరమునకు

1 డేరీజా యనఁగా యుద్ధరంగమున కేయుడేరా (తెలుగుడారము) శత్రువులు డేరీజాను పడగొట్టకుండ జాగ్రతగా గాపాడుచుండు భారము డేరీజా వేసినవారిది. శత్రువు లీడేరాను పడగొట్టిరేని, డేరీజా వేసినవారికి పరాజయము వచ్చినదని యర్థము. దానితో, వారిసైనికులకు నిరుత్సాహమును శత్రుసైనికులకు జయోత్సాహము నధికమగును కావున డేరీజాచుట్టును పరాక్రమవంతులును ధైర్యసాహసము గలవారును గాపలా కాయుచు శత్రువులు దానిసమీపమునకు రాకుండఁగా గాపాడుచుందురు. కృష్ణరాయలు కూడ యుద్ధరంగమున నిట్టిడేరీజా యెత్తించెడివాఁడు.

రప్పించి నట్లగును. ఇది రణనీతి కాఁజాలదు. కావున నప్పటికాదుర్గములు విజాపురనవాబుక్రింద లేననియు, వానిని స్వాధీనము చేసికొనుటకొఱకే తురుష్కులు కృష్ణను దాఁటివచ్చి యానదీతీరమున దండు విడిసిరనియు నిస్సంశయముగా నిశ్చయింప దగియున్నది.

VII (2) (౪) రాయచూరు దుర్గము ౧౫౦౯ లో రాయల వశమైనది

నిశ్చితము లైనపై యంశములనుబట్టి, రాయచూరు ముద్గల్లు దుర్గములను కృష్ణరాయ లీయుద్ధాత్పూర్వమే వశము చేసికొనినట్లు సిద్ధాంత మగుచున్నది అయినచో నతఁడెప్పుడు వానిని స్వాధీనము చేసికొనెనను ప్రశ్నకు సమాధానము చెప్పవలసియుండును. రాయలు రాజ్యాధికారమును స్వీకరించిన నాల్గయిదు మాసములకుఁ బిమ్మట క్రీ. శ. ౧౫౦౯ సంవత్సర నాల్గవపాదమున నాదిల్ ఖాన్ ఏమరుపాటున నున్నప్పు డాకస్మికముగ రాయ లాదుర్గములపై బడి యచ్చట నున్న సైన్యమును బాఱఁద్రోలి వానిని స్వాధీనము చేసికొనియె నని నిశ్చయింపవలసి యున్నది. ఆదిల్ ఖాన్ రణమునకు సన్నద్ధుఁడై యుండకపోవుటచేఁ జేయునది లేక యాదుర్గములను వదలి పాఱిపోవలసిన వాఁడయ్యెను. ఈవిజయమే రాయలహంపి శాసనమున నుదాహృత మయ్యెనని తలంపవలసియున్నది. ఆయుద్ధమున నాదిల్ ఖాన్ పరాభూతుఁడయ్యెనే కాని మరణింపలేదు. అందుచేతనే యాశాసనమున "పరిభూతసురత్రాణేన" అని లిఖింపఁబడినది.

సుల్తానుశబ్దమునకు సంస్కృతమున 'సురత్రాణ' యనుట కవిసాంప్రదాయము పైవాక్యములోని సురత్రాణశబ్దము సుల్తానుశబ్దమునకుఁ బర్యాయపదమనియు, నాదిల్ ఖానునకు సుల్తానుపదము నుపయోగించుట ఆకాలపు సాంప్రదాయము ననుసరించి యసంభవమనియు నప్పటికి దక్షిణదేశమున సుల్తానుపదముచే గౌరవింపఁబడు

చున్న వాఁడొక్క బహుమనీసుల్తాను తప్ప వేఱొకరు లేరనియు, నం దుచే నాశాసనమునందలి శబ్దప్రయోగమును బట్టి బహుమనీసుల్తా నునే రాయలు పరిభవించెనని యర్థము చెప్పవలయుననియు, శ్రీవెం కటరమణయ్యగారి యభిప్రాయ మైనట్లు కనుపట్టుచున్నది. హంపీ శాసనకావ్యకర్త, యాభేదమును గమనింపక దక్షిణదేశమున నొక గొప్పరాజ్యమునకు స్వతంత్రప్రభువై విజయనగర చక్రవర్తులకుఁ బ్రతి స్పర్థిగనున్న యాదిల్‌ఖానునే సుల్తానుశబ్దముచే సూచించినాఁడనియు నంతటివానిని బరాజితునిగాఁ జేసెననుకీర్తిని కృష్ణరాయలకు శాశ్వత ముగఁ జేయుసంకల్పముతో సురత్రాణశబ్దమును శాసనమునఁ బ్రయో గించినాఁడనియు నాయభిప్రాయము. కేవల సురత్రాణ శబ్దప్రయో గము ననుసరించి, సుల్తానుబిరుదమున్నంతమాత్రమున నెట్టిసంబంధము లేని మహమ్మదుషాహా. రాయలతో నాకాలమున యుద్ధమొనర్చె ననితలంచుట సమంజసము కాఁజాలదు

సురత్రాణశబ్దమునకు, బహుమనీసుల్తానును దప్ప, ఆదిల్ ఖానను నర్థము చెప్పఁ గూడదని యను నెడల, కేవలమాశబ్దమునుబట్టి రాయలకును బహుమనీసుల్తానునకును ౧౫౧౮-౧౯లో యుద్ధముజరిగె నని నిర్ణయించుటకంటె నది వంశానుగత బిరుదమని నిర్ణయించి, యీయుద్ధముతో సంబంధించిన చర్చకును నాబిరుదమునకును సంబం ధమును గలుపకుండుటయే లెస్స. బహుమనీసుల్తాను, క్రీ శ. ౧౫౦౬ లోనో అంతకుఁబూర్వమో యొకసారివిజయనగర రాజులచే విజితుఁడై యెనుకకుఁ బోయియుండును. "పరిభూతసురత్రాణేన" యను వాక్య మున్న ప్రశస్తిగల పూర్వుల శాసనములు మనకు లభింపకపోయి యుండవచ్చును.

ఆపక్షములోఁగూడ రాయలు బీజపూరు నవాబు నోడించి యాతనిస్వాధీనమున నున్న రాయచూరుముద్గల్లు దుర్గములను, ౧౫౧౮-౧౯ లో ఉమ్మత్తూరు దండయాత్రకుఁ బూర్వము తనవశము చేసికొనెననుట మాత్రము నిశ్చయము.

కృష్ణదేవరాయల పట్టాభిషేకము శుక్ల సంవత్సరమాఘశు ౧౪ నాఁడు జరిగెనని పైని వ్రాసియుంటిని అదియును బైహంపీ శాసన నిర్మాణమును నేకకాలమున జరిగినవి. విరూపాక్షస్వామికి మండప గోపుర నాగాభరణాది సమర్పణముకూడ నాకాలముననే జరిగినది. ఆకాలము క్రీ. శ. ౧౫౧౦ సంవత్సరపు జనవరిమాసాంతము. రాయ లాకాలమున నామహోత్సవముల లోఁ జొల్గొనుచున్నాఁడు ఆకాల ములోఁ గృష్ణవేణీనదీతీరమునఁగాని గోలకొండసరదుస్థలములోఁగాని మహమ్మదీయులతో రణముసలిపెనని యెంచుట కణుమాత్రమునవ కాశములేదు. ఆమహోత్సవము లైనపిమ్మటఁ గొన్ని నెలలు విశ్రాంతి గైకొని క్రీశ.౧౫౧౦సంవత్సరమధ్యకాలమునుండిదాదాపుగ ౧౫౧౧ సంవత్సరాంతమువఱకు, రాయలు, ఉమ్మత్తూరు మొదలుగా దక్షిణ దేశదండయాత్రలోనిమగ్నుడై యున్నాఁడు మగ్గురుతురకదొరలతో గోలకొండ సరదు స్థలములలో జరిగినయుద్ధమును, ఆదిల్ ఖానుని మరణమును దక్షిణదేశ దండయాత్రానంతరమున జరిగినవి. వానిని గూర్చి తరువాత వ్రాసెదను. ఉమ్మత్తూరు యుద్ధము ౧౫౧౦-౧౧ లో జరిగెనని చరిత్రకారు లందఱు నేకగ్రీవముగా నంగీకరించు చున్నారు.

VII (2) (అ) మొదటి రాయచూరు యుద్ధము

ఉమ్మత్తూరు ప్రభువగు గంగరాజుపై యుద్ధమునకు వెడలు టకుఁ బూర్వము రాయలొకయుద్ధమును గావించి కొన్ని దుర్గముల నాక్రమించినట్లు కృష్ణరాయ విజయమునందలి యీక్రిందిపద్యగద్య ముల వలనఁ దెలియుచున్నది.

"సీ. ఫటిఫటది క్తటపట త్పెటపెటార్భటులతో
ఘోరమైన తుపాకిగుండ్లచేత
దవ్వుదవ్వున హెచ్చి రివ్వురివ్వునవచ్చి
ప్రసరించు రాచూరిబాణములను

వెల్లుగా వెసచిత్తజల్లుగా వెదజల్లు
పెంపరుల్ బెంపారు నంపగముల
ధాటీగతి నటింప మాటికిసూటిగా
నాటుకొన్ బల్లెంపుటీటిగముల

తే. నతిమి తతిమిన భయమున విఱిగి జరగ
నిజబలంబుల ధాకకు నిల్వలేక
శరణుజొచ్చినవారలఁ గరుణఁజూచి
యచటి దుర్గస్థలంబుల నాక్రమించి.

వ. "అనంతరం బాకృ-హారుమత్తున నుమ్మత్తూరు శివసముద్రస్థలం బుల నెసంగు గంగరాజునొడయుల నోడించి తదీయస్థలంబున నాకొం బులు, బలియించి శ్రీరంగపట్టణంబు నిరీక్షించి ... ..."

ఈపద్యమున వర్ణితమైన యుద్ధమే రాయలకును ఆదిల్‌ఖాను నకును 1512 లో జరిగినయుద్ధమనియు నిందు రాయ లాక్రమించు కొనినట్లు చెప్పిన దుర్గములే, రాయచూరు, ముద్గల్లులనియు, నిం దాదిల్‌ఖానువధ జరుగలేదనియు నాయభిప్రాయము. దీని నీగ్రంథ మున మొదటిరాయచూరు యుద్ధమని వాడుచున్నాఁడను.

గంగరాజు ఒడయరును, ఆదిల్‌ఖానును భిన్నమతస్థులైనను, వీరిరువురకును విజయనగరప్రభువులు శత్రువులగుటచే శత్రుశత్రువు మిత్రుఁడను సూక్తిననుసరించి వీరిరువురు మిత్రులుగ నుండిరి. వీరనర సింహరాయలు, ఉమ్మత్తూరుపై దండు వెడలిన కాలములో నాదిల్ ఖాన్ విజయనగరముపై నెత్తివచ్చి యావిధముగ గంగరాజునకు సాహాయ్య మొనఁ గూర్చుటచే నాతనికి జయ మొనఁగూడినది. కృష్ణరాయల కుమ్మత్తూరు విజయమే మొదటికార్యమైనను, ఆదిల్ ఖానునుండి, రాయచూరుముద్గల్లు దుర్గములను గైకొనకుండినచో, వీరనరసింహరాయల నాఁటివలెనే తాను, దక్షిణమునకుఁ బోయిన పిదప, నాతఁడు విజయనగరమువంక రావచ్చునని యోచించి,

ముందుగ రాయచూరుపై బడి యాదుర్గములను వశముచేసికొనియెను. ఈరణములో నాదిల్‌ఖాను పరాజితుఁ డయ్యెను. ఇదియే హంపీ శాసనమున లిఖింపఁబడినది.

VII (3) దక్షిణదేశ విజయము

ఈవిధముగఁ గృష్ణరాయలు ౧౫౦౯ సంవత్సరములో రాయచూరు మొదలగుదుర్గములను స్వాధీనముచేసికొని, యాదుర్గసంరక్షణమునకై తగిన యేర్పాటులను గావించెను. మఱియు, మహమ్మదీయులు కృష్ణానదినిదాఁటి రాకుండునట్లు కట్టుదిట్టములను జేసెను.

ఇఁక బలవంతులైన గజపతులతోఁ బోరుసల్పుటకు ముందు దక్షిణదేశమునఁ దనప్రభుత్వమును నిష్కంటకముగఁజేయవలయునని తలఁచి, మొట్టమొదటఁ దనకు గప్పముచెల్లింపక తిరుగుబాటుచూపుచున్న యుమ్మత్తూరు ప్రభువగుగంగరాజును జయింపఁగోరి, రాజనీతిచతురుఁడగు రాయలు భేదోపాయముచే గంగరాజ వొడయరుకుఁ బ్రత్యర్థిగనున్న యాతని దాయాదియగు నిమ్మడి చిక్కరాయలను దనవంకకుఁదిప్పుకొని, కొంతరాజ్యమిచ్చెదనని యాశపెట్టి యాతఁడు సాహాయ్య మొసంగుచుండఁ ఉమ్మత్తూరు, శివసముద్రము, శ్రీరంగపట్టణపు దుర్గములను జయించెను ఉమ్మత్తూరు ప్రభువగు గంగరాజు కావేరిలోఁ బడి యాత్మహత్య గావించుకొనెను. ఉమ్మత్తూరు మొదలగు దుర్గములను బట్టుకొనుటకు రాయల కొకసంవత్సరము పట్టినట్లు కనుపట్టుచున్నది. తనతోఁ గూడనున్న యిమ్మడి చిక్కరాయలను నుమ్మత్తూరునకుఁ బ్రభువుగాఁ జేసెను ఉమ్మత్తూరుప్రభువగునీచిక్కరాయల శాసనమొకటి కోయంబత్తూరుమండల మందలి కుంతూరు గ్రామమందున్నది. * ఆశాసనకాలము శా. శ. ౧౪౩౪ ఆంగీరస సంవత్సర జ్యేష్ఠశు ౧౫ (క్రీ.శ. ౧౫౧౨–మే నెల 30 వ తేదీ) దీనిని బట్టి యుమ్మత్తూరుయుద్ధమింతకుఁబూర్వమే ముగిసినదని నిశ్చయింప

* ద. హిం. శా. సం ౯ సంఖ్య ౭౦౧.

వచ్చును. లేకున్న నీశాసనమున నీచిక్కరాయలు ఉమ్మత్తూరుప్రభువు నని వ్రాసికొనజాలఁడు.

అనంతపురమండల మందలి బుక్కపట్టణమున నున్నయొక శాసనమునుబట్టి, కృష్ణరాయలు ౧౫౧౭ సం॥ ఆగష్టునెలలో శివసముద్రమున నున్నాఁడని డా. వెంకటరమణయ్యగారు వ్రాసియున్నారు.* బుక్కపట్టణ శాసనపూర్తిపాఠము నాకు లభింపలేదు దొరతనము వారి 'సాలువారీ' రిపోర్టునందు అంగిరస శు ౧౨ బుధవారమని యున్నది. $ మాసమున్నభాగము శిథిలమైనది ఆగష్టునెలయనుటకు డాక్టరుగారి కాధార మేదియో తెలియలేదు రాయలవారియాజ్ఞ పెనుగొండలో జరిగిన లక్షహోమోత్సవ సందర్భమున వెల్లడిచేయఁబడినట్లందు వ్రాయఁబడియున్నది సామాన్యముగా లక్షహోమము, లక్షపత్రిపూజ మొదలయినవి కార్తికమాసములోఁ జేయుదురు ఉత్థాన ద్వాదశి కావున నాఁడు లక్షహోమము చేసిరని నిశ్చయించి యామాసము కార్తికమని పూర్తి చేయవలయును అయినచో నా దినము దాదాపుగా నక్టోబరు మాసాంతమగును గాని ఆగష్టు కాదు కార్తికమాసము వఱకును, రాయలుమ్మత్తూరు దండయాత్రలో నిమగ్నుఁడై యున్నాఁడని తలంపరాదు ఆదండయాత్రలోఁ బైని జెప్పినరీతిగఁ జ్యేష్ఠమాసమునకుఁ జాలపూర్వమే విజయము సమకూరినది కార్తికమాసములో రాయలేదేని కారణముమీఁద శివసముద్రము వెళ్లియుండును. లేదా యంతకుఁ బూర్వమెప్పుడో యీయఁబడిన యాజ్ఞ నానాఁడు వెల్లడిచేసి, శాసనము వ్రాయించి యుండవలయును. శాసనపూర్తిపాఠము లభించినఁ గాని యీవిషయమును నిర్ధారణము సేయఁజాలను.

---

* శ్రీ వెంకటరమణయ్యగారివ్యాసములు. భారతి. విరోధి. వైశాఖము. ౭౦౨పుట

$ A. R. 180 of 1913

ఉమ్మత్తూరు దండయాత్రలో విజయము చేకూరినపిమ్మట రాయలదక్షిణదేశ దిగ్విజయమును గూర్చి శ్రీలక్ష్మణరావుపంతులు గారిట్లు వ్రాసియున్నారు †.

"ఇట్లుకర్ణాటకము జయించినపిదప కొడగు (Coorg) మళయాళము అను దేశములం గెలిచి యచ్చటిరాజు లిచ్చుకప్పము నిర్ణయించుకొని పాండ్యాది దక్షిణదేశములను జయించుటకై లక్ష సేన నిచ్చి విజయప్పనాయకుఁడు వెంకటప్పనాయకుఁడు అనువారిని బంపెను. విజయప్పనాయకుఁడు వేలూరుప్రాంతమును జయించి వేలూరు మధ్యస్థానము చేసికొని యచ్చటినుండి పన్నులు వసూలుచేయుచుండెను. చిత్తూరు పాలెగాండ్రను, తొండమండలములోని పాలెగాండ్రను జింజీదుర్గమును చోళమండలములోని పాలెగాండ్రను వశపఱుచుకొని వారీయవలసిన పన్నుల నిర్ధారణచేసి, జింజిలోఁ గాపురముండి కృష్ణరాయలకై పన్నులు రాఁబట్టుకొనుచుండెను తంజావూరు, తిరుచునాపల్లి, మధుర, తిరునగరు రాజులు విజయప్పనాయకునకు వశులై కప్పము లొప్పుకొనిరి. ఇట్లుపూర్వకర్ణాట ద్రవిడదేశ మంతయుఁ గృష్ణరాయలకు వశమై మూఁడుకోట్ల రూకలిచ్చుచుండెను. కృష్ణరాయలీ దక్షిణ దేశమంతను మూఁడుభాగములుగా విభజించి వానిపై ముగ్గురు నాయకుల నేర్పఱిచెను జింజిలోనుండు కృష్ణప్పనాయకుఁడు నెల్లూరు మొదలు కొల్లడము (Coleroon) నదివఱకును, విజయరాఘవనాయకుఁడు తంజావూరిలో నుండి కావేరీనది ప్రవహించు ఫలవంత దేశమునకును వెంకప్పనాయకుఁడు దక్షిణమండలి తిరునల్వేలి ప్రాంతిమునకును పాలకులుగానుండిరి. ఇట్లుకర్ణాట ద్రావిడమళయాళ దేశము లాంధ్రుల స్వాధీనమయ్యెను. ప్రస్తుత మాదేశములలోఁ గానవచ్చు తెలుగు బ్రాహ్మణులు రెడ్లు మొదలయినవా రాకాల మందే తెలుఁగు దేశమునుండి వెళ్ళినవారే."

† మహమ్మదీయ మహాయుగము.

కృష్ణరాయల యీదక్షిణదేశదిగ్విజయమును బ్రత్యేకముగాఁ దెలిపెడి శాసనములు గానరావు. కానిపైనిఁ జెప్పఁబడిన ప్రదేశముల లోని శాసనములను బరిశీలించినచో నాదేశమంతయుఁ గృష్ణరాయల యేలుబడికి లోఁబడియున్నదని స్పష్టమగును. అట్టిశాసనములు జాలగ నుండుటచేఁ గ్రంథవిస్తరభీతివానివివరములనిందీయలేదు. ఉమ్మత్తూరు విజయమును దక్షిణదిగ్విజయ వృత్తాంతమును పారిజాతాపహరణ మునఁ గ్లుప్తముగ వర్ణించియున్నాఁడు.

దక్షిణదిగ్విజయకథలును మొదటిరాయచూరియుద్ధ విషయ మును శాసనములలోఁగాని వాఙ్మయమునఁగాని విశేషముగాఁ గన్ప డకపోవుటకుఁ గారణ మాప్రదేశము లదివఱకు విజయనగర రాజ్యము లోనివే యగుటయు, వానినిమరలఁ దమయధికారముక్రిందకుఁదెచ్చు టలో నంతవిశేషములేదని యప్పటివారుతలంచుటయునై యుండును

VII (4) రెండవ రాయచూరు యుద్ధము

దక్షిణదేశ విజయము పూర్తియై తనరాజ్యమున శాంతి నెల కొనిన పిమ్మటఁ బ్రబల శత్రువైన గజపతిని జయించుటకై రాయలు యుద్ధసన్నాహములను జేయుచుండెను. ఇంతలో విజాపురప్రభువు గోలకొండ, అహమ్మద్ నగరసుల్తానులను సాహాయ్యముగాఁ గొని రాయచూరుపై దండయాత్రసలుప నున్నాఁడని తెలియుటచేఁ గృష్ణరాయలు తన ప్రచండసైన్యముతో, రాయచూరునకేఁగి యట నుండి కృష్ణానదిని దాఁటి ముగ్గురు మహమ్మదీయ ప్రభువులను జయించెను. ఇదియే రెండవ రాయచూరుయుద్ధమని చెప్పవచ్చును.

ఈయుద్ధ మెప్పుడు జరిగెననుటనుగూర్చి యాలోచించుటకు ముందు మనమొకవిషయము నాలోచింప వలసియున్నది. ముగ్గురు మహమ్మదీయప్రభువులతో రాయలుయుద్ధమొనర్చెనని కృష్ణరాయ విజయమందలి యీక్రిందిపద్యములు చెప్పుచున్నవి.

తే. లక్షగుఱ్ఱంబుతోడను లక్షణంబు
మెఱయబీరాన మూఁడిండ్ల తురకదొరలు
కృష్ణవేణికి నీవలఁ గృష్ణరాయ
నృపున కెదురుగ జనుదెంచి నిలిచిరపుడు. 3ఆ ౧౧

క. ఆవృత్తాంతము చారుల
చే విశదము గాఁగ విని వజీరులు ముగురున్
భావంబుల నాలోచన
గావింపుచు భయముఁజెందికళవళపడుచున్. 3ఆ ౨౨

ఈముగ్గురు రాజులను జయించినందువలననే కృష్ణరాయలకు మూరు రాయరగండఁడను బిరుదము వచ్చినది. ఈవిజయానంతరము రాయలు తనమంత్రియైన తిమ్మరుసును "జయించిన ప్రదేశముల నాక్రమించుకొనవలదా!" యని ప్రశ్నింపగా బలవంతుఁడైన శత్రువు ప్రక్కనున్నప్పుడు, వానిని జయింపకుండ, జయించినప్రదేశముల నాక్రమించుట తగదనియు, గజపతినిజయించిన పిమ్మట నీసంగతిని జూచుకొనవచ్చునని యు, దిమ్మరుసు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెనని కృష్ణరాయవిజయమందలి యీక్రిందిపద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది.

"జనవరుఁ డప్పాజిఁ గనుం
గొని యిట్లని పలికెనపుడు కుతుకం బలరన్. 3ఆ ౪౯

చ. ఖరిగినవైరులం దఱిమి వేగము వారలసీమ లెల్ల సు
స్థిరమతి నాక్రమింపవలదే యను డా నెఱమంత్రిబల్కెఁ భూ
వర యిది వేశగాదు ఘౌరవం జననిచ్చి కెలంకులందు స
త్వరులగు శాత్రవుల్ గదియవైపు దొరంగదె యెంతవారికిన్.
3ఆ ౫౦

తే. భూమిపాలక ! గజపతిసీమలోనఁ
గలుగువారలు మించి మార్గములయందు

నెందు ముట్టడి గావించ నెంచ మనకు
రస్తుసామగ్రి చేయుట దుస్తరంబు. 3ఆ ౫౧

క. తూరుపునం గల గజపతి
వారిదళము నెల్లఁ గెల్చి వరుసన్ జయుల
క్ష్మీరమణిఁ జెందు మనవుడు
భేరీభాంకార మడరఁ బ్రతనాయుతుఁడై. 3ఆ ౫౨

ఈపద్యములనుబట్టిగజపతి సేనలతో యుద్ధప్రారంభమునకుసన్నిహితపూర్వమే పైనిఁ జెప్పినరెండవరాయచూరుయుద్ధము జరిగినదని స్పష్ట మగుచున్నది

రాయలు పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకై మొట్టమొదట నుదయగిరి దుర్గముపైకి క్రీ. శ. ౧౫౧౩ సంవత్సరపు వర్షకాలము గతించిన పిదప నక్టోబరు నెలలో విజయనగరమునుండి బయలువెడలినట్లుకన్పించుచున్నది. గజపతిపై రణభేరి మ్రోగించుటకుఁ బూర్వము గొప్ప సన్నాహము చేయవలసియుండునుకదా ! ఈవిషయముల నన్నిటి నాలోచించిచూచినచో, రెండవరాయచూరుయుద్ధము,క్రీ శ.౧౫౧౨ వ సంవత్సరమున జరిగియున్నట్లు నిశ్చయింపఁ దగియున్నది.

క్రీ శ. ౧౫౦౯ లో రాయచూరుదుర్గమును రాయలుస్వాధీనము చేసికొనినపిదప దానిని మరలఁ దనవశము చేసికొనవలయునని యాదిల్ ఖానుఁడు తలపెట్టియుఁ దానొక్కఁడును రాయల నోడింపఁ జాలనని తలంచి రాయలవలన మహమ్మదీయరాజ్యములకు రానున్న విపత్తును గూర్చి అహమ్మదునగరము గోలకొండప్రభువులకుఁ దన మంత్రులమూలమున వర్తమానముచేసి వారలతోఁ దాత్కాలికముగ మైత్రి నొడగూర్చుకొనియెను. వారుముప్వురును దమతోఁ గూడ రాయలపై యుద్ధమునకు రావలయునని గజపతికిఁగూడ వర్తమాన మంపిరి. కాని గజపతి యందుల కంగీకరింపలేదు. మాపాలిట

శ్రీజగన్నాయకులే యున్నాఁడని చెప్పి మహమ్మదీయులతోఁ గలియ లేదు. గజపతి పాలనములో నున్నదుర్గములను బలపర్చుకొనియిచ్చుట నుండి రాయలకు రస్తుసామగ్రులందకుండనైనఁజేయుఁడని మహమ్మదీయులు కోరఁగా గజపతి యందుల కంగీకరించి యాకట్టుదిట్టములను జేసెను. ఈవిషయములన్నియు రాయవాచకమువలన మనకుఁ దెలియు చున్నవి. గ్రంథవిస్తరభీతిచే నావాక్యముల నిట నుదాహరింపలేదు

ముగ్గురు తురకదొరల నేకముచేయు సామర్థ్యము యూసుఫ్ ఆదిలుఖానున కుండునుగాని యాతనికుమారుఁడును, బాలుఁడునైన యిస్మాయిల్ యాదిల్ఖానునకుండదు. ఆబాలునిమాటలు విని గోల కొండ; అహమ్మద్నగరప్రభువులు రాయలుమీఁద దండెత్తరు. ఆబాలునిఁ జంపఁ బ్రయత్నించుచున్న రాజద్రోహియగు కమాలు ఖానునితోఁ గలిసి వారు రాయలపైకి వచ్చెదరనితలంపరాదు. కావున సర్వవిధముల యూసఫ్ఆదిల్ ఖానుఁడే తక్కిన యిరువురితోఁ గలిసి రాయచూరుదుర్గ స్వాధీనముకొఱకును రాయలనుజయించి మహమ్మదీయరాజ్యములవంక కాతఁడు దిరిగిచూడకుండఁ జేయుటకొఱకును ౧౫౧౨ లో రాయలపై దండెత్తెనని తలంపవలసియున్నది.

౧౫౧౦ లోనే రాయలు రాయచూరు ముద్గల్లు దుర్గములను స్వాధీనము చేసికొనినచో నాదిల్ఖానుఁడు ౧౫౧౨ వఱకు నేలయూర కుండెనని ప్రశ్నింపవచ్చును ౧౫౧౦ వ సంవత్సరమంతయు గోవా పట్టణము కొఱకుఁ బోర్చుగీజులతో నాతఁడు యుద్ధములను చేయుటతోఁ గడచిపోయెను. రాయలపైకి దండెత్తుటకుఁ దగిన సైన్యసన్నాహములను జేయుటకును, గోలకొండ, అహమ్మదునగర ప్రభువులతో మైత్రియొనఁగూర్చుకొనుటకును గజపతిసాహాయ్యమునకై ప్రయత్నించుటకును ౧౫౧౧ వ సంవత్సరము పట్టెనని చెప్పవలసియున్నది. ఈప్రయత్నములన్నియుఁ జేసినవాఁడును మొదటు ముగ్గురును గలసి రాయలపై దాడిచేసినవాఁడును యూసుఫ్ఆదిల్ ఖానుఁడేకానియిస్మా

యిలు ఆదిలుషాహోయునుగాఁడు. ఆతనిపక్షమునఁ గమాలుఖానుఁడును గాఁడు.

VII (4) (౧) అదిల్‌ఖానుడు ఎవరిచే నెప్పుడు మరణమొందెను?

ఆదిల్‌ఖాను మరణమునకును రాయచూరుయుద్ధమునకును నవినాభావసంబంధ మున్నది. ఆయుద్ధమున నే యాదిల్‌ఖాను చనిపోయె నని చరిత్రకారులందఱు నంగీకరించెదరు. ఈయుద్ధ మెప్పుడు జరిగిన దనుటనుగూర్చి నూతము భిన్నాభిప్రాయములున్నవి. అట్లేఆదిల్‌ఖాన్ మరణమునుగుఱించియు నభిప్రాయభేదము లున్నవి. ఈ రెండు సంఘటనలలో దేనిని నిర్దిష్టము చేయఁగలిగినను, రెండవదికూడ నిర్దిష్టమగును కాని వీనిని గూర్చి వేఱువేఱుగ నాలోచించి విమర్శింప లేము. అయినను, రాయచూరుయుద్ధకాలమును గూర్చి విమర్శించి, యది ౧౫౧౨ లో జరిగెనని పైనివ్రాసియుంటిని ఆదిల్‌ఖాను మరణకాలమునుగూడ నిర్ణయించినఁ గాని రాయచూరు యుద్ధ కాలనిర్ణయము సరియైనదని స్థిరపడదు

ఆదిల్‌ఖాను కృష్ణరాయలచే వధింపఁబడినట్లు, ఆముక్తమాల్యద కృత్యాదిలోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

మ. అలుక స్ఫోటకదట్టికాఖురపుటీహల్య స్ఖురాసానిపు
చ్చలు వోదున్ని చలచ్చమూగజమదాసారప్లుతి స్త్రీత్రిపు
ష్కలసస్యం బిడి యేకధాటి బళిరా కట్టించితౌ దృష్టి కే
దులఖానోగ్రకపాల మర్దపహరిద్భూజాంగలశ్రేణికిన్.

[ఈపద్యార్థము:-"ఓకృష్ణరాయా! నీవుఉత్తరదేశముపై దాడి వెడలినప్పుడు అచ్చటిభూములలో [పొలములలో] ఖురాసానుదేశజులైన మహమ్మదీయులనియెడి పుచ్చచెట్లు లేకుండగా నీసైన్యమందలి గుఱ్ఱములగిట్టలనెడు నాఁగండ్లతోఁ జెడదున్ని యేనుగుల మదధారలతో

నాపాలములఁ దడిపి పదునుచేసి యందుఁగీర్తియను పైరును ఎక్కువుగా నాటి, దానికిదృష్టిపరిహారముగా ఏదులఖానుని భయంకరమైనపుర్రెను పెరబొమ్మవలెఁ గట్టించితివి."

లక్ష్మణరాయవ్యాసావళి]

"ఖురాసాను దేశము కాబూలునకు పూర్వోత్తరమునయున్నది. కనుక ఖురాసాని పుచ్ఛలన్నచో ఆదేశపుభటులు ఏదిలఖానుని సేవలో నుండిరని తలంపనగును".

ఆముక్తమాల్యద వ్యాఖ్య.

బహుమనీరాజ్య మైదుభాగములుగా విడిపోయినప్పుడు విజాపురమున స్వతంత్రమును బ్రకటించినదీతఁడే. ఈతనితరువాత వచ్చినవారందఱు ఏదులసాహాలని పిలువఁబడిరను, ఈతఁడే మొదటివాఁడగుటను ఆదివఱకీతనిని "ఏదులఖాను" అనియే యనుచుండుటచేతను ఆముక్తమాల్యదయం దీతనిని ఏదులఖా ననియేవ్రాసియుండెను. తరువాతిచరిత్రకారులీతనినిగూడ యేదులసాహాయనియేవ్రాయుచువచ్చిరి కాని యంతమాత్రమున నీయిరువురును భిన్నవ్యక్తులని యనరాదు.

ఆదిల్ఖానును వధింపని దేయాతనిపుర్రెను దృష్టిపిడతగాఁగట్టుట యసంభవము. ఈవిషయమునఁ గృష్ణరాయలసత్యము వ్రాసెననితలంపరాదు. కావున రాయలచే నాతఁడు చంపఁబడియెననుమాట నిశ్చయము. అదియెప్పుడు జరిగెననువిషయమే యిట విమర్శనీయము. ఈ పద్యములోఁ జెప్పఁబడినయాతఁడు ఆదిల్షాహా సేవకులలోనొకఁడగు సలబత్ఖాను అయియుండునని కుందూరి ఈశ్వరదత్తుగారువ్రాసిరి.* కాని యది యంగీకార్యముకాదు. యేదుల్ఖాను సలబత్ఖానుకాఁజాలఁడు. విజాపుర నవాబగు నాదిల్ఖాన్ వధయే ప్రాముఖ్యమునందును గాని యాతనియుద్యోగివధ నంతముఖ్యమైనదిగా నెంచియుండరు

---

* ఆంధ్రసా. ప. పత్రిక ౨౪ సం ౪ సంచిక ౧-౩ పుట

ఈయాదిల్‌ఖాను వంశీయులందఱికిని, ఆదిల్‌షాహా లేక యేదుల్‌షాహాయని వారినామము తుదను జేర్చుటకలదు. వీనినిజూచి పాఠకులు తబ్బిబ్బులగుచుందురు రాయలచే వధింపఁబడినవాని పూర్తినామము యూసుఫ్‌ఆదిల్‌ఖాన్. ఇతనికుమారుఁడు 'ఇస్మాయిల్ ఆదిల్‌ఖాన్. లేక ఆదిల్‌షాహా. ఈయిరువురే మనకథాకాలముననున్నవారు ఇస్మాయిలు కృష్ణరాయల యనంతరమున నాలుగేండ్లు రాజ్యముచేసి యున్నట్లు చరిత్రి లేకగ్రివముగా నంగీకరించుచున్నవి. కావునఁ గృష్ణరాయలచేఁ జంపఁబడినవాఁడు యూసుప్ ఆదిల్‌ఖానుఁ డనుట నిశ్చయము ఆముక్తమాల్యదలో నీతనిపుత్త్రయే దృష్టిపిడతయైనది

(VII) (4) (౧) (i) ఆదిల్‌ఖాను మరణకాలమును గూర్చి చరిత్రకారుల యభిప్రాయములు

(౧) శ్రీ ఆచార్య నేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారు "యూసుప్ ఆదిల్‌ఖానుడు క్రీ. శ. ౧౫౧౯ ఫిబ్రవరి ౩ తారీఖునకును, క్రీ. శ. ౧౫౧౦ ఫిబ్రవరి ౨౦ తారీఖునకునుమధ్య అనఁగా క్రీ. శ. ౧౫౦౯-౧౦ వసంవత్సరమునమృతినందెనని నిస్సంశయముగ జెప్పవచ్చును. ... గోల్కొండ పరదుర్గలమునసుండుకో వెలకొండయందో లేక యాదుర్గముకనుచూపు దూరమునందుండగనో యసువులువిడిచెను." అనివ్రాసియున్నారు*

(౨) శ్రీ ఓరుగంటి రామచంద్రయ్యగారు "రాయలచేతులమడిసిన నేదులఖా నొకడున్నచో నాతడు యూసప్ ఆదిల్‌ఖానగును గాని యతనిపుత్రుడును క్రీ. శ. ౧౫౩౪ వరకు జీవించినవాడు నగు ఇస్మాయిల్ కాజాలడు. యూసప్ క్రీ. శ. ౧౯ ఆగష్టు-నవంబరు ౧౫౧౦ లోపల మరణించినట్లు నిర్ధారింపవచ్చును."† అనివ్రాసియుండిరి.

---

* భారతి. విరోధి శ్రావణము. ౧౯-౨ పుట.

† భారతి వ్యయ శ్రావణము ౧౧౧ పుట.

(3) మహమ్మదీయచరిత్రకారులవ్రాఁతలనుబట్టి "యూసుపుఆదిల్ ఖానుని మరణకాలమును నిర్ణయించుటకు సాధ్యముగాదు. అతనిమరణకాలము నొక్కొకరొకవిధముగఁ జెప్పియున్నారు. వీరిచ్ఛిన్న కాలములనుజబీరీయిట్లుసంగ్రహముగబొందుపఱచియున్నాఁడు. 'యూసుపుఆదిల్ ఖానుని మరణము తబకాత్-ఇ-యక్బరీరచయితప్రకారము హి౯౧౩ నను, ముహమ్మదుకాసిమ్ ఫెరిష్తాప్రకారము హి౯౧౬ నను, రఫీఉద్దీన్-షిరాజీ, మీర్ ఇబ్రాహీమ్ అసదఖానీలప్రకారము హి౯౨౫ నను సంభవించెను. మఱియుసయ్యద్ ఆలీబిన్ అజీజుల్లాతబా, యాదిల్ ఖానుడు మృతినందినది హి౯౧౭ నకు దరువాత యనియు తారీఖు-ఇ-ముహమ్మదుకుల్లీకుతుబుశాహురచయిత హి౯౧౦ లో ననియు, కాసీఖానొకచోట హి౯౧౬ లో ననియు, మఱియొకచోట హి౯౧౪ లో ననియు వ్రాసియున్నారు."

(౪) స్మిత్ అనుఇంగ్లీషుచరిత్రకారుఁడు, యూసుఫ్ ఆదిల్ షాహా 1510 సం॥ ఆక్టోబరులోనో నవంబరులోనో చనిపోయెనని వ్రాసియుండెను ‡.

(౫) స్యూయెల్ పండితుఁడు, ఇస్మాయిల్ ఆదిల్ ఖాన్ క్రీ శ ౧౫౧౧-౧౫౩౪ రాజ్యము చేసెనని వ్రాసియున్నాఁడు. దీనినిబట్టి యూసుఫ్ ఆదిల్ ఖాన్ దాదాపుగ ౧౫౧౦ సంవత్సరాంతమువఱకు జీవించియున్నట్లు స్పష్టమగుచున్నది §.

(౬) ఈ "యూసుఫ్" అనువతనికి మొదట యూసుఫ్ ఆదిల్ ఖాన్ అనిపేరు. ఈతఁడు మొదట బహమనీరాజులసేవకుఁడుగా నుండి విజాపురమునకు సుబేదారుగా నుండెను. ౧౪౮౯ లో స్వతంత్రుఁడై "యూసుఫ్ ఆదిల్ శాహా" యన్నబిరుదముధరించెను. కానియింకను

$ శ్రీవెంకటరమణయ్యగారి వ్యాసము. భారతి, విరోధిశ్రావణము పుట ౧౯౦.

‡ స్మిత్ హిందూదేశచరిత్ర పుట ౨౯౨.

§ రెండవభాగము.

బహుమనీసుల్తానులు పేరునకైనను నుండుటవలనను. కృష్ణరాయలు వారికి సాయము చేయువలయునని తలంచుచున్నందునను, స్వామి ద్రోహి యయినయూసఫ్ ఆదిల్ ఖానుని 'శాహా'గా ననఁగా స్వతంత్ర రాజుగా నొప్పుకొనక ఒకానొక ఖానుగా నెన్నుటయే రాజనీతియను టకు సందేహము లేదు ... ... ఆముక్తమాల్యదలో వ్రాసినట్లు కృష్ణ రాయఁడు ఆదిల్ ఖానుని నిజముగఁ జంపినయెడల నీసమాచారము ౧౫౧౦ వ సంవత్సరప్రాంతమున జరిగియుండును. లేదా యూసుఫ్ ఖాన్ ౧౫౧౨ లో నైనఁ జచ్చియుండవలెను. ఈవిషయము శోధింపఁ దగియున్నది" అని కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావుపంతులు M. A. గారు వ్రాసియున్నారు †

ఆదిల్ ఖాన్ మరణకాలమునుగూర్చి చరిత్రకారులుభిన్నాభిప్రా యులై యుండుటవలనను. సుప్రసిద్ధచరిత్రకారులగు లక్ష్మణరావుపం తులుగా "ఈవిషయముశోధింపఁదగినది" యనివ్రాసి యుండుటవలనను నీవిషయమింతవఱకును సునిశ్చితము కాలేదని తలంపవలసి యున్నది. కావున, నీసంఘటనమునుగూర్చి మరల విమర్శించి, తగిన హేతువులు చూపట్టెనేని, భిన్నాభిప్రాయమును వెలిబుచ్చుటకును నాదిల్ ఖానుని మరణకాలమును వేఱుగా నిర్ణయించుటకును సంశయింపఁబనియుండదు

VII. (4) (౧) ii) కృష్ణరాయుల బిరుదములు

ఈసందర్భమునఁ గృష్ణరాయల బిరుదములనుగూర్చి యాలో చింపవలసిన యావశ్యకత మున్నది. రాయలకుఁగల బిరుదములలో (౧) బరిభూతసురత్రాణుఁడు (౨) మూరురాయరగండఁడు (3)యవన రాజ్యస్థాపనాచార్యుఁడు అనుమూఁడుబిరుదములు ముఖ్యములైనవి. ఇందు మొదటిబిరుదమునుగూర్చిపైని వ్రాసియుంటిని. మూరురాయర గండఁడను బిరుదము వంశానుగతముగా వచ్చినది. వీరనరసింహ

† లక్ష్మణరాయ వ్యాసావళి పుట ౪౦.

రాయలశాసనమునం దీబిరుద మున్నది.౧ పాండ్య, చేర, చోళదేశపురాజులనుజయించుటచే. రాయలపూర్వుల కీబిరుదములభించినది ౨ ఇది రాయల హంపిశాసనమున రాయలకుఁగూడ "మూరురాయరగండశ్చపరరాజభయంకరః" అని చేర్చఁబడినది. ౩

కాని, యీమూరురాయరగండశబ్దము శ్రీకృష్ణరాయలనాగులవరముశాసనములోఁ బూర్వులశాసనములలో వలెనే మొదటిశ్లోకములలో నుదాహరింపఁ బడియుండియు, రెండవమాఱు; మరల

"భూపాలమౌళిమాణిక్య రంజితాంఘ్రిద్వయాంబుజ
మూరురాయరగండాంక కృష్ణరాయమహీపతే
స్వామినోబహవోదుర్గాః సంభవంతి హవత్సరే"౪

అని యాబిరుదమును రెండమారుదాహరించుటచే, మొదటిబిరుదము వంశానుగతముగా, చేర,చోళ,పాండ్యదేశాధీశులను జయించుటనుబట్టి వచ్చినదనియు, నీరెండవసారియుదాహృతమైనబిరుదముకృష్ణరాయలు తనభుజశక్తిచే ముగ్గురుతురకలనుజయించుటచే లభించినదనియు నిశ్చయింపవలసియున్నది. పునరుక్తియని నిర్ణయించుటకంటె పై నిర్ణయమే సమంజసమైనది. కొండవీటివిజయమైనకొలఁది దినములలోనే, అనఁగా యువ సం॥ శ్రావణ శు౧౫ చంద్రగ్రహణమునాఁడు (౧౫౧౫జూను నెల) సూరయార్యుఁ డనుదైవజ్ఞునకునాగలావరమునుగ్రామము నొసంగి వ్రాయించిన శాసనమిది. దీనినిబట్టి మూరురాయరగండబిరుద మంతకుఁబూర్వము రాయలకుముగ్గురుతురకలను జయించుటను బట్టివచ్చినదని స్పష్టమగుచున్నది. కృష్ణరాయవిజయ,, రాయవాచకములు, అహమ్మదునగర, గోలకొండ, బీజపూరురాజులతోఁ గృష్ణరాయలు యుద్ధమొనర్చెనని స్పష్టముగాఁ జెప్పుచున్నవి. కావున రాయలు

౧ ఎపిగ్రాఫియా ఇండి కా. సం. ౧౪ పుట ౨౩౬-౨౪౦.
౨ నెల్లూరు శా. సం పుట ౭౬
౩ ఎ ఇం॥ సం ౧ పుట ౩౬౧.
౪ నెల్లూరు శా. సం॥ పుట ౧౩౨.

ముగ్గురుతురకలతో యుద్ధమొనర్చె ననుట నిర్వివాదాంశము. దానిని బట్టి యీమూరురాయరగండబిరుదము వచ్చినదనుటయు సమంజసమే యగును. ముగ్గురు తురుష్క ప్రభువులతో రాయలకు జరిగినయుద్ధ మెప్పుడు జరిగినను నొక్కసారియేగాని రెండుమారులు కాదని చరిత్రకారు లందఱు సంగీకరించుచున్నారు. అది ౧౫౦౯-౧౦ లో జరిగెనా? ౧౫౧౨ లో జరిగెనా? అనునదియే వివాదాంశము అనఁగా ఉమ్మత్తూరుదండయాత్రకుఁ బూర్వముననా? లేక, పరముననా? అని ప్రశ్న. పరమునందే యగునెడల, నది ౧౫౧౨వ సంవత్సరాంతమున జరిగెననుట స్పష్టము. ఈయుద్ధముమ్మత్తూరు దండయాత్రకుఁ బూర్వము జరుగలేదని సహేతుకముగాఁ బైని వ్రాసియుంటిని.

రాయలచే, నాదిల్ ఖాన్ మరణమందెనని యాముక్తమాల్యద యందలిపద్యమును మనము నమ్మఁతిమేని, యతఁడీముగ్గురు తురకల లో నొకఁడనియు. గోలకొండపరదుస్థలములలోఁ గోవెలకొండవద్ద నతఁడు ౧౫౧౨ లో హతుఁడయ్యెననియు నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

"యవనరాజ్యస్థాపనాచార్య" బిరుదముకూడ నీయంశమునే ఋజువుచేయును. ఇది వంశానుగతముగా వచ్చినదికాదు. రాయల పూర్వులెవ్వనుయవనునిరాజ్యమునస్థాపించలేదు. కృష్ణరాయలచేనను గ్రహింపఁబడినయవనుఁడు బహుమనీసుల్తానగు రెండవమహమ్మదు షాహా, ఇతఁడు గుల్బర్గదుర్గమునఁ జెఱయందుండఁగా రాయలీతనిని విడిపించి, బీదరుసింహాసనమున మరలఁ బ్రతిష్టించి, యాబిరుదమును వహించెను. రాయలయందుండు భయముచేఁ, దురుష్క ప్రభువు లందఱు నాతనిసుల్తానుపదవి నంగీకరించిరి. భిన్నమతస్థుని, విశేషించి విజయనగరసింహాసనమునకుఁ బ్రతిస్పర్ధిని సింహాసనాసీనుం జేయుట రాయల రాజనీతికిఁ దార్కాణము. ఆతఁడుగాని, అతనియాధిపత్యము నంగీకరించిన యితరులుగాని, తాత్కాలికముగ నైనను, దనకుశత్రు

పులుగ నుండజాలరనియుఁ బ్రబలశత్రువుగ నున్న గజపతికిఁ దోడ్పడ రనియు, గజపతితోఁ బోరు జరుగుచున్నంత కాలమైనను, మహమ్మదీయులవలనఁ దనకు వత్తిడికలుగకుండు ననియు, రాయలు తలంచి యట్లు చేసియుండును.

కొందఱు చరిత్రకారులు, రాయలు సింహాసన మెక్కించినవాఁడు మహమ్మదుషాహా కాఁడనియు నాతనిముగ్గురు కుమారులు, విజాపుర నవాబగు ఇస్మాయిల్ ఆదిల్ షాహాచే గుల్బర్గకోటయందుఁ జెఱలో నుంచబడిరనియు. రాయలు వారినివిడిపించి యందుఁ బెద్దవానిని సింహాసనమెక్కించెననియు నందుచే నాతనికా బిరుదము వచ్చెననియు వ్రాసియున్నారు. కానియది సత్యము కాదు మహమ్మదుషాహాకు ముగ్గురుకుమారులున్న మాటనిజమే అందొకనిని రాయలు సింహాసన మెక్కించిన నెక్కించి యుండవచ్చును. కానిరాయల కాబిరుద మందుచే వచ్చినదిమాత్రము కాదు. మహమ్మదుషాహా క్రీ శ ౧౫౧౮ వఱకు జీవించి రాజ్యాధిపతిగానున్నాఁడు ఈలోపున నాతనికుమారుని రాజ్యమునస్థాపించుట పొసఁగదు. రాయల కాబిరుదము క్రీ శ. ౧౫౧౪ నాఁటికే యున్నట్లు కందుకూరు శాసనము చెప్పుచున్నది ౧ ఇది రాయలమంత్రి యైన కొండ మరుసయ్య భావసం॥ భాద్రపద శు ౧౩ గురువారము (౧ సెప్టెంబరు ౧౫౧౪) నాఁడువ్రాయించినది. కావున నాదినమునకుఁ బూర్వము చెఱయందున్న సుల్తాను మహమ్మదుషాహా కాని, యాతనికుమారుఁడు కాఁడనుట నిశ్చయము. మహమ్మదుషాహానే రాయలు సింహాసనమెక్కించియుండె ననుట నిస్సంశయమైన విషయము.

రాయలు క్రీ. శ. ౧౫౧౩ సెప్టెంబరు మొదలు గజపతిపై దండయాత్రా కార్యములలో నిమగ్నుఁడై యున్నాఁడు. అంతకుఁ బూర్వము ౪ నెలలు వర్షకాలము. కావున రాయలు ౧౫౧౩ జూను

౧ సె. శా. సం పుట ౨౩౪

నెలకుఁబూర్వమే, గుల్బర్గాకేఁగి మహ్మదుషాహాను చెఱనుండి విడిపించెనని నిశ్చయింపవచ్చును. రాయలు ౧౫౧౩ సెప్టెంబరు మొదలు గజపతిపై యుద్ధమొనర్చు ప్రయత్నములో నున్నట్లు సహేతుకముగా నీక్రింద "పూర్వదిగ్విజయయాత్రలు" అనుశీర్షిక క్రిందనిరూపించెదను

దీనినిబట్టి, గోలకొండసరదు స్థలములలో ౧౫౧౨ గ్రీష్మకాలములో ముగ్గురుతురకలను జయించి, యందు యూసుఫ్ఆదిల్ఖానుని వధించియామార్గముననే గుల్బర్గా (కలబరిగె) కేఁగి మహమ్మదుషాహాను ౧౫౧౨ సంవత్సరాంతమున విడిపించెననియునాపిమ్మట విజయనగరమునకు, దిరిగివచ్చి యనంతరమునఁ బూర్వదిగ్విజయ ప్రయత్నముల నొనర్చెననియు నిశ్చయించుటకు సంశయపడ నక్కఱలేదు. ఇందువలననాదిల్ఖాను మరణము ౧౫౧౨ మే, జూన్ నెలలలో సంభవించెనని నిశ్చిత మగుచున్నది.

VII. (4) (౧) (iii) ఆదిల్ఖానుని మరణకాల నిర్ణయము

ఆదల్ఖాన్ తన ౭౫ వ యేట బీజపూరునందే స్వాభావిక మరణమందెనని మహ్మదీయచరిత్రకారుఁ డగు ఫెరిష్టావ్రాసినవ్రాతలసత్యములనినిర్ణయించి, శ్రీ డా. వెంకటరమణయ్యగారు, గోలకొండ సరదు (సరిహద్దు) స్థలములయందు ముగ్గురుతురకలతోనైనయుద్ధమున రాయలచే నేదుల్ఖాన్ హతుఁడయ్యెనని యంగీకరించి యున్నారు. కాని యాకాలము మాత్రము ౧౫౦౯ ఫిబ్రవరి 3 వ తేదీకిని ౧౫౧౦ ఫిబ్రవరి ౨౦వ తారీఖునకును నడుమనని సిద్ధాంతముచేసినారు. దీనిని బట్టి, గుల్బర్గాదండయాత్రకూడ నాకాలముననేజరుగకూడదా? యని యనవచ్చును.

కృష్ణరాయలు ౧౫౦౯ వ సంవత్సరము జూలై నెలలోఁ గాని రాజ్యాధికారమును స్వీకరింపలేదు. కావున రాయలచే హతుఁడయ్యెననుట కాకాలమును "౧౫౦౯ జూలై ౧౫౧౦ ఫిబ్రవరి ౨౦ తేదీ"

యని సవరింప వలసివచ్చును. రాయలు ౧౫౧౦ సం॥రం జనవరి నెల మొదలు పట్టాభిషేకమహోత్సవములలో నున్నాఁడనియు నందుచే రాయలాదిల్‌ఖానుని నాకాలమునఁ జంపియుండుట యసంభవ మని పై నివ్రాసియుంటిని. ఇంకను ౧౫౦౯ జూలై-డిశంబరు నెలలమధ్య ముగ్గురు నవాబులతోను యుద్ధముజరిగియుండకూడదా ! ఆకాలములో నాదిల్‌ఖాన్ మరణించి యుండకూడదా! యని యెవరైనఁ బ్రశ్నింప వచ్చును. జూలై నెల వర్షకాలారంభము. ఆకాలములో నెవరును యుద్ధమున కాయత్తపడరు. మఱియు రాయనాకచమున నీయుద్ధము గ్రీష్మకాలములో నడచినదనియు. నప్పుడే కృష్ణానది పొంగినదనియు వ్రాసియున్నాఁడు "జగదముఖానకు తురకలయేనుగుల మొనచేస్తే గ్రీష్మకాలం యెండచేతను డస్సినయేనుగులు...కృష్ణవేణిలో పోయి పడెను. ...దైవికంగా పెడతలపోటుగా ప్రవాహంవచ్చె ... ...యేరు నిండారుగావచ్చెను "యిదిగాక యీగ్రీష్మకాలాన దగ దప్పులకు తాళివాండ్లు నిలువలేరు"

శ్రీ వేంకటరమణయ్యగారు చెప్పిన ౧౫౦౯ ఫిబ్రవరి-౧౫౧౦ ఫిబ్రవరినడుమ గ్రీష్మకాల మొకటియే వచ్చినది. ఆగ్రీష్మకాలమునఁ గృష్ణరాయలు రాజుగా లేఁడు. కావున నాకాలములో గోలకొండ పరదు స్థలములో రాయలకును, దురకలకును యుద్ధము జరుగలేదనుట స్పష్టము ౧౫౧౧ సం॥ గ్రీష్మకాలములో రాయలు ఉమ్మత్తూరు మొదలగు దక్షిణదేశదండయాత్రలలో నున్నాఁడు. కావుననాగ్రీష్మము నను నీముగ్గురుతురకలతో యుద్ధముజరుగలేదనుటనిశ్చయము ౧౫౧౩ వ సంవత్సర గ్రీష్మకాలమున గోలకొండపరదుస్థలమున యుద్ధము చేయుటయు, నాదిల్‌ఖానుని వధించుటయు నాపైని, గుల్బర్గవఱకు బోవుటయు, మరల విజయనగరమునకు వచ్చి ఆసంవత్సరము సెప్టెంబరులోపున పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకు సన్నద్ధుఁడగుటయు నసంభవము. అందుచే ౧౫౧౩ లోని గ్రీష్మముననుఁ నీయుద్ధముజరుగలేదు.

ఇంక మిగిలినది ౧౫౧౨ గ్రీష్మకాలము. అందే రెండవరాయచూరు యుద్ధము జరిగెననియు నందే యాదిల్‌ఖాను వధింపఁ బడియె ననియు నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

VII. (4) (అ) గుల్బర్గా మొదటి దండయాత్ర; సుల్తాను చెఱ విముక్తి

౧౫౦౯-౧౦ లోనే ఆదిల్‌ఖాను మరణమును, ముగ్గురు తురుష్కులతో యుద్ధమును, మహమ్మదుషాహా పలాయితుఁ డగుటయు జరిగినదను నెడల, రాయలు గుల్బర్గా వెళ్ళి, సుల్తానును విడిపించిన దెప్పుడు? ౧౫౧౨ లోనో ౧౫౧౩ లోనో ప్రత్యేకముగ విజాపుర గోలకొండప్రదేశములను దాఁటి సుల్తానును విడిపించుటకై గుల్బర్గాపై దండయాత్ర నడిపించెననుట కవకాశము లేదు.

౧౫౦౯-౧౦ లోనే మహమ్మదుషాహాను చెఱనుండివిముక్తి చేసెననుటకు మొదలే యవకాశము లేదు. తనపై యుద్ధమునకువచ్చి గోలకొండ సరదులనుండి పలాయితుఁడై నాఁడనుచున్న మహమ్మదు షాహాను రాయలు విడిపించుట యనగా నర్థమేమి?

మహమ్మదుషాహాను బందీగానుంచిన దెవరు? అను విషయమున భిన్నాభిప్రాయ మున్నది. అతనిమంత్రియైన అమీరు బరీదు అనికొందఱును, విజాపురప్రభువైన యూసఫ్ ఆదిల్ ఖాను అనికొందఱును, అతని కుమారుఁడగు నిస్మాయిల్ ఆదిల్‌షా యనికొందఱును, అతని పక్షమునఁ గమాలుఖానుఁడని కొందఱును దలంచుచున్నారు. మహమ్మదుషాహా యెప్పటినుండి చెఱయందుండె ననువిషయము గూడ సంశయాస్పదముగానే యున్నది.

“కమాల్‌ఖానుఁడు బరీద్-ఇ-మమాలికుతో సంధిచేసికొనిన పిమ్మట షోలాపురముపై నెత్తిపోయి యాపట్టణమును మూఁడు నెలల కాలము ముట్టడించి కైవశముగావించుకొనెను. తరువాతవిజాపురము

నకు దిరిగివచ్చి యచట దనప్రభువైన ఇస్మాయిల్ ఆదిల్ఖానుని నాతనితల్లియగుబూబూజీఖానమును దుర్గమునందు చెఱబెట్టెను. ఆసమయముననే కమాలుఖానుని మిత్రుడగు బరద్-ఇ-మమాలిక దనయజమానుడగు నిమ్మాడి మహమూదుషాహాను గుల్బర్గదుర్గమున చెఱయందుంచి రాజ్యము నాక్రమించుకొనెను."†

"అతని (ఇస్మాయిల్ఖానుని) తల్లిబూబూజీఖానము దనయును చరులచే కమాలుఖానుని జంపించి క్రీ.శ. ౧౫౧౧ మే నెలలోఁ దన కుమారుని చెఱనుండి విడిపించెను"*

ఈవాక్యములనుబట్టి ౧౫౧౦ వ సంవత్సరమునందే మహమ్మదుషాహా గుల్బర్గదుర్గమున బందీగా నుండెనని స్పష్టమగుచున్నది. గోలకొండ సరదుస్థలమున జరిగినయుద్ధమునఁ బలాయితుఁడై గుల్బర్గా కేగినకొలఁదికాలములోనే మహమ్మదుషాహాను అమీరుబరీదుగుల్బర్గయందే బందికృతునిగఁ జేసెననియు నిందులకు ఇస్మాయిల్ పక్షమున రాజ్యము చేయుచున్న కమాలుఖానుఁ డంగీకరించెననియుఁ దేలుచున్నది.

ఈకథ సత్యమనుట కొకప్రతిబంధకము కన్పట్టుచున్నది. ఈకథాకాలమున గుల్బర్గాపట్టణము మహమ్మదుషాహాస్వాధీనమునఁ గాని, యమీర్ బరీదుస్వాధీనమునఁ గాని లేదు.

"గుల్బర్గాపట్టణమును యూసఫ్ ఆదిల్ఖానుడు ౧౫౦౪ వ సంవత్సరమునఁ బట్టుకొనెను అది ౧౫౧౪ వఱకు ఆదిల్ శాహాల స్వాధీనమందుండెను ఆసంవత్సరమున అమీర్ జేరిడ దానిని సాధించెను అనియిదివఱకున్న చరిత్రములుచెప్పుచున్నవి "‡

† వెంకటరమణయ్యగారి వ్యాసములు భారతి విరోధి ఆషాఢము పుట ౩౧

* వెంకటరమణయ్యగారి వ్యాసములు భారతి విరోధి ఆషాఢము పుట ౩౫

‡ లక్ష్మణరాయవ్యాసావళి పుట ౪౨-౪౩

ఈపక్షములో అమీరీబరీదు మహమ్మదుషాహాను గుల్బర్గ యందు బందీకృతునిగాఁ జేయుట తటస్థింపదు. అతఁడు చేయఁదలఁచు కొనినచో బీదరు (బెడందకోట) నందే చేసియుండును. మహమ్మదు షాహా గుల్బర్గయందు బందీగా నుండుటయు రాయలాతనిని విడిపించు టయు వాస్తవము. కావున నాతనిని యూసఫ్ఆదిల్ ఖానుడో, లేక యాతనియనంతరమున నిస్మాయిల్ ఆదిల్ ఖానుని పక్షమునఁ గమాల్ ఖానుఁడో యా కార్యమును జేసియుండవలయును తండ్రిచనిపోవునప్పటి కిస్మాయిలు పదునొకొండేండ్ల బాలుఁడు. అతనిని రాజ్యమునుండి తొల గించి తానాక్రమించుకొనవలయునని యాలోచించుచున్న కమాల్ ఖానుఁడు బహుమనీ సుల్తానును బందీగాఁ జేయలేఁడు. యూసఫ్ ఆదిల్ ఖానుఁడే మహమ్మదుషాహాను చెఱయందుంచెననియు, విడిపింపసమ ర్థతలేకయో తాను స్వతంత్రముగ బీదరు రాజ్యము నేలవచ్చునని తలం చియో బరీదు తనప్రభువును చెఱనుండివిడిపింపక యూరకుండెననియు దలంపవచ్చును.

యూసుఫ్ఆదిల్ ఖానుని స్వాధీనమునందున్న గుల్బర్గాపట్టణ మును ఆతనివధానంతరమున జయింపఁగోరిరాయలు ౧౫౧౦ సంవత్స రముననే వర్షకాలానంతరమున నటకేఁగియుండుఁ చెఱలోనున్న సుల్తా నును విడిపించి, సింహాసనమెక్కించి యుండుననితలంపవలసియున్నది దీనినిబట్టి మహమ్మదుషాహా కోలకొండసరదు స్థలమునఁ గృష్ణరాయ లకును మూడేండ్లు తురకదొరలకును జరిగినయుద్ధమునకుఁ బూర్వమే చెఱయందుండెనని స్పష్టమగుచున్నది.

ఆదిల్ ఖానుని మరణము ౧౫౧౦ లోనని పైని వ్రాసియుండు టచే నాతనికుమారుఁడగు నిస్మాయిల్ సింహాసన మధిరోహించుటయుఁ గమాల్ఖానుని వధయు, నాపిమ్మటనై యుండు నని నిశ్చయింప వలసి యున్నది.

VII (4) (3) పోర్చుగీజుచరిత్రకారుల వ్రాఁతలు

డాక్టరు వెంకటరమణయ్యగారు ఆదిల్‌ఖానుని మరణకాల నిర్ణయమునకు అబ్యూకెర్కు కామెంటరీసు అనుగ్రంథమును ప్రధానాధారముగాఁ గొనియున్నారు. నేనాగ్రంథమునుజదువలేదు. దానిని జదువకుండ నేనాగ్రంథముమీఁదను, దానినిబట్టి చేసిన నిర్ణయముల మీఁదను నభిప్రాయమొసంగుటతగదు. కాని, పైనుదాహరించినశాసనాద్యాధారములనుబట్టి యాదిల్‌ఖాను మరణము ౧౫౧౦ వ సంవత్సరములోసంభవించెనను సంపూర్ణవిశ్వాసముతో, శ్రీవెంకటరమణయ్యగారి యందధికగౌరవము గలవాఁడనయ్యును భిన్నాభిప్రాయమును వెలిబుచ్చ సాహసించితిని.

విజాపురరాజ్యమునంటి, పశ్చిమసముద్రతీరమున గోవాయను రేవుపట్టణ మున్నది. మక్కాకుఁబోఁదలచిన మహమ్మదీయయాత్రికు లీరేవున నోడలనెక్కి పోవుచుండెడివారు యూసఫ్ ఆదిల్‌ఖానున కీపట్టణ మనిన నెంతయోప్రీతి. ఇతఁడు తఱచుగా నాపట్టణానకుఁ బోవుచుండెడివాఁడు. విజాపురరాజ్యమున కీపట్టణమును రాజధానిగాఁ జేయవలెననియెడికోర్కె యాతని కుండెడిది. పోర్చుగీజు వర్తకులు, హిందూదేశమునకు గుఱ్ఱములు మొదలగువాని నారేవున దిగుమతి చేసి వర్తకము చేసికొనుచుండెడివారు ఆపట్టణమును దమయధికారముక్రిందికిఁ దీసికొనవలయుననిపోర్చుగీజువారితలంపు. అందుకొఱకీయుభయులకును యుద్ధములు జరుగుచుండెడివి. మహమ్మదీయులును పోర్చుగీజులు నొకరినొకరు హత్యగావించుచుండెడివారు. గోవాపట్టణమునకు పోర్చుగీజుపక్షమున అబ్యూకెర్కు అనునాతఁ డాకాలమున గవర్నరుగా నుండెడివాఁడు. అతనిపరిపాలనా కార్యములను గూర్చి "అబ్యూకెర్కు కామెంటరీసు" అనుగ్రంథమురచియింపఁబడెను.

"అబ్యూకెర్కు గోవాపట్టణముపై నెత్తివచ్చునప్పటికిఆదిల్ ఖాన్ చనిపోయెనని యాతనికివార్తలు వచ్చినవనియు, నతఁడుఆదిల్

ఖాన్ చనిపోయిన పిమ్మట క్రీ. శ. ౧౫౧౦ సం మార్చి నెలలో గోవా పట్టణమును స్వాధీనపఱచుకొనె ననియు, నా గ్రంథమున వ్రాయఁబడి యుండెనఁట! దానినిబట్టియు నింకను మఱికొన్ని పోర్చుగీజు రచయితల గ్రంథములను బట్టియు శ్రీ వెంకటరమణయ్యగారు ఆదిల్ ఖానుమరణ కాలమును నిర్ణయించినారు.౧

కేవలము విదేశీయుల వ్రాతల నాధారముచేసికొని కాలనిర్ణయము చేయుటవలన ప్రమాదము కలుగవచ్చును. వారికి మనదేశీయుల నామములు పట్టణముల పేర్లు క్రొత్తవి యగుటచే వానియుచ్చారణ సరిగానుండదు. ఒకదానికొకటి తబ్బిబ్బుగా వ్రాయుచుందురు. ఆదిల్ ఖానును హిదల్ఖాను అని వ్రాసి యుండిరి. హిదల్ఖాను అనఁగా యూసఫ్ ఆదిల్ ఖానుఁడో, ఇస్మాయిల్ ఆదిల్ ఖానుఁడో తెలియదు. ఆదిల్ ఖాను పక్షమున గోవాయందుండు ముఖ్యుఁడైన సరదారుఁడెవడైన చనిపోయినను, ఆదిల్ ఖాను చనిపోయెనని వ్రాసి యుండవచ్చును. ఈ కామెంటరీసు ఎప్పుడు వ్రాయఁబడియెనో, ఆ వ్రాతల కాధారము లెట్లువచ్చినవో యివి యన్నియుఁ దెలిసికొనినఁ గాని యందలి సత్యాసత్యము లెఱుకపడవు.

గోవాపట్టణమును మహమ్మదీయులనుండి లాగుకొనెనని తెలిసి కృష్ణరాయలు పోర్చుగీజు గవర్నరుకుఁ దనసంతోషమును వెలిబుచ్చుచు మనుష్యులను ౧౫౧౦ సెప్టెంబరు నెలలోఁ బంపెనఁట. రాయలకుఁ బ్రబలశత్రువైన యూసఫ్ ఆదిల్ ఖానునుండి గోవాను స్వాధీనము చేసికొనెననిన రాయలకు సంతోషము కాని, పదునొకొండేండ్ల బాలుఁడైన యిస్మాయిల్ నుండి వశపఱచుకొనినచో రాయలంతవాఁడు సంతోషపడఁ దగినవిషయ మేమికలదు! ఇస్మాయిల్ బాలుఁడు. ఆతనిపక్షమున నధికారము చేయుచున్న కమాల్ ఖానుఁడు రాయలకు మిత్రుఁడు, ఈసందర్భమున రాయలుతనసానుభూతిని గనుపఱచుటేల!

౧. శ్రీ వెంకటరమణయ్యగారి వ్యాసములు. భారతి, విరోధి-శ్రావణము

పోర్చుగీజు చరిత్రకారుల వ్రాతలలో బరస్పర విరుద్ధములైన విషయములు కనబట్టుచున్నవి అందుఁ గొన్నిటి నీక్రింద నిచ్చెదను. మహమ్మదుషాహాను జెఱయందుంచుటను గూర్చి చూడుఁడు.

౧ "బరీదు అతనికాశ్రియమిచ్చి యాదిల్‌ఖానుని కలుబరిగె నుండి పాఱదోలుటకు సైన్యముతోఁగూడ బయలువెడలెను కాని యుద్ధమునఁ బరాజితుఁ డయ్యెను సైన్యముతోఁ గూడ వచ్చినబహు మనీసుల్తాను ఇమ్మడి మహమూద్దుశాహా కమాలుఖానునిచేఁ జిక్కి బందీకృతుఁ డాయెను."

౨. "ఆసమయమునందే కమాలుఖానుని మిత్రు డగుబరీదు-ఇ-మమాలిక దనయజమాను డగు నిమ్మడిమహమూదుశాహాను గుల్బదుర్గమున జెఱయందుంచి రాజ్యము నాక్రమించుకొనెను."

3. "తరువాత కమాల్‌ఖానుడు బీదరుపై నడిచి దానినిస్వాధీనము చేసికొని మహమూదుశాహా నతనిమందిరమునను చెఱబెట్టి యతని యధికారము నంతటిని నాచికొని యజ్మత్‌ఉల్‌ ముల్కను నాదిల్‌ఖానుని సామంతు నాతనిపైఁ గాపుంచెను.

౪. ప్రయ్యారులూయి క్రీ. శ ౧౫౧౦ డిశంబరు మాసమందాల్బాకెర్కు కు విజయనగరమునుండి వ్రాసిన యుత్తరమునదక్కను రాజ్యరాజకీయస్థితి నిట్లు వర్ణించియున్నాఁడు.

"హిదల్కాను గొప్పసైన్యముతో దక్కనురాజ (సుల్తాను) సామంతుఁడగు మెలిక్ దస్తూరను హబిసీయూబనోర పాలనక్రిందనుండు కల్బర్గేటు (కలుబరిగ) సాధించుటకొఱకు బయలుదేరెనని తనకునమ్మకమయినవార్త వచ్చినదనియు: నాదుర్గము ముట్టడికాగఁ జాలకపోవుట వలన రెండుమాసములైన తరువాత కొన్నిషరతులపై నతనికిఁ గైవశమాయెననియు; హిదల్కాను దక్కనురాజుయొక్క సకలాధికారములను నాచికొని యతని జెఱగొని పోవుటవలన నారాజ్యములోని

సామంతులు నలుగు రాతనిని బ్రతిఘటించి యతనినిర్మూలించు నుద్దేశముతో నతనిపై నెత్తిపోయిరనియు; మార్గమున నొకనదికడకువచ్చి దానిదాటు వెఱవెఱుఁగక నచటవిడిసి విశ్రాంతినందియుండి రనియు" దెలియపఱచెను"౧

బహుమనీసుల్తాను జెఱయందుంచినవి అమీరు బరీదనియొకరును, కమాల్ఖానని యొకరును, హిదల్ఖాను అని ఫ్రెయ్యారులూయియును వ్రాసియుండిరి సుల్తానును గుల్బర్గకోటలో నుంచిరని యొకరును, బీదరులో నతనిమందిరమున నేయని యొకగును వ్రాసిరి. లూయి వ్రాసినయుత్తరములో (౧౫౧౦ డిశంబరు) గమాల్ఖానుని ప్రసక్తియే లేదు హిదల్ఖాను అనఁగా యూసఫ్ఆదిల్ఖానుఁ డనుకొనవలయును గాని, ఇస్మాయిల్ఆదిల్ఖానుఁ డనుకొనరాదు. ఏలనన నాతఁ డప్పటికి పదిపండ్రెండేడ్లవాఁడు

కమాల్ఖానుని ౧౫౧౧ మేయి నెలలో, ఇస్మాయిల్ తల్లిచంపించెనని చెప్పుచున్నారు. అందులకైయామె యదివఱకెంతయో ప్రయత్నము చేసియుండెనఁట. అంతకుపూర్వము కమాల్ఖానుఇస్మాయిలునునాతనితల్లిని జెఱయందుంచెనఁట ! దీనినిబట్టిలూయియుత్తరము వ్రాసిన ౧౫౧౦ డిశంబరునాఁటి కిస్మాయిల్ చెఱయందుండియుండునని యూహింప నగుచున్నది. అందుచే నాతఁడు కల్బరిగ మీఁద దండెత్తుటయు, సుల్తానును జెఱయందుంచుటయు నసంభవము కావున లూయియుత్తరములోని హిదల్ఖాను యూసఫ్ఆదిల్ఖాను అనియే నిశ్చయింపవలసియున్నది. అతఁడు ౧౫౧౦ నవంబరువఱకు జీవించియుండెనని స్మిత్, స్యూయల్ మొదలగు చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు. పరస్పర విరుద్ధములైన వ్రాఁతలను జూపించుటకొఱకే యీమాటలను వ్రాసితిని. నేనీయభిప్రాయములతో నేకీభవించుట లేదు.

---

౧ శ్రీవెంకటరమణయ్యగారివ్యాసములు. విరోధిఆషాఢము. ౭౯-౮౧ పుటలు

ఇట్లే కల్బరిగెదుర్గమునుగూర్చి పరస్పరవిరుద్ధములైన యభిప్రాయములున్నవి ఇంపీరియల్ గెజటీరు ఆఫ్ఇండియాయందు, కల్బరిగె దుర్గము ౧౫౦౪ లో యూసుఫ్ ఆదిల్‌ఖాను వశపఱచుకొనెననియు, ౧౫౧౪ వఱకు నది విజాపురము వారి స్వాధీనమందుండెననియు వ్రాసియుండఁగా లూయి ౧౫౧౦ లో హుదల్ఖాను కల్బరిగెనువశముచేసికొనెనని వ్రాయుచున్నాఁడు మఱియొక చరిత్రకారుఁడు కమాలుఖానుడు పసివాఁడగుటనయఃజమానునిదొలఁగద్రోసిసంస్థానమునకుదానే యధిపతి కావలయుననినాస యంతిహృదయమున బాదుకొన తన యుద్యమమును నెరవేర్చుకొనుట కతడు మొదట బరీద్-ఇ-ము మాలికునకు గలుబరిగ మున్నగుభీమా పూర్వతల దుర్గములను రాష్ట్రమును వశపఱచి సంధిచేసికొనెను” అని వ్రాసియుండెను. ఈసంధి ఇస్మాయిల్‌ను జెఱయందుంచుటకుఁ బూర్వమై యుండవలయును.

పరస్పరవిరుద్ధములైన యభిప్రాయములతోఁ గూడియున్న విదేశీయ చరిత్రకారుల వ్రాఁతలు పరమప్రమాణములు గావనియునందీయఁబడిన కాలముగూడ మార్పు చేయఁగూడదని పరమ సత్యముగా భావింప నక్కఱలేదనియు నాయభిప్రాయము.

ఈచర్చనుబట్టి తేలిన ముఖ్యాంశములివి:— కృష్ణరాయలు

౧. ౧౫౦౯-౧౦ లో రాయచూరుముద్గల్లు దుర్గములను స్వాధీనము చేసికొనియెను.

౨. ౧౫౧౦-౧౧ లో నుమ్మత్తూరు, శివసముద్రము, శ్రీరంగపట్టణముల యందలి దుర్గములను పట్టుకొని దక్షిణదేశము నంతను జయించెను.

3. ౧౫౧౨-౧౩ లో, ఆదిల్‌ఖానునివధించుటయు మూడింట్ల తురకలనుజయించి మూరురాయర గండాంకుఁడగుటయు, కలబరిగె దండయాత్రచేసిజయస్తంభమునాటుటయు, బహమనీసుల్తానునుజెఱ

విడిపించి, సింహాసనమెక్కించి యవనరాజ్యస్థాపనాచార్య బిరుదమును సంపాదించుటయు జరిగెను.

౪ మహమ్మదుషాహా రాయలతో యుద్ధమొనర్పలేదు.

దీనితో రాయలదక్షిణోత్తర దిగ్విజయములు పూర్తియైనవి. ఇంక పూర్వదిగ్విజయయాత్రలను గూర్చి తెలిసికొన వలసియున్నది.

VII (5) పూర్వ దిగ్విజయ యాత్రలు

కృష్ణదేవరాయలకుఁ బ్రబలవిరోధిగ నున్నవాఁడు ప్రతాపరుద్రగజపతి యనియు, నెల్లూరు మొదలు గంజాము మండలమువఱకును నిజాము రాష్ట్రమందలి తెలంగాణాఖండములో మహమ్మదీయుల క్రింద నున్నదిగాక మిగతా ప్రదేశమును నతని క్రిందనున్నదనియుఁ బైని వ్రాసియుంటిని. ఆకాలమున సైన్యసంపదలోను గజబలమునందును రాజ్యవిస్తీర్ణమునందును ధనమునందును దక్షిణభారతఖండమున గజపతికిమించిన వాఁడు మఱియొక్కఁడు లేఁడు. జగన్నాథస్వామి యాతని యిష్టదైవము. దక్షిణోత్తర దేశవిజయములు సమకూరిన పిమ్మట రాయలు గజపతిపై దండయాత్రసలుప నారంభించెను.. నెల్లూరు మండలము మొదలు గజపతికి రాజధానియైన కటకమువఱకునుగల యీ ప్రదేశముపై రాయలు నాల్గుమారులు జైత్రయాత్రలు సలిపెను.

గజపతి దేశముపై నీదండయాత్రలు క్రీ శ. ౧౫౧౪ వ సంవత్సరములో నారంభమై ౧౫౧౭ సంవత్సరాంతముతో ముగిసినవి. మొత్తముమీఁద ప్రతాపరుద్రగజపతిని జయించుటకు రాయలకునాల్గు సంవత్సరములు పట్టెను తుద కీయిరువురకును సంధిజరిగి, గజపతితనయను రాయలకిచ్చి పెండ్లిచేయుటతో నీరణ మంత మొందినది. రాయలు జయించిన ప్రదేశములోఁ జాలభాగము మరల గజపతికిచ్చివైచెను.

కృష్ణరాయ లీయుద్ధయాత్రలలోఁ దిగ్యాత్రలుకూడ చేయు చుండెడివాఁడు. ఈదిగ్విజయములన్నియు దేవుని యనుగ్రహము వలననే తనకులభించుచున్నవని యాతనినమ్మకము తిరుమల శ్రీవెంక టేశ్వరుఁ డీతని యిష్టదైవము.

మహమ్మదీయులతోడను గజపతితోడను యుద్ధములు జరుగు చుండగనే రాయలు ౧౫౧౩ సంవత్సరములో మూఁడుమాఁగులను ౧౫౧౪, ౧౫౧౫, ౧౫౧౭, ౧౫౨౧ సంవత్సరములలో నొకొక్కక మారును దిరుపతి వచ్చి యాస్వామికి రత్నకిరీటాద్యాభరణములు గ్రామములు, ద్రవ్యమునిచ్చుటయేగాక గర్భాలయము విూదివిమాన మునకు బంగారుపూఁతి పూయించెను

మఱియు, నీమహారాజు కంచి, కాళహస్తి, కుంభకోణము, తంజావూరు, రామేశ్వరము, మధుర, గోకర్ణము, శ్రీరంగము, శ్రీశై లము, అమరావతి, శ్రీకాకోళము, బెజవాడ, రాజమహేంద్రవరము, సింహాచలము, శ్రీకూర్మము, శ్రీజగన్నాథము మొదలగుచెన్నరాష్ట్ర మందలి ప్రధాన పుణ్యక్షేత్రముల నన్నిటిని దర్శించి, యాదేవస్థాన ముల ననేకవసతుల నొసంగియుండెను ఇంక నాతనిరాజధానీ నగర మగు హంపియందలి విరూపాక్షస్వామికిని, నచ్చటియితర దేవాలయ ములకును జేసినదానము లపరిమితములు అనేకనూతనాలయములను నిర్మించి వానికి వసతుల నేర్పరచెను. ఉగ్రనరసింహస్వామి విగ్రహ మును బ్రతిష్ఠించెను. మహమ్మదీయులచే, గొంతధ్వంసముచేయబడి నను నావిగ్రహమిప్పటికిని భీతిగొలుపుచుఁ జూపరుల నాశ్చర్యనిమ గ్నులఁ జేయుచుండునట! ఉదయగిరిదుర్గమునుండి యొక బాలకృష్ణ విగ్రహమున దీసికొనివచ్చి విజయనగరమున స్థాపించి, దానికిఁదగిన వసతుల నొసంగి శాసనములను వ్రాయించెను.

క్రీ. శ. ౧౫౧౭ ఈశ్వరసంవత్సరములోఁ గుంభకోణమున జరిగిన మహామహోత్సవ దర్శనార్థమై బయలుదేరి దక్షిణదేశమం

దలి ప్రధానపుణ్యక్షేత్రముల నన్నిటిని దర్శించి యనేకదానములను గావించి శాసనములను వ్రాయించుటయేగాక తానుదర్శింపని శైవ వైష్ణవాలయముల కొఱకు బెజవాడయందుఁ గృష్ణానదీతీరమునఁ బది వేల వరహాల నొసంగెను.

ఈవితరణశాలి శాసనములు వందలకొలఁదిగ నున్నవి. ఈరాజ చంద్రుఁడొసంగినదానములను నిర్మించిన యాలయములను త్రవ్వించినకాలువలను ఇచ్చినయగ్రహారములను జేసినధర్మములను, ఒనర్చిన పుణ్యకార్యములను దెలుపుట కిటఁ దావుచాలదు.

కొన్నిశాసనములలో నీదక్షిణభారత చక్రవర్తి తానుజయించిన దేశములను బరాజితులను జేసినశత్రువులను బేర్కొనియున్నాడు. పూర్వదిగ్విజయ యాత్రావిషయములు దెలియుశాసనములలో నవసరములైన వానిని గొన్నిటి నిట నుదాహరించెదను.

VII (5) (౧) పూర్వ దిగ్విజయ యాత్రలను దెలుపు శాసనములు

౧. "స్వస్తిశ్రీజయాభ్యుదయ శాలివాహన శకవర్షంబులు ౧౪౩౬ చెల్లంగానాభిూందడవచే భావసంవత్సర జ్యేష్ఠ బ౧౨లుశ్రీమన్మహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర శ్రీవీరప్రతాప శ్రీవీరకృష్ణరాయ మహారాయలు వుదయగిరిదుర్గం మీాద విడిశి ప్రతాపరుద్రగజపతిని కొండవీడు పర్యంతిం విరుగంబాడిచి వుదయగిరిదుర్గానకు మేణతి వేయించి దుర్గంపుచ్చుకుని ప్రతాపరుద్ర గజపతి వారిచిన్నతండ్రి తిరుమలకాంత రాయునిని పట్టుకొని తిరిగి విచ్చేసియిప్పుడు వుదయగిరి కోనవల్లభరాయనికిసమర్పించిననెల్లూరుశీమలోని శికల్లుగ్రామం౧-"†

౨ "స్వస్తి శ్రీ జయాభ్యుదయ శాలివాహన శకవర్షంబులు ౧౪౩౬ మీాదనడచే భావసంవత్సర ఆషాఢశు ౧౫ గు. శ్రీమన్మహా

† ఉదయగిరికొండమీాఁదిఆలయములో నున్న శాసనము నెల్లూరిశా. సం.3 పుట ౧౩౬౩

రాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర శ్రీవీరప్రతాప శ్రీవీర కృష్ణదేవరాయ మహారాయలు ప్రతాపరుద్ర గజపతిని కొండవీటిదనకాను విరుగం బొడిచి ఉదయగిరిదుర్గమున్ను కైకొని తిరిగి విజయనగరం రాజధానికి విచ్చేస్తున్నతిరుమలమీందికివిచ్చేసి తిరువేంగళనాధ దేవున్నిదర్శించి తిరువెంగళనాధ దేవునికి కనకాభిషేకంచేసిన రొఖ వరాహాలుగ 30000 ఇవేఅక్షరాల ముప్ఫై వేలవరహాలున్ను ... ..." §

3 శుభమస్తు స్వస్తి శ్రీమన్ మహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర మూరురాయరగండ అరియరాయవిభాడ అష్టదిక్కురాయ మనోభయంకరభాషగెతప్పువరాయరగండ పూర్వదక్షిణ పశ్చిమ సముద్రాధీశ్వర యవనరాజ్యస్థాపనాచార్య గజపతివిభాడ శ్రీవీరప్రతాప శ్రీకృష్ణరాయ మహారాయలు విజయనగరానకుండి పూర్వ దిగ్విజయ యాత్రకు విచ్చేసి వుదయగిరి దుర్గంన్ను సాధించి తిరుమల కాంతరాయమహాపాత్రునిన్నిపట్టుకొని అద్దంకి వినికొండ బెల్లంకొండ నాగార్జునకొండ తంగేడు కేతవరం మొదలయిన గిరిదుర్గస్థలదుర్గాలు యేకథాడినికైకొని కొండవీటి దుర్గంమీందను విడిచి దుర్గంచుట్టు చుట్టిమొదట చప్పరాలు పెట్టి కోట పడకొట్టించి దుర్గమునుపట్టుకొని దుర్గంమీందనుండు ప్రతాపరుద్ర గజపతి రాయల కొమారుండు వీరభద్రరాయుండు కొమారగహంవీర పాత్రునికొడుకు నరహరదేవు రాచూరుమల్లుఖానుండు వుద్దండఖానుండు జన్యావుల కసవపాత్రుండు పూసపాటి రాచిరాజు శ్రీనాధరామరాజు లక్ష్మీపతిరాజు పశ్చిమ బాలచంద్రమహాపాత్రుండు వీరుమొదలైనపాత్రసామంతులాను మన్య వారినిన్ని జీవగ్రాహంగాను పట్టుకొని వారికి అభయదానమును యిచ్చి ధరణికోట అమరేశ్వరానకు విచ్చేసి కృష్ణవేణ్యా నదీతీరమందు అమరేశ్వర దేవునిసన్నిధిని తులాపురుష మహాదానమును శాయనవధరించి తమదేవుళ్లు చిన్నాజిదేవమ్మ తిరుమల దేవమ్మగారి

---

§ తిరుపతి దేవస్థానమువారిశాసనసం 3 సంఖ్య ౭౮

చేతనుమహాదానాలు శేయించి నవధరించితిరిగివిజయనగరానకువిచ్చేసి రత్నసింహాసనమునుండి సాంమ్రాజ్యం చేస్తున్న స్వస్తి శ్రీజయాభ్యుదయ శాలివాహన శకవరుషంబులు ౧౪౩౭ అగునేటి యువసంవత్సర కార్తిక బ ౩ గు నాండు తిరువేంగడనాథదేవునికి నవరత్న ప్రభావళి ౧... ..."౧ (క్రీ శ. ౧౫౧౫ అక్టోబరు ౨౫)

౪. పైనివ్రాసిన ౩ సంఖ్యగలశాసనములోని "శుభమస్తు ... తిరిగి విజయనగరానకు విచ్చేసి" అనువాక్యములను మరల యీశాసనమున వ్రాసి పిమ్మట నీక్రిందివాక్యములను వ్రాసెను.

"సామ్రాజ్యం చేస్తున్న మరిని కళింగదేశ దిగ్విజయార్థమై బెజవాడకు విచ్చేసి కొండపల్లిదుర్గమున్నుసాధించి ఆదుర్గంమీదనున్న ప్రహరరాజశిరశ్చంద్రమహాపాత్రుండు బోడజనమహాపాత్రుండు బిజలిఖానుండు వీగు మొదలయినవారినిండి జీవగ్రాహంగాను పట్టుకొని వారికి అభయదానం ఇచ్చి అనంతగిరి, ఉండ్రకొండ, ఉల్లకొండ, అరువపల్లి, జల్లిపల్లి, కందికొండ, కప్పలువాయి, నల్లకొండ, కంభం మెట్టు, కనకగిరి, శంకరగిరి ఇవి మొదలయిన తెలుంగాణ్యాఖదుర్గాలు ఏకఘాటిని కైకొని సింహాద్రి పొట్నూరికి విచ్చేసి అక్కడను జయ స్తంభము వేసి, మహాదానమును శాయ నవధరించి తిరిగి గాజమహేంద్రవరానకు విచ్చేసి తనదేవులు చింనాదేవంమ్మ తిరుమలదేవంమగారిచాతనుమహాదానాలు శేయించనవధరించివిజయనగరానకువిచ్చేసి స్వస్తిశ్రీ జయాభ్యుదయ శాలివాహన శకవర్షంబులు ౧౪౩౮ అగునేటి ధాతసంవత్సర పుష్యశుద్ధ ౧౦ శు నాండు (క్రీ. శ. ౧౫౧౭ జనవరి ౨వ తేదీ) తిరుమలమీదికి విచ్చేసి తిరువేంగళనాథునిదర్శించి దేవునికి కంఠమాల ౧ పదకం ౧ గర్భగృహంమీది విమానానకుం పైండిపూశే అందుకు వరహాలుగ ౩౦౦౦౦ దేవునికి ... ... ౫౦౦ వరహాలు సమర్పించి తిరిగి విజయనగరానకు విచ్చేసి సామ్రాజ్యం

౧ తిరుపతి దేవస్థానము వారి శాసన సం. ౩ సంఖ్య ౮౧

చేస్తున్న మేరిని విక్రమసంవత్సర ఫాల్గుణశుద్ధ ౧౧ ఆ. నాండు (క్రీ. శ. ౧౫౨౧ ఫిబ్రవరి ౧౭ వ తేది) తిరుమలమీందికి విచ్చేసి తిరువేంగళనాధ దేవుని దర్శించి నవరత్న ఖచితమైన పీతాంబరమున్ను ముత్యాలున్ను మాణిక్యాలున్ను పచ్చలున్ను నీలాలున్ను టూపించిన కల్లావు అదిన్ని నవరత్నఖచితమైన వింజామరాలు రెండున్ను సమర్పించి తమ దేవులు తిరుమలదేవమ్మంగారిచాతను నవరత్నాల పదకమున్ను సమర్పణ సేయించి యీసేవ ఆచంద్రార్కస్థాయిగాను నడవవలెనని యిచ్చినధర్మశాసనం .... "౧.

౫ సింహాచలమందలి నరసింహస్వామివారి యాలయమందున్న శాసనము: "శుభమస్తు. శ్రీమన్ మహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర మూరురాయరగండ అరిరాయవిభాడ భాషగెతప్పువ రాయరగండ యవనరాజ్యస్థాపనాచార్య శ్రీవీరప్రతాప కృష్ణదేవమహారాయలు విజయనగర సింహాసనారూఢుండై పూర్వదిగ్విజయయాత్రకు విచ్చేసి ఉదయగిరి కొండవీడు కొండపల్లి రాజమహేంద్రవరం మొదలయినదుర్గాలు సాధించి సింహాద్రికి విచ్చేసి స్వస్తిశ్రీ జయాభ్యుదయ శాలివాహనశక వర్షంబులు ౧౪౩౮ అగునేంటి ధాతుసంవత్సర చైత్ర బ౧౨ వరాన సింహాద్రినాథున్ని దర్శించి తమతల్లి నాగాదేవమ్మంగారికిన్ని తమ తండ్రి నరసానాయునింగారికి పుణ్యంగాను దేవునికి సమర్పించినకంఠమాల ౧ కి ముత్యాలు ౯౧ వజ్రమాణిక్యాలకెంపుచెక్కడయాలజోడు ౧ శంఖచక్రాలు పదకం ౧ పైండిపళ్ళెం ౧ కి తూంకాలుగ ౪౪౬౭౨ కాసెక మాడలు ౨౦,౦౦౦ తమదేవులు చిన్నాదేవమ్మంగారిచాతను సమర్పించినపదకం ౧ వరహాలుగ ౫౦౨ తిరుమలదేవమ్మంగారిచాతను సమర్పించిన పదకం ౧ వరహాలుగ ౫౦౦ ఇంతవట్టుసమర్పించినధర్మశాసనం"౨ (౨౬ మార్చి ౧౫౧౬ సం॥) అమరావతి శాసనము. అహోబల శాసనము మొదలగు మరికొన్ని శాసనము లున్నవి. గ్రంథవిస్తరభీతిచే వ్రాయలేదు

---

౧. తిరుపతి దేవస్థానము వారిశాసన సం ౩ సంఖ్య ౮౦.

౨. ద. హిం. శా సం ౬ సంఖ్య ౬౯౬

VII (5) (౨) ఉదయగిరి విజయము

ఈ శాసనములనుబట్టి రాయలు:—

(౧) క్రీ. శ. ౧౫౧౩ సెప్టెంబరు అక్టోబరు నెలలలో మొదటిదండ యాత్రకు బయలుదెడలి ౧౫౧౪ జూను నెలలోపున నుదయగిరిదుర్గ మును వశపఱచుకొని. మరల విజయనగరమునకుఁ దిరిగివెళ్లెనని స్పష్ట మగుచున్నది.

VII (5) (3) కొండవీటి విజయము

(౨) ౧౫౧౪ సం॥ వర్షకాలమును విజయనగరములోఁ గడపివర్ష కాలానంతరము మరలబయలుదేరి, ఉదయగిరిదుర్గమును మరలసాధించి కొండవీటిదుర్గముపైకి వచ్చి మిగులదుర్గమ మయిన యాదుర్గమును బహుకష్టముమీఁద ౧౫౧౫ జూలై నెలలోపునసాధించి, ప్రతాపరుద్ర గజపతి కుమారుఁడైన వీరభద్రగజపతిని, నాతనితోఁగూడనాదుర్గ మందున్న గొప్పసర్దారులను జెఱగొని విజయనగరమునకుఁ దీసికొని పోయెను ఇది రెండవదండయాత్ర. కొండవీటిదుర్గమును, శా. శ. ౧౪౩౭ యువ. సం. ఆషాఢశుక్ల యేకాదశీశనివారము (౨౩ వ జూన్ ౧౫౧౫) నాఁడు తిమ్మరుసు జయించిన ట్లీదుర్గముమీఁద నొక శాసనము కలదు.౧ కొండవీటిదుర్గమును బట్టుకొనినపిమ్మట నమరా వతి కేఁగి తులాపురుషదాన మొనర్చినట్లు పై శాసనములలో నున్నది. అమరావతియందును నొకశాసన మున్నది. ఆశాసనము యువసం వత్సరఆషాఢ బ ౧౨ భానువాసరమున (౧౫౧౫ జూలై 8 వ తేదీ) వ్రాయించెను. ౨ అచ్చటినుండి శ్రీశైలమునకుఁ బోయి యచ్చట యువ సంవత్సర శ్రావణ శు.౧౫ బుధవారమునాఁడు శాసనము (౧౫౧౫ జూలై ౨౫ తేదీ) వ్రాయించెను.

VII (5) (౪) కొండపల్లి విజయము

(౩) ౧౫౧౫ సంవత్సరపు వర్షాకాలమున విజయనగరము నుండి పిమ్మట మరలఁ బ్రచండ సైన్యముతో బయలువెడలి, బెజవాడకు వచ్చి, యటనుండి కొండపల్లిదుర్గమున కేఁగి దానినిసాధించి యచ్చట నున్న సరదారులను జెఱగొని యాపట్టున తెలంగాణాదుర్గములన్నిటిని వశపఱచుకొని, రాజమహేంద్రవరమును జయించి, సింహాద్రివఱకుఁ జని పొట్నూరివద్ద జయస్తంభమును బాతించి, సింహాచలనరసింహ స్వామిని దర్శించి యాస్వామికి దానమొసంగి క్రీ శ. ౧౫౧౬ సం॥ మార్చి ౩౦ వ తేదీని శాసనమువ్రాయించెను ఈదండయాత్రలోనే రాజమహేంద్రవరమును జయించెను. దానిదాఁటినపిమ్మట మార్గ మధ్యమునఁ జితాపుఖానునాతఁ డడ్డుపగిలి రాయలతో రణమొన ర్చెను. ఈయుద్ధమును గూర్చి చరిగొండ ధర్మన్నకవి చారిత్రమున వ్రాసెదను.

VII (5) (౫) కళింగ దండయాత్రలు

(౪) పొట్నూరున జయస్తంభము నాటుటతోఁ గళింగదేశ విజయము పూర్తికాలేదు ఈజయస్తంభమును బాతించినపిమ్మట మరల తీర్థయాత్రాసక్తిని, కోటిలింగపుణ్యక్షేత్రమును, గోదావరితటమును, ననేకదేవాలయ సంయుతంబునగు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి యచ్చట తినదేవులచేత ననేకధర్మములు చేయించి, యచ్చటనుండి విజయనగరమున కేఁగి మరల, ౧౫౧౭ సం॥ జనవరి ౨ వ తేదీకి, తిరుపతికి వచ్చినట్లు పైనివ్రాసిన శాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. రాజమహేంద్రవరమున రాయలదేవుల శాసనములు గన్పట్టలేదు. గజపతిపైఁ గటకమునకుఁ దుదిదండయాత్ర యెప్పుడు వెడలెనో, ఎప్పుడు గజపతితో సంధిజరిగెనో, ఎప్పుడు గజపతికూఁతును రాయలు

౧ మహామ్మదీయ మహాయుగము పుట ౩౫౯.
౨ ద. హి. శా. సం ౬ సంఖ్య ౨౪౭

పెండ్లాడెనో రాయలశాసనములవలనఁగాని అప్పటివాఙ్మయమువలనఁ గాని స్పష్టముగాఁ దెలియుట లేదు. గజపతి కల్లుఁడైనకతమున నాతనిని జయించుటనుగూర్చినయుదంతములను రాయలు తరువాతి శాసనములలో వ్రాయుటకిష్టపడలేదేమో యని తోఁచుచున్నది. దీనినిబట్టి, పోట్నూరునజయస్తంభమును పాతించిన పిమ్మట రెండవసారికళింగము పైకి శ్రీకృష్ణరాయలు యుద్ధమునకై వెడలనే లేదనియు, నాతఁడు విజయనగరమునందుండగనే, గజపతి తనయను రాయలకిచ్చినట్లును రాయలుయుద్ధమును విరమించినట్లును సంధిజరిగెననియుఁ గొందఱుఁ భావించుచున్నారు. కొండవీడు దుర్గమున, వీరభద్రగజపతి తో పాటుగ బ్రతాపరుద్రగజపతిభార్యనుగూడ ఖయిదీగాఁ దీసికొనిపోయెననియు, గజపతితనయను రాయలకిచ్చి పరిణయమొనర్చినట్లును, గజపతిభార్యను విడిచిపుచ్చినట్లును దిమ్మరుసుతో గజపతిజరిపిన యుత్తరప్రత్యుత్తరములమూలమున సంధిజరిగెననియు నొకకథ చెప్పుచున్నారు. ఈకథయందలి సత్యాసత్యములను గూర్చి తరువాత చర్చించెదను.

రాయలు జగన్నాథమువఱకు వెళ్లినట్లును రాయలు వచ్చుచున్నాఁడను వార్తను విని గజపతి పాఱిపోయినట్లును, ఆముక్తమాల్యదలోని సప్తమాశ్వాసాంతపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది రాయలమంత్రియగు రాయసం కొండమరుసయ్య వ్రాయించిన చోళసముద్రపు శాసనమునందలి.

"దేవబ్రాహ్మణసీమాపాలకం స్వామికార్యహితవంతం
ఘనగిరి ఉదయాద్రి ప్రముఖాది అనేకదుర్గ ప్రజారక్షకం
సింహాద్రి శ్రీకూర్మ జయస్తంభ కార్యనిర్వాహకం చప్పన్న
దేశచిత్రలిపిలేఖకోవిదం ... ..."[౧]

అనువాక్యములనుబట్టి శ్రీకృష్ణరాయలు గంజాము మండలమందలి శ్రీకూర్మమున జయస్తంభమును నాటించినట్లును, ఆకార్య

౧ ద. హిం. శా. సం. ౯ సంఖ్య ౫౦౭

మునుగొండమరుసయ్య నిర్వహించినట్లును స్పష్టమగుచున్నది. ఈరెండు కార్యములును సింహాచలమువఱకు వచ్చిన మూఁడవ దండయాత్రలో జరిగినవికావు శ్రీకూర్మమును జగన్నాథమును సింహాచలమున కుత్తరమున విశేషదూరములో నున్నవి. జగన్నాథము కటకమునకు నాతిదూరమునం దున్నది. కావున రాయలు నాల్గవ దండయాత్రలో కటకమునకు వెళ్ళెననుట నిశ్చయము. కటకపురిగాల్చె, వడ్డాదిమసియొనర్చె" అను మనుచరిత్రవాక్యములుకూడ నీవిషయమును ధ్రువపఱచుచున్నవి

కటకముపై దండయాత్ర యెప్పుడుజరిపెను ? అనువిషయమును గూర్చి యాలోచింపవలసియున్నది. పైనివ్రాసిన కొండమరుసయ్య శాసనము, ఈశ్వరసంవత్సర మార్గశిర బ 3 (౧ డిశంబరు ౧౫౧౭) నాఁడు వ్రాయించినది కావున నంతకుపూర్వమును, సింహాచల ప్రథమ శాసనమునకుఁ బిమ్మటను (౨౯ మార్చి ౧౫౧౬) కటకమునకు రాయలేఁగెననియు నప్పుడే కళింగదేశ సంపూర్ణవిజయమును. గజపతితో మైత్రివాటిల్లుటయు, రాయలుగజపతి కల్లుఁడగుటయు సంఘటిల్లెననియు నిశ్చయింపఁ దగియున్నది.

గుంటూరుమండల మందలి కొమ్మూరుగ్రామమున రాయల సేవకుఁడగు లక్ష్మీకాంతరుసు ధాతసంవత్సర ఫాల్గుణ బ ౫ గురువారము (౧౨ మార్చి ౧౫౧౭) నాఁడు వ్రాయించిన శాసనములో రాయలు కటకమువఱకును జయించినట్లు వ్రాయఁబడియున్నది.† ఈశాసనముయొక్క పూర్తిపాఠము నాకు లభింపలేదు. ఇందలిసంగతులను గూర్చి పూర్తిపాఠము లభించిన పిమ్మటఁ జర్చింపవలసియున్నది. దీనినిబట్టి రాయలు కటకమునకు ధాతసం॥ర ఫాల్గుణ బ ౫ గురువారమునకుఁ బూర్వమే వెళ్ళి యుండవలయును ధాతసం॥ చైత్ర బ ౧౨ నాఁడు సింహాచలమునందుండి శాసనమువ్రాయించి,

† A R 824 of 1922

యచ్చటనుండి రాజమహేంద్రవరము వచ్చి యటఁ గొన్నినాళ్లుండి దానధర్మములు చేసి పిమ్మట విజయనగరమున కరిగినట్లు తిరుపతి శాసనమునందున్నది. విజయనగరమునకు ధాతసం॥ జ్యేష్ఠమాసములో వెళ్ళియుండవలయును. మఱియు నాసం॥ర ఆషాఢ బ ౩౦ (౨౯ జూన్ ౧౫౧౬) వఱకును రాయలు విజయనగరము నందేయున్నట్లొక శాసనము * చెప్పుచున్నది

తిరుపతి దేవస్థానము వారిరిపోర్టులో. కటకవిజయము క్రీ శ. ౧౫౧౬ సం॥ మార్చి నెలకు లేక జూను నెలకు పూర్వమే జరిగియుండునని వ్రాసియున్నారు $ కాని పై కారణములను బట్టి యది యంగీకార్యముగాఁ దోఁచుట లేదు.

ధాతసం॥ శ్రావణమాసము మొదలు కార్తికమాసాంతము వఱకు రాయ లెచ్చట నున్నది తెలియుట లేదు. ఈమాసములు వర్షాకాలమగుటచేఁ గటకవిజయయాత్ర యీ కాలములో జరిగెనని చెప్ప లేము. వర్షాకాలమును లెక్కచేయక యీ కాలములోనే యీ దండయాత్రచేసియుండినఁ జేసియుండవచ్చును. శ్రీకూర్మమునను, శ్రీజగన్నాథమునను రాయలు దానముచేసి శాసనములు వ్రాయించియుండును. కానీ యవి నాకులభ్యముకా లేదు. అవిదొరకినచో, గటక విజయకాలము స్పష్టముగాఁ దెలియును. వానికై ప్రయత్నింప వలసి యున్నది ధాతసం॥ వర్షకాలమున రాయలు కటకముపైకి వెడల లేదని తలంచితిమేని, ధాతసంవత్సరమంతయు నూరకయుండెనని తెలుచున్నది. ఈ కాలములో రాయలు తనసైన్యమును సింహాచల ప్రాంతమున నుంచెనో, సైన్యసమేతుఁడై తిరిగి వచ్చెనో తెలియదు.

ధాతసం॥ పుష్యమాసము మొదలు ఈశ్వర సంవత్సర చైత్ర మాసమువఱకును శ్రీకృష్ణరాయలు దక్షిణదేశ తీర్థయాత్రలు చేయుచున్నట్లు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది.

---

* A R 457 of 1923

$ ౧ పుట ౧౨౧

ధాతసం॥ పుష్య శు ౧౦ శు (౨-౧-౧౫౧౭) తిరుపతి
" పుష్య బ ౨ బు॥ (౯-౨-౧౫౧౭) కంచి
" మాఘమాసము (౬-౨-౧౫౧౭) కుంభకోణము
ఈశ్వరసం॥ చైత్రము (౧-౪-౧౫౧౭) కంచి

కంచినుండి విజయనగరమునకు వచ్చి యచ్చటనుండి కటకము పైకి దండయాత్ర సాగించి, యీశ్వరసంవత్సర వేసవికాలములో ననఁగా ౧౫౧౭ మే-జూలై నెలలలోఁ గళింగదేశ సంపూర్ణ విజయము నందుటయు గజపతితో మైత్రి నెఱపుటయు నాతనితనయను బరిణయ మాడుటయు జరిగించియుండునని తలంచుట కవకాశమున్నది. కటక ముపైకి ధాతసం॥ర వర్షాకాలములో వెళ్ళెననుటకంటె నీశ్వరసంవత్సరము వేసవికాలములో వెళ్ళెననుటయే సమంజసమని తోఁచును. కాని యిందులకుఁ గొమ్మూరుశాసన మాటంకము గల్పించుచున్నది. కొమ్మూరుశాసనము సత్యమయ్యెనేని, ౧౨ మార్చి ౧౫౧౭ కు పూర్వమే, కళింగదేశ దండయాత్ర పూర్తియయ్యెనని నిశ్చయింప వచ్చును. ఎట్లయినను, నీదండయాత్ర కొండమరుసయ్య చోళసముద్రపు శాసనమునకుఁ (౧ డిశంబరు ౧౫౧౭) బూర్వము నడచెననుట నిశ్చయము. రాయలు, కటకముపైఁ జేసినదండయాత్ర క్రీ. శ ౧౫౧౬ ఆగష్టు-డిశంబరు నెలలో జరిగెనా? ౧౫౧౭ మే-నవంబరు నెలలలో జరిగెనా? యనువిషయమును భావపరిశోధనము వలన నిశ్చయింప వలసియున్నది.

సింహాచలమం దున్న రెండవశాసనములోని[1] "ప్రతాపరుద్ర మహారాయల వద్దపుచ్చుకున్న గ్రామములు" అనుమాటలను బట్టి ఆశాసనకాలమైన ౮-౮-౧౫౧౯ నాఁటికిఁ గాని కళింగదేశవిజయము పూర్తికాలేదని కొందఱు భావించుచున్నారు. కాని యది యంగీకార్యము కాదు. కృష్ణరాయలానాఁటికి రెండవమారు సింహాచలము

౧ ఈశాసనమును ఆముక్తమాల్యదా స్వప్నకాలనిర్ణయ మనుశీర్షి క్రింద నిచ్చియున్నాఁడను.

నకు విచ్చేసి స్వామికర్పించుటకొఱకై మామగారి నడిగి కొన్ని గ్రామములను బుచ్చుకొనెనని తలంచుటయే సమంజసము. స్వామి కొఱకల్లుఁ డడుగుటయు, మామగారిచ్చుటయుఁ గూడ విరుద్ధము గాదు. అదియునుగాక యీదేశమంతయు విజయానంతరమల్లుఁడు మామ కొసఁగినదియే. "ప్రతాపరుద్రమహారాయలయొద్ద జయించి పుచ్చుకొనిన" యని యాశాసనమున లేకుండుటకూడ నాయూహకు బలమొసంగుచున్నది.

VII (5) (ఇ) ప్రతాపరుద్రగజపతి భార్యను రాయలు బందీగాఁ జేసెనా?

పూర్వదిగ్విజయయాత్రలోఁ గొండపల్లిదుర్గముననో, కొండవీడుదుర్గముననో యుండఁగాఁ బ్రతాపరుద్రగజపతిభార్యను గృష్ణరాయలు బందిగా విజయనగరమునకుఁ దీసికొనిపోయెనని స్యూయెల్ వ్రాసియున్నాఁడు కాని యిది యథార్థమని చెప్పుట కాధారములు లేవు ఉదయగిరికోటను బట్టుకొనినది మొదలు కృష్ణరాయలు, తన దేశముపైకి దండయాత్రలు సలుపనున్నాఁడని ప్రతాపరుద్రగజపతికిఁ దెలియును తానుకృష్ణానదియొద్ద రాయలతోఁ దీకొని వెనుకకు మరల వలసినవాఁడయ్యెను. ఈసందర్భములో గజపతి తనభార్యను గొండవీటిలోఁ గాని కొండపల్లిలోఁగాని యుంచునా యని సంశయము కలుగుచున్నది. మనుచరిత్రయందుఁ బెద్దన రచించిన:—

శా. హిందూరాజ్యరమాధురంధర భుజాహిగ్రామణీకంచుక
త్కందస్వచ్ఛయశోగుళుచ్ఛ యవనక్షోణీధవస్థాపనా
మందీభూతకృపాకటాక్ష యసకృన్మాద్యత్కళింగాంగనా
బందీగ్రాహ విగాహితోత్తర కకుబ్ధాటీసమాటీకనా। †

యనుపద్యమునందలి "కళింగాంగనాబందీగ్రాహ" యనువాక్యమును బట్టి ప్రతాపరుద్రగజపతిభార్యను రాయలు బందీగా విజయనగరము

† మూఁడవ యాశ్వాసము ౧౪౭వ పద్యము.

నకుఁ దీసికొనిపోయెనని యనుచున్నారు. కొండపల్లి కొండవీటిదుర్గములలో సేనానాయకులను పరదార్లను ననేకులను జీవగ్రాహముగాఁ బట్టుకొని చెఱయందుంచినాఁడు. వారితోఁబాటుగ వారిభార్యలను గూడఁ బందీలుగాఁదీసికొనిపోయియుండును. అట్టివారినే పెద్దనార్యుఁడు పై వాక్యముచే సూచించినాఁడనియుఁ బ్రతాపరుద్ర గజపతి భార్యను బందీగాఁ జేయలేదనియు నాయభిప్రాయము.

కృష్ణరాయలు యుద్ధయాత్రలలోఁ జేజిక్కిన నారీమణులను జాల గౌరవముతోఁ జూచెడివాఁ డని చరిత్రకారులందఱు నేకగ్రీవముగా వ్రాసియున్నారు.

VII (౫) (౨) కృష్ణానదీతీరమున ప్రతాపరుద్రగజపతికిని రాయలకును యుద్ధము జరిగెనా ?

ఈవిషయమున మహమ్మదీయచరిత్రయిట్లు చెప్పుచున్నది "కృష్ణదేవరాయ లుదయగిరిఁ దీసికొని కొండవీటిమీఁదికి దండెత్తి వెళ్లుచున్నాఁడని విని కటకాధీశ్వరుఁడగు ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు పదుమూఁడువందల యేనుఁగులును, ఇరువదివేల గుఱ్ఱములును, అయిదు లక్షలకాల్బలమును వెంటదీసికొని యోఢ్రదేశమునుండి బయలుదేరి కృష్ణరాయలతోఁ బోరాడుటకుఁ గృష్ణానదిని సమీపించెను. ఈవర్తమానము విని కృష్ణరాయలు కొండవీడువిడిచి తన సైన్యములతో గజపతిసైన్యముల సమీపించెను. కృష్ణకుత్తరమున గజపతిసైన్యమును దక్షిణమున రాయలసైన్యములునువిడిసి యుద్ధమునకు వేచియుండెను. ఏఱు దాఁటునప్పుడు పోరాడుటవలన అనావశ్యకముగా సైనికులు మడియుదురు. కావున మీరు కృష్ణదాఁటి యటు వచ్చెడి యెడల మేము రెండుమైళ్ళు వెనుకకుఁ బోయెదము లేదా మీరు క్రోసెడు దూరము వెనుకకుంబోయి మమ్ము నావలకు రానిం"డని రాయలు గజపతికి వర్తమానమంపెను. కాని యందులకుఁ బ్రత్యుత్తరము

రానందున రాయలు శత్రువులతోఁ బోరాడుచుఁ గృష్ణానదిని స్వసైనికులతోఁ దాఁటి గజపతితో ఘోరముగాఁ బోరియాతనిఁ బాఱఁదోలి యెన్నియో యేనుఁగులును గుఱ్ఱంబులును ధనంబును గొల్లగొట్టెను"

ఈయుద్ధము క్రీ. శ ౧౫౧౫ సం॥ మొదటిపాదములో జరిగియుండవలయును. పైనివ్రాసిన నెల్లూరుశాసనములో ఉదయగిరిదుర్గమును బట్టుకొనినప్పుడే అనగా ౧౫౧౪ సంవత్సరము జూను నెలలోపుననే "ప్రతాపరుద్రగజపతిని కొండవీటిదనకాను విరగంబాడిచి ఉదయగిరి దుర్గంపుచ్చుకొని" అని వ్రాసియున్నది దీనిబట్టిప్రతాపరుద్రగజపతితో ౧౫౧౪ లో నొకమారు యుద్ధము జరిగి నట్లును అందు గజపతి యోడిపోయి, కొండవీటిదుర్గములోనికి బాఱిపోయి నట్లు కనఁబడుచున్నది. ౧౫౧౪ లోఁ గటకమునకేఁగి సైన్యమును గూర్చుకొనివచ్చి ౧౫౧౫ లో మరలరాయలతోఁ గృష్ణానదియొద్దను రణమొనర్చియుండును. లేదా, నెల్లూరుశాసనములోని "ప్రతాపరుద్ర గజపతిని" అనుమాటలకు "ప్రతాపరుద్రగజపతి సైన్యమును" అనియర్థము చెప్పుకొని, ౧౫౧౪ లో రాయలకును, గజపతికిని యుద్ధము జరుగనేలేదని తలంపవలసియుండును.

VII (5) (ా) వీరభద్రగజపతి ఆత్మహత్య చేసికొనియెనా ?

ప్రతాపరుద్ర గజపతికుమారుఁడైన వీరభద్రగజపతిని కొండవీడుదుర్గమున రాయలు జీవగ్రాహముగాఁ బట్టుకొని, విజయనగరమునకు బందీగాఁ దీసికొనిపోయెనని రాయలశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. విజయనగరమున వీరభద్రగజపతియాత్మహత్య చేసికొనెనని మహమ్మదీయ మహాయుగమున నిట్లు వ్రాసియున్నది.

"రాయలు నిజపురమునకువచ్చిన తరువాత నొకనాఁడు చెఱసాలలో నున్న గజపతిపుత్రుని ఖడ్గకౌశలముఁజూడ నాతనిఁ బిలిపించి వినోదము చూపుమనఁగా నతఁ డాయుగౌరవమున కోర్వలేక పొడుచు

కొని వచ్చెను. తరువాత రాయలకును గజపతికిని సంధి జరిగి తన కూఁతుని రాయలకిచ్చి వివాహము చేసెను."

వీరభద్రగజపతిని బట్టుకొనినది ౧౫౧౫ జూను ప్రాంతము. గజపతితో సంధిజరిగినది. ౧౫౧౭ వ సంవత్సరము ఈ నడుమ నీయాత్మహత్య జరిగియుండవలయును.

అనంతపురమండలములోని మడకసిర తాలూకా యందలిచగు లోపల్లిగ్రామమున నున్నశిలా శాసనము*లో వీరభద్రగజపతి కృష్ణ రాయనికి పుణ్యముకొఱకొక చెఱువును ద్రవ్వించి సిరలోనున్న తిరు వెంగళనాథుని కర్పించినట్లును నాఁడు మలయబెన్నూరు సీమకుఁబరి పాలకుఁడుగానున్నట్లును గన్పట్టుచున్నది. శాసనకాలము యువసంవ త్సర కార్తిక శు౫ (౧౫౧౫ అక్టోబరు) కొండవీడుదుర్గమునవీరభద్ర గజపతిని బట్టుకొనినది ౧౫౧౫ జూన్ ౨౩ వ తేదీ. నాల్గుమాసము లలో రాయలు తనశత్రువును తనక్రిందనున్న యొకసీమకుఁ బరిపాల కుఁడుగా నిర్ణయించుటయు, వీరభద్రగజపతి రాయలయొద్ద నుద్యోగ మును స్వీకరించుటయు విచిత్రముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. అప్పటి కింకను గళింగదేశవిజయము పూర్తికాలేదు. ప్రతాపరుద్రగజపతితో సంధి జరుగలేదు. వీరభద్రగజపతి రాయలయొద్ద నుద్యోగమునం దున్నచో ఖడ్గవిద్యాకౌశలముఁ జూపుమని నప్పుడేల యభిమానమును జెందియాతఁ డాత్మహత్యగావించుకొనియెనో తెలియదు. చగులోపల్లి శాసనపూర్తిపాఠము నాకు లభింపలేదు. అదిలభించువఱకు నీవిషయ మనుమానాస్పదముగా నెంచుటయే లెస్స.

శా. శ. ౧౪౩౮ లోఁ గృష్ణరాయలును వీరభద్రగజపతియుఁ గలిసి కృష్ణానదీతీరముననొకదానమొసంగి యొకశాసనమువ్రాయించి నట్లు గుంటూరు మండలమందలి గుంటూరుతాలూకాలోని యుండ

---

* A. R. 744 of 1917

విల్లి గ్రామమునందలి శాసనమును బట్టి తెలియుచున్నది. అని దొర
తనమువారి రిపోర్టుల యందున్నది.†

ఇందలి విషయములు నిజమయ్యేనేనియును, వీరభద్ర గజపతి ప్రతాపరుద్రగజపతి కుమారుఁడయ్యేనేనియును నతఁడాత్మహత్య చేసికొనలేదనియు, క్రీ శ. ౧౫౨౮ వఱకు జీవించి యుండెననియు స్పష్టమగును.

ఉండవిల్లిశాసనము ప్రకటితమైనది౧ ఇది క్రీ శ. ౧౫౨౮ ఫిబ్రవరి ౨౮ వ తేదీనాఁడు (పార్థివసంవత్సర ఫాల్గుణ శు ౧౫ సోమవారం) పెనుగొండవాస్తవ్యులగు నల్లురువైశ్యులు వ్రాయించినది. ఇందుఁ గృష్ణరాయల నామముగాని వీరభద్రగజపతి నామముగాని యుదాహరింప బడలేదు "వీర ప్రతాపరుద్రగజపతి" అనియున్నది. ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రగజపతియేగాని యాతనికుమారుఁడైన వీరభద్రగజపతికాఁడు. ఇతనిప్రశస్తిలో "నవకోటికర్ణాటేశ్వర" అని యుండుటచేఁ గృష్ణరాయలును వీరభద్రగజపతియు. నీశాసనమున నుదాహృతులైరని దొరతనమువారి శాసన శాఖవా రభిప్రాయపడినట్లు కన్పట్టుచున్నది కాని అది పొరపాటు చరులోపల్లి శాసనముఁగూడ నిట్టిపొరపాటేమైనఁగలదేమోయని యనుమానము.

ప్రతాపరుద్రగజపతి కృష్ణరాయల యనంతరమునమూఁడేండ్లు అనఁగా క్రీ. శ. ౧౫౩౨ వఱకు జీవించియున్నాఁడు. అతని తరువాత వీరభద్రగజపతి రాజ్యమునకు రాకపోవుటచే నాతఁ డంతకుముందే చనిపోయెననుమాట వాస్తవము. కాని యంత మాత్రముచే నాతఁ డాత్మహత్య గావించుకొనెనని నిశ్చయించి చెప్పలేము. ప్రతాపరుద్రగజపతితో సంధిజరుగువఱకు నాతఁడు చెఱయందుండిన నుండవచ్చును. చెఱలోఁగాని యటుపిమ్మటఁగాని యాతఁడు స్వాభావిక మరణము

† A. R. 44 of 1909 దొరతనమువారిరిపోర్టు1908-09 పుట 118 పేరా
(1) 1912-13 పుట 122 పేరా 58.

౧ ద. హిం. శా. సం. ౧౦ సంఖ్య ౭౩౭

నొందిన నొందియుండవచ్చును. సత్యమిదియని నిశ్చయము గావింప లేము. ఈతనితోఁ బట్టువడిన సరదారు లేమయిరో అదియును దెలియదు.

VII (6) మూఁడవ రాయచూరు యుద్ధము

ఈయుద్ధము, లభించినంతవఱకా కాలమునాఁటి యాంధ్ర కావ్య ప్రపంచములోఁగాని, శిలాశాసనములలోఁగాని వర్ణితమైనట్లు కనుపట్టదు. ఎచ్చటనైనఁ జెప్పఁబడియున్నను నదిస్పష్టముగా లేకయో మఱుగువడియో యుండి యుండును. ఈయుద్ధము క్రీ. శ. ౧౫౨౦ సం. మే నెల ౧౯ తేదీని జరిగెనని, చరిత్రకారులందఱు నంగీకరించు చున్నారు. రాయచూరు దుర్గము కృష్ణరాయల స్వాధీనము నుండి తొలఁగిపోయి ఇస్మాయిల్ ఆదిల్‌షాహా తనవశము చేసికొనుటచే దానిని మరలఁ దీసికొనుటకై రాయలీ యుద్ధమున కుపక్రమించెనని కొందఱందురు. ఇస్మాయిల్ ఆదిల్‌షాహా రాయల స్వాధీనమందున్న రాయచూరుదుర్గమును స్వాధీనము చేసికొనుటకై గొప్ప ప్రయత్నమొనర్చుచుండుటను దెలిసికొని రాయలుకూడ విశేషప్రయత్నము చేసి యాతనినోడించెనని గొందఱందురు. ఇదియే సత్యము. ఆదుర్గములు రాయలస్వాధీనమునుండి తొలఁగిపోలేదు.

ఈ యుద్ధమునకుఁ గృష్ణరాయలు చేసిన సన్నాహమును న్యూనిజు చక్కఁగా వర్ణించియున్నాఁడు. ఆవర్ణనమును వ్రాయుట కిటఁ దావుచాలదు. ఈయుద్ధములో ఇస్మాయిల్ ఆదిల్‌షాహా పలాయితుఁడయ్యెను.

ఇస్మాయిల్‌ఆదిల్‌షాహాకు సహాయమొనర్చినవారిలో బీదరు రాజ్యమును బాలించుచున్న అమీర్‌బరీదొకఁడనియు ఇస్మాయిల్ సాహాయ్యమునుగొని అమీరుబరీదు, బహమనీ సుల్తానగు మహమ్మ

దుషాహా కుమారులను ముగ్వురిని బీదరునందుఁ జెఱయందుంచి తాను స్వతంత్రుఁడై రాజ్యముచేయుచుండెననియుఁ జెప్పుచున్నారు.

VII (7) బెడందకోట విజయము

కృష్ణరాయలు, ఇస్మాయిలును జయించిన పిమ్మట బీదరుపై వెడలి బరీదును జయించి యటఁ జెఱలోనున్న మహమ్మదుషాహా కుమారులను విడిపించి యందుఁ బెద్దవానిని సింహాసనాసీనుంజేసెనని న్యూనిజు వ్రాసియుండెను బీదరు కా కాలమున "బెడందకోట" యని పేరు. బెడందకోటను రాయలు జయించినట్లు రెండుచాటువులు తెల్పుచున్నవి.

అలసాని పెద్దన :—

"సమరక్షోణిని గృష్ణరాయలభుజాశాతాసిచేఁబడ్డ దు
ర్దమదోర్దండ బెడందకోట యవనవ్రాతంబుసప్తాశ్వమా
ర్గమునం గాంచి సెబాసహో హరిహరంగాఖూబుఘోడాకితే
తుముకీబాయిలబాయిదే మలకి యందుర్మింటికిం బోవుచున్"

ఒక అజ్ఞాతకవి :—

గవకుల్ బల్లిదమయ్యె ఢిల్లికిని మక్కాకోట మేలయ్యె మం
డువకున్ గ్రొత్తగ గ్రొత్తడంబు లమరెన్ గోలేరు చందేరులన్
దవసం బెక్కె బెడందకోటపురకాంతాగర్భనిర్భేదన
ప్రవణం బైనభవత్ప్రయాణ జయవార్తన్ గృష్ణరాయాధిపా"

బెడందకోటప్రస్తావము, మనుచరిత్ర, ఆముక్తమాల్యదలలో లేక కేవలచాటువులలో నుండుటంబట్టి మూడఁవరాయచూరుయుద్ధానంతర మేకధాటిని బీదరువఱకు దండయాత్రసాగించి, యమీరుబరీదును జయించి, యాకోటలో బందీలుగా నున్న మహమ్మదుషాహా కుమారులను విడిపించి, యందొకని నాసింహాసన మెక్కించి రాయలు

మరల విజయనగరమునకు వచ్చెనని తలంపవచ్చును. ఇది యంతయు ౧౫౨౦ లో జరిగియుండును. ఈబెడందకోట విజయము మఱియే గ్రంథములలో నైన వర్ణింపఁబడెనేమో! ఆగ్రంథములు పెద్దనహరికథాసారమువలె బయటపడలేదేమో!

రాయవాచకములోని ఈక్రిందివాక్యములు బెడందకోట(బీదరు) విజయమున కన్వయించునని తలంచుచున్నాఁడను.² "కృష్ణరాయలవారు ఉత్తరాన తురకలకార్యం జయం చేసుకొని శీఘ్రమై తిరిగితిరుపతికి రాఁగా కళ్యాణకలుబరిగె కోటలవారు గర్వితులై కోటమీదనుండి కూతలీంగ్గా ఆవార్తలు రాయలవారు విని యెదిరితెగవారిని అడుగగా మ్లేచ్ఛుల తెగవారు వున్నారు. గనుక కోటమీందికై అందుల మగుడించ్చమని కలుబలిరేగ కోట లగ్గబెట్టించి మూడుముక్కాలు ఘడియలలో కోటసాధించి ఆకోటలో వుంన్నయజమానుంణ్ణి చేపట్టుగా పట్టుకొని ఆరు వేల గుఱ్ఱాలవారినింన్ని గుఱ్ఱాలనున్నఏకవాగగా బట్టుకొని ఆకోటకు ఠాణ్యం గుజ్జరికళ్యాణరావును వుంచ్చి తిరుపతికి వచ్చి"

ఉత్తరాన తురకలకార్యం జయం చేసుకొనుట యనఁగా బెడందకోట యవనులను జయించి, తిరిగి విజయనగమునకు వచ్చునప్పుడు మార్గమధ్యమునను న్న కలబరిగె (గుల్బర్గ) యందుండిన మహమ్మదీయులు రణభేరివేయఁగా వారినిజయించి పిమ్మట తిరుపతికివచ్చెనని తలంపవలసి యున్నది. రాయలు, రెండుమాఱులుమాత్రమే యుత్తరదేశదిగ్విజయమునకు వెళ్ళియుండెను. మొదటిసారి ౧౫౧౨ లోగుల్బర్గవఱకుమాత్రమే యుద్ధయాత్ర సాగించి యచ్చట జయస్తంభమును నాఁటి వెనుకకుఁ దిరిగి వచ్చెను. అందుమార్గమధ్యమున గుల్బర్గను జయించుట యసంభవము. ఆయాత్రలో గుల్బర్గ యంత్యప్రదేశము

౧ శ్రీవెంకటరమణయ్యగారి వ్యాసము. భారతి, విరోధి. ఆషాఢము, పుట ౭౮.
౨ ఆం. సా. ప. పత్రిక. రాయవాచకము ౨౦౭ పుట

కాని మార్గమధ్యప్రదేశము కాదు. రెండవయుద్ధయాత్ర బెడందకోట వఱకును వెళ్ళెను. కావునఁ దిరిగి వచ్చునప్పుడు మార్గ మధ్యమున గుల్బర్గను జయించుట సంభవమయ్యెను.

ఈయుద్ధయాత్రనుండి తిరిగి తిరుపతికి రాయలువిచ్చేసినదినము విక్రమసంవత్సర ఫాల్గుణ శు ౧౧ ఆదివారము (౧౭-౨-౧౫౨౧) ౧౫౨౦ వ సంవత్సరం మేయి నెలాంతమునకదా మూఁడవరాయచూరుయుద్ధము జరిగినది. అచ్చటినుండి బీదరు వఱకును బోయి, యాదుర్గమును జయించి, తిరిగివచ్చునప్పుడు దారిలో గుల్బర్గదుర్గమును గొట్టి విజయనగరమునకు విచ్చేసి యచ్చటనుండి తిరుమలదేవితోఁగూడఁదిరుపతికేఁగునప్పటికి కేనుమాసములు పట్టుననిన నందు విరుద్ధమేమియులేదు.

కావున, మూఁడవ రాయచూరు యుద్ధానంతరమున క్రీ శ. ౧౫౨౦ ఉత్తరార్థమున బెడంగకోటవిజయముసమకూరెనని నిశ్చయింతము. సాళువనరసింహరాయల సేనాధిపతియుఁ గృష్ణదేవరాయల పితామహుఁడు నగునీశ్వరనాయకుఁ డీబెడందకోటయందేయవనరక్తస్రవంతిని బ్రవహింపఁ జేసెనని పారిజాతాపహరణ కృత్యాదియందు రచించినపద్యమును రాయలవంశవర్ణనమునఁబైన నిచ్చియున్నాఁడను.

VII(8) నాల్గవ రాయచూరు యుద్ధము

కృష్ణరాయలచరమదశలో నగఁగా క్రీ. శ. ౧౫౨౮ లో నురియొకమాఱు రాయచూరుకడయుద్ధము జరిగినట్లు శ్రీ. లక్ష్మణరావు పంతులుగారు లక్ష్మణరాయవ్యాసావళిలో వ్రాసియున్నారు[౧] అది యిస్మాయిల్ ఆదిల్ షాహాకును, కృష్ణరాయలకును జరిగినట్లును నందిస్మాయిల్ పాఱిపోయినట్లును దెలియుచున్నది. అంతకంటెనాయుద్ధవివరము లేమియుఁ దెలియుటలేదు.

VII (9) రాయలుగుజరాతుపై దాడి వెడలెనా ?

కృష్ణరాయలు గుజరాతుదేశముపై దండయాత్రచేసినట్లుమనుచరిత్రయందలి "ఉదయాచలేంద్రంబు" అనుపద్యముబట్టి శ్రీలక్ష్మణ

౧ లక్ష్మణరాయ వ్యాసావళి ౪౦ పుట

రావుపంతులుగారు లక్ష్మణరాయవ్యాసావళిలో వ్రాసియుండిరి ౧ కాని యీవిషయమున గొందఱు పండితులు సంశయమును జూపుచున్నారు. ఇందునుగూర్చి "రాయలు కృతిపొందిన కావ్యములు" అను శీర్షికక్రింద వ్రాసెదను.

రాయల దిగ్విజయములతో సంబంధించిన విషయములు పెక్కులున్నను, వానినన్నిటి నిటఁ దెలుపఁ జాలను. రాయలు రణములలో నపజయమనుమాట యెఱుంగఁడు. తనసైన్యము లెప్పుడైన శత్రుసేనల ధాటి కాగఁజాలక నిరుత్సాహము చెందుట తటస్థించెనేని, యాతరుణమునఁ దాను ముందున కేఁగి యుచ్చైస్స్వరముతోఁ దన సైన్యమును సరదారులను బురికొల్పుచు పౌరుష మెక్కించి విజయము గాంచెడివాఁడు. విజయానంతరమున బహుమతుల నొసంగి సైన్యమును గౌరవించుచుండెవాఁడు. సరదార్లను మంత్రులను ఉద్యోగులను గౌరవించి వారి విశ్వాసమును జూఱగొనుచుండెను. ఇతఁడు సామ దాన భేద దండోపాయములను జక్కగ నెఱింగి సమయానుకూలముగ వానిననువర్తింపఁజేయుటలో మిగులనేర్పరి. జ్యోతిషశాస్త్రము నం దీతని కెక్కువనమ్మకము. సిద్ధాంతులుంచిన ముహూర్తమున నేగాని యుద్ధమునకు బయలుదేరెడివాఁడు కాడు. శకునశాస్త్రమునందును నీతనికి నమ్మకము కలదు. యుద్ధయాత్రలో నున్నప్పు డీతని సైన్యము సముద్రమువలె నుండెడిదనియు, సైన్యమునకుఁ గావలసిన యన్నిపదార్థములును సదుపాయములును గూడ నుండుటచే నదియొక ప్రయాణము చేయుచున్న మహాపట్టణమువలె నున్నదనియుఁ జరిత్రకారులు వర్ణించియున్నారు. ఈతఁడొనర్చెడి జైత్రయాత్రలలో నీతనిరాణీలు, దాసీలు, పండితులు, కవులు, గాయకులు, హాస్యగాండ్రు, వర్తకులు గూడనుండుటచే దండువిడిసిన ప్రదేశములెల్ల రాజధానీ నగరములై యంతఃపుర సౌధములై రాజసభామందిరములై శోభిల్లుచు నాహ్లాదమును గలిగించుచుండెడివి.

౧ లక్ష్మణరాయ వ్యాసావళి ౪౯ పుట

ఇదివఱకే యీతని దిగ్విజయకథనము విస్తారమైనది. దీనినింత టితో వదలి యీతని విద్యావిషయిక కథనమునకై మరలెదను.

VIII కృష్ణ రాయ ల పాండిత్య ము

కృష్ణరాయలు ప్రత్యేక మొకశాస్త్రమునఁ బండితుఁ డైనట్లు గానుపింపదు. ఆతని ప్రత్యేకశాస్త్రపరిజ్ఞానమునుగురించి యెవ్వరును జెప్పియుండలేదు. కానియీతఁడు సింహాసనమధిష్ఠించునాఁటికిసంస్కృతభాషయందనుపమాన మైన సాహిత్యజ్ఞానముకలవాఁడని తిరుమల దేవస్థానమందలి క్రీ శ. ౧౫౧౩ జూన్ నెల ౧౩ తేదీశాసనము నందలి ప్రశస్తిలోని యీక్రిందవాక్యముల వలనఁ దెలియుచున్నది.

''ఇహ కిల జగతి నిఖలకవికులాభినంద్యమానౌదార్య ధైర్య శౌర్యాది జనిత యశః పూరకర్పూర పూరిత బ్రహ్మాండ కరండేన, సమరచండేన, విహసితనృగనల నహుష నాభాగ దుంధుమారమాంధాతృభరత భగీరథరామాదిచరితేన, కృతభూసురత్రాణేన, పరిభూత సురత్రాణేన, వదనవిజితాంభోజేన, భోజేనాపరేణ,కావ్యనాటకాలంకారమర్మజ్ఞేన. ధర్మజ్ఞేన, ప్రతివర్షప్రవర్తితకవకవసంతమహోత్సవేన, సవేన, కృతార్థిత విప్రసార్థేన, సార్థేన, నిఖలనృపతిమూర్ధన్యేనధన్యేన నాగాంబికా నరసనృపనందనేన, నిఖలహృదయానందనేన. సమరముఖ విజయేన విజయేన దిశాం విజయనగరే సింహాసనమారుహ్యాశాసతా సకలాం భువం భుజ విజితసాంపరాయేణ, కృష్ణదేవ మహారాయేణ భువనభరణ సావధానాయ వేంకటేశాభిధానాయ శేషాచలవాసాయ శ్రీనివాసాయ దత్తమిదం ధర్మశాసనమ్.

ఈవాక్యములవలనఁ గృష్ణరాయలు అపరభోజుఁడని కావ్యనాటకాలంకార రహస్యముల నెఱింగినవాఁడని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు సింహాసన మధిష్ఠించుటకుఁ బూర్వమే విద్యార్థిదశయందుఁగావ్యనాటకాలంకార గ్రంథములను జదివి వానియందుఁ జక్కని జ్ఞానమలవఱచి

కొనియుండె ననియు సంస్కృతాంధ్రములయందుఁ గవిత్వము చెప్పగల సమర్థతను సంపాదించెననియుఁ జెప్పవచ్చును. రాజ్యభారమును వహించినపిమ్మట నిరంతరమును రాజకార్యముల యందువలెనే భాషా విషయమునను శ్రద్ధవహించి రాజనీతిజ్ఞులతోడను బండితులతోడను రాజ్యగోష్ఠియు భాషాగోష్ఠియుఁ గూడ జరుపుచు నటు రాజ్యమును నిటు పాండిత్యమును నభివృద్ధిచేసికొనుచుండెను. కవిత్వము చెప్పుటలో సమర్థులగు నష్టదిగ్గజములను నింక ననేకులు సంస్కృత పండితులను సంగీతశాస్త్రజ్ఞులను జ్యోతిషికులను నానావిధశాస్త్ర విశారదులను దన సభయందుంచి పోషించుచున్న ట్లితని శాసనముల వలనఁ దెలియుచున్నది. అభ్యసించినపాండిత్యముకంటె శ్రుతపాండిత్యము వలనఁ గలిగెడి మేలపారము. దానివలన నుదకమునందుఁ బడిన తైలబిందువువలె బుద్ధి చక్కగా వికసించును రాయల కిట్టియవకాశము విశేషముగా లభించినది.

ఇతఁడాముక్తమాల్యద యనునాంధ్ర ప్రబంధమును సంస్కృతమునఁ గొన్నిగ్రంథములును రచియించినాఁడు కర్ణాటకమునం దేమేని గ్రంథములను రచియించెనేమో తెలియదు. ఆముక్తమాల్యద యందలి యీక్రిందిపద్యము వలన నీతఁడు రచించిన సంస్కృత గ్రంథముల నామములు తెలియుచున్నవి

సీ. పలికి తుత్ప్రేక్షోపమలు జాతి పెంపెక్క
రసికులౌనన మదాలసచరిత్ర
భావ ధ్వని వ్యంగ్య సేవధి గాఁగఁ జె
ప్పితిని సత్యావధూప్రీణనంబు
శ్రుతి పురాణోపసంహిత లేర్చి కూర్చితి
సకలకథాసారసంగ్రహంబు
శ్రోత్రఘుచ్ఛటలు విచ్చుగ రచించితి సూక్తి
నైపుణి జ్ఞానచింతామణికృతి

తే. మఱియు రసమంజరీముఖ్య మధురకావ్య
రచన మెప్పించుకొంటి గీర్వాణభాష
నంధ్రభాష యసాధ్యంబె యందు నొక్క
కృతి వినిర్మింపు మింక మాకుఁ బ్రియముగాఁగ.

ఈ గ్రంథము లిప్పుడు నామమాత్రావశేషము లైనవి. కృష్ణరాయలు రచించిన "జాంబవతీ పరిణయ" మను సంస్కృత నాటక మొకటి యీనడుమ తంజావూరు పుస్తకభాండాగారమున బయటఁబడినదఁట. నేను దానిని జూచుట తటస్థింపలేదు. రసగ్రాహణపారీణుఁడగు నీమహారాజు వలన నాంధ్రభాషకపారమగు మేలుసమకూరినది. ఆంధ్రభాషా మహావృక్షమును నాటినవాఁడు రాజరాజనరేంద్రుడు. పెంచి పోషించి వికసింపఁ జేసినవాఁడు కృష్ణదేవరాయలు.

ప్రపంచదర్పణ మను సంస్కృతగ్రంథ మొకటి ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారమునఁ గలది యీనడుమ బయటఁ బడెననియు నందు:—

"అల్లసానిపెద్దనార్యేణసత్యావధూపరిణయే" అనియు "అల్లసానిపెద్దనార్యేణో స్యేవముక్తం రసమంజర్యామ్" అనియున్నదనియు నాముక్తమాల్యదపీఠికాకారులు వ్రాసియున్నారు. దీనినిబట్టి యీ సంస్కృత గ్రంథములు పెద్దనార్యకృతము లని తెలుచున్నది

భానుదత్తుడనుకవి రసమంజరియను గ్రంథమునురచియించెను. అతఁడు శ్రీకృష్ణరాయలతో సమకాలికుఁడనియు, రాయలపైఁగొన్ని శ్లోకములను రచియించెననియు శ్రీ ఈయుణ్ణి వెంకటవీరరాఘవాచార్యులుగారు ప్రసంగవశమున నాతోఁజెప్పియున్నారు. రాయల రసమంజరియు, భానుదత్తుని రసమంజరియు, నొకేగ్రంథమో వేఱు వేఱుకావ్యములో తెలియదు. ఈశ్లోకములను, జాంబవతీ పరిణయమున దొరకినభాగమును నొసంగెదనని శ్రీయాచార్యులవారు వాగ్దాన

మొసగియున్నారు. అవి లభించెనేని యనుబంధముగాఁ బ్రకటించెదను.

రాయలు సకలకథాసారసంగ్రహమును సంస్కృతమున రచియించినట్లు ఆముక్తమాల్యద యందలి పై పద్యము వలనఁ దెలియుచున్నది. అట్టిదే యాంధ్రమున సకల కథాసారసంగ్రహ మను పేరఁ బుత్తేటి రామభద్రునిచే రాయలు రచియింపఁ జేసినట్లు కన్పట్టుచున్నది

పై నివ్రాసిన సంస్కృతగ్రంథములు రాయలురచించినవగునా? కాదా? యను విచారణతో మనకిప్పుడు పని లేదు. ఇంతకును నాగ్రంథములిప్పుడు గన్పడుట లేదు–గ్రంథములు లభింపకుండుటచే నావిచారణ దుస్సాధ్యమును బ్రయోజన రహితము నగును. కావున నావిషయమును వదలివేయుదము.

ఈమహారాజు ఆంధ్రమున నాముక్తమాల్యద దక్క వేఱు గ్రంథములు రచియించినట్లు గన్పట్టదు. ఏమేని రచియించియున్నను నవి కాలగర్భమునఁ బడిపోయినవి, వానిపేరులైనను శ్రవణ గోచరములగుట లేదు. మనకు లభించిన దొక్కటియేయైనను. నందుదాహృతమైన స్వప్న కాలమును గూర్చియు, నాగ్రంథరచనాకాలమును గూర్చియు నాగ్రంథకర్తృత్వమును గూర్చియు, నింక ననేకవిషయములలో భిన్నాభిప్రాయములున్నవి. వానివిషయమున నించించుక ప్రస్తావించెదను.

VIII (1) ఆముక్తమాల్యదలోని స్వప్నకాల నిర్ణయము

ఈవిషయమునుగూర్చి ఆముక్తమాల్యద కృత్యాదియందుఁగవి యిట్లు చెప్పియున్నాడు.

"అని యిష్టదేవతా వందనంబు జేసి మున్నేఁ గళింగదేశవిజిగీషామనీషం దండెత్తిపోయి విజయవాటిం గొన్నివాసరంబు లుండి

శ్రీకాళశనికేతనుం డగు నాంధ్రమధుమథను సేవింపంబోయి హరి వాసరోపవాసంబచ్చటఁగావింప నప్పుణ్యరాత్రచతుర్థయామంబున." శ్రీకాకుళేశ్వరుడు స్వప్నమునఁ గన్పడి కృతినిర్మాణము సేయుమని యాజ్ఞాపించెను. ఇందు "మున్ను" అని చెప్పియుండుటచేత గ్రంథ రచనమునకును స్వామి యాజ్ఞకును సంబంధము లేదని స్పష్టమగు చున్నది. స్వామియాజ్ఞయైన కొంతకాలమునకు గ్రంథరచనమారంభ మైనది ఆమధ్యవ్యవధి యెంతకాలమో తరువాత నాలోచింతము.

గ్రంథరచన కాజ్ఞయైన దెప్పుడనువిషయమే యిట నాలోచ నీయము. అదిహరివాసరమై యుండవలయును. కళింగదేశ విజయ యాత్రకు బయలుదేరినతరువాత బెజవాడలో కొన్ని దినములుండిన పిమ్మట నై యుండవలయును. కళింగదేశ విజయము సంపూర్ణమగు లోపుననై యుండవలయును. ఈలక్షణములతోఁగూడిన దినమెప్పుడో తెలిసికొన వలసియున్నది.

తిరుపతి దేవస్థానమువారి రిపోర్టులో రాయలు శ్రీకాకుళమున కేఁగి హరివాసరోపవాస మొనర్చినదినము యువసంవత్సర మాఘ శు ౧౧ జయవారమని నిర్ణయించినారు.౧

బ్రః శ్రీః వీరేశలింగము పంతులుగా రాంధ్రకవులచరిత్రమున, "కళింగదేశ విజయయాత్రకయి విజయవాటి (బెజవాడ) కి వచ్చినది శాలివాహనశకము ౧౪౩౯ వ సంవత్సరమగుటచేత రాజీగ్రంథము నా సంవత్సరమునందుఁ జేయనుద్దేశించి ప్రారంభించియుండును" అని వ్రాసియున్నారు ౨

శ్రీ కొ. లక్ష్మణరావుగారు, వీరేశలింగముపంతులు గారితో నేకీభవింపక "కృష్ణరాయఁడు శ్రీకాకుళమందలి యాంధ్రవిష్ణువును సేవించినదినంబును, ఆతఁ డాతనికలఁ గాన్పించి యాంధ్రకావ్యము

---

౧ తిరుపతి దేవస్థానమువారి రిపోర్టులు పుట ౧౭౪.

౨ ఆంధ్రకవులచరిత్రము ౨ వ భాగము, కృష్ణరాయలు.

వ్రాయవలసినదని యానతిచ్చెనని యాముక్తమాల్యదలో వర్ణింపఁబడిన ప్రసంగము జరిగిన హరివాసరంబును శా. శ. ౧౪౦౦ అగు నేఁటి బహుధాన్యనామసం॥ర ఫాల్గుణ శు ౧౧ (ఏకాదశి) శుక్రవారమని స్పష్ట మగుచున్నది. లెక్కవేసిచూడ నిది క్రీ. శ. ౧౫౧౯ వ సంవత్సరమందలి ఫిబ్రెవరి నెలలోని ౧౧ వ తేది యగుచున్నది. కావున నాంధ్రమహాకావ్యములలో నొక్కటి యగు నాముక్తమాల్యద రచన ప్రారంభింప బడిన దిన మింతసూక్ష్మముగను నిశ్చయముగను మనకుఁదెలిసినందుకు మనమెంతయు సంతసిల్లవలసియున్నది'' అని వ్రాసియున్నారు.*

పై యభిప్రాయములతోఁ గలియక శ్రీకుందూరి యీశ్వరదత్తు గారు ''రాయలు శాలివాహన శకసంవత్సరము 1440 అగు బహుధాన్య నామసంవత్సర కుంభసంక్రమణ పుణ్యకాలమునందు దేవుని దర్శించి, యాదేవుని నిత్యనైవేద్యములకు, అంగరంగ వైభవాలకు కొండపల్లి వినుకొండసీమలలోని కొన్ని గ్రామములను ధారాపూర్వకముగ నిచ్చెను. అంగ్లమానము ప్రకారము బహుధాన్య సంవత్సరము నందలి కుంభసంక్రమణ పుణ్యకాలము క్రీ. శ. 27-1-1519 A. D అగుచున్నది. ఆముక్తమాల్యదలోని వాక్యము ననుసరించి, రాయలు దేవుని సేవించిన దినమొక హరివాసరము. ఇచ్చట హరివాసరశబ్దమును హరిదినమునకుఁబర్యాయ పదముగ రాయలు వ్రాసియుండెను. లెక్కవేసి చూడఁగా. కుంభసంక్రమణ పుణ్యకాలమును బహుధాన్య సంవత్సర మాఘబహుళైకాదశియు నొక్కదినముననే సంభవించెను. కాబట్టి రాయలువ్రాసిన వాక్యము సత్యమని తెలిసికొన్నారము. గ్రంథనిబంధమునకు, దలపెట్టవలసిన యవసర మాపుణ్యదినముననే కల్గెను. ఆదినము మనసాంప్రతమునకు సహిత మత్యంత పుణ్యదినమని మనవి చేయుచున్నాడను'' అని వ్రాసియున్నారు. †

* లక్ష్మణరాయ వ్యాసావళి ౩౮-౩౯ పుటలు.

† ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక సం ౨౪ సంచిక ౪ పుట ౧-౨౧

పై యిరువురి యభిప్రాయములతో నేకీభవింపక శ్రీ ఓరుగంటి రామచంద్రయ్యగారీవిషయమునుగూర్చి విపులముగఁజర్చించి, 'కళింగవిజయముసింహాద్రిశాసనకాలమగు క్రీ. శ. ౬-౬-౧౫౧౯ కీతరువాత పూర్తియైనది ఆ పిమ్మటనే శ్రీకృష్ణరాయలు తెలుఁగు విష్ణువును సేవించుచు, హరివాసరోపవాస మొనర్చి యాముక్తరచనా ప్రోత్సాహమును గలలో బడసినది. కావున నాముక్తములోని హరివాసరమునకును శ్రీకాకుళశాసనాంతర కుంభసంక్రాంతి దివసమున కెట్టిసంబంధమును లేదని నిశ్చయము. కృష్ణరాయ విజయరాయవాచకములలోను కొద్దిమార్పుతో సన్నిజ వ్రాతయందును, విజయానంతరము శ్రీకృష్ణరాయలు కళింగరాజతనయను పెండ్లియాడినట్లు జెప్పబడినది. రాయలగ్నిసాక్షిగ గొన్నపండ్రెండుగురు భార్యలలో ముఖ్యులు ముప్వురనియు నందొకర్తెయోరిస్సారాజ దుహితయనియు పేజ్ వ్రాయసము. పేజ్ క్రీ. శ. ౧౫౨౦ సెప్టెంబరు ప్రాంతములలో విజయనగరమునందుండినవాఁడు. కావున కళింగవిజయానంతర మగునాహరివాసరము క్రీ. శ. ౬-౬-౧౫౧౯ కిని సెప్టెంబరు ౧౫౨౦ కిని నడుమ నైయుండును. నాడే యాముక్తమాల్యదారచన కంకురార్పణ మైనది" అని వ్రాసియున్నారు ౧ ఈయభిప్రాయములలో నేది సత్యమునకు సమీపమో కనుఁగొనవలసియున్నది.

పాఠకులసౌకర్యము కొఱకీతుదిముప్వురు పండితులును నాధారపడిన శ్రీకాకుళ సింహాచల శాసనముల సంగ్రహముల నీక్రింద నిచ్చుచున్నాఁడను.

(౧) శ్రీకాకుళశాసనము: ౨

స్వస్తిశ్రీజయాభ్యుదయ శాలివాహనశకవరుషంబులు ౧౪౪౦ అగునేంటి బహుధాన్య ఫాల్గుణ బ ౧౦ శు శ్రీకాకుళపు తెలుంగు

౧. భారతి వ్యయసం. శ్రావణము. ౧౦౯-౧౧౪ పుటలు.
౨. లక్ష్మణరాయ వ్యాసావళి పుట 3౫

రాయలకు శ్రీమన్మహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర శ్రీ వీరప్రతాప శ్రీకృష్ణ దేవరాయ మహారాయలుంగారు దండం సమర్పించియిచ్చిన ధర్మశాసనము. స్వామిని కుంభసంక్రమణ పుణ్యకాలమందు దర్శించి స్వామికి కొండపిల్లి సీమకుం జెల్లివచ్చిన దేవరపుంగోట స్థలంలోపలి యర్లగడ్డ గ్రామం ౧న్ని మేదూరి స్థలంలోపలి దేవరలంకపల్లిగ్రామం ౧న్ని ... ... కొండవీటిసీమలోని పెదగాడిపట్టున్ను వినికొండ్డ శీమలోని మధుమంచినిన్ని ... ...

(౨) సింహాచలమందలి రెండవశాసనము-౧

“శుభమస్తు. స్వస్తి శ్రీవిజయాభ్యుదయ శాలివాహన శక వర్షంబులు ౧౪౪౧ అగునేటి ప్రమాదిసంవత్సర శ్రావణ శు ౧౩ సోమవారాన (క్రీ.శ. ౧౫౧౯ ఆగష్టు ౮ వ తేదీ) శ్రీమన్మహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర మూరురాయరగండ అరిరాయవిభాడ భాషగె తప్పువ రాయరగండ యవనరాజ్యస్థాపనాచార్య శ్రీవీరప్రతాపకృష్ణ దేవమహారాయలు విజయనగరం సింహాసనారూఢుడై సింహాద్రినాథునికి తమ పేరింటిభోగం నడిచే అందుకు ప్రతాపరుద్ర గజపతిమహా రాయులచేతను పుచ్చుకున్న గ్రామాలు. కళింగదండ పాటలోని గ్రామాలు పెదగాణిగ్రామము౧ అగనపూడిగ్రామము ౧ అందుకు చెల్లెపల్లెలు గంగవరంపాల్లె ౧ పిన్న అగ్గపూడివల్లె ౧.

ఆముక్తమాల్యదా రచనమునకు శ్రీకాకుళేశ్వరుని యాజ్ఞయైన హరివాసరమును గూర్చి పై మువ్వురు పండితుల యభిప్రాయముతో నేనేకీభవింపఁ జాలను. శ్రీవీరేశలింగము పంతులువారి యూహయే సత్యమునకుఁ జేరువగా నున్నదని నాయభిప్రాయము.

పై నివ్రాసిన శ్రీకాకుళశాసనమునాఁటికి రాయలకు కళింగదేశ విజిగీషామనీష లేదు. కళింగదేశవిజయ మంతకుఁ బూర్వమే పూర్తి

౧ ద. హిం. శా సం. ౬ సంఖ్య ౬౫౪

యైనది. ఈవిషయమునుగూర్చి "కృష్ణరాయల దిగ్విజయములు" అను శీర్షికక్రింద నాయభిప్రాయమును దెలిపియున్నాఁడను.

శ్రీకాకుళ శాసనమునాఁటి కింకను కళింగదేశ సంపూర్ణవిజయము కాలేదనియు సింహాచల శాసనమునాఁటి కది లభించెననియు మొదటి యిరువురు పండితుల యభిప్రాయము ఈ రెండు శాసనముల నడుమయంతరము నాలుగుమాసముల పదునైదుదినములు మాత్రమే. ఈకాలములో, రాయలు శ్రీకాకుళమునుండి బెజవాడ వచ్చి యట నుండి సైన్యసమేతుఁడై కటకమునకేఁగి యచ్చట దుర్గమును ముట్టడించి గజపతితోఁ బోరాడి,, యాతఁడు తనకు విధేయుఁడగునట్లును యాతనితనయను దనకిచ్చి పరిణయము చేయునట్లును సంధిగావించుకొని యచ్చటనుండి మరల బయలువెడలి సింహాచలమునకు వచ్చి శాసనము వ్రాయించుట యసంభవము. కళింగదేశ సంపూర్ణవిజయయాత్ర యీమధ్యకాలములో జరిగినదికాదు. ఈశ్వరసంవత్సరము (క్రీ శ ౧౫౧౭) లోనే రాయలకు సంపూర్ణవిజయము లభించినది.

కళింగవిజయము ౮-౮-౧౫౧౯ కి తరువాత జరిగినదని శ్రీరామచంద్రయ్యగారనిరే కాని యెప్పుడుజరిగెనో చెప్పలేదు. కళింగవిజయము పూర్తియైన పిమ్మట, నెప్పుడో. ఒకసంవత్సరము లోపల నాముక్తమాల్యదారచనమున కంకురార్పణ మైనదని వారి యభిప్రాయము. ఈయభిప్రాయమును నేనంగీకరింపఁ జాలకుంటిని.

ఆముక్తమాల్యదారచనమును సాగించినకాలము వేఱు గ్రంథమంతయుఁబూర్తియైనపిమ్మటఁ గృత్యాది రచియించినకాలము వేఱు. కృత్యాదియందు సూచించిన "మున్నే కళింగదేశ విజిగీషామనీషం దండెత్తిపోయి" ఇత్యాదివాక్యములయందుఁ జెప్పినకాలము వేఱు.

కృత్యాది రచనమునకుఁ జాలపూర్వము శ్రీకాకుళేశ్వరుని దర్శనమును జేసినట్లు "మున్ను" అనుశబ్దముచే రాయలుసూచించినాఁడు. అప్పటికాతని హృదయమునఁ గళింగదేశమును జయింప

వలయునను కోర్కెకలదు. అంతియేకాని కళింగదేశమును జయించిన పిమ్మట స్వామి స్వప్నములో దర్శనమిచ్చి యుండలేదు.

ఈకారణములచేఁ బైముగ్గురి పండితుల యభిప్రాయములును సత్యదూరములని నాయభిప్రాయము. తిరుపతిలోనున్న మూఁడుశాసనములను, "కృష్ణరాయల దిగ్విజయములు" అను శీర్షికక్రిందఁ బైని వ్రాసియుంటిని. అందు మొదటి రెండు శాసనములలోను (క్రీ. శ. ౧౫౧౪ జూలై ౬ వ తేదీ: ౧౫౧౫ అక్టోబరు ౨౫ వ తేదీ) కళింగదేశ విజయమునకొఱకు బెజవాడవచ్చినట్లుదాహృతము కాలేదు. కాని ౧౫౧౭ జనవరినెల ౨ వ తేదీ గల శాసనములో "సామ్రాజ్యం చేస్తున్న మరింని కళింగదేశ దిగ్విజయార్థమై బెజవాడకు విచ్చేసి" అని వ్రాయఁబడి యుండెను. ఈమాటలే ఆముక్తమాల్యదాకృత్యాది యందు "కళింగదేశవిజిగీషామనీషం ... విజయవాటిం గొన్నివాసరంబు లుండి" యనుమాటలుగా మార్పుచెందినవి. ఈశాసనములో సింహాద్రి, పొట్నూరికి విచ్చేసి, అక్కడను జయస్తంభం వేయించి" అని వ్రాయఁబడియుండుటచే సింహాచలపు - మొదటిశాసనము వ్రాయించిన ధాతసంవత్సర చైత్ర బ ౧౨ కిని (౨౬ మార్చి ౧౫౧౬) బైనిఁజెప్పిన తిరుపతిశాసనము వ్రాయించిన యువసంవత్సర కార్తిక బ 3 గురువారము (౧౫౧౫ అక్టోబరు ౨౫) నకును నడుమ రాయలు బెజవాడవచ్చుటయు, శ్రీకాకుళమున కేఁగుటయు జరిగి యుండుట నిశ్చయము.

తిరుపతి దేవస్థానపురిపోర్టు వ్రాసినవారు రాయల అహోబల శాసనమును, కొండమరుసయ్య వ్రాయించిన బెజవాడ శాసనమును తమ నిర్ణయమున కాధారముగాఁ గైకొనిరి.

రాయలు విజయనగరమునుండి యువసంవత్సర కార్తికమాసాదిని బయలువెడలి కార్తిక బ 3 నాఁటికిఁదిరుపతికివచ్చి యటనుండి పుష్య శు ౧౫ శుక్రవారమునాఁటి కహోబలమున కేఁగి (21 డిశంబరు

౧౫౧౫) యచ్చట శాసనము వ్రాయించెను౧. అహోబలము నుండి బెజవాడకు మాఘశుక్లపాడ్యమికి వచ్చియుండును. అటఁ గొన్నివాసరంబులుండి మాఘ శు ౧౧ (౧౫ జనవరి ౧౫౧౬) నాఁటికి శ్రీకాకుళమునకేఁగి యుపవాస మొనర్చెననియు, నారాత్రియే స్వప్నమున స్వామి రాయలకు దర్శనమొసంగియుండుననియుఁ, దిరుపతి దేవస్థానపు రిపోర్టు కావ్యకర్తలు వ్రాసియున్నారు. ఇది చాల సమంజసముగ నున్నది. ఇది సత్యమనుటకు సంశయింప నక్కఱ లేదు.

అటుపిమ్మట తెలంగాణావిజయమునకై బెజవాడ కేఁగుటయు నటనుండి కొండపల్లి మొదలుగాఁగల దుర్గములను జయించుటయు పదునైదు, ఇరువది దినములలో జరిగియుండును. అట్లు జయించిన తెలంగాణా దేశమును బరిపాలనా కార్యములకొఱకు కొండవీడు సీమలోఁ జేర్చుటకై రాయలయాజ్ఞయైన ట్లాతనిమంత్రియు సేనాధిపతియునగు రాయసం కొండమరుసయ్య బెజవాడనుండి యువసంవత్సర ఫాల్గుణ శు ౫ గురువారము (7 వ ఫిబ్రవరి ౧౫౧౬) నాఁడు శాసనము వ్రాయించెను.

రాయలు శ్రీకాకుళమున నుపవసించిన దినము భీష్మైకాదశి. పర్వదినము. ఆనాఁడే శ్రీకాకుళాంధ్రస్వామి రాయల కాముక్తమాల్యదారచనమున కాజ్ఞయొసంగెనని నిశ్చయింపఁ దగియున్నది.

శ్రీకాకుళహరివాసర స్వప్న సంఘటనలకును శ్రీకాకుళ శాసనమునకును సంబంధము లేదు. ఆశాసనకాలమునకు రాయలు మఱియొకమాఱు శ్రీకాకుళమునకు స్వామిదర్శనార్థమై వెళ్ళి కుంభసంక్రమణ కాలమున నాదేవునకు గ్రామములనొసంగి శాసనము వ్రాయించినట్లు నిశ్చయింపఁ దగియున్నది. అట్లే సింహాచలమునకును మరియొకమాఱు ప్రమాదిసంవత్సరమున నేఁగి ౮-౮-౧౫౧౯ తేదిగల శాసనమును వ్రాయించియుండును. శ్రీకాకుళమునకు మొదటిసారి విచ్చేసి

౧. A. R. ౩౨౫ of ౧౯౧౯

నప్పుడు స్వామికి దానముల నొసంగి శాసనములను వ్రాయింపలేదా! యని యెవ్వరైన నడుగవచ్చును వ్రాయించినాఁడేమో! అవి యింకను బయలుపడలేదేమో! తెలియదు.

—: ఆముక్తమాల్యదా రచనా కాలము :—

మనుచరిత్రమునకుఁ బిమ్మటఁ గృష్ణరాయ లాముక్తమాల్యదను రచియించెననుటకు మనుచరిత్రములోనిపద్యము లిందుండుటయే సాక్ష్యము. విశేషించి మనుచరిత్ర షష్ఠాశ్వాసమున స్వారోచిష మనువునకు శ్రీమహావిష్ణువు ప్రత్యక్షమయిన సందర్భమున నున్న యీ క్రిందిపద్యమును కృష్ణరాయలు శ్రీకాకుళేశ్వరుఁడు తనకు స్వప్నములోఁ గనుపడిన రూపముగా వేసికొనియున్నాఁడు. కావున మనుచరిత్ర రచనమునకుఁ దరువాతనే యీగ్రంథము రచియింప బడినదని చెప్పవచ్చును.

సీ. "నీలమేఘముడాలు డీలు సేయఁగఁ జాలు
మెఱుఁగుఁజామనచాయ మేనితోడ
నరవిందముల కచ్చు లడఁగించుజిగిహెచ్చు
నాయతంబగుకన్నుదోయితోడఁ
బులుఁగురాయనిచట్టుపలువన్నె నొరవెట్టు
హొంబట్టు జిలుఁగు రెంటెంబుతోడ
నుదయార్కబింబంబు నొఱపు విడంబంబు
దొరలంగనాడుకౌస్తుభముతోడఁ

గీ. దమ్మికేలుండఁ బెఱకేల దండయిచ్చు
లేములుడిపెడు తేఁజూపులేమతోడఁ
దొలఁకు దయదెల్పు చిఱునవ్వుతోడఁ గలఁ ద
దంధ్రజలజాక్షుఁ డిట్లని యాన తిచ్చె.

కేవలము మనుచరిత్ర రచనాకాలముపై నాధారపడ నక్కఱ లేకుండ నాముక్తమాల్యదారచనా కాలమును నిర్ణయించుటకు గ్రంథమునందే యాధారమున్నది. ఈకవి యితరులవలె నాశ్వాసాంతములయందు గద్యను వేసికొనక దానికిబదులుగాఁ బద్యములను వేసినాఁడు. ఆపద్యములు కాలనిర్ణయమునకుఁ దోడుపడఁగలవు. కావున వాని నీక్రింద నిచ్చెదను.

మ. ఇది కర్ణాటధరాధృతిస్థిరభుజాహేవాకలబ్ధధరా
డుదయోర్వీధర తత్ప్రత్యర్థ్యకృత నవోన్నపాయనోష్ణీషర
త్నద్యుగ్గండత్వద కృష్ణరాయ వసుధాధ్యక్షోదితాముక్తమా
ల్యదనాశ్వాసముహృద్యపద్యములనాద్యంబై మహింబొల్పగున్ ౧ఆ

మ. ఇదిభూమండనకొండవీడు ధరణీభృద్దుర్గపూర్వాద్రిభా
స్వదిభేశాత్మజవీరభద్రజనజీవగ్రాహరాహూయమా
ణదృఢాంచద్భుజకృష్ణరాయమహీ భృన్నామాస్మదాముక్తమా
ల్యదనాశ్వాసముహృద్యపద్యముద్వితీయంబై మహింబొల్పగున్ ౨ఆ

మ. ఇదిపాత్రిప్రహరేశ్వరప్రభృతి బంహిష్ఠోత్కలానీకగు
ప్తదివిస్పృక్పటుయంత్రికొండపలి హృద్యాబ్భాసి కద్రూజదీ
ప్యదుదారోద్యను కృష్ణరాయనృప సంజ్ఞాస్మత్కృతాముక్తమా
ల్యదనాశ్వాసముహృద్యపద్యముతృతీయంబై మహింబొల్పగున్ 3ఆ

మ. ఇది సింహాచలదంభకేసరిపదాభీష్టార్చనాపుణ్యల
బ్ధదురుట్టంకణఘోట్టునూరివిజయస్తంభోపలోట్టంకితాం
కదృఢేష్టాక్షర కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞాస్మత్కృతాముక్తమా
ల్యదనాశ్వాసవరంబు నాలవదిహృద్యంబై మహింబొల్పగున్ ౪ఆ.

మ. ఇదియంధ్రోక్తి యథార్థనామయవనాస్పృక్పూర్ణకెంబావివా
రిద పద్ధత్యవరోధివప్రవలయశ్రేణీవిఘాత క్రియా
స్పదసేనాగ్రగ కృష్ణరాయమహిభృత్సంజ్ఞాస్మదాముక్తమా
ల్యదనాశ్వాసముపంచమంబమరు హృద్యంబైనపద్యంబులన్ ౫ఆ

మ. ఇది శ్రీ రామన యౌవనావనిధవాహీనాథ్రిచుంబిస్ఫుర
ద్విదితాఖిల మణిగృహాళి దళనోద్వేలాగ్రహాస్తిక్రియో
ద్యదసీకాగ్రిగ కృష్ణరాయ మహీభృత్సంజ్ఞాస్మదాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసవరేణ్య మాఱవది హృద్యంబైనపద్యంబులన్. ౬ఆ

మ ఇది నీలాచలనీలచేలక సుభద్రేందీవరాభాక్షికో
ణదృగంచద్భుజవీర్యధుర్యజయ సన్నాహార్భటీవాద్యభీ
త్యుదితేభేశ్వరకృష్ణరాయమహిజాన్యుత్పాదితాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసము సప్తమంబలరుహృద్యంబైనపద్యంబులన్. ౭ ఆ

ఈపద్యములయందు ఐదు విజయము వర్ణింపఁబడినది. వాని వివరముల నీక్రిందనిచ్చెదను.

౧ ఇది ఉదయగిరి విజయము. తిరుపతిదేవస్థానమందలి భావ సంవత్సర ఆషాఢ శు ౧౫ (క్రీ.శ. ౧౫౧౪ జూలై ౬ వ తేదీ) శాసన మునందు వర్ణితమైనది.

౨ ఇది కొండవీటి విజయము. తిరుపతి దేవస్థానమందలి యువ సంవత్సర కార్తీక బ 3 గురువారం (క్రీ. శ. ౧౫౧౫ అక్టోబరు ౨౫ వ తేదీ) శాసనమున నుదాహృతమైనది.

3 ఇదికొండపల్లి మొదలగు తెలంగాణా దుర్గముల విజయము. తిరుపతి దేవస్థానమందలి ధాతసంవత్సర పుష్య శు ౧౦ శుక్రవారం (క్రీ. శ. ౧౫౧౭ సం. జనవరి ౨వ తేదీ శాసనమున లిఖింపఁబడినది.

౪ ఇది సింహాద్రి పొట్నూరువఱకు గలవిజయము. సింహాచల మందలి ధాతుసంవత్సర చైత్ర శు ౧౨ నాటి (౩౧ మార్చి౧౫౧౬) శాసనమునఁ జెప్పఁబడినది.

౫ ఈపద్యమునందలి కెంబావిని గూర్చి శ్రీ కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు పంతులుగారిట్లు వ్రాసియున్నారు.

"ఇందలి 'కెంబావి'యెద్ది? ఇచ్చటియవను లెవ్వరు? కెంబావి యనఁగా 'కెంబా' అనుపట్టణమని టీకాకారులు వ్రాసి యున్నారు. కెంబావియన నిప్పుడు "క్యాంబే" యనుపట్టణమేమోయని యుచ్చారణ సామ్యముచేఁ దోఁపవచ్చును. కాని హైదరాబాదారాజ్యపటముఁ జూడఁగా "కెంబావి" అనుగ్రామము గుల్బర్గాజిల్లాలో గానవచ్చినది. ఇదిగుల్బర్గాకునైరృతిమూలను ౫౦ మైళ్లమీఁదనున్నది షారాపురము, సాగర్ అనునవి దీనికి సమీపమునందే యున్నవి. వైనసురపుర మని చెప్పఁబడిన షారాపురమునకు కెంబావి వాయువ్యమున ౧౪-౧౫ మైళ్లదూరమున నున్నది. సగరపురమని చెప్పంబడినసాగర్ కెంబావికిఁదూర్పున ౧౬-౧౭ మైళ్లమీఁదనున్నది. కెంబావి, షారాపూర్, సాగర్ ఈమూఁడును గుల్బర్గా జిల్లాలోనివి. ఈమూఁడును కృష్ణాభీమానదుల యంతర్వేది (దువాబ్) లో కృష్ణకునుత్తరమునను భీమకు దక్షిణమునను నున్నవి రాయచూరునకుఁ గెంభావి వాయువ్యమూలగా ౬౦-౭౦ మైళ్లమీఁద నున్నది. రాయచూరు కృష్ణాతుంగభద్రల యంతర్వేదిలో నున్నదని చదువరు లెఱిఁగియేయున్నారు. ఈకెంబావి విజయనగరమునకు సూటిగ నుత్తరమున ౯౦ మైళ్లదూరమున నున్నది. కావున నాముక్తమాల్యదలోని కెంబావి యిది యనియే తలంచుట న్యాయము. ఈశోధనతోడ కెంబావి యనఁగా క్యాంబేయగునేమో యన్నయూహ పూర్వపక్షమగుచున్నది. నైజాము రాజ్యములోని యీకెంబావి పూర్వమొకప్పుడుచాళుక్యులకు ముఖ్యరాజధానిగా నున్నట్లు తెలియుచున్నది."౧

౬. ఈపద్యమునందలి నైరామనమునుగూర్చి శ్రీకుందూరి యీశ్వరదత్తు బి. ఏ. గారిట్లు వ్రాసియున్నారు.

"ఈనైరామనమేమో తెలియక చరిత్రకారు లూరకుండిరి. ఇది రాయచూరుజిల్లాలోని, మాన్వేపురమున కీశాన్యమూల నున్న

---

౧ ఆమ్ముణరాయ వ్యాసావళి.

గ్రామము. నైరామనమున కిప్పటి పేరు నిరుమానూరు. నైజామునగవర్న మెంటువారి అర్ష శాఖాధ్యక్షులకు 'యజ్ డానీ' గారువ్రాసిన లేఖను బొందుపఱచుచున్నాను. "The Modern name of 'Nairamanam' is 'Nirumanuru' a small village about seven miles N. E. of Mauri in Raichur District. ౧

ఈపద్యమందలి "నైర్రామన" యనుపాఠమును "నైజామన" యని సవరించి, శ్రీఆచార్య వెంకటరమణయ్యగారు, అహమ్మదానగర ప్రభువగు నిజామునాహాతో జరిగినయుద్ధ మిందు వర్ణింపఁ బడినదని యభిప్రాయపడియున్నారు.౨. కృష్ణరాయలు ప్రత్యేకముగనిజాముషాహాతో రణమునకై యహముదా నగరముపై దండెత్తినట్లు గాన్పింపదు. అయినను, నైరామనమును గుర్తింపఁ గలిగినప్పు డాపాఠమును సవరింప వలసిన యావశ్యకము లేదు.

౭. ఈపద్యమునందు, రాయలు పూరిజగన్నాథమున కేఁగునప్పటికిఁ బ్రతాపరుద్రగజపతి భయపడి పారిపోయెనని చెప్పఁబడినది.

ఈయేడుపద్యములలోను నేడుదండయాత్రలు వర్ణితములైనవి. కాని రాయలు వీనిని వరుసగాఁ గాలక్రమమున వర్ణించినట్లు గనఁబడదు. ఇందు ౫-౬ పద్యములలోనుదాహృతములైన దండయాత్రలు మహమ్మదీయులపై నడచినవనుటకు సంశయము లేదు. ఇవి ౧౫౧౨వ సంవత్సరమున జరిగిన రెండవరాయచూరుకలబరిగె యుద్ధము లందు మేని యవి యుదయగిరి యుద్ధమునకుఁ బూర్వము జరిగినవి గాన నీపద్యములు మొదట నుండవలసియుండును. ౧౫౨౦ వ. సంవత్సరమున జరిగిన మూఁడవ రాయచూరు యుద్ధమునందందు మేని, జగన్నాథయాత్రకుఁ దరువాత నుండవలసియుండును. అట్లుండక రెండింటికి నడుమనుండుటచేఁ గవి యావిజయములను వరుసగా వర్ణింప లేదని నిర్ణయింపవలసియున్నది.

౧. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక. సం. ౨౪. సంచిక ౪. పుట ౧౨౨.
౨. భారతి 27 సం॥ సంచిక 6. పుట 613-626.

శ్రీ కుందూరి యీశ్వరదత్తుగారు, కెంభావి నైరామన యుద్ధములు ౧౫౨౦ వ సంవత్సరమున జరిగిన రాయచూరుయుద్ధసందర్భమున జరిగినవనియు, నందుచే నాముక్తమాల్యదా రచనము ౧౫౨౦వ సంవత్సరాత్పరమున నై యుండుననియు వ్రాసియున్నారు[1] కాని నేను వారితో నేకీభవింపఁజాలను. నైరామనయుద్ధము ౧౫౧౯—౨౦ లో రాయచూరుదుర్గమును రాయలు వశముచేసికొని నప్పుడు జరిగియుండును. నైరామనప్రభువు మహమ్మదీయుఁడనుట నిక్కము. ఆపద్యమున వర్ణితములైన సౌధములా తురుష్కప్రభునకు సంబంధించినవి. (బహుశః ఆప్రభువు ఆదిల్ ఖానే అయియుండు నేమో) వానిని రాయలునాశనము చేసియుండును. రాయచూరుదుర్గముతోఁబాటుగ నాపట్టణము (అది రాయచూరుజిల్లాలోనిది) రాయలస్వాధీనమైయుండును. రాయచూరు ముద్గల్లు దుర్గములు ౧౫౧౯ లో రాయలస్వాధీనమైనప్పుడు ఆమండలములోని నైరామనము, ౧౫౨౦ వఱకు, ఆదిల్ ఖాన్ వశమునందుండెననితలంచుటయస్వాభావికము. ౧౫౨౦నాటికి, ఆప్రభువచ్చట లేఁడు. అతని సౌధములును లేవు.

'కెంభావి' గుల్బర్గాజిల్లాలోనిది. ౧౫౧౨ లో జరిగినగుల్బర్గా దండయాత్రలో నీ కెంభావియందు రక్తపాతము జరిగియుండును. నైరామననాశనము ౧౫౧౯ లోను, కెంభావి రక్తపాతము ౧౫౧౨ లోను వేఱువేఱుగా జరిగినవి, గనుకనే రాయలు వీనిని వేఱువేఱు పద్యములలో రెండుదండయాత్రలుగా వర్ణించియున్నాఁడు. ౧౫౨౦ రాయచూరు దండయాత్రలో నైరామన ప్రశంస యుండఁబని లేదు. అప్పుడు రాయచూరు దుర్గమును స్వాధీనము చేసికొనుటకై ఇస్మాయిల్ ఆదిల్ షాహా ప్రయత్నించెనేకాని యాతఁడు స్వాధీనము చేసికొని యుండలేదు. అదివఱకాతఁడు స్వాధీనము చేసికొని యుండెనని తలంచినను, నైరామనసౌధము లంతకుఁబూర్వమే రాయలచే నాశన

౧ ఆం. సా. ప. పత్రిక సం. ౨౪ సంచిక ౪ పుట ౧౨౨.

మై యుండును. కావున ౧౫౨౦ రాయచూరు యుద్ధమునకును ఉ వ పద్యమునకును సంబంధము లేదు.

రాయలు ౧౫౨౦ రాయచూరు యుద్ధానంతరము గుల్బర్గాకు వెళ్ళియుండుట సత్యమయ్యేనేని, యాదండయాత్రలో కెంబావి రక్తపాతము జరిగియుండవచ్చునని తలంచుట కవకాశమున్న మాటసత్యము. కాని ౧౫౨౦ లోకంటె ౧౫౧౨ లోనే కెంబావి వెళ్ళియుండునని తలంచుట సమంజసమని నాదృఢాభిప్రాయము.

రాయలు రెండుమాఱులు మాత్రమే గుల్బర్గమీఁదకుఁబోయి యుండెను. మొదటిసారి రెండవ రాయచూరు యుద్ధానంతరమున ౧౫౧౨ లో గుల్బర్గాను జయించి, యచ్చట జయస్తంభమును వేయించెను. రెండవమాఱు మూఁడవ రాయచూరు యుద్ధానంతరమున బీదరు (బెడందకోట) వఱకునుబోయి తిరిగివచ్చునపుడు మూఁడుముక్కాలు గడియలలో గుల్బర్గను జయించెను. రెండవమాఱు జరిగిన యుద్ధమత్యల్పము. ఈరణములలోఁ గెంబావి రక్తపాతమున కవకాశములేదు. కావున మొదటిసారి గుల్బర్గకడ జయస్తంభమును నాటించిన దండయాత్రలోనే కెంబావిరక్తపాతము జరిగియుండునని తలంచుట న్యాయము.

పై పద్యసప్తకములోను నైదుపద్యములు ప్రతాపరుద్రగజపతిపై నడచిన దండయాత్రలతో సంబంధించినవి. మిగిలిన రెండు పద్యములు మాత్రమే మహమ్మదీయులతో జరిగినవి. ఈపద్యములను వ్రాయునప్పుడు రాయలహృదయమున గట్టిగా నాటుకొనియున్న సంఘటనలనే వర్ణించి వాటికే ప్రాధాన్యమిచ్చి యుండెనని తలంపవలసి యున్నది. రాయచూరు యుద్ధమనియు, గుల్బర్గా యుద్ధమనియు, మనము వాడుచున్నను, ఆదండయాత్రలలో, నైరామనము కడను, గెంబావికడను జరిగిన సంఘటన లాతని హృదయమున దృఢముగా నలకొనియుండును. అందుచే నాపద్యములను వ్రాసియుండును.

కెంబావియుద్ధము, కళింగదండయాత్రలోఁ క్రీ శ. ౧౫౧౪-౧౫ లో జరిగెనని కొందఱి యభిప్రాయము. కళింగ దండయాత్రలో గుల్బర్గకు నైరుతిమూల నేఁబదిమైళ్లనున్న కెంబావికడ మహమ్మదీయులతో రణము జరుగుట యసంభవము. కళింగ జైత్రయాత్రకును గెంబావికిని సంబంధములేదు.

కావ్యనిర్మాణము కొలఁదికాలములో నగునదికాదు ౧౫౧౬ జనవరినెలలో స్వామియాజ్ఞను శిరసావహించి రాయలప్పుడప్పుడు పద్యములను రచించుచు నాల్గుసంవత్సరములలో ౧౫౨౦ లోపునఁ గృత్యాది సహితముగఁ గావ్యమును బూర్తిచేసియుండునని నావిశ్వాసము.

కెంబావి వర్ణనము మూఁడవరాయచూరుయుద్ధముతో సంబంధించినదని తలంచునెడల నీగ్రంథము ౧౫౨౧ లో ముగించియుండునని తలంపవలసి యుండును.

కెంబావియే కాకుండ, నగరపురము, కలబరిగెలను కూడ రాయలు జయించిన ట్లాముక్తామాల్యదకృత్యాదియందలి యీక్రింది పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

"సనకాది దివిజమస్కరిఫాలగోపిచం
దనపుండ్రవల్లికల్యాకినాకి
సెలసిహోహోహూహూలదండియులతంత్రి
దీవ్యసింగిళులుగాఁదివిచితివిచి
సప్తర్షికృతవియజ్ఝరివాలుకాలింగ
సమితిముచ్చెలకాళ్ళఁజమరిచమరి
రంభాప్రధానాప్సరఃపృథూరోజకుం
భంబు లెచ్చటఁ గన్నఁబట్టిపట్టి
తిరుగుహరిపుర సురతరు సురలమరఁగి
బహుళ హాళహాళి భృతకలబరిగ నగర

సగరపురవర పరిభృఢ జవనయువన
పృతన భవదసిననిఁ దెగి కృష్ణరాయ! ౧౮౧

ఈపద్యము తరువాతిపద్యమే, ఏదులఖానును వధించినట్లు చెప్పు చున్నది. కావునఁ బైసీసపద్యములోని సగరపుర, కలబరిగెనగరవిజయములుకూడ ౧౫౧౨-౧౩ సంవత్సరములలో జరిగినవే కాని, మూఁఢవరాయచూరు యుద్ధానంతరమున ౧౫౨౦ లో జరిగినవికావని నిశ్చయింపఁ దగియున్నది.

మూఁడవరాయచూరు యుద్ధవిషయము లాముక్తమాల్యద యందుఁ జెప్పఁ బడలేదనియు, నాయుద్ధాత్పూర్వమే యాకావ్యము పూర్తియయ్యెననియు, నిర్ణయింతము.

VII (3) ఆముక్తమాల్యదయందలి యాశ్వాసములెన్ని?

ఆముక్తమాల్యద ముద్రితప్రతులు రెండుప్రస్తుతమునఁ బ్రచారములోనున్నవి. అందొకటి శ్రీ వావిళ్ళ రామస్వామిశాస్త్రికృత రుచి సమాఖ్యానవాఖ్యతోఁ గూడినది. రెండవది సుప్రసిద్ధ పండితులగు వేదము వెంకటరాయశాస్త్రి కృతసంజీవనీవ్యాఖ్య సమేతమైనది. మొదటిప్రతిలో గ్రంథమాఱాశ్వాసములుగా విభజింపఁ బడినది. రెండవ ప్రతిలో నేడాశ్వాసములుగా విభాజితమైనది. ఆశ్వాససంఖ్య యందు మాత్రమే భేదము. గ్రంధమున హెచ్చుతగ్గులు లేవు. ఆశ్వాసాంత పద్యములు నాలుగుమాత్రమే శ్రీ వేంకటరాయశాస్త్రిగారి గ్రంథమున నధికము. కాని యాశ్వాసాంత పద్యములనుబట్టి కాలనిర్ణయము చేయునప్పు డీపద్యములవలనఁ గొంతమార్పు కలుగవచ్చును. కావున నీయాశ్వాసచర్చ యవసరము.

పైనివ్రాసినపద్యము లేడింటిలోను, ౧ మొదలు ౫ వ పద్యములుమాత్రమే శ్రీరామస్వామిశాస్త్రిగారి ప్రతియందున్నవి. "ఇది నై రామన" "ఇదనీలాచల"అను ౬ ౭ పద్యములందు లేవు. షష్ఠాశ్వా

సాంతమున మరల "ఇది సింహాచల" అనునాల్గవపద్యమే యున్నది. కవియిట్లువేసియుండఁడు. కావున "ఇది నైరామన" అను ౬వ పద్యమునుగాని."ఇదనీలాచల"అను నేడవపద్యమునుగాని, షష్ఠాశ్వాసాంత పద్యముగా గ్రహింప వలసియున్నది. "ఇదినైరామన" యనుపద్యమునే షష్ఠాశ్వాసాంత పద్యముగాఁ దీసికొందము. శ్రీ వేంకటరాయ శాస్త్రిగారి ప్రతిలో "ఇదినీలాచల" యనుపద్య మేడవ యాశ్వాసాంతమున నున్నది. కావున దీని నేడవపద్యముగానే భావింపవలసి యున్నది. ఈపద్యమును బట్టి యాముక్తమాల్యద కటక విజయానంతరము పూర్తిచేయఁబడినదని నిర్ణయించియుంటిమి. ఈగ్రంథమాఱాశ్వాసములు కలదియే యనియు, "ఇదినీలాచల" యనుపద్యము ప్రక్షిప్తమనియు నిర్ణయించినను గాలవిషయమున మార్పుకలుగదు.

కటకవిజయమును గజపతితనయా పరిగ్రహణమును నేకకాలమున జరిగినవి. గజపతిపుత్త్రికపేరు అన్నపూర్ణయైనను, గమలయైనను నామె రాయలదేవేరియని యాముక్తమాల్యద కృత్యాదియందు జెప్పఁబడియుండుటచే నెట్లును గలింగదేశ సంపూర్ణ విజయానంతరమే (హూణశకము ౧౫౧౮-౧౯ లో) ఆముక్తమాల్యదారచనము ముగింపఁ బడినదని నిశ్చయించుటకు సంశయింపఁ బనిలేదు.

రాయలు సప్తమాశ్వాస గ్రంథముగ రచించెనా! తరువాత నెవరైన షష్ఠాశ్వాసమును రెండుగ విభజించిరా! యనుప్రశ్నకు సమాధాన మాలోచింపవలసియున్నది. పూర్వాశ్వాస పద్యసంఖ్యను బట్టి యీ ప్రశ్న కుత్తరమును సాధింపలేము. ఆపద్య సంఖ్యలను వరుసగా క్రిందనిచ్చెదను. (౧) ౮౮ (౨) ౧౦౦ (౩) ౯౩ (౪) ౨౮౮ (౫) ౧౬౧ (౬) ౬౯ (౭) ౭౫. మొత్తము ౮౭౪ పద్యములు.

రాయలుతరువాత మఱియొకరు షష్ఠాశ్వాసమును రెండుగా విభజించుటకుఁ బ్రసక్తిగాని ప్రయోజనముగాని లేదు. కావునరాయలీగ్రంథమును నేడాశ్వాసములుగారచియించెననియు, "ఇదినీలాచల" యను సప్తమాశ్వాసాంత పద్యము రాయలకృతమేయనియు నిశ్చ

యింపఁ దగియున్నది. సుప్రసిద్ధవ్యాఖ్యాత లగు శ్రీ వేంకటరాయ శాస్త్రులవా రట్లే నిర్ణయించియున్నారు.

VIII (4) ఆముక్తమాల్యదను కృష్ణరాయలు రచియింపలేదా!

ఆముక్తమాల్యదను కృష్ణరాయలు రచింపలేదనియు నలసాని పెద్దనయే రచియించి రాయలు పేరు పెట్టెననియు నొకవాదముకలదు. ఈవాద మీనాఁడుమ బయలుదేరినది కాదు నాపుట్టుకకుఁ బూర్వము నుండియు నీవిషయమున వాదప్రతివాదములు జరుగుచున్నవి. నాజననము క్రీ.శ. ౧౮౮౩ వ సంవత్సరము జూలై నెల ౨౮ వ తేది. అదివఱకుఁ బండితులు కొందఱు ఆముక్తమాల్యదను కృష్ణరాయలే రచియుంచెనని వ్రాయఁగా దానినంగీకరింపక యీగ్రంథమును బెద్దనయే రచియించెనని హేతుపూర్వకముగ గోదావరిమండలమునందలి శివకోడు నందు సబ్ రిజిస్ట్రారుగా నుండెడి బోడపాటి రామలింగేశ్వరప్పగారు క్రీ.శ. ౧౮౮౯ సెప్టెంబరు ౨౮ తేదిగల యుత్తరముతో నాకాలమున సాహిత్య విషయములోఁ బాల్గొనుచున్న యముద్రిత గ్రంథ చింతామణి యనుపత్రికయం దొకవ్యాసమును బ్రకటించి యున్నారు. దాదాపు డెబ్బది సంవత్సరములనుండి విన్న మొన్నటి వఱకు వివాదగ్రస్తమై యిదమిత్థమని నిర్ణయింప నశక్యముగ నున్న యీవిషయమును గూర్చి స్థిరమైన నిర్ణయము చేయుటకు నాకుఁ గ్రొత్తగా లభించిన యాధారములు లేవు. ఈవిషయమున నేమేని వ్రాసి మఱల నొకతుపానును లేవదీయుట నాయుద్దేశము కాదు. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు ఆముక్తమాల్యదవంటి గ్రంథమును వ్రాయ లేనంతటి యసమర్థుడు గాఁడనియు, శైలిభేదము, వ్యాకరణదోష ప్రయుక్తము, మొదలగు కొన్ని కారణములను బట్టి యీగ్రంథము పెద్దనకృతము గాదనియు రాయలే యీగ్రంథకర్తయనియు దీనిని రచియించునప్పుడు రాయలు పెద్దన సాహాయ్యమును బొందియుండు ననియుఁ బెద్దనకృత పద్యములు కొన్ని యిందుఁ గలవనియు దీర్ఘ

చర్యానంతర మీానడుమఁ బండితు లొకతీర్మానమునకు వచ్చియు న్నారు. ఇది యంగీకరింపఁ దగిన విషయమనియు నంతచర్చించినను నింతకంటె వేఱునిర్ణయ మసాధ్యమనియు నాయభిప్రాయము.

VIII (5) ఆముక్తమాల్యదా కథాసారము

ఈగ్రంథ మేడాశ్వాసములను దాదాపుగఁ దొమ్మిదివందల పద్యములను గలిగియున్నను నిందలికథయత్యల్పము. ఇందలి ప్రధాన కథ యాముక్తమాల్యద యనుకన్యకామణిని, శ్రీరంగమందలి దేవుఁడు రంగనాథస్వామి పెండ్లియాడుట. ఈమె నిజనామము గోదాదేవి. ఆమెకాముక్తమాల్యద యనుపేరువచ్చుటకుఁ గారణమును గవి యీా క్రింది పద్యములో సూచించినాఁడు.

"ఉ. ఎన్నినుఁగూర్తు నన్న విను మే మును దాల్చినమాల్యమిచ్చిన
ప్పిన్నది రంగమం దయిన పెండిలి సెప్పుము, మున్నగొంటినే
వన్నదండ యొక్కమగవాఁ డిడ, నేను తెలుంగురాయఁడ
న్గన్నడ రాయ, యక్కొడువఁగప్పు ప్రియాపరిభుక్తభాక్కథన్"
౧ ఆ ౧౪

గోదాదేవి భూదేవియొక్క యవతారము. సీత జనకునకు లభించినట్లే గోద విష్ణుచిత్తుఁ డను వైష్ణవోత్తమున కుద్యానవనమున నొక తిన్నెపై దొరకినది. స్వామికర్పింపుమని తండ్రియొసంగిన పూల దండ నొక్కమాఱు గోదాదేవి తనకొప్పునముడుచుకొని తనయం దమును జూచికొని పిమ్మట స్వామికర్పించు చుండెడిది. ఆవిషయ మును గవి యిట్లు వర్ణించినాఁడు.

సీ. తమతండ్రిశ్రీశదత్తశ్రీలు గృహమునఁ
దప్పి తండములయ్యుఁ దనదుతోంటి
ప్రగ్విర్మాణదాస్యం బనుత్సేకత
జరపుచుఁ బ్రజ్ఞవైష్ణవపురాణ

సంహితావ్యాఖ్యారచనఁ బ్రొద్దుఁ గడపుచుఁ
గట్టుడుకమ్మ చెంగలువ విరుల
తోమాలె లలకలుదువ్వి కంతునకు బా
ర్హావిబద్ధ ఖేటకం బనఁగ నీల
వృషకకుద్రేఖ నడమ కొక్కింతయొఱగ
నిడినధమ్మిల్ల వలయంబు నడుగునందుఁ
గొంతసేపర్ధిఁ గీలించి కూపవారి
నీడ వీక్షించి కన్నియఁగూడ నునుచు. ఆ 3ం

తానుధరించిన దండల నర్పించునది యగుటచే నామె కాము క్తమాల్యదయని పేరు వచ్చినది. ఆనామమునే కవి గ్రంథమున కుంచినాఁడు. శ్రీవిల్లుపుత్తూరు నివాసియు, పరమభాగవతోత్తముఁడును గోదాదేవికి జనకుఁడు నగు విష్ణుచిత్తునికథ యిందు ముఖ్యమగుటచే నీగ్రంథమునకు విష్ణుచిత్తీయమని నామాంతరము కలదు.

పాండ్యదేశమునకు మధురాపురము రాజధాని. ఆదేశమునేలు రాజు మత్స్యధ్వజుడు. మధురాపుర సమీపస్థపర్వతమున విచ్చేసి యున్నస్వామి తెప్పతిరునాళ్ల కరుదెంచిన బ్రాహ్మణు లొకనాఁడు మధురాపుర దర్శనార్థము వచ్చి రాజపురోహితుని యింటివీథియరుగుపై వెన్నెలలోఁ బరుండి తామభ్యసించిన గ్రంథముల యందలి శ్లోకములను బఠించుకొనుచుండిరి. అందొకవిప్రుఁడు:—

"వర్షార్థ మష్టౌ ప్రియతేత మాసాన్
నిశార్థ మర్థం దివసే యతేత
వార్థక్య హేతో ర్వయసా నవేన
పరత్రి హేతో రిహజన్మనాచ"

[ఈశ్లోకమును దినికిఁగృష్ణరాయలు రచించిన పద్యమునుపరమయోగి విలాసము నందలి పద్యమును ఆము క్తమాల్యద పీఠిక నుండి కైకొని యీక్రింద నిచ్చుచున్నాఁడను.

చ. వినిమె, నెల ల్చతుర్థ్యయిని వృష్టిదినాళికి; రాత్రికై, దివం
బున; జరకై వయస్సునను; బూని, పరంబునకిప్పు, డుద్యమం
బనువుగఁ జేయఁగా వలయునంచుఁ బురోహితధర్మమాత్మఁగీ
ల్కొన నలవిప్రుఁ డాద్విజులలోన సుభాషితము స్మరింపఁగన్.
ఆ, మా. ౨ ఆ ౭౬

సీ. రాత్రుల కొనరు నర్థము లెన్ని యన్నియు
ఘటియింపవలయుఁ బగళ్లయందు
వానకాలమునకు వలసినయవియెల్ల
నార్జింపవలయు మాసాష్టకమున
నపరవయోయోగ్య మగువస్తుజాలంబు
సాధింపవలయును జవ్వనమునఁ
బరలోకమునకు సంపాద్య మెయ్యది యది
గడియింపవలయునీయొడలియందప విరఅ.౧౧

అనుశ్లోకమును బఠింప నామార్గమున భోగిని యింటికిఁ బోవుచున్న మత్స్యధ్వజుడు పరలోకసుఖమునకై తానిహలోకమున నేమియు జేయలేదనియుఁ గామభోగ లాలసుఁడనై కాలము గడిపితి ననియు జింతించి తటాలున వెనుకకుఁ దిరిగిపోయి యాబ్రాహ్మణునకుఁ భటువిచే బహుమానమంపి యామఱునాఁడు పండితుల నెల్లర రావించి, యేదేవుని సేవించిన మోక్షము లభించునో యెఱిఁగింపుఁ డని ప్రార్థించెను.

ఆనాఁడే శ్రీవిల్లిపుత్తూరున విష్ణుచిత్తుడష్టాక్షరీమంత్రపురస్సరముగా మన్నారుదేవునకుఁ బూలదండ వేయుచున్న సమయమున స్వామి "భక్తాగ్రగణ్యా! మధురలోఁ బాండ్యరాజు పండితులఁ బిలిపించి మోక్ష మొసఁగు దేవుఁ డెవరని ప్రశ్నించుచున్నాఁడు నీవా సభకుఁబోయి శ్రీమహావిష్ణువే మోక్షదాయకుఁడని వాదించి గెలుపొంది, యారాజును వీరవైష్ణవునిగానొనరింపుము. ఇందులకు నీవసమ

ర్థుడవని సందేహింపవలదు. నాయనుగ్రహమున నీకు విజయముకాఁ గలదు" అని యానతిచ్చెను. స్వామియాజ్ఞను శిరసావహించి విష్ణుచిత్తుడు పాండ్యుని సభకేఁగి వాదమున యన్యమత ఖండన మొనర్చి విశిష్టాద్వైత మతమును స్థాపించెను. ఈవిషయ మీక్రింది పద్యము వలనఁ దెలియును.

శా. విద్వద్వందితుఁ డాతఁ డిట్లు సుఖసంవిత్త్వాబోధైకచుం
చుద్వైపాయనసూత్రసచ్ఛ్రుతుల నీశు న్మ న్నిరూపించి పైఁ
దద్విష్ణుత్వము దాని కన్యదివిషద్వ్యావర్తనంబు న్విశి
ష్టాద్వైతంబును దేటగాఁ దెలుప మాటాడె న్ప్రమాణంబులన్.

మతములలోకెల్ల విశిష్టాద్వైతమే శ్రేష్ఠమని పాండ్యరాజు హృదయమున నెలకొనుటకై విష్ణుచిత్తుఁడు ఖాండిక్యకేశిధ్వజసంవాదము నుదాహరణముగా రాజునకుఁ దెలిపెను. ఖాండిక్యకేశిధ్వజులు మిథిలానగర రాజగు నిమివంశములోనివారు. అన్నదమ్ముల బిడ్డలు వారిద్దరును రాజ్యకాంక్షతో ననుదినమును బోరాడుచుండెడివారు. ఆరణములో గేశిధ్వజుఁడు జయమొంది రాజ్యమంతయు నాక్రమించుకొనియెను. ఖాండిక్యుఁ డరణ్యవాసము సేయుచుండెను. కేశిధ్వజుఁడు యావద్రాజ్యమును గైకొనియు, జ్ఞానియై, ధర్మము కొఱకుఁ బరిపాలన మొనర్చుచు భోగములయం దాస విడిచి పద్మపత్రస్థజల బిందువువలె నటించుచుండెను. ఆతఁ డొకప్పుడు జన్న మొకటి చేయ సంకల్పించి, యందుకొఱ కొకధేనువును దెచ్చియుండ దాని నొక వ్యాఘ్రము చంపివైచెను. యజ్ఞపశువును గాపాడఁ జాలనందులకుఁ బ్రాయశ్చిత్త మేమని పండితులను బ్రశ్నింప నాప్రాయశ్చిత్తమును నిర్ణయించుటకు ఖాండిక్యుఁడు దక్క మఱియొకరు సమర్థులు కారని వారు ప్రత్యుత్తరమిచ్చిరి. ఖాండిక్యుని కొఱకుఁ గేశిధ్వజుఁ డరణ్యమునకేఁగ నరణ్యమే శరణ్యముగా నున్నను దనను సాధించుటకై వచ్చుచున్నాఁడని ఖాండిక్యుఁ డును నతనిమంత్రులును మొదట నను

కొని, యుద్ధసన్నద్ధులైరి. కాని పిమ్మట నిజమెఱిగి ఖాండిక్యుండు కేశిధ్వజునకుఁ బ్రాయశ్చిత్త విధానమును దెలిపెను. కేశిధ్వజుఁ డారీతిగ నొనర్చి జన్నము బూర్తిగావించి యజ్ఞరక్షణము నుపదేశించిన ఖాండిక్యునిఁ దనగురువుగా భావించి యతనికి గురుదక్షిణ సమర్పింప నరణ్యమునకేగి తనయుద్దేశము నెఱింగించెను. ఖాండిక్యుని యనుయాయు లర్ధరాజ్యమును గోరుమని బోధించిరి. కాని యతఁ డందుల కియకొనలేదు. మిథిలానగర ప్రభువులు రాజ్యమునకంటె జ్ఞానమునే యధికముగాఁ దలంతురు. కావునఁ దనకు జ్ఞానోపదేశముచేసి సంసార తరణోపాయమును బోధింపుమని కేశిధ్వజు నడిగెను. అతఁ డందులకు సంతసించి యనేక మతధర్మంబులం జెప్పితుదకు"

సీ శ్రీవిష్ణునిగతిఁజింతింపవలయుఁ ద
న్మయుఁ డగుయోగి క్రమంబుతోడ
నొక్కయంగమె మున్ను చిక్క లో భావించి
యది దృఢంబగుటయు నవలియంగ
కము మఱి చింతింపఁ గాదగు నట్టియ
భ్యాసంబువలన నయ్యవయవములు
నడచిన, నున్న, మానక యెద్దియేనియుఁ
జేయుచున్నను మదిఁ బాయఁడేని,

యతనిసామ్యంబుగని ముక్తుఁ డగుసురాది
భేదసంజనకాజ్ఞానమేదఁ బిదప
నలముకల్యాణగుణముల హరికిఁ దనకు
లేనిభేద మెవ్వాఁడు కల్పింపఁ గలడు.

అనిబోధించెను. పిదప ఖాండిక్య కేశిధ్వజులు మిత్రులై తమతమ రాజ్యములయందుఁ దమపుత్త్రుల నిలిపి విష్ణుభక్తి పరాయణులై కాలం బుగడపి ముక్తినొందిరి. ఈకథను బాండ్యునకుఁ జెప్పి విష్ణుచిత్తుండు "ముముక్షునకుపాశ్రయణీయుం డధోక్షజుండు. పాండ్యక్షితీశా! నీవ

తని భజియింపుమిదియె భక్తియోగంబు'' అని యుపదేశించియతనిని భాగవత ప్రధానుం గావించెను.

మొదటిమూఁడాశ్వాసములలోఁ బైకథయంతయు జెప్పఁబడినది. నాల్గవయాశ్వాసమునఁ బ్రసక్తానుప్రసక్తముగ యామునాచార్యుని చారిత్రము వర్ణితమైనది. ఇతఁడు వైష్ణవభక్తుల యాచార్య పరంపర లోనివాఁడు.౧ బ్రహ్మచారి. పాండ్యదేశ ప్రభువును మత్స్యధ్వజుని పూర్వుఁడు నగు నొకరాజు వీరశైవమతమును గైకొని వైష్ణవుల నిరాదరణ సేయుచుండెను. ఆరాజుభార్య మహాపతివ్రత యయ్యును విష్ణు భక్తురాలయ్యెను. శ్రీమహావిష్ణువు యాజ్ఞచే యామునాచార్యుఁడు విష్ణుచిత్తుని వలెనే పాండ్యుని సభకేఁగి యన్యమతస్థులతో వాదమొనర్చెను. వారొక యశ్వత్థవృక్షమును మధ్యవర్తిగ నేర్పఱచుకొనిరి. వాదానంతర మావృక్షమునుండి. యామునాచార్యుఁడుజెప్పినదేసత్యమని యశరీరవాణి వాక్రుచ్చెను. రాజు శైవమతమును విసర్జించి వైష్ణవమతస్వీకార మొనర్చి యామునాచార్యునకుఁ దనసోదరి నిచ్చి పరిణయముచేసి యర్ధరాజ్యంబిచ్చెను. యామునాచార్యుఁడు ప్రభువై రాజనుసరింపవలసిన నీతినిజెప్పి దదనుగుణముగ రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసెను.

ఐదవయాశ్వాసమున గోదాదేవి వర్ణనమును, నామె విరహ వర్ణనమును గలవు. ఆఱవ యాశ్వాసమున విష్ణుభక్తుఁడైన మాలదాసరి కథయు, నేడవయాశ్వాసమున నామాలదాసరిచే విముక్తుఁడైన బ్రహ్మరాక్షసి కథయుఁ గోదాదేవి వివాహవర్ణనము నున్నవి.

ఈగ్రంథమునఁ గథావైచిత్ర్యమేమియుఁ గాన్పింపదు. విశిష్టాద్వైతమతప్రాశస్త్యమునుదెలుపుటయు, నుత్ప్రేక్షాద్యలంకారములలో ప్రబంధోచితవర్ణనాంశములతో నొకమహాకావ్య నిర్మాణ మొనర్చు

౧ ఈశ్వర మునికుమారుఁడు క్రీ. శ. ౯౧౭-౧౦౩౭. తి. దే. శి. ౯ సం. భా-౨. పుట ౯

టయు నీగ్రంథరచనోద్దేశములు. ఇందుఁగల పద్యములు దాదాపు 800 లోను ౨౦౦ ఋతువర్ణనము. ౧౦౦ పద్యములు పురవర్ణనము. గోదాదేవిని, దద్విరహ వేదనను ౧౦౦ పద్యములలోను, రాజనీతిని ౮౦ పద్యములలోను రచించియున్నాఁడు. మిగిలినవానిలోను, గొన్ని వర్ణనాంశములున్నను, నవి కథతో సంబంధించినవి.

VIII (5) కవిత్వగుణము

ఆముక్తమాల్యద కష్టతరమైన యొకమహాకావ్యము. పాండిత్యమలవరచుకొనుటకై విద్యార్థులు చదువఁ దగినది, సంస్కృత పదములకంటె నిందాంధ్రపదములే కొంచెము హెచ్చుగ నుండును. నూటికిరువది యాంధ్రపదములని చెప్పవచ్చును. అవియైనను, తఱచుగా నుపయోగింపఁ బడునవి కాక వెదకిదెచ్చినట్లుండును. కవిత్వము స్రవంతివలెఁ బ్రవహింపక కుంటువడుచుండును. ఇందలి భావములు మనోహరములై పండితుల కాహ్లాదము గలిగించును. ఇందు సందర్భోచితముగ లోకోక్తులు పెక్కు లుదాహృతములైనవి. గంభీరమైనశైలి. వ్యాఖ్యానసాహాయ్య ముండినగాని, సామాన్యులకు సులభముగా నిందలి భావములు గోచరింపవు. కొన్నిపదము లర్థముకావు ఈగ్రంథముపై శ్రీనివాసవ్యాఖ్య, జోగి జగన్నాథ రాజు వ్యాఖ్య మొదలగు వ్యాఖ్యలు గలవు. శ్రీవావిళ్ళ రామస్వామిశాస్త్రులుగారును, శ్రీవేదము వెంకటరాయశాస్త్రిగారును గూడ నిరువదియవ శతాబ్దియందు విపులముగ టీకాతాత్పర్యములను రచియించియుండిరి. అందు, శ్రీవెంకటరాయశాస్త్రిగారు ప్రకటించిన గ్రంథ ముత్తమమై విద్యార్థులకుఁ జాల నుపయోగముగా నుండును. వీరాంధ్రగ్రంథ కర్తలు కావున వీరిచారిత్రము నిరువదియవ శతాబ్దికవులలోఁ జేర్చిఁ వ్రాసెదను. ఆముక్తమాల్యదా టీకాకారు లందఱి చారిత్రములను గూడ నాయాకాలపు కవులతోఁ బాటుగ వ్రాయునుద్దేశము కలదు.

కృష్ణరాయ లీగ్రంథమునం దచ్చటచ్చట బమ్మెర పోతన కృతభాగవతము ననుకరించినట్లు కనుపట్టుచున్నది. మచ్చున కొక యుదాహరణము: —

ఉ. ఎవ్వనిచేజనించు జగ మెవ్వనిలోపల నుండు లీనమై
యెవ్వనియందు డిందుఁ బరమేశ్వరుఁ డెవ్వఁడు; మూలకారణం
బెవ్వఁ డనాదిమధ్యలయుఁ డెవ్వఁడు సర్వము దానయైన వా
డెవ్వఁడు వాని నాత్మభవు నీశ్వరునే శరణంబు వేఁడెదన్‌
భాగవతము ८ స్కంధము.

ఉ. ఎవ్వనిచూడ్కిఁజేసి జనియించు జగంబు వసించు నిజ్జగం
బెవ్వనియందు డిందు మఱియెవ్వనియం దిది యట్టివిష్ణుతో
నివ్వల నొక్క వేల్పు గణియించినపాతకి నాదు నేఁడనే
నవ్విధియైన నిద్దియునేని, యన న్విని బంధమూడ్చెనన్‌.
ఆమా. ౬ఆ. ८३

కఠినకావ్యమని త్రోసిపుచ్చక శ్రమపడి పఠించి, ఇందలి భావములను గ్రహించి, పాఠకులు మహదానందమున నోలలాడుదురుగాక! ఈతనికవిత్వ శైలి తెలియుటకై నియమానుసారముగ నాశ్వాసమున కొకపద్యము నిక్రింద నుదాహరించెదను.

చ. ద్రవిడకుటుంబిను ల్వసువు రాచినగత్నపుఁదాపక్రింద నం
బువు దెఱవాఱగా నిదురవోయి గరుత్తతి పచ్చఁబాఱెనన్‌
భవనసరోమరాళములు భస్మమయచ్ఛద గుచ్ఛవిస్ఫుర
ద్దివిజధునీమరాళవితతి భ్రమఁ బూన్చుఁ బుఱెన్ భ్రమించుచున్‌
౧ఆ. ౬८

చ. చిగసముపార్జితాగ్ని తడిఁ జెంది నశించు నటంచునో, కృతా-
ధ్వరతఁదదగ్నిమై నునికి దాన నొకంగము తాచు చేతనో
పురధరణీసురు ల్నిగమభూధరము ల్జపయజ్ఞశీలు రా
హారిధనదాదులై నవలహస్తముసాఁపరు దానధారకున్‌. ౨ఆ. ౩౩

మ. జని సాహస్రబహుప్రయాణ మగుసంసారంపుఁ ద్రోవన్సదా
చనుచుండున్ ఘనమోహఖేదమలమున్ సంసారి పాంథుండు వా
సనలన్ ధూళి మునుంగుగాఁగ నపుడేన్ జ్ఞానంపుటుష్ణోదకం
బున దత్క్షాళనసేయు వానికపు డమ్మోహశ్రమంబుల్ చనున్.

3 ఆ ౭౦

ఉ. కాలునిదున్న నంది నయి గంటలు దున్నక మంటి నామహా
కాలునినంది దున్నన యి కర్దమమగ్నత లేక మంటి నా,
పాలిక లెన్నఁడుం దెగని యేరులచేలును జౌకుమళ్ళనుం
గా లలి సేరు సాఁగి.లిలఁ గల్గుపసిం గొని పేదమున్నగన్

౪ఆ ౧౨౪

ఉ మును పే చంద్రబలంబు గల్గి మలయంపుం గమ్మతేగాడ్పుఁ దే
ఱున నేతెంచులతాంతబాణునకు సూర్యాంశు న్మహిం గ్రొత్తగా
ననుకూలించెఁ జలంబున న్విరహిణీప్రాణాపహారంబు సే
యన యూహించు విధాతకృత్య మది యేలా మాను నప్పట్టునన్

౫ఆ. ౧౦౧

చ. తెవులయినం, గ్రహంబయినఁ దేలయినం. గరమైన, నాత్మ పెం
దెవులయిన. జ్జలంబయిన, దెక్కలిమైన, మృగాగ్నులైన, ము
ల్లవుయిన, వ్రణంబయిన, ద్రాఁచయిన, న్బిడుఁగైనఁ దీర్చు పే
లవ తనుపూరకే చెడ న్గృతి నొక్కనిఁ బ్రోచుటొప్పదే

౬ఆ. 80.

తే. కొలుతు సర్వేశు సర్వాత్మకుని ననంతు
న్ప్రకాశు నభేద్యు సమస్తలోక
సముదయాధారు నణుసమూహములకును న
ణియు నిన్ను ననాధారు నిత్యు సత్యు. ౭ఆ. 3౬.

IX అష్టదిగ్గజములు

రాయలయాస్థానములో దిగ్గజములవలె నెనమండ్రు కవులుం డెడివారని ప్రతీతికలదు. ఈయష్టదిగ్గజములకుం గడపమండలములోని తిప్పలూరు అనుగ్రామమును సర్వాగ్రాహారముగాఁ జేసి రాయలు దానమిచ్చెనని యొకశాసనము వలనఁదెలియుచున్నది ఈదానమెప్పు డిచ్చెనో, ఆదానపరిగ్రహీత లగు నెనమండుగురు కవులెవరో తెలి యదు. ఈసందర్భమున రాయలు వ్రాయించిన శాసనములభింపలేదు ఆగ్రామమున దొమ్మరిపన్ను మాఫుచేయుచు నితరులు వ్రాయించిన శాసనమును బట్టి యీవిషయము తెలియవచ్చినది.

ఈయష్టదిగ్గజము లను ప్రఖ్యాతి గాంచినవా రాంధ్రకవులని చరిత్రకారుల యభిప్రాయము.

"ఈతని యాస్థానమునందు అష్టదిగ్గజములను పేరిట నెనమండ్రు తెలుఁగు కవులుండిరనిన మాట పరంపరగా వచ్చుచున్నది. అల్లసాని పెద్దన్న, నందితిమ్మన్న. ధూర్జటి, మాదయ్యగారిమల్లన్న, అయ్యల రాజు రామభద్రుఁడు. పింగళిసూరన్న, రామరాజభూషణుఁడు తెనాలి రామకృష్ణుఁడు అనెడి యెనమండ్రను అష్టదిగ్గజములని వాడుక కలదు. ౨

ఇందు మొదటి నలుగురును రామకృష్ణుడును శ్రీకృష్ణరాయల కాలములోనివారు. అతని యాస్థానమునఁ గవులుగా నున్నట్లు నిదర్శ నము లున్నవి. కాని తక్కిన ముగ్గురును అష్టదిగ్గజములోని వారు కారని నాయభిప్రాయము. వారినిగూర్చి ఆయాకవుల చరిత్రముల యందు వ్రాయదలచితిని.

అష్టదిగ్గజములని ప్రఖ్యాతిగాంచిన వారిలోఁ బైనవ్రాసిన యైదుగురునుగాక తక్కినవారు సంస్కృత కర్ణాటక కవులై యుందు

౧ A. R. 282 of 1937-38.
౨ విమహామ్మదీయమహాయుగము పుట ౩౭౦

రని నాయుద్దేశము. కృష్ణరాయుల కాంధ్రమనిన నభిమాన మెక్కువ యనుమాట నిశ్చయమే. "దేశభాషలందుఁ దెలుఁగులెస్స" యని నుడివినవాఁడే. కానిదీనినిబట్టి అష్టదిగ్గజము లాంధ్రకవులేయని తలంప రాదనియు, నాలినియాస్థానమున సంస్కృత కర్ణాట కవులు కూడ గలరనియు, వారినిగూడ రాయలు సమానగౌరవముతోఁజూచెననియు దలంపవలసి యున్నది.

X కృష్ణరాయలు కృతిపొందిన కావ్యములు

రాయలు కృతిపొందిన యాంధ్రకావ్యములు రెండుమాత్రమే కన్పించుచున్నవి. మొదటిది ముక్కుతిమ్మనార్యకృతపారిజాతాపహరణము. రెండవది అలసానిపెద్దనార్య కృతస్వారోచిషమనుసంభవము. ఆగ్రంథములను గూర్చియు నాకవులనుగూర్చియు వారి చారిత్రముల యందువ్రాసెదను. ఆకృతి దానకాలముల నిర్ణయమునకుఁ గృష్ణరాయల దిగ్విజయ యాత్రలతో సంబంధ మున్నందున వానినిగూర్చి మాత్రమిట వ్రాయుచున్నాఁడను.

X (1) పారిజాతాపహరణకృతి సమర్పణకాలము

కావ్యరచనా కాలమునకును గృతిసమర్పణ కాలమునకును వ్యత్యాసముండును. కావ్యరచన యొక్కనాఁడు జరుగునది కాదు. అప్పుడప్పుడు గద్యపద్యములను రసోచితముగ వ్రాయుచు రచనపూర్తియైనపిమ్మటఁ గృత్యాదిని నాశ్వాసాద్యంత పద్యములను రచియించి కవికృతి సమర్పించెననుట సహజము. ఇష్టదేవతాస్తుతి మొదలగు కొన్ని పద్యములు ప్రథమమున రచియించినను దక్కిన కృత్యాది మొదలగువానిని గ్రంథరచనానంతరము రచియించెనని తలంచుటయే లెస్స. ఇపుడు ముద్రితప్రతులలోఁ గన్పడుచున్నట్లు మొదటినుండి తుదివఱకును గృత్యాదితోఁ గూడ వరుసగానే రచియించెనని తలంప

రాదు. ఇదిసామాన్య నియమము. ఈనియమమునసుసరించి పారిజాతాపహరణకృతి సమర్పణ కాలమును నిర్ణయింతము. శ్రీకృష్ణరాయలను వర్ణించిన యీక్రిందిపద్యము లీసందర్భమునఁ గమనింపదగినవి.

చ. మునుకొని కొండవీటికడ మూఢత రుద్రుఁడు కృష్ణనందను
వ్యనసిజునిన్ జయించె నది మానుషమే నరసేంద్రుకృష్ణరా
యనృపతి కొండవీటికడ నాహవభూమిఁ బ్రతాపరుద్రనం
దనుఁడగువీరభద్రుఁ గరుణామతిఁ గాచె జగత్ప్రసిద్ధిగన్.

సీ. ఉదయాద్రి వేగ యత్యుద్ధతిసాధించె
వినుకొండ మాటమాత్రన హరించె
గూటము ల్బెదరంగ కొండవీ డగలించె
బెల్లముకొండ యచ్చెల్లఁ జెఱిచె
దేవరకొండయుద్వృత్తి భంగము సేసి
జల్లిపల్లె సమగ్రశక్తి దులిచెఁ
గినుక మీఱ నవంతగిరి క్రిందుపడఁ జేసెఁ
గంబంబుమెట్టు గ్రక్కునఁ గదల్చె

తే. బలనికాయము కాలమట్టులని యడఁచుఁ
గటకమును నింకననుచు నుత్కలమహీశుఁ
డనుదినమ్మును వెఱచు నెవ్వనికి నతఁడు
రాజమాత్రుండె శ్రీకృష్ణరాయవిభుఁడు.

ఈపద్యములను బట్టిచూడఁగా, నీకృతి సమర్పణమునాఁటికి గొండవీడు విజయమును దెలంగాణా విజయమును బూర్తియైనట్లును కటకవిజయము బూర్తిగానట్లును దెలియుచున్నది. సింహాచలయాత్ర, పొట్నూరికడ జయస్తంభ స్థాపనములనుగూర్చి పారిజాతాపహరణమున నేమియుఁ జెప్పఁబడలేదు. కావున సింహాద్రి శాసనాత్పూర్వమును తెలంగాణా దుర్గవిజయానంతరము నీకృతి సమర్పణ మైనట్లు కనుపట్టుచున్నది. ఈకాలము ధాతసంవత్సర చైత్రశు ౧౨ నాఁటికిఁ

బూర్వము యువసంవత్సర కార్తీక బ 3 గురువారమునకుఁ బర మున నగును. (క్రీ. శ ౧౫౧౫-౧౦-౧౯౧౫-౨౯-3-౧౯౧౬) అయిన నిందుల కొకప్రతిబంధకము కన్పట్టుచున్నది. యువసంవత్సర కార్తీక బ 3 గురువారమునాఁడు తిరుమలవెంకటేశ్వర స్వామిని దర్శించి రాయలు తిరిగి విజయనగరమున కేఁగెను. అటుపిమ్మట నెలకో రెండు నెలలకో పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకు బయలు దేరి ఆయాత్రలోఁ దెలం గాణా దుర్గములను రాజమహేంద్రవరమును జయించి ఆమార్గముననే సింహాద్రికి విచ్చేసినట్లు కన్పట్టుచున్నది. కాని తెలంగాణ దుర్గవిజ యానంతరము తిరిగి విజయనగరమునకు వచ్చినట్లులేదు. దీనినిబట్టి పారిజాతాపహరణ కృతిసమర్పణము విజయనగరమున గాక ఏ రాజ మహేంద్రవరముననో దండయాత్రా మధ్యకాలమున జరిగినట్లుచెప్ప వలసి వచ్చుచున్నది ఇది సమంజసముగాఁదోచదు.

ఈసందర్భమున పారిజాతాపహరణ చతుర్థాశ్వాసాంతమున నున్న యీక్రిందిపద్యములను జూడవలసి యున్నది.

క. చండతరమూరురాయర
గండమహాబిరుద! ధాటకారయవిచల
త్కొండపలి కొండవీటీ
మండల! కటకేశసింధుమందరకుధరా!

తోటకము. త్వరితాధరితానిలవాజినట
త్ఖురజోరురజోభరగూఢరవి
స్ఫురణా! కరణాధికసూత్కృతిమ
ద్విరదాకరదారణవీరబలా!

ఈపద్యములయందు "కటకేశ్వరుఁడను సముద్రమునకు మందరపర్వత మైనవాఁడా!" "గొప్పశరీరములును ఘీత్కారమును గల యేను గుల గుంపును జీల్చునట్టి వీరులైన సైనికులుగలవాఁడా!" అనియును రాయలను సంబోధించు వాక్యములున్నవి. ఈవాక్యములు కటకేశ్వ

యని సంపూర్ణముగ జయించినట్లు స్ఫురింపఁ జేయవు. కాని యాతని ప్రదేశమును యుద్ధములచేఁ గలంచి వేసినట్లును యాతని గజబలమును విచ్ఛేదము చేసినట్లును స్పష్టమగుచున్నది. కావున నీవాక్యముల వలన సింహాచల పొట్నూరు విజయములు దెలుపఁ బడినవని తలంప వచ్చునని నాయభిప్రాయము. అదివఱకు గజపతి యధికారమునం దున్న యుదయగిరి కొండపల్లి మొదలగు దుర్గములను రాయలు జయించియుండుటచే నీవాక్యము లాదండయాత్రలకు సంబంధించినవే గాని సింహాచల దండయాత్రకు సంబంధించినవి కావని యొకయాక్షేపణము రావచ్చును. కాని సింహాచల దండయాత్రకివి సంబంధించవని చెప్పవీలులేదు. సరియేకదా, కొండవీడు, కొండపలి విజయములను, జెప్పి, పిమ్మటమరలనొక వాక్యములో వేఱుగా "కటకేశసింధుమంధర కుధరా" యని చెప్పుటచే నివి సింహాచల యుద్ధయాత్రలకుఁ గూడనన్వయించునని యేనిర్ణయింపవలసియున్నది. సింహాద్రిదండయాత్రతో గజపతిని జయించుట పూర్తికాలేదని పైసీసపద్యములోని "ఉత్కల మహీశుఁడను దివమ్మును వెఱచు" అను వాక్యములు ఋజువు సేయుచున్నవి.

సింహాచల యాత్రనుండి విజయనగరమునకు వచ్చిన పిమ్మట ధాత సంవత్సరమున (క్రీ. శ. ౧౫౧౬-౧౭) పారిజాతాపహరణ కావ్యమును రాయలు కృతినందెనని నిశ్చయింప వలసి యున్నది. పూర్వ దిగ్విజయయాత్రకుముందుజరిగిన దక్షిణ దేశ దండయాత్రలను గవి వర్ణింపలేదా? యనుప్రశ్న రావచ్చును. వానినిఁగూడఁ గవి క్లుప్తముగ నీక్రిందిపద్యములలో వర్ణించియున్నాఁడు.

శా. "సమ్మర్దక్షమ! ధీనిబంధన విధాసంక్రందనాచార్య! శూ
రమ్మన్యాచలవజ్రిపాత! జగతీరక్షాంబుజాక్షా! శర
ధ్యమ్మార్గస్థదశాస్యరాజ్యసమసహ్యప్రోద్భవాతీరభా
గుమ్మత్తూరి శివసముద్రపురవప్రోన్మూలనాడంబరా!

స్రగ్విణి. నాగమాంబాధిభూనారసింహాత్మజా!
భోగలీలాపరాభూతసంక్రందనా!
త్యాగవిద్యానిమద్యాయితపాభివా!
సాగరాంతక్షమాసంపదేకాస్పదా!

ఈపద్యములో ఉమ్మత్తూరు శివసముద్రము దుర్గములను బడగొట్టినట్లును సముద్రము వఱకును గల భూమినంతను జయించి పరిపాలించుచున్నట్లును జెప్పిదక్షిణదేశదిగ్విజయమును వర్ణించియున్నాఁడు మఱియు:—

శా. శ్రీరంగేశ్వరనాభిపంకజరజశ్శ్రీకంటిజోళేంద్రత
స్వీరాజత్కుచపాళి కుంకుమకుకంజెు న్సహ్యాభూభృత్తటీ
నీరంధ్రీకృతగైరికద్రవముకంజెు న్వన్నగావించెఁగా
వేరీతోయముఁ గృష్ణరాయఁడహితోర్వీనాథరక్తప్రభన్.

అనుపద్యములో శ్రీరంగమును జోళదేశమును సహ్యాద్రివఱకునుగల భూమిని జయించి, నట్లు చెప్పియుంచుటచే దక్షిణదేశమునే కాకుండ నుత్తరముననున్న మహామ్మదీయదేశములనుగూడ (గుల్బర్గ మొదలైనవి) జయించినట్లు కవి వర్ణించియున్నాఁడు. ఇవియన్నియు క్రీ శ. ౧౫౧౬-౧౭ సంవత్సరమునకు లోపల జరిగినవియే.

X (2) మనుచరిత్రకృతి సమర్పణకాలము

మనుచరిత్రకాలమును నిర్ణయించుట సులభసాధ్యము కాకున్నది. ఈకృతి సమర్పణము నాఁటికి కటకవిజయము సంపూర్తియైనదా! యనునది యొక్క ప్రశ్న! ఈసందర్భమున మనుచరిత్రయందలి యీ క్రిందిపద్యమును జదువ వలసి యున్నది.

సీ. తొలుదొల్త నుదయాద్రి శిలఁదాకి తీండ్రించు
నసి లోహమున వెచ్చనయిజనించె
మఱి కొండవీ డెక్కి మార్కొని నవియైన
యలకసవాపాత్రు నంటిరాఁజె

నట సాఁగి జమ్మిలోయఁబడి వేగిదహించె
గోనబిట్టేర్చి గొట్టానఁదగిలెఁ
గనకగిరిస్ఫూర్తిఁ గరఁచి గౌతమిఁ గ్రాఁచె
నవుల నాపొట్నూర రవులుకొనియె
మాడెములు వ్రేల్చె నొడ్డాది మసి యొనర్చెఁ
గటకపురిఁ గాల్చె గజరాజు గలఁగిపడఁగ
దోఁకచిచ్చన నౌర! యుద్ధురతఁగృష్ణ
రాయబాహుప్రతాపజాగ్రన్మహాగ్ని.

ఈపద్యమందలి మొదటి రెండుపాదములును జదువరుల కిదివఱకుఁ బరిచయములైనవియే. "వడ్డాది మసియొనర్చె" ననువఱకును గల విజయములు సింహాద్రిదండయాత్రలో జరిగినవి. జమ్మిలోయ యనునది, బెజవాడకును వేగికిని నడుమనున్న మన్యప్రదేశమని తోఁచుచున్నది. వేగి పశ్చిమగోదావరి మండలములోనిది. కోన తూర్పు గోదావరి మండలములోని కోనసీమ. గొట్టాము కూడ గోదావరిమండలములోని తుని ప్రాంతము. కనకగిరి గోదావరిమండల మందు రాజమహేంద్రవరమునకు సమీపమున నున్న హేమగిరి. యనియు నిది యిప్పుడు వేమగిరియని పిలువఁ బడుచున్నదనియుఁ గొందఱందురు. అది సత్యముకావచ్చును. నైజామురాష్ట్రమున గోదావరీ తీరమునఁ గనకగిరి యను పట్టణమున్నది. అదియేయిది యని కొందఱందురు. పొట్నూరు, మాడెములు ఒడ్డాది యివి విశాఖపట్టణ మండలములోనివి ఈవిజయము లన్నియు సింహాచలశాసనము నాఁటికిఁ బూర్వము (౩౧ మార్చి ౧౫౧౬) జరిగినవి. దీనినే సింహాచల దండయాత్ర యని పైనిఁ బేర్కొన్నాఁడను. ఈయాత్రలో కటకవిజయము సంప్రాప్తముకాలేదు. పొట్నూరులో జయస్తంభము స్థాపించుటతో నీదండయాత్ర ముగిసినది. రాయలు తన సైన్యము నచ్చటనుంచెనో తనతోడ విజయనగరమునకుఁ దీసికొనిపోయెనో చెప్పఁ జాలముకాని

సింహాచలమునుండి రాయలుతిరిగి విజయనగరమున కేఁగెనను మాట మాత్రము నిశ్చయము. కటకపురీ దహన మీదండయాత్రలో జరిగి నదికాదు. కటకపురిని దహించుట యెుకప్పుడును గజపతితో సంధి యొనర్చుట వేఱొకప్పుడునై యుండదు. కావునఁ "గటకపురిఁగాల్చి గజరాజు గలఁగిపఱచ" యను వాక్యముల వలన నప్పటికి కటక విజయము పూర్తియైనదనియే భావింపవలసి యున్నది.

కృష్ణరాయల ప్రతాపము నగ్నితోఁ బోల్చి చెప్పుటచేఁ 'గాల్చి' 'పేల్చి' ఇత్యాదిక్రియలు రూపకము కొఱకుఁ గవి యుపయోగించె నేగాని కటకపురీ దహనము వాస్తవముకాదని కొందఱను చున్నారు. అది వాస్తవమే కావచ్చును. ఈసందర్భమున మనకుఁ గావలసినది, కటకపురీదహనము వాస్తవమా ! ఉత్ప్రేక్షయా! యను ప్రశ్న కుత్తరముకాదు. "కటకపురిఁగెల్చి" అని యున్నను జాలును. దానితోఁ గళింగ దేశ దండయాత్ర పూర్తియైనదనియే నిర్ధారిత మగుచున్నది. అది సింహాచల మందలి రెండవశాసనపు కాలమునకుఁ బూర్వమైయున్నదని పైని వ్రాసియుంటిని.

కావున మనుచరిత్రకాలము దీనితరువాత ననుట స్పష్టము. కృష్ణరాయల దిగ్విజయ వర్ణనము చేసిన మఱికొన్ని పద్యములు మనుచరిత్రలోఁ గలవు. కానియందు రెండుపద్యములు దక్క తక్కిన వన్నియు కటక విజయకాలమునకు లోపల జరిగిన కార్యములను దెలుపునవియే కాని తరువాతి జయములను దెలుపునవి కావు. కావున వానినిగూర్చి చర్చింప నక్కఱలేదు. ఇఁక మిగిలిన పద్యములలో నొకటి యిది.

కవిరాజవిరాజితము:—

నల నృగ రంతి భగీరథ భారతనందనకల్ప యనల్పయశో
ఙ్జ్వలకితలోక! విలోకవధూజనసూనశరాసన! మానఘనీ!

ప్రళయఘనాఘనఘోషజయానక భాంకృతిభీమచపేటలుక
త్కలబరిగెకటకక్షితిరక్షక! కన్నడరాజ్యరమారమణా!

ఈపద్యములో రెండువిజయములు వర్ణింపఁబడినవి ౧ కలబరిగి ౨. కటకము. కటకవిజయము ఈశ్వర సంవత్సరములోఁ బూర్తియైనది. కావునదానినిగూర్చి మరలఁజర్చింపనావశ్యకములేదు. కలబరిగి యుద్ధమునుగూర్చియే యోచింప వలసి యున్నది. కలబరిగి దండయాత్రలు రెండుమారులు జరిగినట్లు చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు. మొదటిది క్రీ.శ. ౧౫౧౪ లో. రెండవది ౧౫౨౦ లో. పైపద్యములో నుదాహృతమైనవిజయ మీరెండిటిలోనేది! అను నంశము విచారణీయము. ఇందు మొదటి దండయాత్రయే యీపద్యమున, జెప్పఁబడినదని నాయభిప్రాయము.

రాయచూరుయుద్ధము క్రీ. శ. ౧౫౨౦ సంవత్సరము మేయి 19 వ తేదీని జరిగినదని చరిత్రకారులందఱు నేకగ్రీవముగానంగీకరించి యున్నారు. అది కృష్ణరాయల విజయములలో విశేష ఖ్యాతిని గడించినది. పాశ్చాత్యచరిత్రకారుల ప్రత్యేకదృష్టి నాకర్షించినది. దానిని గూర్చి మనుచరిత్రమున నొక మాటయైనను గన్పట్టుట లేదు. కావున నీగ్రంథకృతి సమర్పణము క్రీ. శ. ౧౫౨౦ సం మెయ్యి ౨౦ తేదీకిఁబూర్వమునను, ౧౫౧౭ డిశంబరు ౧వ తేదీకిపరమునను అనఁగా గటకవిజయమునకును, మూఁడవ రాయచూరుయుద్ధమునకును నడుమ జరిగినట్లు నిశ్చయింపఁ దగియున్నది. అయినను దీనికొక ప్రతిబంధకము గల్పించుపద్య మొకటిమనుచరిత్రమునందేయున్నది అదియిది.

సీ. ఉదయాచలేంద్రంబు మొదల నెవ్వనికుమా
రతకుఁ గ్రౌంచాచలరాజమయ్యె
నాఁవాడపతి శకంధర సింధురాధ్యక్షు
లరిగాఁపు లెవ్వానిఖరతరాసి

కాపంచగౌడధాత్రీపదం బెవ్వాని
కసివాలుగా నేగునట్టి బయలు
సకలయాచకజనాశాపూర్తి కెవ్వాని
ఘనభుజాదండంబు కల్పశాఖ

తే. ప్రబలరాజాధిరాజ వీరప్రతాప
రాజపరమేశ బిరుదవిభ్రాజి యెవ్వఁ
డట్టి శ్రీకృష్ణరాయవీరాగ్రగణ్యుఁ
డొక్కనాఁడు కుతూహలం బుప్పతిల్ల

ఈపద్యమునందలి మొదటిమూఁడు పాదములపైని శ్రీకొమర్రాజు లక్ష్మణరావుపంతులుగారిట్లు వ్రాసియున్నారు.

"పై మూఁడు చరణములలోని 'ఉదయాచలేంద్రము' 'నావాడపతి' 'శకంధర' 'సింధురాధ్యక్షుఁడు' అనుపదములచేఁగవికొన్ని చరిత్రాంశములసూచించినాఁ డనుటకు సందేహము లేదు. 'ఉదయాచలేంద్ర' మనగా నెల్లూరుసీమలోని ఉదయాద్రి. 'సింధురాధ్యక్షు' అనగా గజపతి అనిచెప్పిన టీకాకారుల యర్థమును మన మంగీకరింప వచ్చును. కాని యితరపదములవలన నేదేశమునుగాని యేరాజునుగాని గ్రహింపవలయునో టీకాకారుల వ్రాఁతలవలన నర్థబోధకమగుట లేదు. 'నావాడపతి = నావాడదేశపురాజు; శకంధర = శంకధరుడను రాజు; పంచగౌడధాత్రీపదము = కన్నోజీలు మొదలయినవారి ఉత్తరదేశము ;అని టీకాకారులు వ్రాసియున్నారు. ఇంతకంటె నధిక స్పష్టమైన యర్థమేమైన నిందుండి లాగవచ్చునేమో యత్నింతము. ఇందలిశకంధర శబ్దము శికిందర్ (అలెగ్జాండర్ అనుశబ్దమును పారసీక చరిత్రకారులందఱును 'శికిందర్' అనవ్యవహరించెదరు. దీనినిమనవారు 'శకంధర' గా మార్చి శకశబ్దమునకును దానికిని సంబంధమును కల్పించిరని నా యూహ) అనుపారసీకశబ్దమునకు సంస్కృతరూపమని నాతాత్పర్యము. కృష్ణదేవరాయల కాలమున గుజరాతురాజ్యముపై శికందర్

అను వివాహముండెను. పెద్దనచేఁ జేర్కొనఁబడు గౌరవమ్ముం గన్న శిశంధరుఁ డీతఁడే యగుచో నీ రాయలు గుజరాతు మీఁదికి క్రీ. శ. ౧౫౨౬ లో వెళ్ళెనని చెప్పుటయేగాక, ఆయేడు ఫిబ్రవరి, మార్చి, యేప్రిల్ ఈమూఁడు నెలలలో నెప్పుడో యొకప్పుడు వెళ్ళెననికూడఁ జెప్పవచ్చును ఎందుకన నీతఁడు మూఁడు నెలలేరాజ్యము చేసెను. ఈకాలము మనమిదివఱ కూహించిన కాలముతో సరిపోవుట లేదు. ఈరెండుకాలములలో నేది నిజమో శోధింపవలెను.

'ఆపంచగౌడధాత్రీపదము' లోని 'ఆఙ్' అనుదానికి మనము 'మర్యాద' యనియే యర్థము తీసికొనవచ్చును. 'అభివిధి' అని తీసికొనవక్కఱలేదు. (ఆఙ్ మర్యాదాభివిధ్యోః పాణిని ౨-౧-౧౩)'ఆపంచగౌడ' అనగా పంచగౌడ దేశము వఱకు వనియర్థము. పంచగౌడులనఁగా సారస్వతులు కన్యాకుబ్జులు, మైథిలులు, నుత్కళులు. గుజరాతీయులు పంచద్రావిడులలోని వారేకాని, గౌడులుకారు. కావున ఆపంచగౌడ మనఁగా గుజరాతు దేశమువఱకును అనియర్థము చేయవచ్చును. దానికి గౌడదేశము తగిలియున్నది గనుక 'ఆపంచగౌడ' పద మిచ్చుట మర్యాదపదము. ఇట్లీపద్యము కృష్ణరాయని యుత్తర (నర్మదకుత్తర) దిగ్విజయయాత్రను సూచించుచున్నదని,యర్థముచేసికొనవచ్చును. 'ఆపంచగౌడ' దేశమనఁగా నర్మదకు నుత్తరమున నున్న హిందూదేశమనియు, సాధారణముగ నర్థము చేయవచ్చును. ఇందుగుఱించి యింతకంటె నెక్కుడు చర్చించుటకు నధిక సాధనములేవియు లేవు ౧

సుప్రసిద్ధ చరిత్రకారులగు శ్రీ లక్ష్మణరావు పంతులు గారి యభిప్రాయము నంగీకరించితిమేని, మనుచరిత్ర కృతి సమర్పణ కాలము క్రీ. శ. ౧౫౨౬ ఏప్రియల్ నెలకుఁ దరువాత నై యుండునని చెప్పవలసి వచ్చుచున్నది. శ్రీపంతులుగారి యభిప్రాయము వ్రాసి

---

౧ లక్ష్మణరాయ వ్యాసావళి.

వేయఁజాలము. గాని యీవిషయమును మరల శోధించుటకు వారే యవకాశమిచ్చినందున నీసందర్భము నిఁక నొకమాఱు పరిశీలించి చూచితిము.

క్రీ. శ. ౧౫౨౮ లోనే రాయలు చనిపోయెనను. వాదమొకటి యున్నది ౧౫౨౫ లోఁ గృష్ణరాయల యేకపుత్త్రుఁడు చనిపోయి నాఁడు. "తనసింహాసనమున కుత్తరాధికారి యెవ్వఁడు" అనునాలోచనలో రాయలువిచారగ్రస్తుఁడై యుండినకాలమది. అతఁడు ౧౫౨౫-౨౬ సంవత్సరములలో దండయాత్రలు జరిగించినట్లు చారిత్రకాధారములు గన్పించుటలేదు. విజయనగరము నుండి గుజరాతునకుఁ బ్రత్యేకముగనాకాలమునదండయాత్ర చేసెననుటకువీలులేదు. అంతకుఁ బూర్వము బీజపురము బీదరు మొదలగుమహమ్మదీయదేశదండయాత్రలు చేసి యావరుసను గుజరాతునకు వెళ్ళినాఁడనుట కాకాలములో నట్టిదండయాత్రలు చేసెననుట కాధారములు లేవు. ౧౫౨౬ ఫిబ్రివరి మార్చి, ఏప్రియల్ నెలలలో రాయలు విజయనగరముననే యున్నట్లు శాసనములు గనఁబడుచున్నవి. అంతవఱకును మనుచరిత్ర కృతిసమర్పణము జరుగలేదని తలంపఁ జాలము. కృష్ణరాయలు ౧౫౨౫ నకుఁ దరువాత నాల్గు సంవత్సరములు జీవించినను నా కాలమునం దాతఁ డుత్సాహముతోఁ గృతులను రచించుటకును స్వీకరించుటకును తగినస్థితిలో లేఁడని నాయభిప్రాయము. అయినచో 'శకంధర' శబ్దముమాట యేమని యడుగవచ్చును.

పెద్దనార్యుని యీపద్యములోఁ గొంత యుత్ప్రేక్ష యున్నదని నాయభిప్రాయము. అపంచగౌడ పదమిట్టిదే. నర్మద కుత్తరమునఁ గూడ రాయలవిహార ప్రదేశమున్నదని యంగీకరించితిమేని యది యప్పటి ఢిల్లిచక్రవర్తుల యధికార ప్రదేశమువఱకు వ్యాపించియుండెనని తలంపవలసి యున్నది. ఇందుత్ప్రేక్ష యుండిన నుండుగాక ! ఆకాలమున నాప్రదేశము "లోడి" వంశీయుల యధికారము క్రింద

నున్నది లోడీవంశీయులలో "సికిందర్ లోడి" యను నతఁడొకఁ డున్నాఁడు. అతఁడు క్రీ.శ. ౧౪౮౯ లో సింహాసన మధిరోహించి, యాగ్రాను నివాసముగా నేర్పఱచుకొని ౧౫౧౭ వఱకు పరిపాలనమును సాగించినాఁడు. ఇతనినే పెద్దనార్యుఁడు పై పద్యములో నుదాహరించినాఁ డని నాయభిప్రాయము. ఈసికందర్ లోడీ రాయల కరికాఁపు గాకపోయిన పోవచ్చును. కాని రాయల శౌర్య ప్రతాపాగ్నులను వర్ణించుటలోఁ బెద్దనార్యుఁ డుత్ప్రేక్ష ను గనపఱచి యుండెనని తలంపవచ్చును మూఁడు నెలలు మాత్రమే రాజ్యము చేసిన గుజరాతు సికిందరు నరిగాఁపునుగాఁ జేసినాఁడనుటకంటె నొక చక్రవర్తి నరికాఁపుగా జేసెననుట సమంజసము.

నావాడపతి యెవ్వరో తెలిసిన నీచిక్కు కొంతవిడిపోవచ్చును. కాని తెలియ లేదు.

ఏదియో యొకవిధముగ నియభ్యంతరమును దొలఁగించి, మనుచరిత్ర కృతి సమర్పణమును క్రీ.శ ౧౫౨౭ వఱకుఁ ద్రోసి వేయక పైనఁ జెప్పిన కాలమునకు సరిపుచ్చుటయే సమంజసము.

గోలకొండ, విజాపురము, అహమ్మదు నగరములు రాజధానులుగాఁ బరిపాలనము చేయుచున్న కుతుబ్ షాహా, అదిల్ (ఏదుల) షాహా నిజామ్‌షాహాలకుఁ దోడుగ నాగ్రాపరిపాలకులుకూడఁ రాయలకు భయపడుచున్నట్లు కృష్ణరాయ విజయము నందలి యీక్రింది పద్యము చెప్పుచున్నది.

ఉ. ఆగజవాజబృందముల కాభటకోటుల కాన్పపాలు బా
హాగురుశౌర్యధైర్యముల కాత్మఁ గలంగుచు విన్నమాత్రనా
హా! గణుతింపశక్యమె యహర్నిశమున్ భయమందియుండిర
య్యాగర (ఆగ్రా) నాముదా నగరియందు (అహమ్మద్ నగరము)
విజాపురి గోలకొండలోన్.

కృష్ణరాయలు ఆగ్రాపై దండెత్తి యాప్రభువు నోడింపకపోయినను అతఁడు సహాయ మొనర్చిన నిజామ్ షాహా, ఏదుల్ షాహా,

కుతుబ్ షాహీ లను జయించి మూరురాయర గండఁడను బిరుదమును గైకొనియున్నవాఁ డగుటచే నాగాధిపతి యగు సికిందర్ లోడీని గూడ జయించినట్లు పెద్దనార్యుఁడు వ్రాసియుండెనని తలంపవచ్చును.

XI రాయలస్వరూప స్వభావాదులు

కృష్ణరాయులు దృఢకాయుఁడనియు, సౌందర్యశాలియనియు, మొగమునఁ గొలఁదిగ స్ఫోటకపుమచ్చలు గలవనియు, ప్రసన్నవదనమును, విశాలనేత్రములును నాజానుబాహులును గలవాఁ డనియు, సమకాలికులును రాయలనుజూచినవారునగు పోర్చుగీసుచరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు. ఇతఁడనుదినమును శరీరవ్యాయామ మొనర్చుచు దేహదార్ఢ్యమును బెంపొందించు కొనుచుండినట్లు పెద్దనార్యుఁడు చెప్పిన "వ్యాయామస్థిరబంధిబంధ" అను వాక్యము వలనఁ దెలియుచున్నది ౧ గుఱ్ఱపుస్వారిచేయుటయం దితఁడు గడునేర్పరియఁట ! ప్రపంచమున ఘనకార్యములనునెరవేర్చుటకై భగవదంశమున నప్పుడప్పు డుద్భవించుచుండెడి మహాపురుషులలో నితఁడొకఁడు. ఇతఁడు రణరంగమునఁ బట్టపగలింటి గ్రీష్మమార్తాండుఁడు. ప్రజాపరిపాలనమున శరద్రాకా శీతకరుఁడు. వదాన్యమున నధరీకృత కర్ణుడు. కవి, పండిత, గాయకపోషకుఁడని, పారిజాతాపహరణ, మనుసంభవ, సంగీత సూర్యోదయాదులు సాక్ష్యమిచ్చుచున్నవి. దుష్టశిక్షణ, శిష్టరక్షణము లితనినైజ గుణములని, మూరురాయరగండ యవనస్థాపనాచార్య బిరుదములు ఋజువు సేయుచున్నవి. ఈతని రాజనీతి చతురత కాముక్తమాల్యద యందలి రాజనీతిపద్యములే నిదర్శనములు. ఇతఁ డనుసరించిన మతము విశిష్టాద్వైతము అయినను బరమతద్వేషము లేనివాఁడనుటకు శ్రీశైలాదిశైవస్థానముల కితఁ డొసంగిన దానములును చంద్రచూడ సరస్వతి మొదలగువారిని గౌరవించి

౧, మనుచరిత్రము ౬-౨ ౧-౨౩

చేసిన ధర్మములును జెప్పుచున్నవి నిత్యమును శత్రువిజయముకొఱకు బెనగులాడుచు రణరంగమునందే జీవితము గడిపినను, జ్ఞానియై పరమార్థచింతతో మెలఁగెనని యీతఁడు రచించిన యీయాముక్తమాల్యదయందలి ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదము చెప్పక చెప్పుచున్నది. ఆముక్తమాల్యదయందుఁ జాలవఱ కీతని స్వాభావము సూచిత మయినది. రణరంగమునఁ గ్రౌర్యమును జూపినను. చేఁజిక్కిన శత్రువునుజంపుట కిష్టపడియెడివాఁడు కాఁడని పేరుగన్న శత్రువులను జీవగ్రాహముగాఁ బట్టుకొని యభయమిచ్చినట్లీతని శాసనములు చాటుచున్నవి. ఇతఁడు దైవభక్తి పరాయణుఁ డనుటకు శ్రీవెంకటేశ్వరున కర్పించిన యీయాముక్తమాల్యదయుఁ జెన్నరాష్ట్రమందలి ప్రధాన దేవాలయముల కన్నిటికి లెక్కలేనంత ద్రవ్యమును, గ్రామములనొసంగి వ్రాయించిన శాసనములును వేనోళ్ళఁ జాటుచున్నవి ఇతఁడు భారతీయ సాంప్రదాయములయందును వేదశాస్త్రముల యందును విశేషనమ్మకము కలవాఁడు. ఇతఁడు కట్టించిన పట్టణములు పల్లెలు త్రవ్వించిన తటాకములు లెక్కకు మిక్కిలిగా నున్నవి.

ఇతని గుణగణముల నెన్నుటకు శక్తిచాలక "ఇతఁ డాదర్శక పురుషుఁ" డని యొక్కమాటను జెప్పి తృప్తి చెందెదను. ఇతఁడు దేశక్షేమముకొఱకుఁ జేసినఘనకార్యములు మూఁడు. మొదటిది దక్షిణహిందూదేశము మహమ్మదీయా క్రాంతము గాకుండఁ జేసి భారతీయ ధర్మములను గాపాడుట. రెండవది ఆంధ్రభాషామ తల్లి నూతనాలంకార శోభితయై తనకటాక్ష వీక్షణములచే నాంధ్రుల హృదయపద్మములను వికసింపఁ జేయునట్లొనర్చుట. మూఁడవది దక్షిణదేశము సస్యశ్యామలయై శోభిల్లుటకును, ప్రజలు వ్యాపార తత్పరులై, విద్యావంతులై, పౌరుషశాలులై, భగవదారాధనాసక్తులై యిహపరసాధకు లగుటకుఁ బ్రోత్సాహ మొసంగుచు నందులకుఁ దగినయవకాశములు కల్పించుట.

ఈతఁ డవతార పురుషుఁడని చెప్పిన నందతిశయోక్తి లేదు. ఆముక్తమాల్యదయం దితఁడొనర్చిన ఋతువర్ణనాదులను, జాగ్రతగ జదివిచూచిన నీతని స్వభావమును, నాకాలమునాఁటి దేశ పరిస్థితులును జాలవఱకుఁ దెలియును.

XII శ్రీకృష్ణరాయల నిర్యాణకాలనిర్ణయము

ఈవిషయమున భిన్నాభిప్రాయమున్నది. శా. శ. ౧౪౫౦ విరోధిసంవత్సర మాఖ మాసమువఱకును రాయలపే రుదాహృతము లైన శాసనములుం౧ కన్పట్టుటచే క్రీ.శ. ౧౫౩౦ జనవరినెల ప్రాంతము వఱకును శ్రీకృష్ణరాయలు జీవించియుండెనని పండితులభిప్రాయపడియున్నారు. ఇట్లుండగా సుప్రసిద్ధచరిత్రకారులగు శ్రీ కొ. లక్ష్మణరావుపంతులుగా రొకవ్యాసమునం దీవిషయమున సంశయమునుజూపి రాయలు శా.శ. ౧౪౪౬ తారణ సంవత్సరముననే చనిపోయినట్లు కాన్పించుచున్నదనియు, నీవిషయమై పరిశోధకులు పరిశోధన చేయవలయుననియు, వ్రాసియున్నారు. ఆవ్యాసమునందలిముఖ్యభాగముల నీక్రింద నిచ్చెదను.

"కృష్ణదేవరాయలు, శా.శ ౧౪౪౭ సరియయిన క్రీ.శ. ౧౫౨౫వ సంవత్సరమునఁ గీర్తిశేషుఁడయ్యెనని చెప్పునట్టి యీక్రింది చాటుపద్యము తెనుఁగుదేశము నందుఁ బరంపరగా వచ్చుచున్నది.

ఉ. కోరన యాచక ప్రతతి భూరివిపద్దశ నొందుచుండఁగా
నారయశాలివాహనశకాబ్దము లద్రియుగాబ్ధిసోములం
దారణవత్సరంబున నిదాఘదినంబున జ్యేష్ఠశుద్ధష
ష్ఠీరవివాసరంబున నృసింహునికృష్ణుఁడు చేరె స్వర్గమున్
ద్వారకనున్నకృష్ణుఁ డవతారసమాప్తము నొందుకైవడిన్

౧ A. R. 367 of 1912; 369 of 1912; 512 of 1919.

ఈచాటువును బట్టి చూడగాఁ గృష్ణరాయఁడు తారణ సంవత్సర మగునట్టి శా. శ. ౧౪౩౨ యేట (ఇదిగతాబ్దముకాదు జరుగుచున్న సంవత్సరపు సంఖ్యయని నాతాత్పర్యము.) జ్యేష్ఠశుద్ధ షష్ఠి ఆదివారమునాఁడు కీర్తిశేషుఁడయ్యెనని కానవచ్చుచున్నది. దీని కనుకూలముగఁ జెన్నపట్టణమందలి ఓరియంటల్ లైబ్రరీలో నున్న "లోకల్‌రికార్డ్సు" యొక్క ౧౮ వ సంపుటములోని ౪౦౨ వపుటలో రామరాజుచే నీయఁబడిన యీ కౌలు కలదు.

"చింతరాజుపల్లెపాలెం వెంకటపతిరాయనివద్దనున్న కాగితపు కౌలుకు నకలు"

"స్వస్తిశ్రీ విజయాభ్యుదయ శాలివాహన శకవరుషంబులు ౧౪౪౮ అగునేటి వ్యయ నామసంవత్సర వైశాఖ శు ౧౫ లు శ్రీమద్రాజాధిరాజ రాజకంఠీరవ రాజకందర్ప మహారాజాధి రాజపరమేశ్వర రాజపూజితు లగు మహారాజశ్రీ రామరాజయ్యగారు విజయనగర సింహాసనమున పృథ్వీసామ్రాజ్యము చేయుచుండగాను గురుగింజకూట నములనేని కుమార పెద్దబుచ్చినాయని వారికి వ్రాయించి యిచ్చిన కౌలునిరూపం మహారాజశ్రీ కృష్ణరాయలయ్యగారికిన్ని తిరికొండ తిమ్మనాయని కుమార రామానాయనికిన్ని విరోధం సంభవించినప్పుడు మీరు వారిలో కలస్తిరి. అనిసంశయించి మీకు నడుస్తువున్న గ్రామాదులు నశరజప్తీ చేయించిరి గనుక కోటకొండ పెద్దవోబుళరాజు విప్పపెంట కుమారజంగమరెడ్డి గోపాలబుద్ధారెడ్డి వోగిమళ్ళ పెద్దరెడ్డి పీంబల్లెయ-మాచిరెడ్డి గెండికోట బాగసాని పెద్దనల్లపరెడ్డి యీమొదలయిన దేశస్థులున్ను మహారాజశ్రీ రాయలవారి ముద్రకర్త వుదయగిరి మలహారి శంకరపంతులు కొమారుడు ఆనంద గోపాలపంతులుగారు మాతో విన్నపంచేసిరి. గనుక చిత్తగించిమీకు నడుస్తున్న గ్రామాదులు"

ఈకౌలునుబట్టిచూడ శా. శ. ౧౪౪౮ వ్యయనామ సంవత్సరము వైశాఖ మాసమునందు విజయనగరమున రామరాజు ప్రభుత్వము చేయుచున్నట్లును అదివఱకే కృష్ణరాయలు కీర్తిశేషుఁడై నట్లును గానవచ్చుచున్నది. ఈకౌలు పైచాటువునకు సహాకారిగనే యున్నది.

కృష్ణరాయలు తారణనామ సంవత్సరముననే కీర్తిశేషుఁడై యుండవచ్చుననుటకు మఱికొన్ని శాసనములు కాన వచ్చుచున్నవి.

1. తారణనామసంవత్సర మార్గశిర శు ౨ వఱకుఁ గృష్ణరాయని కుమారుఁడైన తిరుమలరాయఁడు రాజ్యముచేయుచున్నట్లొకకన్నడ శాసనముగలదు. (ఎ. పి. కర్నా. సం ౯ పుట ౭౫ బెంగుళూరుజిల్లా మాగడి తాలూకా సంఖ్య ౮౨) ఇది ముఖ్యముగఁ జూడ దగినది గనుక దాని నిచ్చట నిచ్చుచున్నాఁడను.

"స్వస్తిశ్రీ విజయాభ్యుదయ శాలివాహన శకవర్ష ౧౪౪౬ నెయ తారణసంవత్సర మార్గశిర శుద్ధ ౨ శని స్వస్తి శ్రీమాన్ మహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర శ్రీవీరభుజబలప్రతాప గజపతి అశ్వపతి భాద శ్రీకృష్ణదేవ మహారాయ ఉదరాబ్ధిచంద్ర శ్రీ తిరుమలదేవ మహారాయన కాలదలు శ్రీమాన్ మహాసేవ సాళువ చతుస్సముద్రాధీశ్వర తిమ్మన్న దండనాయకర దేశదలు స్వస్తిశ్రీ అభినవ కాంచీ సమకలు ఊరవర్ వరదరాజ దేవర ఉత్తమసంధి దధ్యన్నదివసరకె శ్రీకృష్ణదేవ మహారాయరిగె గంగోదకసేవితిరప్ప ... కోనపనాయకరు తిరుమలదేవ మహారాయరిగు తిమన్న దన్నాయకరిగు ధర్మనాగబెకు ఎందు మారయన హళ్లిగె ప్రతినామదొనాయకపురవను కొనప నాయకరు వరద రాజదేవరిగె సమర్పిసిదరు తావుమాడిదసెవ ఆచంద్రార్కస్థాయిగాగి నడయ బెకెంపు మాడిదసేవె... ..."

ఈశాసనము వ్రాయువఱకుఁ గృష్ణరాయలు మృతినొందెనని యు అతనికుమారుఁడగు తిప్పప్ప రాజ్యము చేయుచుండెననియు మన

మూహింపవచ్చును. ఇది మంత్రియైన సాళువ తిమ్మరసు రాజ్యము నందుఁ జేయఁ బడినదానము. కృష్ణదేవ మహారాయలకుఁ గోనప నాయకుఁ డనువాఁడు గంగోదకము సేవింపఁ జేసెననియు నిందుఁ జెప్పఁ బడియున్నది. చరమావస్థయందు గొంతులో గంగఁబోయు నాచారము హిందూదేశ మందంతటను గలదు కావునఁ గోనప నాయకుఁడు రాయల చరమదశయం దాతని సేవ చేసి ధన్యుఁడయ్యె నని మనము తలంప వచ్చును పై చాటు పద్యమందలి మరణతిథియె నిజమైనయెడల ఈశాసనము రాయలమరణానంతరమున ఆఱునెలలలో వేయఁబడినదియగును.

2 శా. శ. ౧౪౫౨ లో నచ్యుతరాయలు విజయనగర మందు రాజ్యము చేయుచున్నట్లు నెల్లూరుమండలమునం దొకశాసనము కల దు (న శా. సం పుట ౮౦౮) దానినిచ్చట వలయునంత భాగము మాత్రమిచ్చుచున్నాఁడను.

"స్వస్తిశ్రీ విజయాభ్యుదయ శాలివాహన శ. ౧౪౫౨ అగు నేటి (పార్థివసంవత్సర ఫాల్గుణ) శు ౧౫ బు మున శ్రీమన్మహామండ లేశ్వర ...) అచ్యుతదేవమహారాయలువారు విజయనగరమందు వజ్ర సింహాసనారూఢులై ఏలుచుండ, వుదయగిరిపట్నంబున శ్రీమన్మహా మండలేశ్వర (శ్రీ) రాజు చినతిరుమల రాజులవారి కార్యకర్తలైన తిమ్మరాజుల కార్యకర్తలైన తిమ్మరాజు నందయ్యగారు వేద్రాద్రి శ్రీనరసింహదేవుని దివ్య శ్రీ పాద పద్మములకు సాష్టాంగదండప్రణా మంబులు సమర్పించి యిచ్చిన ధర్మశాసనక్రమ మెట్లన్నను ....."

ఈశాసనమునుబట్టిచూడ శా. శ. ౧౪౫౨ లో అచ్యుతదేవ రాయలు విజయనగరమందు రాజ్యము చేయుచున్నట్లు అనఁగా కృష్ణరాయలు కీర్తిశేషుఁ డైనట్లు కానవచ్చుచున్నది.

3. శా. శ. ౧౪౪౬ లోఁ గృష్ణరాయనికుమారుఁడైన తిరుమల దేవరాయలు దానము చేసినట్లున్నది. (ఇది అరవశాసనము) (చెంగల్పట్టుజిల్లా) దామెల గ్రామమునందున్నది.

4 శా. శ. ౧౪౫౦-౧౪౫౧ సంవత్సరములలో నచ్యుత రాయల శాసనములు కానవచ్చుచున్నవి.

వీనినన్నిటిని బట్టి చూడఁగా గృష్ణరాయలు శా. శ. ౧౪౪౬ లోనో ౧౪౪౭ లోనో మృతినొందినట్లును అప్పటినుండియు శా. శ. ౧౪౫౨ (క్రీ. శ. ౧౫౩౦) వఱకు విజయనగర రాజ్యమును ఆక్రమించు కొనవలయునని అతనికుమారుఁడైన తిరుమలరాయలును అల్లుఁడైన గామరాయలును తమ్ముఁడైన అచ్యుతరాయలు ప్రయత్నించుచుండి నట్లును ఎవరికి వీలయినప్పుడు వారు శాసనములు వేయించుట, కొల్లిచ్చుట మొదలయినపనులు చేయుచుండినట్లును ఈకాలమునందు ఎవరి యధికారమును స్థిరపడనట్లును దోఁచుచున్నది.

ఈయూహాలన్నిటికి వ్యతిరేకముగఁ గృష్ణరాయనిశాసనములు పెక్కులు శా. శ. ౧౪౫౨ వఱకును గలవు. కావుననే సుయెల్ మొదలయిన తద్జ్ఞులు కృష్ణరాయలు శా. శ. ౧౪౫౨ (క్రీ. శ. ౧౫౩౦) వఱకును జీవించియుండెనని వ్రాసియున్నారు. కాని వారు నేను పైనిఁజూపిన కౌలునుగాని శాసనములనుగాని జర్చించి సమన్వయించుటకు యత్నించియుండలేదు. ఇఁకమీఁద జరిత్రవ్రాయువారు వీనినన్నిటిని సమన్వయింప వలసియున్నది. వీనినన్నిటి నొకవిధముగా సమన్వయింప వచ్చునేమో! ౧౪౪౬ లోనే రాయలు మృతినొంది యుండవచ్చును. తరువాత ౧౪౫౨ వఱకునుఅచ్యుతరామరాజాదులు కలహపడుచు రాజ మరాజకముగా నున్నఁకాలమందుఁ గొందఱు నాయకులు తటస్థులుగ నుండి వీరివైపుఁజేరక వారివైపుఁజేరకయుండ వచ్చును. అట్టివారు శాసనాదులు వ్రాయవలసి వచ్చినప్పుడు ఆ శాసనములలో నప్పుడు రాజ్యమునకై పోరాడుచున్నవారిలో నెవ్వరి

పేరు చేర్చుటకును చెల్లక అంతకుంబూర్వము నిశ్చయముగఁ బ్రభుత్వముచేసిన కృష్ణరాయలపేరే వ్రాయించి యుందురు. ఇదియొక యూహ. ఈయూహ ననుసరించి శా. శ. ౧౪౫౬ తరువాతిరాయల శాసనములన్నియు బహుసూక్ష్మదృష్టితో శోధింపఁబడవలెను. ఆపని యవకాశానుసారముగ నేను జేయుచునేయున్నాను. కాని యితరు చేయుదురుగాక!

శాసనములను శోధించెడు వారందఱును కృష్ణరాయని శాసనములు శా. శ. ౧౪౫౬ తరువాతివి, శోధించునపుడు నేను రాయల నిధనకాలమునుగుఱించి పైనవ్రాసిన విషయములను జ్ఞాపకముంచుకొందురని నమ్ముచున్నాఁడను ''౧

పైనిఁ వ్రాసిన దంతయు శ్రీ లక్ష్మణరావుపంతులుగారు వ్రాసిన వ్యాసములోని భాగములు. శ్రీకృష్ణరాయల నిర్యాణము తారణ సంవత్సరములో సంభవించినదా? విరోధి సంవత్సరములో సంభవించెనా? యనునదియే యిందలి ముఖ్యప్రశ్న. ఈరెండునుగాక మఱియొకదినమున నాతఁడు చనిపోయెనను వాదము లేదు. అట్టివాదమును గ్రొత్తగా బయలుదేరదీయుటకుఁ దగిన యుపపత్తులును లేవు. లక్ష్మణరావుపంతులుగారి వ్యాసములలో నిచ్చిన శాసనాదులను బట్టి తారణ సంవత్సరములోఁ గృష్ణరాయలు చనిపోయెనని నిర్ణయింపవలయునా? లేక కృష్ణరాయల నామముదాహృతమైన శాసనములను బట్టి విరోధి సంవత్సరమాఘమాసమువఱకు నాతఁడుజీవించియున్నట్లు తలంప వలయునా? ఇవి రెండే సారాంశములు.

ఇందుఁ దారణవాదమును బలపఱచు మఱియొక శాసనమును భారతి పత్రికలో టి. శివశంకరంపిళ్లగారు ప్రకటించియున్నారు. అది పద్యాత్మకశాసనము. అందలి మొదటి మూఁడుపద్యములును, తుది సీసపద్యమును నిక్రింద నిచ్చుచున్నాఁడను.

---

౧ లక్ష్మణరాయ వ్యాసావళి.

"౧. అనుపమ శాలివాహనశకాబ్దములుర్వీయుగాబ్ధిదిక్కరుల్
ఘనవ్యయ చైత్రశుద్ధమనగా దగు ద్వాదశి సోమవారమున్
ఘనగిరి రాజ్యపాలన సుగాచతురుండళిరామరాజుసాం
ఘన వసియించె వచ్చుటను భూప్రజలుం గణుతింప వేడుకన్.

౨. అరయ శాలివాహనశకంబులు యుర్వీయుగాబ్ధిషడృతుల్
తారణ వత్సరంబున నిదాఘదినంబున జ్యేష్ఠశుద్ధష
ష్ఠీరవివాసరంబున నృసింహునికృష్ణుఁడు చేరె ద్వారకన్.

3 సీ. హరియందు కృష్ణరాయలు ఐక్యమందిన
కతనచే గ్రామముల్ గన్గొనంగ
బహుఅనాయకమై బరగుచు నుండిన
ఒకరిసొమ్మొకరును ప్రకటితముగ
భుజియింపుచున్నట్టి పోల్కి విచారించి
పసిబూనియును ధర్మపద్ధతిగను
పూర్వప్రకారమప్పుడు నిర్ణయించియు
గరిమె రొడ్డంలోని గ్రామములును

గీ పరిమి సెనిమిదింటికి మరిబాధ్యులైన
రడికరణంబులను యేర్పరించిశాస
నములు లిఖయింపఁ జేసియున్నతముగాను
కరుణనిచ్చెను కీర్తి విఖ్యాతిగాను.

సీ. అనుపం దహోబళికిని రడికరణాల
నేర్పుగా నప్పుడు నిర్ణయించి
తుది పద్యము } వరుసతోడుత కొదవలయుగాండ్లను
రమణతోడుత విచారణ యొనర్చి
ఉంచుకొమ్మని సెల వొప్పుగా నొసగిన
యేయేస్థళంబుల నెవ్వరెవ్వ
రినిఖదుర్కొసినట్లు ఘనమతి గావించి
చెలు పలరగ వహి శాసనంబు

గీ. పరగ లిఖించియుండిన పద్ధతిగను
ఒకరికొకరును వైరమించుకయు లేక
స్వామికార్యమునందు వంచనయు లేక
యుండిరపుడు విభవసంయుక్తులగుచు

ఈశాసనమునందలి పద్యములు లక్షణవిరుద్ధములుగా నున్నవి. ఇందలి మొదటిపద్యమునుబట్టి కృష్ణదేవరాయల యల్లుఁడైన అళియ రామరాజు, శాసనకాలమైన శా. శ ౧౪౭౮ వ్యయ సంవత్సర చైత్ర శు ౧౨ సోమవాసరమునఁ బెనుగొండ రాజ్య పరిపాలనము చేయుచుఁ బెనుగొండలో నున్నట్లు తెలియుచున్నది. శ్రీలక్ష్మణరావు గారి వ్యాసములో నుదహరించిన చింతరాజుపల్లె కవులలో అళియ రామరాజు వ్యయ సంవత్సర వైశాఖ శు ౧౫ నాఁడు విజయనగర సింహాసనాధిరూఢుఁడైనట్లు వ్రాసియున్నది. ఒక నెలకుఁ బూర్వము పెనుగొండను రాజధానిగాఁ జేసికొనియుండుట అసంభవము. అళియ రామరాయలు పెనుగొండనివాసముగాఁ జేసికొనియున్నట్లు చరిత్రలు చెప్పుటలేదు. శ్రీ లక్ష్మణరావుగారి వ్యాసములోని చాటు పద్యము ౫ పాదములు గలది. అందలి మధ్యపాదములు మూఁడును ఇంచుక మార్పుతో నీపద్యశాసనము నందలి రెండవ పద్యముగా నున్నవి. చాటుధారలోఁగూడ ౫ పాదములుండుటసంశయాస్పదముగానున్నది. మొదటి పాదము నెవరో తరువాతఁ జేర్చియుందురు. మిగిలిన నాల్గుపాదములలో నొకపాదము స్ఫురణకు రాకపోఁగా మిగిలిన మూఁడుపాదములును నీపద్యశాసనమునఁ జేర్చియుందురు. ఈశాసనము కరణములు రెడ్లు నియామకమును గూర్చి వచ్చినతగవుతో సంబంధించినది. ఈసందర్భమున నెవరో యీశాసనమును గల్పించియుందురని నాయూహ. ఇందలి లిపిని పరీక్షించినను భావను బరిశీలించినను గొంతకాలమునకుఁ బిమ్మట వ్రాయంబడినట్లు తోఁచినదికాని పదునైదవ శతాబ్ది శాసనమువలెఁ గన్పింపలేదు. కావునఁ గృష్ణ

రాయల నిధనకాల విచారణయందీ శాసనమును గూర్చి యాలోచింపక వదలివేయుదము.

కృష్ణరాయలు విరోధి సంవత్సరమువఱకు జీవించి యున్నట్లు ఋజువుసేయు శాసనములలో శ్రీ లక్ష్మణరావుగారు చూపినసంశయమునకుఁ దావులేనిశాసనము లున్నవేమో పరిశీలింప వలసియున్నది. కృష్ణరాయలనామ ముదాహృతమైయున్నను, విజయనగర సింహాసనమునకు లోఁబడిన సామంతులు పాళెగాండ్రు మొదలయిన వారు వ్రాయించిన శాసనము లనేకము లాకాలమున నున్నవి. కాని యవి సంశయాస్పదము లగుటచే వానిని వదలివేయుదము. తారణ-విరోధి సంవత్సరముల నడుమ (శా. శ. ౧౪౪౬-౧౪౫౧) కృష్ణరాయల శాసనములు కొన్నియున్నవి. అందు లేశమును సంశయములేని యీ క్రింది శాసనము నాధారముగాఁ గొని యీసమస్యను బరిష్కరింప వచ్చును. ఈశాసనము కృష్ణరాయలు స్వయముగా చెంగల్పట్టుమండలమునందలి "ఉదయాంబిక" మను గ్రామమును కంచి శంకరాచార్యపీఠస్థుఁడును చంద్రచూడ సరస్వతి శిష్యుఁడునగు సదాశివ సరస్వతి కిచ్చి వ్రాయించినది. (ఎపి. ఇండి సం ౧౪ పుట ౧౬౮)

ఈశాసనమందలి మొదటి ౨౭ శ్లోకములును వీరనరసింహరాయలయొక్కయుఁ గృష్ణరాయలయొక్కయుఁదామ్ర శాసనములందు సామాన్యముగా వ్రాయఁబడుచుండునవియే. కావున వాని నిటనీయ లేదు. తక్కినశ్లోకముల నిటనుదాహరించెదను.

స్తుత్యౌదార్యః సుధీభిః స విజయనగరే రత్నసింహాసనస్థః
క్ష్మాపాలాన్ కృష్ణరాయక్షితిపతి రధరీకృత్యనిత్యంనృగాదీః
ఆపూర్వాద్రే రథాస్తక్షితిధరకటకాదాచ హేమాచలాంతా
దా సేతో రర్థిసార్థశ్రియమిహ బహుళీకృత్యనీత్యాసమింధే ౨౮
శకాబ్దే శాలివాహస్య సహస్రేణ చతుశ్శతైః
పంచాశతా ప్రసంఖ్యాతా విరోధ్యబ్దే విరాజితే ౨౯

విఖ్యాతేమాసి వైశాఖే పూర్ణిమాయాం మహాతిథౌ
విశాఖసమాయుక్తే దినేచ శుభవాసరే 30

తుంగభద్రానదీతీరే శ్రీవిరూపాక్షసన్నిధౌ
పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యాయ ముముక్షవే 31

భస్మోద్ధూళితగాత్రాయ రుద్రాక్షావళిధారిణే
శీతోష్ణాదిద్వంద్వ దుఃఖాతీతాయ చ మహాత్మనే 32

అష్టాంగయోగయుక్తాయ దయాశీలాయ ధీమతే
సర్వతంత్రస్వతంత్రాయ జ్ఞానవైరాగ్యశీలినే 33

చంద్రశేఖర సరస్వత్యాః శిష్యాయామితతేజసే
సదాశివసరస్వత్యై గురవే శివరూపిణే 34

పడవీడుమహారాజ్యే జయచోళాఖ్యమండలే
తిరక్కలికుంనరండారూ పత్తనాచ సమన్వితే 35

కలత్తూర్కోట్టసంయుక్తే శ్రీవిలిమలనాడకే
చంగలీపట్టసీమాఖ్యేక్షీరనద్యాస్తటే శుభే 36

దీనికిఁ దరువాతి గ్రామనామమును హద్దులు మొదలయినవి వ్రాయఁబడినవి ఈశాసనమునుగాని యందలి కాలమునుగాని యనుమానించుటకుఁ దగిన హేతువులు లేవు, ఈశాసనమును బట్టి కృష్ణరాయలు విరోధి సంవత్సర వైశాఖ శు ౧౫ వఱకు జీవించియున్నాఁడని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఇతఁడు కారణసంవత్సరమున స్వర్గమునలంకరింపలేదని చెప్పుటకీయొక్క శాసనమేచాలును. అయినను మఱిరెండు శాసనములను గూడ నీసందర్భమున నిట నుదాహరించు చున్నాఁడను. ఇంకొకటి పార్థివసంవత్సర కార్తిక శు ౧౨ నాఁడు శ్రీకృష్ణరాయల ప్రధానోద్యోగి యగు అయ్యప్పరసయ్య వ్రాయించినది. మఱియొకటి కృష్ణరాయలచే బారకూరు రాజ్యపరిపాలనమున నియోగింపఁ బడిన లింగరసయ్యకడ నుద్యోగిగా నున్న

ఎతిరాయవొడయరు పార్థివ సంవత్సర ఫాల్గుణ శు ౧ సోమవారము నాఁడు వ్రాయించినది.

౧. ద. హిం. శా. సం. ౯ సంఖ్య ౫౨౦:—

"శ్రీ గణాధిపతయేనమః శ్రీ గురుభ్యోనమః శ్రీ సరస్వత్యై నమః నిర్విఘ్నమస్తు శుభమస్తు నమస్తుంగ శిరశ్చుంబి చంద్రచామర చారవే త్రైలోక్యనగరారంభ మూలస్తంభాయ శంభవేఃస్వస్తి శ్రీ విజయాభ్యుదయ శాలివాహన శకవరుష ౧౪౪౭ నందు ఎంటినయ వర్తమాన పార్థివ సంవత్సరద ఫాల్గుణ శు ౧ సోమవారదలూ శ్రీమన్మహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర శ్రీ వీరప్రతాప శ్రీ వీర శ్రీకృష్ణరాయ మహారాయరు విజయనగరసింహాసనదలూ చిత్తయిసి సమస్తదుష్టనిగ్రహ శిష్టపరిపాలనయాగి సకలవర్ణధర్మాశ్రివనూ ప్రతిపాల్సుత్తిహకాలదలూ శ్రీకృష్ణరాయమహారాయరూ బారకూర రాజ్యవనూ లింగరసయవొడ యరిగె పాల్సి ఆనిరూపదిం ఎతిరాయ వొడయరూ బార్కూరు రాజ్యవనాళువకాలదలూ శ్రీకృష్ణరాయ మహారాయరిగె శతృక్షయ మిత్రోక్షిత ఆయురారోగ్య అయిశ్వర్యాభివృద్ధి యాగబేకూ, ఎందు ఆయనగొందియ రఘుపత్తితీర్థ శ్రీపాదవొడయరూ శ్రీనివాసతీర్థ శ్రీపాదవొడయరూ ఆరాధిసువ శ్రీరామచంద్రదేవర నయివేద్య నందాదీప్తి అవరభిక్షాస్వాస్తిగకొట్టి దానశిలాశాసనక్రమవింతందరే..."

౨. ద. హిం. శా. సం. ౯ సంఖ్య ౫౧౮:

"శుభమస్తు. శ్రీగణాధిపతయేనమః స్వస్తిశ్రీ జయాభ్యుదయ శాలివాహనశకవర్షగళు ౧౪౪౬ నెయ పార్థివసంవత్సర కార్తికశుద్ధ ౧౨ లు శ్రీ మన్మహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర శ్రీ వీరప్రతాప శ్రీకృష్ణదేవ మహారాయరూం స్థిరరాజ్యంగయితంఇరలు శ్రీమతు శ్రీకృష్ణదేవమహారాయర రాయస్త అయ్యప్పరసయ్య అయ్యనవరు

కంభదూర (శ్రీమల్లికార్జునదేవర దివ్యశ్రీ) పాదపద్మం గళిగెకొట్టి భూదానగ్రామగళ శిలాశాసన క్రమవింతందరె కుందురుపయ రాజ్యద కంభదూర పడువణ స్థళద జాలువటి ఎంబ గ్రామమవనూ స్వామియ నైవేద్య దీపారాధన రథోత్సవకె రాయస్త కొండమరుసయ్య వరిగె పుణ్యలోక ప్రాప్తియాగబేకూ, ఎందుజాలవటియ గ్రామనూసహిరణ్యోదక దాన ధారాపూర్వక వాగిసద్యపరిఖేదవాగి ధారనెరదు కొట్టి... ..."

ఈశాసనములు రాయలవారి యుద్యోగస్తులే వ్రాసినవగుట వలనను ఇందు రాయల యాయురారోగ్యైశ్వర్యాభి వృద్ధికొఱకని వ్రాసియుండుటచేతను వీనిని సంశయించుటకుఁ దగిన కారణములు లేకపోవుట మూలముగను రాయలు తారణ సంవత్సరమునఁ జనిపోలేదనియు విరోధి సంవత్సర కార్తికమాసమువఱకు జీవించియున్నాఁడనియు నిర్ణయించుటకు సంశయింప నక్కఱ లేదు.

అయినచోఁ గృష్ణదేవరాయల యల్లుఁడైన అళియరామరాజు వ్రాయించినట్లు కనఁబడు చింతరాజు పల్లెపాలెం కౌలు యెట్లు వచ్చినదను ప్రశ్నకు సమాధాన మీయవలసియున్నది. ఈకౌలుతప్ప అళియ రామరాయలు విజయనగరసింహాసనము నందున్నట్లు ఋజువుసేయు శాసనములుగాని వాఙ్మయాధారములుగాని లేవు. పైనిఁజూపిన కృష్ణ రాయల శాసనములు ప్రబలమైన సాక్ష్యమిచ్చుచుండఁగా నీకవులును బట్టి కృష్ణరాయలు తారణసంవత్సరములోఁ జనిపోయెనని నిర్ణయించుటకు వీలులేదు. కావున నీకౌలు సత్యమైనది కాదనియుఁ గొంతకాలము గడచిన పిదప నెవరో తమ యవసరము కొఱకుఁ గల్పించిరనియు నిశ్చయింప వలసియున్నది.

ఇఁక విరోధి సంవత్సరములోపల నచ్యుతరాయల శాసనము లెట్లువచ్చిన వను ప్రశ్న యొకటి యున్నది. అచ్యుతరాయలకును గృష్ణరాయలకును సఖ్యభావము లేదనియు నచ్యుతరాయలను దనజీవిత

కాలమునఱకు గృష్ణరాయలు చెఱసాలయం దుంచెనని యుజెప్పెదరు. తన యనంతరమునఁ దనరాజ్యము తనకుమారునకుఁజెందకుండనచ్యుత రాయ లాక్రమించుకొనునని తలంచి యతనిని జెఱలో నుంచియుండును. కాని తనయేకపుత్త్రుడు తనజీవితకాలమునందే చనిపోవుటచేఁ దనయనంతరమున నెట్లును నచ్యుతరాయలే సింహాసన మధిష్ఠింపఁ దగినవాఁడని తలంచి యతనిని చెఱలోనుండి విడిపించి ఉదయగిరి మొదలగు కొంతప్రదేశముపై పరిపాలనాధికార మిచ్చియుండు ననియు నాకాలమున నాతనిపేరుతోఁ గొందఱి శాసనములు పుట్టియుండు ననియు నాయభిప్రాయము. శ్రీలక్ష్మణరావుపంతులుగా రుదాహరించిన నెల్లూరుమండల శాసనమున విజయనగరప్రభువులకుండు బిరుదావళిలేక "మహామండలేశ్వర" యనిమాత్రమే యుండుట నాయూహకు బలమిచ్చుచున్నది. విజయనగరరాజులు తమరాజ్యకాలములోఁ దమతనయులనో సోదరులనో యుదయగిరిసీమకుఁ బరిపాలకులుగాఁ బంపుటయు వారు తమపేరుతో శాసనములను వ్రాయించుటయు నాచారముగానున్నది. తారణ-విరోధి సంవత్సరముల నడుమనచ్యుతరాయల నామమున్న శాసనము లత్యల్పము. నాలుగైదుకంటె నధికముగఁ గన్పడలేదు. ఈశాసనములను బట్టి కృష్ణరాయలు తారణ సంవత్సరమున స్వర్గస్థుఁ డయ్యెనని నిశ్చయింపరాదు.

తారణ సంవత్సరమునఁ గృష్ణరాయల కుమారుఁ డగు తిరుమలరాయల పేరుదాహరింపబడిన శాసనములేలవచ్చె నను ప్రశ్నకు "రాయల సంతానము" అనుశీర్షికక్రింద నీచరిత్రముననే సమాధానము వ్రాసియున్నాఁడను. దానినిబట్టికూడ రాయల మరణము తారణ సంవత్సరమని ధ్రువపడదు.

కృష్ణరాయలు విరోధిసంవత్సర మాఘమాసమువఱకు లేదా యథమము కార్తికమాసమువఱకు జీవించియుండెనని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

XIII తిమ్మరుసుమంత్రి

శ్రీకృష్ణరాయల మహోన్నత్యమున కంతకు నెవ్వఁడు మూల కారణమో అట్టితిమ్మరుసుమంత్రిని గూర్చి కొన్ని వాక్యములనైన వ్రాయకుండ నీచరిత్రమును ముగించితినేని, యదిగొప్పలోపమగును

తిమ్మరుసు మంత్రి యాఱువేల నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. కౌండిన్యగోత్రుఁడు ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. యజుశ్శాఖయుఁడు. రాచిరాజుకుమారుఁడు వేమరసుపౌత్త్రుడు. గోవిందరాజితని కనిష్ఠసోదరుఁడు. భార్యపేరు లక్ష్మమ్మ ఇంటిపేరు. సాళువవారు. ఈయింటిపేరుగలవారు క్షత్రియులలోఁ గూడ నుండుటచే (సాళువనరసింహరాయలు) తిమ్మరుసు క్షత్రియుఁడని కొందఱూహించిరి కాని యది సత్యము కాదు. ఇతనిజన్మస్థాన మేదియో నిర్ణయించుటకు సాధనములు నాకు లభింపలేదు. ఇతఁడు సంస్కృతమున గొప్పపండితుఁడు. అగస్త్యకవికృత మగు బాలభారతమునకుఁ జక్కనివ్యాఖ్యరచించెను. ఆవ్యాఖ్య నాకు లభింపలేదు. ఇతనిజన్మస్థానాదులను గూర్చి యందే మేని వ్రాసియుండెనేమో తెలియదు శ్రీకృష్ణరాయల యాస్థానమునం దున్నాఁడని యందు వ్రాసికొనెనఁట. బళ్లారిమండలమో అనంతపురమండలమో ఇతనిజన్మస్థానమై యుండునని నాయూహ

ఇతని తండ్రితాతలు రాజాశ్రయమునం దున్నవారని చెప్పుట కాధారములు దొరకలేదు. తిమ్మరుసు మొదటఁ జాలదారిద్ర్యము ననుభవించిన వాఁడనియుఁ బూర్వపుణ్యవశమునఁ గ్రమముగావిద్యావంతుఁడై మంత్రిపదవి నందినాఁడనియుఁ జెప్పెదరు.

భట్టుమూర్తియను కవియెడఁ దిమ్మరుసొకప్పు డనాదరణము చూపఁగా నాకవి.

శా. గుత్తిం బుల్లెలు కట్టి చంద్రగిరిలోఁ గూడెత్తి, పెన్గొండలో
హత్తి న్సత్రమునందు వేఁడి బలుదుర్గాధీశుతాంబూలపుం
దిత్తు ల్మోసి పదస్థులైనఘనులన్ దీవించ.

అనునంతవఱకు బద్యము చెప్పునప్పటికి, దిమ్మరుసు తనమెడ నున్న పచ్చలహారమును గవి మెడలో వేసెననియు, నందుమీఁదట నాబట్టాపద్యము నీరీతిగాఁ బూరించెననియుఁ జెప్పుదురు.

... ... దీవించెదన్.
మత్తారాతియయాతి నాగమసుతున్ మంత్రీశ్వరున్ దిమ్మనన్.

ఈపద్యమందలి తిమ్మన సాళువతిమ్మరుసుమంత్రియే యైనచో నీతనితల్లి పేరు నాగమ్మ యని స్పష్టమైనది)

మఱియు నాకవి యప్పుడే యీక్రిందిపద్యమును గూడఁ జెప్పెనఁట.

క. అయ్యా వనిపించుకొంటివి
నెయ్యంబునఁ గృష్ణరాయనృపపుంగవుచే
నయ్యా నీసరి యేరీ
తియ్యానివిలుకాదవయ్య! తిమ్మరుసయ్యా[1]

ముప్పదియిద్దరు మంత్రులసీసమాలికలో "బట్టుమూర్తికిఁగిన్క రెట్టింపఁ బచ్చలహార మిప్పించెఁ దిమ్మరుసుమాళి" అని యీకథయే చెప్పఁబడినది.

పై కందపద్యమును వదలి వేసిచూచినచో నీకథయందలితిమ్మరుసు సాళువ తిమ్మరసగునో కాదో చెప్పలేము. ఆకాలమునఁ దిమ్మరుసు నామధారులు పదవులయందున్నవారు పెక్కురున్నారు. అచ్యుతరాయలయొద్దనే యిరువురు దండనాయకులున్నారు. కందపద్యము నాబట్టుకవియే చెప్పెననుట కాధారములులేవు. దానిని మఱియొక సందర్భమున వేఱొక కవి చెప్పి యుండవచ్చును. ఈపద్యములను రచించిన బట్టుమూర్తికవి వసుచరిత్రను రచించిన రామరాజభూషణుఁడే యైనచో, నాతఁడు సాళువతిమ్మరుసు మంత్రికాలములో లేఁడు.

---

౧ ఆంధ్రకవుల చరిత్రము. ౧౮౮-౧౮౯ పుటలు.

కావున నాపద్యములలోని తిమ్మరుసు సాళువతిమ్మరుసుకాఁడనిచెప్ప వలసియున్నది. లేదా, ఆబట్టుకవి రామరాజభూషణుఁడు కాక మఱి యొకఁడయి యుండవలయును.

తిమ్మరుసు బాల్యమున దారిద్ర్య మనుభవించెనో లేదో నిర్ణయించుట కీకథ తోడుపడదు. బీదవారిలో మహాపురుషు లుద్భవించుట యరుదుకాదు. కావునఁ దిమ్మరుసు మొదటబీదవాఁడై ననై యుండును.

తిమ్మరుసు భార్యయైన లక్ష్మమ్మ, నాదెళ్ళ తిమ్మమంత్రికి సోదరియనియు. సాళువతిమ్మరుసు సోదరిని నాదెళ్ళ తిమ్మమంత్రికిచ్చి పరిణయ మొనర్చిరనియు, జెప్పెదరు. ఈవివాహమును "ఈంతమార్పు పెండ్లి" యందురు. ఇట్టివివాహములు సామాన్యముగా జరుగవు. ఈవిషయమును గూర్చి. నాదెళ్ళ గోపమంత్రి చారిత్రమున వ్రాసెదను. మాదయ్యగారి మల్లనచే రాజశేఖర చరిత్రమును గృతినందిన అప్పయమంత్రియుఁ గృష్ణార్జున సంవాదమును ద్విపదకావ్యముగా రచించిన గోపమంత్రియు, నీనాదెళ్ళతిమ్మమంత్రి తనయులు, సాళువ తిమ్మరుసుమంత్రికి, మేనయల్లుండ్రు).

తిమ్మరుసు మంత్రియు, నీతనిసోదరుఁ డైన గోవిందరాజును గూడ వీరనరసింహరాయల యొద్ద నుద్యోగులై దండనాయక పదవిని మంత్రిపదవినిగూడ వహించి మెప్పువడసిరి.౧ వీరనరసింహరాయల యనంతరమునఁ గృష్ణరాయల నాశ్రయించి, తమ బుద్ధిబలమును భుజబలమును జూపి, రాజాస్థానమున మిగులఁ బ్రఖ్యాత పురుషులైరి. తిమ్మరుసు తుళువ నరసనాయకునికడ మంత్రిగానుండెనని యందురు. కాని యందుల కాధారములు లేవు.

తిమ్మరుసు పండితుఁడును మంత్రియునేగాక దండనాయకుఁడై రాయలయుద్ధ యాత్రలయం దాతనికి సాహాయ్యుఁడుగ నుండి రణ

౧. A. R. 389 of 1904.

రంగములయం దాతనికి జయమొనగూర్చెడివాఁడు. కొండవీడు దుర్గమును బట్టుకొనుటలోఁ దిమ్మరుసు తనశౌర్య ప్రతాపములను జూపి రాయలకీర్తిని నిలువఁబెట్టెను. ఆదుర్గవిజయములోఁ బ్రధానపాత్ర వహించినవాఁడు తిమ్మరుసు మంత్రియే. గజపతిపై జరిగిన తుది దండయాత్రలో తనబుద్ధికౌశలముచే భేదోపాయమున జయము నొడగూర్చిన దీమహాపురుషుఁడే. ఆవిషయమును జిత్రకవి ధర్మన్న చరిత్రమున వ్రాసెదను. గజపతి దైవబ్రాహ్మణ భక్తిపరుఁడును దాతయును గవి పండితపోషకుఁడును సరస్వతీవిలాస మను ధర్మశాస్త్ర కృతికర్తయు నగుటచే నాతని నాశనమున కంగీకరింపక తిమ్మరుసు తనబుద్ధిబలముచే నాతనికిని రాయలకును బాంధవ్యమునొనగూర్చెను.

వీరనరసింహరాయలచేఁ గృష్ణరాయలకు రాజ్యమిప్పించుటలోనేమి, కర్ణాటక సింహాసనమును నిష్కంటకముగఁ గృష్ణరాయలకు వశము చేయుటయం దేమి, రాయలపరిణయ విషయములనేమి, సప్తాంగ రక్షణములో నేమి, తిమ్మరుసుమంత్రియే తనయసాధారణబుద్ధికౌశలమును జూపి రాయలనంత యౌన్నత్య స్థితికిఁ దెచ్చినవాఁడు. వేయేల! తిమ్మరుసు సాహాయ్యమే లేకున్న రాయలచారిత్ర మీవిధముగా నుండెడిది కాదు. వత్సరాజునకు యుగంధరుని వలెనే శ్రీకృష్ణరాయలకుఁ దిమ్మరుసుమంత్రియై సర్వదా తనప్రభుశ్రేయోభివృద్ధికై తనజీవితమును ధారవోసెను.

తిమ్మరుసు సామర్థ్యమును రాయలెఱుంగును. ఆతని యందు పితృభావముంచి "అప్పాజీ" యని పిలుచుచుండెడివాఁడు. ఆతనితో యోచింపకుండ నేకార్యమును జేసెడివాఁడుకాఁడు. తిమ్మరుసుశక్తిని నమ్మి దుర్ఘటములైన కార్యములను సాధింపసమకట్టెడివాఁడు. ఇంతయేల తనప్రాణరక్షణ విషయమునఁ గూడ తిమ్మరసుదే భారమని నమ్మియుండెను.

తిమ్మరుసు చూపినబుద్ధికౌశలమును, రణకౌశలమును, దెలుపు కథ లనేకము లాంధ్రలోకమునఁ బ్రచారములో నున్నవి. చాటువు లనేకమున్నవి. గ్రంథవిస్తరభీతిచే వాని నిట వ్రాయజాలనైతిని.

ఈమహామంత్రి ఆంధ్రభాషయందొక కావ్యమును రచించుట గాని యొకకావ్యమునైనఁ గృతినందుటగాని చేయలేదు. కారణము మృగ్యము.

ఈతఁ డొసంగిన ధర్మములను దెలుపుశాసనములు కొన్ని యున్నవి.౧

ఈమహామాత్యశేఖరునకుఁ గర్మవశమున నొక కళంక మాపాదితమైనది. ఈవిషయమున మహమ్మదీయమహాయుగమునం దిట్లున్నది.

"కృష్ణరాయలు చరమదశయందు నాఱేండ్లవాడగు తనకుమారునికిఁ బట్టాభిషేకముచేసి తానుమంత్రిగాను, తిమ్మరుసు కార్యదర్శిగాను, తిమ్మరుసుపుత్రుఁడు సేనాధిపతిగను నుండి రాజ్యము చేయుచుండెను. కాని యెనిమిది నెలలతరువాత నాకుమారుఁ డేదో కారణము వలన మృతుఁ డయ్యెను. తిమ్మరుసుకొమారుఁడు విషముపెట్టి తనకుమారునిఁ జంపెనని తలఁచి రాజు తన్నుఁ బుత్త్రునివలెఁ గాచిన తిమ్మరుసును, అతని తమ్ముని పుత్రునిఁ జెఱఁబెట్టించెను. తిమ్మరుసు పుత్రుఁడుతప్పించుకొనిపోయి రాయలమీఁద ధ్వజమెత్తెను. రాయల బలము లాతనితోఁ బోరాడి యాతనిని పట్టుకొనివచ్చెను. అంతఁదిమ్మ

---

౧. తి. దే. శా. సం. ౩ సంఖ్య ౧౯, ౨౧, ౨౨, సంపుటము ౪. సంఖ్య౭౨, ౭౪, ౯౩, ద. హిం. శా. సం ౯ సంఖ్య ౫౨౯. A.R. 216 of 1913; 350 of 1932–33; 113 of 1922; 387 of 1904; 329 of 1892; 258 of 1929-30; 336, 335, 353, 442 of 1915; 634 of 1920; 297 of 1935; 387 of 1904; 342 of 1905; 341 of 1933; 355 of 1920; నె. శా. సం. 1035.

రుసుయొక్కయు, నతనికుమారుని యొక్కయు, తమ్మునియొక్కయు నేత్రము లతిక్రూరుఁడై రాయలు తీయించెను. తిమ్మరుసు చెఱసాలలో నేమృతుఁడయ్యెను[1] ఇతఁడు ౧౫౨౭లోఁ నీ కీర్తిశేషుఁడయ్యెను"[2] రాయలకుమారునకు విషముపెట్టుటలోఁ దిమ్మరుసునకు గూడ సంబంధము కలదని కొందఱందురు.

తిమ్మరుసుపై మోపఁబడిన యీనిందకు పోర్చుగీసు దేశీయుఁడగు న్యూనిజు వ్రాఁతలే కారణములు. దేశీయచరిత్రకారులు తమతమగ్రంథములయందాతనిని ననుకరించుచువచ్చిరి. తిమ్మరుసుస్వభావమును, రాయలకునునాతనికినిగలయనుబంధమును బరికించిచూచినచో నాతఁడట్టి క్రూరకృత్యమును జేసియుండునని నమ్ముట కవకాశము లేదు. ఏమిలాభమును గోరి యాతఁ డట్లుచేసెనో ఆచరిత్రకారులు చెప్పలేదు. తిమ్మనపేరుగలవారు రాయలకాలమందు మఱికొందఱు రాయలయుద్యోగము నందున్నారు. వారు అచ్యుతరాయల యొద్ద కూడ నుద్యోగములోనుండిరి. రాయలకుమారుని జంపినవారు వీరిలో నెవరైన నైయుండిరేమో తెలియదు.

తిమ్మరుసు కృష్ణరాయల యనంతరమున నైదారేండ్లు జీవించియున్నట్లు శాసననిదర్శనములున్నవి. ఆతఁడు చెఱసాలయందే౧౫౨౭లోనే కీర్తిశేషుఁ డయ్యెనని వ్రాసిన వ్రాఁతల నీశాసనములుఖండించుచున్నవి. అవి యసత్యములని స్పష్టమైనప్పుడు, రాయల కుమారుని హత్యావిషయములు కూడ నసత్యములని మనమూహించుట తప్పుకాదు. రాయలతరువాత సింహాసనమునకు రాఁదగినవాఁడు అచ్యుతరాయలు. ఆతని ప్రేరేపణము వలననో, ఆతని నిమిత్తమో యీహత్య జరిగి యుండవలయును. రాయల యనంతరమున నీహత్యజరిగి నదనినచోఁ గుమారుని జంపినందు వలనఁ దిమ్మరుసునకుగాని యాతని తనయునకుఁగాని వీరిని ప్రోత్సహించిన వారికిఁగాని యేమిలాభముండును!

---

౧ మహమ్మదీయమహాయుగము. ౩౮౫-౩౮౬ పుటలు.
౨ మహమ్మదీయ మహాయుగము ౩౫౫ పుట

రాయలకుమారుఁడైన తిరుమలరాయలు బలవన్మరణము పాలగుటకుఁ దిమ్మరుసుగాక మఱియెవ్వరైనకారకులై యుండి, యా నిందయీతనిపై బడియెనేమో తెలియదు. నిజముగా నీదారుణము జరిగియేయున్నయెడల నందులకుఁ గేవల రాజకీయ కారణములే గాక వేఱుకారణము లనేకములుండి యుండును. తిరుమలరాయలు స్వాభావిక మరణమందెనేమో యదియును జెప్పలేము. పైనివ్రాసినదానిని బట్టి తిరుమలరాయలు క్రీ. శ. ౧౫౨౫ లో చనిపోయియుండవలయు నని తేలుచున్నది. ౧౫౩౦ వఱకుఁ గృష్ణరాయలు జీవించియున్నాఁడు. ౧౫౨౫-౧౫౩౦ నడుమ రాయల శాసనములు చాలగవు. కాని రాయలు గాని తిరుమలదేవిగాని, తిరులరాయలకు స్వర్గప్రాప్తికొఱకు దానములను జేసినట్లు గాన్పించదు.

తిమ్మరుసుమంత్రి, చెఱసాలలో మరణము నొందలేదు. రాయల యనంతర మాఱేండ్లు అనగా ౧౫౩౭ వఱకు జీవించి యున్నాఁడు. ఇందులకు సంశయింపఁ బనిలేదు. తిమ్మరుసును నతని సోదరుఁడైన గోవిందరాజునుఁ దిరుపతిలోని శ్రీవెంకటేశ్వరునకు అంగరంగవైభవాదులకు దానములను జేసినప్పుడు ప్రసాదముక్రిందఁ గొంతభాగము వారికిచ్చుట కేర్పాట్లు జరిగి యుండెను. వారు తమభాగములను రామానుజకూటమునకో మఱియొకరికో యిచ్చివేయుచు వచ్చిరి. కాని యాప్రసాదస్వామ్యము మాత్రము తమయందే యుంచుకొనిరి. క్రీ. శ. ౧౫౩౬ లో తిమ్మరుసు ౪౬౦౦ పణముల కొకమారును, ౫౨౨౩ పణముల కొకమారును ౧౯౦౦ పణముల కొకమారును (౧౫ పణములొక వరహా) ఆప్రసాద స్వామ్యమును దాళ్లపాక అన్నమాచార్యుల కుమారుఁడగు పెదతిరుమలయ్యంగారికి విక్రయించి క్రయశాసనములను వ్రాయించెను. ౧ ఆశాసనములు తిరుమలలో స్వామిసన్నిధిని వ్రాయఁబడినవి. అప్పుడు

౧. తి. దే. శా. సం. ౪. సంఖ్య ౭౨-౭౪-౯౩.

తిమ్మరుసు తిరుపతిలో నుండెను. చెఱసాలలో లేఁడు. ఆశాసనములను నమ్మకపోవుటకుఁ గారణము లేదు. దీనిని బట్టి తిమ్మరుసు క్రీ. శ. ౧౫౩౬ డిశంబరు ౨౮ వ తేదీవఱకు జీవించియున్నాఁ డనుట నిస్సంశయము. కాని యానాఁడు దిమ్మరుసు దారిద్ర్య మనుభవించుచుండెనని తోఁచుచున్నది. లేకున్న ప్రసాదస్వామ్యము నమ్ముకొనుట తటస్థింపదు. కాని యిది కేవల మూహ. దాని నమ్ముకొనుటకితర కారణము లేవయిన నుండవచ్చును తిమ్మరుసును జెఱలో నుంచెననుటకుగాని, కండ్లుతీయించె ననుటకుఁగాని యాధారములు లేవు. తిమ్మరుసునకు గుమారులెందఱో, యందెవ్వఁడైన రాయలపైఁ దిరుగఁ బడియెనో లేదో నిర్ణయించుటకును నాధారములు లేవు. కృష్ణరాయలంతవానిపైఁ దిరుగఁబడు నంతటి సైనిక బలము, తిమ్మరుసు కుమారున కున్నదని తలంచుటకుఁగూడ నవకాశము లేదు. ఈతనితోఁ గలిసి రాయల నెదిర్చెడి సామంతులుకూడ నాకాలమున నెవ్వరు నున్నట్లు కన్పింపదు. విదేశీయుని వ్రాఁతతప్ప యాకాలము నాఁటి వాఙ్మయ శాసనదృష్టాంతము లేవియు నీవిషయమును సూచనగానైనఁ జెప్పుటలేదు. కావునఁ బ్రబలమయిన సాక్ష్య మన్యథా లభించువఱకు నీకథయందు సత్యము లేదనియే విశ్వసింప వలసి యున్నది క్రీ. శ. ౧౫౨౫-౧౫౩౦ నడుమఁ గృష్ణరాయలతోఁ దిమ్మరుసునకు వైరము కలుగ లేదని ఋజువుసేయు సాధనము లేమైనఁ గలవేమో యని ప్రయత్నించితిని కాని యట్టివి లభింపలేదు. భావిపరిశోధనమున నట్టివిసమకూరెనేని, దుర్యాప్రవాదమునుండి తిమ్మరుసు విముక్తినందఁ గలడు. ప్రొద్దుటూరు తాలూకా కొట్టపాడులో సాళువకుమార తిమ్మరుసు శాసనమొకటి యున్నది. అందుఁ గాలమునుండెడిభాగము శిథిలమైనది. ఈతఁడెవ్వరో తెలిసికొనవలసియున్నది.

తిమ్మరుసును గోవిందరాజును నచ్యుతరాయల కొలువునందుండిరని కొందఱనుచున్నారు. కాని యది సత్యమనుట కాధారములు లభింపలేదు. తిరుపతియందుండు గోవిందరాజస్వామి కొకగ్రామము

నిచ్చి వ్రాయించిన శాసనమునుబట్టి క్రీ. శ. ౧౫౪౧ నవంబరు ౫వ తేదీ) ౧ గోవిందరాజు. ౧౫౪౧ వఱకు జీవించియున్నట్లు స్పష్టమగుచున్నది. కాని, యాశాసనమున నచ్యుతరాయల నామముదాహృతము కాకపోవుటచే నాతని కొలువున నున్నాఁడని చెప్పుట కవకాశము లేదు.

ఈగోవిందరాజు, తనకుమార్తెయైన తిరుమలమ్మకు, హనుమానుగుంటయనుగ్రామము నిచ్చియుండెనఁట! ఆగ్రామమునామెకుఁ బుణ్యలోకావాప్తికొఱకామెభర్త, యజుశ్శాఖయుఁడు ఆపస్తంబసూత్రుఁడు, హారితగోత్రుఁడు పెండ్లికొడుకు నరసింగయ్యకుమారుఁడునగు చిన్నయ్య శ్రీవెంకటేశ్వరస్వామి కొసంగి (20–11–1524) శాసనము వ్రాయించెను ౨ రాయల కొలువునందు విఖ్యాతిగాంచిన రాయస్త కొండమరుసయ్య, అప్పరుసయ్య మొదలగు మంత్రులును, పెమ్మసాని రామలింగానాయఁడాదిగా సర్దారులును, సేనాధిపతులును పెక్కురున్నారు. వారినిగూర్చి వ్రాయుట కిట తావులేదు.

ఇంకను వ్రాయవలసినసంఘటనలు పెక్కులున్నను. రాయల చారిత్ర మీగ్రంథమున నిదివఱకే విపులమగుట నీతనిచారిత్రమును ముగించుచున్నాఁడను.

---

౧. తి. దే. శా. సం. ౪ పుట ౩౧౭

” ” ౩ పుట ౩౩౨

96. అల్లసాని పెదనార్యుఁడు

ఆంధ్రకవితా పితామహుఁడని ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన యీమహా కవి నందవరీకనియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; చొక్కనామాత్యుని పుత్త్రుఁడు. ఈతనిజన్మస్థానము బళ్ళారి ప్రాంతములయందున్న దూపాడు పరగణా లోని దోరాలగ్రామ మని కవి చరిత్రకారులు వ్రాసి యున్నారు. ఈకవి శ్రీకృష్ణదేవరాయల యాస్థానకవులలో నగ్రగణ్యుఁడు. ఇతఁడు స్వారోచిష మనుసంభవమను నాఱాశ్వాసముల యుత్తమ ప్రబంధము (దీనికి మనుచరిత్రమని నామాంతరము) ను హరికథాసారమను వేఱొక గ్రంథమును రచియించెను. ఈతఁడింక ననేక గ్రంథములను సంస్కృతాంధ్రభాషలలో రచియించెనని చెప్పుదురు. కాని యవి యిప్పుడులభించుటలేదు. వానినామములైనఁ దెలియుటలేదు. ఈతని హరికథాసారమునందలి కొన్నిపద్యములు లక్షణ గ్రంథములలో నుదాహృతములైనవి, అవిదక్క గ్రంథమెచ్చటను బూర్తిగాలేదు. మనుచరిత్రముమాత్రమే యిప్పుడు లభ్యమగుచున్నది. ఈమహా మహుఁడు రచించిన తక్కినగ్రంథములు లభింపకపోవుట యాంధ్రుల దురదృష్టము. ఈతఁడురచించిన మనుచరిత్రమువలన నీతనివృత్తాంత మంతగాఁ దెలియదు. మనుచరిత్రము నందలి గద్య యిట్లున్నది.

"ఇది శ్రీమదంధ్ర కవితాపితామహ సర్వతోముఖాంక పంక జాక్ష పాదాంబుజాధీన మానసేందిందిర నందవరపుర వంశోత్తంస శఠగోపతాపస ప్రసాదాసాదిత చతుర్విధ కవితామతల్లి కాల్లసాని చొక్కయామాత్యపుత్త్ర పెద్దనార్య ప్రణీతంబైన స్వారోచిష మను సంభవంబను మహాప్రబంధంబు."

ఈతని గోత్రసూత్రములను గూడ నిందుఁ దెలుపలే కాని యీక్రింద వ్రాయఁబోవు ఆనూరు శాసనమును బట్టి యీతఁడు ఋగ్వేదియనియు, నాశ్వలాయన సూత్రుఁ డనియు వసిష్ఠగోత్రుఁ డనియు, దెలియుచున్నది. ఈతనికి శఠకోపయతి గురువైన ట్లీక్రింది పద్యముల వలనఁ దెలియంగ నగుచున్నది.

క. కొలుతున్ మద్గురు విద్యా
నిలయుం గరుణా కటాక్ష నిబిడ జ్యోత్స్నా
దళితాశ్రిత జనదురిత
చ్ఛలగాఢధ్వాంతసమితి శఠకోపయతిన్. మనుచరిత్ర)

క. శఠగోపయతికి శతతరు
కుఠారకోపమమతికిని గురుమతహృత్క
ర్మఠ నిరతికిం జతురాగమ
పఠనాయతనియతికి నజపాసంభృతికిన్ హరికథాసారము

ఈశఠగోపయతి అహోబలమఠ సంస్థాపకుఁడనియు, నితఁడు సం
గమవంశజుఁడును గర్ణాటప్రభువునైన దేవరాయల రాజ్యకాలములో
శాలివాహనశకము ౧౪౩౭ ప్రాంతమున జన్మించి ౧౫౧౫ వఱకుజీవించి
యున్నవాఁ డనియు నీతఁడే అల్లసాని పెద్దనార్యునకు గురువనియుఁ
దిరుపతి దేవస్థానమువారు ప్రకటించిన శిలాశాసనకర్తల వంశావళుల
యందున్నది. ఈశఠకోపజియ్యరునకు వేదాంతాచార్యుఁడను బిరు
దుగలదఁట! ఈయనశిష్యుఁడును నీయన యనంతరము మఠాధికార
మును వహించినవాఁడు నగు నారాయణజియ్యరు తిరుపతి వేంకటే
శ్వరస్వామివారికిఁగొంతద్రవ్య మొసంగి వేయించిన శిలాశాసనములు
రెండు శాలివాహన శకము ౧౪౩౮ వ సంవత్సరము నాఁటివి (20 వ
అగష్టు 1516 వ సంవత్సరము 7 వ నవంబరు 1516వ సంవత్సరము)
తిరుపతి దేవస్థానము నందున్నవి. అందుఁ బెద్దనార్యుని నామ ముదా
హృతము కాలేదు. కానిశఠకోపజియ్యరుగారి నామమున్నది. అహో
బలమఠము పెద్దనార్యుని జన్మస్థానమునకు నాతిదూరముగుట వలనను,
ఇరువురు నేక కాలము వారగుటను నీశఠగోపయతియే పెద్దనార్యునకు
గురువని విశ్వసింపవచ్చును. ఈతనినిబట్టియే పెద్దనార్యుఁడు జనన
ముచే నద్వైతి యయినను విశిష్టాద్వైత మతాభిమానము కలవాఁడై
శ్రీకృష్ణదేవరాయ లొసంగిన కోకటాగ్రహారమును వైష్ణవుల కగ్రహా

రము చేసి యిచ్చి దానికిఁ దనగురువు పేరిట శఠగోపపురమని పేరు పెట్టెనని చెప్పుదురు. పెద్దనార్యుఁడు క్రీ. శ. ౧౪౭౦ ప్రాంతమున జన్మించి ౧౪౮౫ ప్రాంతమున శఠగోప యతికిశిష్యుఁడై ౪౦ ఏండ్ల వయసున రాయలయాస్థానమునఁ బ్రవేశించి యుండునని యూహింప వచ్చును. సాళువతిమ్మరుసు మంత్రియు నీతఁడును సమవయస్కులై యుందురు. వీరిరువురిలో నొకఁడుమంత్రియై యొకఁడు కవియై తన యాస్థానము నలంకరించి తనను గీర్తికాయునిగాఁ జేయుట కృష్ణదేవ రాయల యదృష్టమని చెప్పనొప్పును.

పెద్దనార్యుఁడుకర్ణాటప్రభువైన శ్రీకృష్ణదేవరాయల యాస్థాన కవులలోఁ బ్రథముఁడై రాయలచే నమిత గౌరవము నంది యగ్రహా రాదికములను బడసి తానురచించిన మనుచరిత్రము నాతని కంకితము చేసెను మనుచరిత్రమును దనకంకితము చేయుమని శ్రీకృష్ణదేవరా యలు తననుఁ గోరినట్లు పెద్దన రచించిన పద్యముల నీక్రింద నిచ్చు చున్నాఁడను.

సీ. ఇందీవరంబుల నీను క్రాల్గన్నుల
శరదిందుముఖులు చామరము లిడఁగఁ
బణిసనూనుకణాద బాదరాయణసూత్ర
ఫక్కి విద్వాంసు లుపన్యసింపఁ
బార్శ్వభూమి నభీరుభటకదంబ కరాళ
హేతిచ్ఛటాచ్ఛాయ లిరులుకొనఁగ
సామంతమండనోద్దామ మాణిక్యాంశు
మండలం బోలసి యారెండఁ గాయ

మూరురాయరగండ పెండారమణిమ
రీచిరింఛోళిఁ గలయ నావృతము లగుచు
నంకపాళి నటద్దుకూలాంచలములు
చిత్రమాంజిష్ఠవిభ్రమశ్రీ వహింప.

క. భువనవిజయాఖ్య సంస
ద్భువస్థితసింహాపీఠిఁ బ్రాజ్ఞులగోష్ఠిం
గవితామధురిమ డెందము
దవులం గొలువుండి సదయత న్ననుఁ బల్కెన్.

తే. సప్తసంతానములలోఁ బ్రశస్తిఁగాంచి
ఖిలముగాకుండునది ధాత్రిఁ గృతియ కాన
కృతిరచింపుము మాకు శిరీషకుసుమ
పేశలసుధామయోక్తులఁ బెద్దనార్య!

క. హితుఁడవు చతురవచోనిధి
వతుల పురాణాగమేతిహాసకథార్థ
స్మృతియుతుఁడ వాంధ్రకవితా
పితామహుఁడ వెవ్వ రీడు పేర్కొన నీకున్.

క మనువులలో స్వారోచిష
మనుసంభవ మరయ రసమంచిత కథలన్
వినవింపు కలిధ్వంసక
మనఘ భవచ్చతుర రచన కనుకూలంబున్.

వ. కావున మార్కండేయ పురాణోక్తప్రకారంబునం జెప్పు మని కర్పూర తాంబూలంబు వెట్టినంబట్టి మహాప్రసాదంబని మోదంబున నమ్మహాప్రబంధ నిబంధనంబునకుఁ బ్రారంభించితి." కృత్యాది.

ఈయుత్తమప్రబంధకథాసారమునీక్రిందవ్రాయుచున్నాఁడను.

మనుచరిత్రకథకు మూలాధారము మార్కండేయపురాణ మని కవి తనగ్రంథమునందు చెప్పుకొని యున్నాఁడు.

ఆర్యావర్తమున నరుణాస్పద మను పట్టణమొకండు కలదు. అందతిథి పూజాతత్పరుఁడు, దానజపాగ్నిహోత్రపరతంత్రుడు: రూప జిత మన్మథుఁడు, పరాంగనావిముఖుఁడు ప్రవరుఁడను విప్రోత్తముఁ

దుండెను. ఒకనాఁడాతని యింటికి మంత్రౌషధసిద్ధుఁ డొకఁడు వచ్చి ప్రసంగవశమునఁ దాసేవించిన పుణ్యక్షేత్రంబులను దీర్థంబులను నందుఁగల విశేషంబుల నేకరువుపెట్టఁ బ్రవరు డాశ్చర్యవశుఁడై యాపరదేశిని "అయ్యా! మీవయసుచూడ నంతయో లేదు. అల్పకాలమున నిన్ని తీర్థముల నెట్లు సేవింపఁగలిగితి" రని ప్రశ్నింప నాతఁడు దనయొద్దనొక పాదలేప ముండెననియు దానిప్రభావమునఁ దలచిన తావులకు మనోవేగమునకంటె నధికవేగమునఁ బోఁగలరని నుడువఁ బ్రవరుడట్టి లేపమును దనకిమ్మని ప్రార్థించెను. సిద్ధుఁడుతన సంచిలో దంతపు బరణి యందున్న పసరు నొక్కింత ప్రవరుని పాదములకుఁ బూసి నీయిష్టము వచ్చినచోటకు బోవచ్చుననియెను. కాని పాదలేపరహస్యము నాతనికిఁ జెప్పలేదు.

ప్రవరుఁడును హిమవత్పర్వతమునకుఁ బోవలయునని తలంచి నంతన యచ్చోటనుండెను. అందలి విశేషముల నవలోకింపుచు, సంతోషనిమగ్నుఁడై, యటునిటుతిరుగుచుండెనేకాని యచ్చటిమంచు నీటిచేఁ దనపాదలేపము కరఁగిపోవుట నెఱుంగఁడాయెను. ఇంతలో సూర్యాస్తమయం బాసన్నంబగుట సాయంకాల కృత్యంబుల నిర్వర్తించు సమయంబయ్యెనని స్మృతికిరాఁగానింటికి సత్వరమే పోవలయు నని సంకల్పించుకొనియెను. కాని యాతనికోర్కె సఫలీకృతము కాదయ్యె. పాదలేపము కరఁగిపోయెనని గ్రహించి యిలు సేరు నుపాయంబుఁ గానక నప్పర్వతంబున నటునిటు దిరుగాడుచుండ వరూధిని యను నప్సరస యౌవనవతి, జితరూపరతి యతనికిఁ గాన్పించెను. ప్రవరుఁ డామెను సమీపించి, తనయింటికిఁ జేరుమార్గమును దెలుప్పుమని యడిగెను. వరూధిని మూర్తీభవించిన సౌందర్య రాశియగు ప్రవరునిఁ గామించి నర్మగర్భంబులగు మాటలాడియు, విలాసచేష్టల నొనర్చియు, దనయభీష్టమును స్పష్టముగ వ్యక్తీకరించియు, గార్యంబుఁగానక నిర్లజ్జయై తుదకాతనిఁ గౌఁగలించుకొని యధరం బాసిం

చెను. జితేంద్రియుండగు ప్రవరుండామె నవలం దోసి తనయిష్టదైవంబైన నగ్నిం బ్రార్థించి యతం డొక వారువం బాసంగ దానినధిరోహించి కాలాతిక్రమణంబు గాకుండ నింటికిం జేరెను.

వరూధినియు విరహానలతప్తయై ప్రవరునే మనంబున నిల్పి యేమియుం దోఁచక యాపర్వతమునం గ్రుమ్మరుచుండ నదివఱకామెను మోహించి, యామెచే నిరాకృతుండైన గంధర్వకుమారుం డొక్కఁడిది యదనని యెంచి, గంధర్వమాయచేఁ బ్రవరరూపధారియై యా సమీపమునఁ గన్పడి, యామెచేతను, నామెచెలికత్తెలచేతను బ్రార్థింపఁబడియుఁ జివాట్లుదినియు నెట్టకేలకు విధిలేక యొడఁబడినట్లంగీకరించి రతివేళందామె కనులుదెరువకుండగను (రతిసమయములయందును మరణమొందునపుడును మాయారూపము నిలువక నిజ స్వరూపము బయలుపడునని సాంప్రదాయము) తానామెను సమ్మతింపఁజేసి వెడలి పోవువఱకు నామె దనను విడిచిపోకుండ నుండునట్లును సమయమేర్పఱచి యామె యందుల కంగీకరింప నామాయా ప్రవరుఁడనేక కాలం బామెతో నిష్టోపభోగము లనుభవింపుచుండ నామెగర్భవతియయ్యెను. తనయింటికడఁ దాను లేమింజేసి తనవ్యవహారములన్నియుఁ జెడిపోయెననియుఁ దనతల్లిదండ్రులు తనకై విలపించుచున్నారనియు నవిచక్కఁ జేసికొని మరల వచ్చెదననియుఁ దెలిపి వరూధిని నొడంబఱచి, మాయాప్రవరరూప ధారియగు గంధర్వకుమారుం డెందేనిఁ జనియె. వరూధిని సుముహూర్తమున నొక్కబాలుని దివ్యతేజోయుతునిం గాంచి యాపర్వతంబుననేవిడిచి తనలోకమునకుం బోయెను. అచ్చటి మునులాతనిం బెంచి పెద్దవానిని జేసి విద్యాబుద్ధులం గఱపిరి. ఆతని పేరు స్వరోచి.

స్వరోచి, కళలనభ్యసించి ధనుర్విద్యా విశారదుండై యాపర్వతమున విహరింపుచు నొకనాఁడొకస్త్రీ యార్తనాదమును వినియటకుఁ బఱువెత్తిచూడ నొకరాక్షసుఁ డొకకన్యకామణిని మ్రింగివేయ

యత్నించుచుండెను. ఆయువతి స్వరోచికడకుఁ బరువెత్తివచ్చి "రాజ చంద్ర! నాతండ్రి యిందీవరాక్షుఁడను గంధర్వరాజు. నాతల్లి మరుదశ్వుఁ డను గంధర్వరాజు కూఁతురు. ఒకనాఁడు నేను నాచెలి కత్తెలిరువురతోఁ గూడ వనమున విహరించుచు నొకచో వికృతా కారమున నున్నయొకమునిం గాంచి, యాతని వదనమును నాచేతితోఁ బట్టుకొంటిని. అందుపై నాతఁడు కోపించి రాక్షసునిచేఁ బట్టువడు మని నాకు శాప మొసంగినాఁడు. అందుల కాతనిని నాచెలికత్తెలు నిందింప రాజయక్ష్మవ్యాధిచేఁ బీడింపఁ బడుఁడని వారిని శపించెను. వారికిఁ దత్క్షణమే యావ్యాధి యంకురించినది. సదయహృదయా! నాయొద్ద యస్త్రవిద్యయున్నది దానిని నీవు సంశయింపక గ్రహించి యీరాక్షసుని బారినుండి తప్పింపుము" అని చెప్పెను. స్వరోచి యప్పుడే యావిద్య నామెకడ గ్రహించి యాదానవునితో ఘోరరణ మొనర్చి, యాతనిపై నాగ్నేయాస్త్రముఁ బ్రయోగింప సమకట్టు నంతలో నాతఁ డారూపమును వదలి గంధర్వ రూపమును ధరించి "మహారాజా! నే నిందీవరాక్షుఁ డను గంధర్వుఁడను. ఈమె నాపుత్త్రి. నేను నీతల్లికి సోదరుఁడను. ఒకమహర్షి శిష్యుల కాయు ర్వేదము నుపదేశించుచుండ నాకుఁగూడ నావిద్య నిమ్మనియడిగితిని. కానియందు కతఁ డీయకొనలేదు. నేను నాసురీవిద్యచే నాతనికిఁగనఁ బడకుండ నచ్చటనేయుండి యావిద్య నభ్యసించి, "నీవీయక పోయి నను నాశక్తిచే నీవిద్య నెఱింగితి' నని యొకప్పు డాతని నపహసించితి నందుల కాతఁ డలిగి నీవాసురీవిద్యచే నన్ను వంచించుటయే కాక నన్నపహసించితివి. కావున నీవు రాక్షసుడవు కమ్మని శపించెను. నే నాతని పాదములపైఁబడి శాపాంతము ననుగ్రహింపుడని వేఁడు కొన నీతనయను భక్షింపఁ బ్రయత్నించునప్పుడు నీవలనవిముక్తి గలుగు నని యనుగ్రహించెను. "నీయనుగ్రహమున నాశాపము తీరిపోయి నది. ఆయుర్వేదమును నేను నీకిచ్చెదను. దానితోఁ గూడ నాతన

యను బరిగ్రహింపుము" అనిచెప్పి యాయుర్వేదము నుపదేశించి మనోరమ నొసంగి పరిణయము చేసెను.

ప్రథమసమాగమ సమయమున దీనాననయై నశ్రువులంగార్చుచున్న మనోరమను స్వారోచి "మహానందముతో నుండ దగిన యీ తరుణమున దుఃఖించుటకుఁ గారణంబే" మని యడుగ "నాచెలులు దారుణ రోగపీడితలై దుఃఖించుచుండ నేను సుఖము నెట్లనుభవింపఁ గల" నని యామె ప్రత్యుత్తర మొసంగెను. స్వారోచియామెతోఁ గూడ నాచెలులున్న తావునకుఁ బోయి యాయుర్వేదవిధిని నౌషధ సేవ సేయించి, వారిరుజమాన్పెను.

అందొకరితె పేరు విభావసి. మందారధరుఁడను విద్యాధరుని తనయ. ఆమెకడ మృగపక్షిజాతులభాష లెల్లఁదెలియువిద్య కలదు. స్వారోచియామెకోర్కెపై నావిద్యతోఁగూడనామెనుబరిగ్రహించెను.

రెండవయామెపేరుకళావతి. ఆమెతండ్రిపారుఁడనుబ్రహ్మర్షి. గొప్పతపశ్శాలి. అతని తపస్సునకు భయమొంది దేవేంద్రుఁ డాతని తపోభంగ మొనర్చుటకై పుంజికస్థలయను నప్సరసం బంపెను. బ్రహ్మర్షి యింద్రియనిగ్రహ మొనర్పజాలక యామెతోఁ గ్రీడింప వారికిఁ గళావతి జన్మించినది. ఆమెను దేవాపి యను గంధర్వుఁడు కామించి తనకుఁ బరిణయము చేయుమని పారునింగోరెను. కాని యందుల కాతఁ డియకొనలేదు. దేవాపి కోపించి యర్ధరాత్రమునఁ బారునికంఠమును గోసివేసెను. కళావతి దిక్కులేనిదై తండ్రి కగ్ని సంస్కారము లొనర్చి దుఃఖార్తయై యాత్మహత్యచేసికొను ప్రయత్నములో నున్నంతఁ బార్వతి యామె ననుగ్రహించి, యాత్మహత్యా ప్రయత్నమును మాన్పించి పద్మిని యనువిద్య నుపదేశించి స్వారోచి యను మహాపురుషుఁడు భర్త కాఁ గలడని చెప్పెను. స్వారోచియామె వలన నావిద్యను గ్రహించి యామెను బరిణయ మయ్యెను.

స్వరోచి బహుసంవత్సరము లీముగ్వురితోఁగూడఁ గ్రీడించు చుండెను. ఒకనాఁడొక కలహంసిక యొకచక్రవాకిం జూచి "అనురాగవతులగు ముగ్వురుభార్యలతో నింతకాలము మహాసుఖ మనుభవించుచున్న యీస్వరోచియు నీతనిభార్యలును ధన్యాత్ము" లని యగ్గడింప నాచక్రవాకి బహుభార్యలు గలపురుషునకును, నావనితలకును గూడ సుఖములేదు. నాపతికి నేనొక్కతనే భార్యను. మా దంపతులకుఁగల సుఖమీదంపతులకు లేదు" అని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. పక్షిభాష నెఱిఁగియున్న స్వరోచి యామాటలను విని విచారము నొందెను. మఱికొంతకాలమున కాడులేడి పిందుతోనున్న మగలేడిని స్వరోచి దనభార్యలకుఁ జూపుతఱి నాళ్లేళ్లు ఆయిట్టికడకు వచ్చి తమ రతివాంఛ నాయిట్టిమొగమును మూర్కొనుటాదిగాఁ గల చేష్టలచే నెఱింగింప వది "సర్వదా మీతో గ్రీడింప నేను స్వరోచినిగాను, నా భోగేచ్ఛను త్యజించితిని. మీరాయిచ్చవచ్చిన కడకుఁ బొండు" అని చెప్పెను. మృగభాష దెలియుట స్వరోచి యాసంభాషణ నెఱింగి చక్రవాకి పలుకులు స్మృతికి రాఁగా వైరాగ్యమునొంది, తనభార్యల యందుఁ గనినముగ్వురు కుమారులకు వేఱువేఱ మూఁడుపట్టణంబులు గట్టియిచ్చి యొకనాఁడు వేఁటకై యడవికేఁగి యొకవరాహముపై బాణమును వేయ యత్నించుచుండ నాసమీపమున నున్న యొకలేడి "రాజోత్తమా! నిర్హేతుకముగ నావరాహము నేల వధించెదవు? ఆబాణము నాపైఁ బ్రయోగింపు" మనియెను. మృత్యువును గోరుటకు నీకేమి యాపదవచ్చిన'దని రాజు ప్రశ్నింప నాహరిణి

"అన్యసతులయందు నాసక్తుఁడగువాని
దమక మొదవికూడఁ దలచుకంటె

మరణమైన మేలు" అని ప్రత్యుత్తమిచ్చెను. "నీహృదయ మెవనిపై నిలిచె" నని రాజు మరలఁ బ్రశ్నింప నీమీఁదనే" యని యది బదులునుడువ రాజు "నీవు మృగివి. నేను నరుఁడను. మనకు

సాంగత్య మెట్లుఘడురు" ననియెను. "నీవొకసారి నన్నాలింగనము చేసికొనుము అంతియే చాలును" అని లేసియున దయార్ద్రహృదయుఁడగు స్వారోచియా లేడి నాలింగనము చేసికొనియెను. అతని కౌఁగిలిలో నున్న యాహరిణి యొకదివ్యాంగనయై "నేనీవన దేవతను. మనువుగాఁదగిన యొకమహాపురుషుని నీవలనం గనుమని దేవతలాజ్ఞాపింప నీకడకీరీతిగ వచ్చితిని. నాయందొక కుమారునిం గని పుణ్యలోకముఁ బడయుము." అని చెప్పెను. అట్లేస్వారోచి యామెయందొక పుత్రునిఁ గనియెను. అతఁడే స్వారోచిషమనువు. ఆతనికి శ్రీ మహావిష్ణువు ప్రత్యక్షమై ద్వితీయమనువువై ప్రజలఁ బాలింపుమనియుఁ దుదిని సాలోక్యము నిచ్చెదననియు నానతిచ్చుటతో గ్రంథమును బూర్తిచేసి గ్రంథాంతమున ఫలశ్రుతి నీక్రింది పద్యములోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

క. కోరిక నీ స్వారోచిషు
చారిత్రము వినిన వ్రాయఁజదివిన ధనధా
న్యారోగ్య పుత్త్రవంతులు
నైరూఢిగఁ గందు్రిదప నమరత్వంబున్.

మారనకవి యించుమించుగ నూటయేఁబది పద్యములలోఁ జెప్పిన యీకథను బెంచి యెనిమిదివందల పద్యములలోఁ జెప్పి పెద్దనార్యుఁ డీ మహాకావ్యమును రచించినాఁడు. సందర్భోచితముగ సంభాషణలను బెంచియుఁ బ్రబంధమునం దుండవలయునని పదునెనిమిది వర్ణనములను జేర్చియు నలంకార సంయుతంబుగఁగావించి బాఠకుల హృదయము లుప్పొంగునట్లు రసవంతమై యొప్పారు నిట్టికావ్యమును రచియించుటచేతనే యీతనికిఁ గృష్ణరాయ లాంధ్రకవితాపితామహుఁడని బిరుద మొసంగియున్నాఁడు.

ఈకవి కాంధ్రకవితా పితామహ బిరుదము మనుచరిత్ర రచించుటకుఁ బూర్వమే వచ్చినట్లు మనుచరిత్రలో నాబిరుదమును వేసికొని

యుండుటవలన నూహింపఁ దగియున్నది. కాని యాబిరుదమును గ్రహించుటకుఁ దగిన గ్రంథములేవియు నతఁడంతకుపూర్వము రచియించినట్లు కన్పట్టదు. అప్పుడప్పుడు కొన్నిపద్యములు రచించినంత మాత్రమున నట్టిబిరుదమున కాతఁడర్హుఁడై యుండఁడు. కవులు సామాన్యముగా గ్రంథము నంతయు రచించిన పిమ్మట గద్యమును కృత్యాదియు వ్రాయుచుండుట ప్రసిద్ధము. పెద్దనార్యుఁడును మనుచరిత్రమును రచించిన పిమ్మట రాయలది చదివించి విని యాతని కవిత్వమునకు మెచ్చుకొని "ఆంధ్రకవితాపితామహ" బిరుదమునొసఁగి యుండును. ఆతఁడు పిమ్మట రచించిన కృత్యాదియందును గద్యమునందును, నాబిరుదమును వేసికొనియుండును. పెద్దనార్యుఁడుసంస్కృతమునఁ గొన్నిగ్రంథములు రచించియున్నవాఁడని యంగీకరించినను ఆంధ్రకవితా పితామహ బిరుదమున కది కారణము కాఁజాలదు. మనుచరిత్రమునకుఁ బూర్వము మఱికొన్ని గ్రంథములు రచించియున్నాఁడని చెప్పుట యూహామాత్రమే కాని యందుల కాధారము లేదు. మనుచరిత్రమున నట్టి గ్రంథ ప్రస్తావమేమియు లేదు

మనుచరిత్రకుఁ బూర్వమున నాచనసోముఁడు, శ్రీనాథుఁడు, మొదలగువారు ప్రబంధరీతులను దమ గ్రంథములలోఁ జొప్పించి రచించియున్నారనుట నిజమేయైనను వారురచించినవి కేవలస్వతంత్ర గ్రంథములుగాక సంస్కృతగ్రంథముల కాంధ్రీకరణములై యుండెను. అందువారు కొంతస్వాతంత్ర్యమును గైకొని నూతనమార్గమును జూపి యుండిరి. కాని పెద్దనార్యుఁ డట్లుగాక మార్కండేయ పురాణమందలి యొకచిన్నకథను దీసికొని దానిని తనస్వకపోల కల్పనలతోఁ బెంచి యొకకావ్యసౌధమును మనోహరముగా నిర్మించి నవీనకవి ప్రపంచమునకుఁ బితామహుఁడైనాఁడు. అందులకే యాతనిని శ్రీకృష్ణరాయలు "ఆంధ్రకవితాపితామహ!" యనిసంబోధించినాఁడు. పెద్దనార్యునిమనుచరిత్రమునకుఁ బిమ్మట నట్టికావ్యము లనేకము లాంధ్రభాషయందు

వెలువడినవి. కృష్ణరాయలకుఁ బూర్వము పురాణ యుగమనియు, నాతనికిఁ దరువాతఁ బ్రబంధయుగమనియుఁ బండితులు వ్రాయు చున్నారుకావున నీతనికాంధ్రకవితాపితామహబిరుదము మనుచరిత్ర రచనమువలననే వచ్చినదని తలంపవలసి యుండును.

ఆంధ్రకవితాపితామహబిరుదము నూతనముకాదు. పెద్దనకుఁ బూర్వమే శివదేవయ్యకును, కొఱవిభీమకవికినీబిరుదముకలదు. పెద్దన తరువాత మట్ల అనంతభూపాలుని యాస్థానకవియగు ఉప్పుగుండూరు వెంకటకవియు నీబిరుదమును గైకొనియుండెను.౧

పెద్దనార్యునికవిత్వము నిరర్గళధారకలది. సమసంస్కృతాంధ్ర పదసంయుతమైనది. లోకోక్తులు పెక్కులిందు సందర్భోచితముగ బ్రయోగింపఁబడినవి. వర్ణనలు స్వాభావికములై యింపుగొలుపుచుం డును. పాత్రపోషణమునం దీతనికిఁ గడునేర్పు కలదు. శ్రీనాథుని కవి త్వము ననుకరించిన ట్లచ్చటచ్చట నాతని పద్యములవంటి పద్యము లను రచించుటను బట్టి తెలియుచున్నది.

మనుచరిత్రమునందలి యితివృత్తము, చాలభాగ మస్వాభావిక సంఘటనలపై నాధారపడియున్నది. పాదలేపనమాహాత్మ్యము, అశ్వ ప్రదానము, మాయారూపధారణము, ఇత్యాదు లిందులకు నిదర్శన ములు. ఇట్లున్నను బాఠకులహృదయము లావంకకుఁ బోవకుండ నరి కట్టి తన్మయులై యందలి రసాస్వాదనమున వారిని నిమగ్నులనుగా జేయుటకు పెద్దనార్యుని కవితాసామర్థ్యమే కారణము.

ఏపద్యమును జదివినను రసవంతమై హృదయమున కానందము గల్గించును.

ఈగ్రంథముపైఁ బండితులు విశేష విమర్శనములను గావించి యందలి భావములనుమాధుర్యరసమును దమకొక్కకొలఁది లోకమునకు

౧ శ్రీ నిడదవోలు వేంకటరావుపంతులు M. A. గారి వ్యాసము. భారతి పార్థివ - ఫాల్గుణము.

వెల్లడించియున్నారు. ఒకప్పుడు మనువసుచరిత్రలలో నేదియుత్తమ మను వాదములు బయలుదేరి విమర్శనగ్రంథములు, ఖండనగ్రంథములు ఖండనాఖండన గ్రంథములు వెలువడినవి. అవి నిష్పాక్షికములు గాక పోవుటచే లోకమున కంతగా నుపయుక్తములు గాకపోయినను, రస గ్రహణపారీణులకుఁ గొంతవఱకు కవి సాహాయ్య మొనర్చినవి.

మనుచరిత్రమున స్వారోచిమనువుతో సంబంధించినచరిత్రము వర్ణితము కాలేదు. స్వారోచి కాతఁడుజన్మించుటకుఁ బూర్వపువృత్తాంతమే యిందు చెప్పఁబడినది. అందుచేతనే పెద్దన దీనికి స్వారోచిష మనుసంభవమని పేరుంచి గద్యలయం దట్లే వ్రాసియున్నాఁడు. సౌకర్యము కొఱకు మనుచరిత్ర మనినాఁడు.

పెద్దనకవితాశైలి తెలియుటకై కొన్నిపద్యముల నీక్రిందనిచ్చుచున్నాఁడను.

మనుచరిత్రము:—

ఉ. ఓచతురాస్య వంశకలశోదధి పూర్ణశశాంక ! తీర్థయా
త్రాచణశీలినై జనపదంబులు పుణ్యనదీనదంబులం
జూచితి నందునందు గలచోద్యములం గనుఁగొంటి నాపటీ
రాచల పశ్చిమాచల హిమాచల పూర్వదిశాచలంబులన్ ఆ౧

ఉ. ఇంతలు కన్నులుండఁ దెరువెవ్వరి వేఁడెదు భూసురేంద్ర! యే
కాంతమునందు నున్నజవరాండ్ర నెపంబిడి పల్కరించు లా
గింతియ కాక నీ వెఱుఁగవే మునువచ్చినత్రోవ చొప్పు నీ
కింత భయంబు లే కడుగ నెల్లిద మైతిమె మాట లేటికిన్. ఆ౨

ఉ. దానజపాగ్నిహోత్ర పరతంత్రుఁడ నేని: భవత్పదాంబుజ
ధ్యానరతుండ నేనిఁ బరదార ధనాదులఁ గోరనేని; స
న్మానముతోడ నన్ను సదనంబున నిల్పుమినుండు పశ్చిమాం
భోనిధిలోనఁ గ్రుంకకయమున్న రయంబున హవ్యవాహనా

ఉ. ఓసరసీరుహాక్షి! వినవో రతిగాఁగిట నీవు చేర్చునిం
పాసురభర్తకైనఁ గలదా వలదంచుఁ బెనంగ నేమి స
న్న్యాసిని యొక్కటే తహతహన్మన సొగ్గదు కేలిపై "సనా
శ్వాసితదుఃఖతే మనసిసర్వమసహ్య" మనా నెఱుంగవే. ఆ౩

శా. ధీరస్వాంతవు వంత నీకుఁదగునే దివ్యాంగన లోకవిద
ల్గారే యోగవియోగము ల్సతములే కర్తవ్యము ల్సేయరే
పోరే రారె ప్రియంబు గల్గిన జనుల్ప్రారామి పోఁబోవునే
పోరాకుండఁగ నేమి గాళ్ళుడగనే ఫుల్లాంబుజాతేక్షణా. ఆ౩

ఉ. ఓయి! దయావిహీనమతి! యూరక యాపసిబిడ్డఁ గొట్టఁగాఁ
జేయెటులాడె నీకు నిదిచేసినదేమి వృథాశపింతురే
బోయవె యాడుతోడునను బుట్టవె శాపనిమిత్తమే తపం
బీయెడనున్న శాంతిపరు లేమనువారిఁక నీచరిత్రకున్. ఆ౭.

చ. అలికులవేణి యొక్కతె రతాంతమునం దనయంగవల్లికం
బులకలు చొక్కలేఁజెమరు పుట్టఁగనేఁగి నరేంద్రుఁజూడ నా
పులకలు చొక్కలేఁజెమరు నోవక యట్లనయుండెనిట్టి డాఁ
జెలువగువానిఁ గన్గొనినఁ జెల్వకుఁ జూపులుగావె కూటముల్.

చ బరువన కింతులం దనకుఁబల్వురఁ గూర్చుట భోగవాంఛ గా
కరయఁగ నొందుగాదు ధనమున్న ధ్రువంబుగ వంగనాజనో
త్కరసము పార్జితం బటులుగావున వీనికి లేదిహంబునుం
బరమును నన్ను నట్లఁబఱపం బనిలేదిది చెప్పనేటికిన్. ఆ౬

ఆంధ్రకవితాపితామహుఁ డైన యీపెద్దనామాత్యుఁడు హరికథాసార మను నొకకావ్యమును రచియించెనని లాక్షణికులగు కవులు తమగ్రంథములయం దుదాహరించిన లక్ష్యముల వలనఁ దెలియుచున్నది. హరికథాసార మిప్పుడెచ్చటను లభించుటలేదు. లక్షణగ్రంథములలో నుదాహృతములైనపద్యముల నీక్రింద వ్రాయుచున్నాఁడను.

క. అంబరము వగుల నార్చి ప్రి
లంబాసురుఁ డాగ్రహము వెలయఁ గదిరినవే
ళం బలరాముఁడు చేముస
లంబున వానితలఁ ద్రుంచె లావు మెఱయఁగన్.

క. ఆదేవోత్తముఁడు సుధాం
బోధివటైకాగ్రిమదళమున బాలుండై
చేదోయిచేత దక్షిణ
పాదముఁ గొని నోటఁ జేర్చెఁ బకపకనగుచున్.

క. తెంపరియై మదియింతచ
లింపక వనిలోనఁ దెగియె నవ్వాఁ డతఁడు నై
లింప సభనుండు వనుఁడు బ
దంపడి యార్యులు వచింపఁ దా నిట్లనియెన్.

క. శఠకోపయతికి ఖలతరు
కుఠారరూపమతికి శఠగురుమతహృత్క
ర్మఠనిరతికిఁ జతురాగమ
పఠనాయతనియతికి యజపాధికభృతికిన్.

గీ. అఖిలహరికాంక్షి కాశ్రియపర్ణశా
లోపకంఠమునకు లోకకర్త
చేర నేఁగి యచట వారువంబును డిగ్గి
యధివసించియుండు నట్టియెడను.

క. శయధృతఫణవలయ ! భవా
వ్యయవిహిత విశుద్ధసంవిదాత్మక ! మాయా
మయ ! నానావిధలీలో
దయ ! సదయకటాక్ష శైలతనయాధ్యక్షా !

క. బాలరసాల కిసాలముఁ
గ్రోలుచుఁ బలికెడిపికంబు కో యనఁ జాలా
జాలిపడి యానయతిమధు
రాలాపముల నవియె నాదరణమున వినఁగన్.

ఈపద్యములనుబట్టి యిందుఁ జెప్పబడినకథ లేవియో స్పష్టముగాఁ దెలియుటలేదు. శ్రీమహావిష్ణుని యిరువదియొక యవతారములతో సంబంధించినకథ లిందు వర్ణితములై యుండనోపు.

కృష్ణదేవరాయ లొకనాఁడు కవి పండితసభలో బంగారు పెండెరము నొకపళ్ళెరమున నునిచిసంస్కృతాంధ్రములయందు సమానముగా నాశుకవిత్వమునుజెప్పఁ గలిగినవారీపెండెరమును గ్రహింపవచ్చునని యానతీయఁ బెద్దనార్యుఁడు లేచి యీక్రింది యుత్పలమాలికను జెప్పెనఁట!

ఉ. పూఁతమెఱుంగులుఁ బసరుపూపబెడంగులు చూపునట్టి వా
కైతలు జగ్గునిగ్గు సెనగావలెఁ గమ్మనఁ గమ్మనవ్వలెన్
రాతిరియున్ బవల్ మఱపురాని హొయల్ చెలియారజంపు ని
ద్దాతరి తీపులంబలెను దారసిలన్వలె లోఁదలంచినన్
బాతిగఁ బైకొనన్వలెను బైదలిగుత్తుకలోని పల్లటీ
కూఁతలవన్వలెన్ సొగసుకోర్కులు రావలె నాలకించినన్
జేతికొలందిఁ గౌగిటను జేర్చినఁ గన్నియ చిన్నిపొన్ని మే
ల్పూఁతల చన్నుదోయివలె ముచ్చటగావలెఁ బట్టిచూచినన్
డాతొడ నున్నమిన్నుల మిటారపు ముద్దులగుమ్మ కమ్మనౌ
వాతెఱ దొండపండువలె వాచవిగావలెఁ బంటనూఁదినన్
గాతలఁదమ్మిచూలిదొర కైవసపుం జవరాలిసిబ్బెపు
న్మేతెలియబ్బురంపు జిగి నిబ్బరపుబ్బగు గబ్బిగుబ్బ పొం
బూఁతల నున్నకాయ సరిపోఁడిమి కిన్నరమెట్లబంతి సం
గాతపు సన్నబంతి బయకారపుఁ గన్నడగౌళపంతు కా

సాతత తానతానల పసందివుటాడెడుగోట మీటుబల్
మ్రోఁతలునుం బలెన్ హరువు మొల్లముగావలెనచ్చతెన్గు లీ
రీతిగ సంస్కృతంబు పచరించిన పట్టున భారతీవధూ
టీతపనీయ గర్భనికటీభవదానన పర్వసాహితీ
భౌతికనాటక ప్రకర భారతభారతసమ్మత ప్రభా
శీతనగాత్మజా గిరిశశేఖర శీతమయూఖ రేఖికా
పాతసుధాప్రపూరబహుభంగ ఘుమంఘుమఘుంఘుమార్భటీ
జాతకతాళయుగ్మలయసంగతి చుంచువిపంచికా మృదం
గాతత తేహిత త్రహిత హాధిత దంధణుధాణుధిం ధిమి
వ్రాత నయానుకూలపద వారకుహూద్వహ హారికింకిణీ
నూతన ఘల్లు లాచరణ నూపురఝాళ ఝళీమరందసం
ఘాతవియద్ధునీచకచకద్వికచోత్పల సారసంగ్రహా
యాత కుమారగంధవహ హారిసుగంధవిలాస యుక్తమై
చేతము చల్లఁజేయవలె జిల్లునఁ జల్లవలె న్మనోహర
ద్యోతక గోస్తనీఫల మధుద్రవ గోఘృత పాయస ప్రసా
రాతిరస ప్రసార రుచిర ప్రతిమంబుగ సారెసారెకున్.

ఆంధ్రసంస్కృతములయందుఁ గవిత్వమెట్లుండవలయునో సూచించుచు చెప్పిన యీయుత్పలమాలికను విని పరమానందభరితుఁడై రాయలా గండపెండేరమును తాను స్వయముగఁ గవిపాదమునఁ దొడిగెనఁట !

పెద్దనార్యునియెడలఁ గృష్ణరాయలు మిగుల గౌరవము గలిగి యుండెడివాఁడు. పెద్దనార్యుఁడునుదనరచనములచే రాయలనుమెప్పించుచు, నాతనియెడ వినయముకంటెఁ జనువునెక్కువగాఁ గలవాఁడై యాతఁడు చెప్పుమనినప్పుడుగాక, తనయిష్టమువచ్చినప్పుడుమాత్రమే కవిత్వముచెప్ప స్వాతంత్ర్యము గలవాఁడై యుండెను. రాయలొకప్పు డొక కృతి చెప్పుమని వేఁడగా నీక్రిందిపద్యముఁ జెప్పెనఁట.

చ. నిరుపహతిస్థలంబు రమణీప్రియదూతిక తెచ్చియిచ్చు క
ప్పురవిడె మాత్మకింపయిన భోజన ముయ్యెలమంచ మొప్పుత
ప్పరయు రసజ్ఞులూహ తెలియంగల లేఖక పాఠకోత్తముల్
దొరకినఁగాక యూరక కృతుల్రచియింపు మటన్న శక్యమే.

ఈకవి కృష్ణరాయల యనంతరమున గొంతకాలము జీవించి యుండెను. రాయలమరణమున కీతడు దుఃఖించుచు వ్రాసినయీక్రింది పద్యము మిగుల జాలిని కల్గించునదిగా నున్నది. మఱియు రాయలీతని యందెంత గౌరవముఁ జూపుచుండువదియునీపద్యమువలనఁదెలియును.

సీ. ఎదురైనచోఁ దనమదకరీంద్రము డిగ్గి
కేలూఁత యొసఁగి యెక్కించుకొనియె
మనుచరిత్రం బందుకొనువేళఁ బురమేఁగఁ
బల్లకి తనకేలఁ బట్టియెత్తె
బిరుదైన కవి గండపెండేరమున కీవె
తగుదని దానె పాదమునఁ దొడిగెఁ
గోకటగ్రామాద్య నేకాగ్రహారము
లడిగినసీమల యందు నిచ్చె
నాంధ్రకవితాపితామహ యల్లసాని
పెద్దనకవీంద్ర! యనినన్నుఁ బిలుచునట్టి
కృష్ణరాయలతో దివికేఁగ లేక
బ్రతికియుండితి జీవచ్ఛవంబ నగుచు

కృష్ణదేవరాయ లిహలోకమును వీడిపోవగనే సమయమును వేచియున్న యాతనిమామయు శత్రువునగు గజపతి దండెత్తివచ్చి కృష్ణరాయల శవమును దహనముచేయకుండ నాటంకముఁ జేయ యత్నించెననియు నప్పుడు పెద్దనార్యుఁ డీ క్రిందిపద్యమును వ్రాసి పంపఁగా నతఁడు లజ్జనొంది వెనుకకు మరలిపోయెననియుఁ జెప్పుదురు.

సీ. రాయరాఘుతగండ రాచయేనుఁగు వచ్చి
యారట్లకోటఁ గోరాడునాఁడు
సంపెట నరపాలసార్వభౌముఁడు వచ్చి
సింహాద్రి జయశిలఁ జేర్చునాఁడు
సెల్గోలుసింహంబు చేరి ధిక్కృతిఁగొంచు
తల్పులఁ గరుల డీకొల్పునాఁడు
ఘనతర నిర్భర గండపెండేరమిచ్చి
కూఁతు రాయలకును గూర్చునాఁడు

నొడలెఱుంగవొ చచ్చితో యుర్వి లేవొ
చేరఁజాలక తలచెడి జీర్ణమైతొ
కన్నడం బెట్లు చొచ్చెదు గజపతీంద్ర
తెఱచినిలు కుక్కచొచ్చిన తెఱఁగుతోప.

రాయలు విజయనగరమునఁ జనిపోయి యుండెననియు, శవదహనము చనిపోయిన యొకదినములోపున జరుగుననియుఁ దలంచుట సహజము. గజపతి కటకమునుండి లేక గజపతి యధీనమునం దున్న ప్రదేశమునుండి విజయనగరమునకు వచ్చుట కొకదినములోపలసాధ్యముకాదు. కావున శవదహనము కాకుండ నాపుట కాతఁడు యత్నించెనని తలంపరాదు. చనిపోయిన కొన్నిదినములకు విజయనగరము నాక్రమించుటకై గజపతి ప్రయత్నించి యుండుననియు నప్పుడీపద్యమును బెద్దన రచియించి యుండుననియుఁ దలంపవచ్చును. గర్భశత్రువైన గజపతి రాయలు చనిపోవగనే కర్ణాటకముపై దండెత్తివచ్చుట పెద్దనహృదయమున కమితవేదనను గలిగించియుండును. ఈపద్యమునందలి మూఁడు నాలుగు పాదములు రాయలు కటకముపైఁ బ్రత్యేకముగ దండయాత్ర సాగించలేదను వాదమును బూర్వపక్షముచేయుచున్నవి.

ఈకవి కవిత్వముండవలసిన రీతిని గూర్చి యాశువుగా

చ. ఘనగర ఘూర్జరీకుచయుగ క్రియ గూఢముగాక ద్రావిడీ
స్తనగతిఁ దేటగాక యరచాటగు నాంధ్రవధూటి చొక్కపుం
జనుఁగవలీల గూఢతయుఁ జాటుతనంబును లేకయుండఁ జె
ప్పిన యదె పో కవిత్వమనిపించు నగిం చటుగాక యుండినన్.

అనుపద్యమును జెప్పెనందురు కాని యది సత్యముకాదు. ఈపద్యము వైచరాజు వెంకటనాథకవి కృతమగు పంచతంత్రమునం గానవచ్చు చున్నది. ఈపద్యమున కీభావముతోడ నేనూఱుపద్యమొకటి కవిజీవితములలోనుదాహృతమైనది. దానినెవరురచించిరో తెలియదు. బహుశః శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారిదేమో!

ఉ. అఱవల చన్నులంబలె బయల్పడనీయక ఘూర్జరాంగనా
గురుకుచయుగ్మముం బలె నిగూఢము కాక తెనుంగుదేశపుం
గరితల చన్నులంబలె నొకానొకయించుక గానుపించినన్
సరసులు మెత్తురక్కవిత చందము నందముగా జగంబునన్.

రాయలొకనాఁడు తామరాకుపై నుండు నీటిబిందువును, గుక్కుటమును వరాహమును దిరస్కరించుచుఁ బద్యములనుజెప్పుడని ముక్కుతిమ్మనను, బెద్దనార్యుని, భట్టుమూర్తిని గోరఁగా వారీదిగువ పద్యములను జెప్పిరఁట.

ఉ. స్థానవిశేషమాత్రమునఁ దామరపాకున నీటిబొట్టు! నిన్
బూనిక ముత్తికంబనుచుఁ బోల్చినమాత్రన గర్వమేటికిన్
మానవతీశిఖామణుల మాలికలందును గూర్పవత్తువో
కానుకలీయ వత్తువో వికాసముఁ దెత్తువొ మేలుదెత్తువో!

ముక్కు తిమ్మన

శా. రంతుల్మానుము కుక్కుటాధమ! దరిద్రిష్ఠు దశూద్రాంగణ
ప్రాంతోలూఖలమూలతండులకణగ్రాసంబుచేఁ గ్రొవ్విదు
ర్దాంతాభీలవిశేషభీషణ ఫణాంతర్మాంస సంతోషిత
స్వాంతుండైన ఖగేంద్రుకట్టెదుట నీజంఝాటము ల్సాగునే.

పెద్దనార్యుఁడు

ఉ. తక్కిన నేలమున్నిటుగొని త్రవ్వఁగ నేర్తు నటంచు దాఁకుతా
వొక్కటి జాతియుంచు ముద మొందకు బుద్ధిని వెత్తిపంది! నీ
వెక్కడ యాదిఘోణి యన నెక్కడ నద్రి సముద్రదుర్గ దూ
ర్వాభుక్కుతలంబు నొక్క యరపంటన మింటికి నెత్త నేర్తువే!
బట్టుమూర్తి.

బట్టుమూర్తి (రామరాజ భూషణుఁడు) రాయల కాలములో నున్నట్లు గాన్పింపదు. ఆవిషయమును గూర్చి యాతని చరిత్రమున వ్రాయుదును. ఈకడపటిపద్యము రాయల యాస్థాన దిగ్గజ కవులలో మఱి యెవ్వారైన రచియించియుందురు.

పెద్దనార్యుని వనియెడిచాటుధారలింకను జాలగలవు, ఈతనిని గూర్చినకథలును బెక్కు లున్నవి. అవి యన్నియు సత్యములని చెప్ప లేము కావున వాని నిందు వదలివైచితిని. రాయల యాస్థానమున కరుదెంచిన కవులకీతఁడే సమస్యలనిచ్చి పరీక్షించెడివాఁడట ! చింతల పూడి యెల్లయకిచ్చిన సమస్యలను వానిపూరణముల నాతనిచరిత్ర మున వ్రాసెదను. ఆంధ్రపద్యములలో నన్యభాషాపదములను జేర్చుట కీతఁడే మొదటివాఁడు అట్టిపద్యము నొకదానిని క్రింద నిచ్చెదను.

ను. రాయగ్రామణి ! కృష్ణరాయ ! భవదుగ్ర క్రూరఖడ్గాహిచేఁ
గాయం బూర్చి కళింగదేశ నృపతుల్ కాఁదుర్ఘురీపోమణీ
మాయాభీరు మటాకులోటుకుహుటూమాయా సటాజాహి రే
మాయాగ్గియ మఁడేయటంద్రు దివిరంభాజారునిన్ యక్షునిన్.

పెద్దనార్యుఁడు రామస్తవరాజము, అద్వైతసిద్ధాంతము, అను రెండుకావ్యములు రచియించియుండె ననియు. రాయల నిర్యాణ కాలమున కఱువది యేండ్లవాఁ డయిన పెద్దన ౭౦ సంవత్సరముల వయసునఁ జనిపోయెననియుఁ గావలి వెంకటరామస్వామిగారు వ్రాసి యున్నారు. ఆకావ్యము లిప్పుడెచ్చటను గానవచ్చుట లేదు.

కృష్ణరాయల యనంతరమునఁజెప్పినపద్యములోఁ "గోకటగ్రామాద్యనేకాగ్రహారము" లని పెద్దన చెప్పియుండెను. కాని కోకటము తప్ప మిగిలిన యగ్రహారముల పేరులు తెలియలేదు. వానితో సంబంధించిన శాసనములును లభింపలేదు, పెద్దనార్యుఁడు చేసిన దానములను దెలుపుశాసనములుమూఁడులభించినవి. వానిని విజ్ఞానసర్వస్వము౧ నుండి గ్రహించి యీక్రింద నిచ్చుచున్నాఁడను.

(౧) కోకటము ౧ వ శాసనము:—"శుభమస్తు. స్వస్తి శ్రీ విజయాభ్యుదయ శాలివాహన శకవరుషంబులు ౧౪౪౦ అగు నేటి బహుధాన్య నామసంవత్సర వైశాఖ శు ౧౫ లు శ్రీమద్రాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర శ్రీ వీరప్రతాప శ్రీ కృష్ణదేవమహారాయరు పృథివి రాజ్యం చేయుచుండగాను ఆళసాని చొక్కరాజుగారి కొమారుఁడు పెద్దయ్యంగారు కోకటం సకలనాథుని లింగానకు ఇచ్చిన భూదాన ధర్మశాసనము. శ్రీ కృష్ణదేవరాయ మహారాయరు మాకున్ను ఘండికోట సీమలోను వుంబళికిన్ని పాలించి నవధరించిన కోకటగ్రామమందును సకలేశ్వరదేవుని నైవేద్యానకున్ను దీపారాధనకున్ను గాను ముమ్మడ్రాజుకుంటకు దక్షిణం కాంచి మట్టు స్థలానకు నైరుతిమూలను వాంగుకు వుత్తరాన ఖ ౧౦ న్ను ఆదక్షిణం చాకంవారి కుంటకు వుత్తరం ఖం॥ ౦ న్ను వుభయం చేను ౨కి నైవేద్యానకు సమర్పించిన చేను ఖ ౧ దేవునిసన్నిధిని నందాదీపాలు ౨ కిన్ని సమర్పించిన చేను ఖ ౧ వుభయం చేను ఖ ౨ యీయిరుపుట్టిచేనున్ను సర్వమాన్యంగాను కృష్ణాతీరమందునను బెజవాడ మల్లిఖార్జుని దేవుని సన్నిధిని సోమగ్రహణ పుణ్యకాలమందున సహిరణ్యోదక దానధారాపూర్వకంగాను ధారవోసి యిస్తిమి. ఆచంద్రార్కస్థాయిగాను అనుభవించేది. యీధర్మానకు యెవ్వరు రెండుతలంచినాను. తమ తల్లితండ్రిలను గోబ్రాహ్మణులను గంగాతీరమందున వధించిన పాపాన బోవువారు"

౧ సంపుటము 3 పుట ౧౬-3౮.

(౨) కోకటము ౨ వ శాసనము. దీనిపూర్తియైన నకలు లేదు. ఈ క్రింది విధముగ నున్నది. "ఈశకసంవత్సరములో యాకవీశ్వరుఁడే కార్తీక శు ౧౨ కోకటము చెన్నకేశవ పెరుమాళ్లకు అల్లసానిచొక్కయ్యంగారి పుత్రుండు పెద్దయ్యంగారు యిచ్చిన భూదానశాసన క్రమమెట్లన్నను, "కృష్ణదేవరాయలు ఘండికోటసీమలోను, మాకు వుంబళిగా ౧ సీయనవధరించిన కోకటానను దేవుని నైవేద్యమునకును దీపారాధనమునకును మేము ఉత్థానద్వాదశి పుణ్యకాలమందు సమర్పించినచో చర్మం చేను ఖ ౮. అని వ్రాసియున్నది

(౩) అనూ్నరుశాసనము. "స్వస్తి శ్రీమన్ రాజాధిరాజ రాజ పరమేశ్వర శ్రీవీరప్రతాప శ్రీకృష్ణదేవరాయ మహారాయలు పృథ్వీ సామ్రాజ్యము సేయుచుండగాను స్వస్తిశ్రీ విజయాభ్యుదయ శాలి వాహన శక స ౧౪౪౨ అగు నేటి ప్రమాది సంవత్సర కార్తిక శు ౧౫ భా సో మోపరాగ పుణ్యకాలమందు శ్రీ మతు వసిష్ఠగోత్రం ఆశ్వలాయనసూత్రం ఋక్శాఖాధ్యాయులయిన అల్లసాని చొక్కరాజు గారి పుత్రులయిన ఆంధ్రకవితా పితామహులయిన పెద్దిరాజుగారు శ్రీకృష్ణమహాదేవరాయలు తమకు నాయంకరానకు పాలించిన కడి వాచి సీమలోని అనూ్నరి గ్రామమందు కృతలనాగరాజుగారుకట్టించి నిలువవద్ద వరదరాజ పెరుమాళ్లునగరు కడుమానుకట్టించి వరదరాజ పెరుమాళ్లును నాచిమార్లును ప్రతిష్ఠచేయించి ఆపెరుమాళ్లకు అంగ రంగవ ఇభవాలకును నిత్యనైవేద్యాలకును దీపారాధనకును గాను సమర్పించిన భూదాన ధర్మశాసన క్రమమెట్లన్నను మాకు నాయంక రానకు (నాయఁకరము= నాయకత్వముఅని శబ్దరత్నాకరము. పెద్దన కడివాచిసీమకుఅధికారి. ఒకసీమకు అధికారియనిన నిప్పటికలెక్టరుతోఁ బోల్పఁదగిన యధికారమని చెప్పనొప్పును అనూ్నరుదక్షిణార్కాడు జిల్లాలోనిది. పెద్దనపుట్టినది బళ్లారిజిల్లా. అగ్రహారము సంపాదించి

౧ వుంబళీయనగా, 'దుంబాలా' యని యర్థమైనట్లు తోఁచుచున్నది.

నది కడపజిల్లా. ఉద్యోగముచేసినది బళ్లారిజిల్లా పుట వి. స. ౧౬౩౭) చెళ్లేకరివాచి సీమలోని అనూ్నరి గ్రామమందు ...... వరదరాజపురమున్ను అష్టభోగతేజస్వామ్య సహితముగాను సహిరణ్యోదకదానపూర్వకముగాను ఈసోమోపరాగ పుణ్యకాలమందు త్రివాచకముగాను సమర్పిస్తిమి''

పెద్దనార్యుఁడు పినాకినినుండి కోకటమునకొక కాలువత్రవ్వించినట్లు కోకటంకైఫీయతులోని యీక్రింది వాక్యమువలనఁ దెలియుచున్నది "ఈకాలువ పూర్వం అల్లసానిపెద్దన కవీశ్వరుఁడు బ్రాహ్మణులకు అగ్రహారంచేసి యిచ్చినప్పుడు త్రవ్వించినాఁడు ౧''

పెద్దన కోకటగ్రామమును వైష్ణవుల కగ్రహారముగా నిచ్చెనని కోకటము కైఫియ్యతు నందున్నది. పై శాసనములలో నావిషయము గన్పట్టదు. శివకేశవులకుఁ గొంతభూమి యిచ్చినట్లుమాత్రమే కలదు. తరువాత మఱెప్పుడైన గ్రామమంతయు బ్రాహ్మణుల కిచ్చియుండెనేమో!

కోకటశాసనములలో నాంధ్రకవితా పితామహబిరుద ముదాహృతముకాలేదు. అనూ్నరు శాసనమున నాబిరుదమున్నది. అందుచే బహుధాన్య సంవత్సర కార్తిక శు ౧౨ లకును, ప్రమాది సంవత్సర కార్తిక శు ౧౪ కును నడుమ ననఁగా క్రీ. శ. ౧౫౧౮-౧౯ లో రాయలీబిరుదమును బెద్దనకుఁ బ్రసాదించి యుండును.

కోకటము కడపమండలమునఁ బ్రొద్దుటూరు తాలూకాలోఁ గాశీరామేశ్వరములకు బోవు గొప్పబాట ప్రక్కనున్నది. కోకటగ్రామమున శా. శ. సంవత్సరములలోని శాసనములు మఱిరెండుకలవు.౨

పెద్దనార్యుఁడు వైష్ణవశిష్యుఁడైనను, విశిష్టాద్వైత మతానుయాయియగు ప్రభునాస్థానమునఁ గవిగానున్నను శివకేశవుల యెడల సమానభక్తిగలస్మార్తుఁడును, నద్వైతియునైన ట్లీతని మనుచరిత్ర

౧. ఆం. వి. స. ౧౬౩౨ పుట

౨. A. R. 714 of 1926; 717 of 1926.

మందలి పద్యములును శిలాశాసనములు ఈకటమందలి సకలేశ్వరుని కర్పించిన దాన శాసనమును జెప్పుచున్నవి.

ఇతఁడు కేవలకవియే గాకుండ రాజకార్య నిర్వాహణమునందు రాయలకు హితోపదేశముచేయు మంత్రిగను నాయంకరము చేయు నుద్యోగిగను నుండెడివాఁడు. పెద్దనార్యునితండ్రి చొక్కయ్యకూడ లౌకిక వ్యవహార దక్షుఁడైనట్లమాత్య శబ్దమువలనఁ దెలియుచున్నది.

మనుచరిత్రకృతి ప్రదానకాలమును రాయలచారిత్రమునఁ దెలిపి యుంటిని. ఇతఁ డచ్యుతరాయల యాస్థానమునం దున్నట్లాధారములు లేవు. కృష్ణరాయలయనంతరమునందుఁగొన్నినా ళ్ళున్నాఁడు. కావున క్రీ. శ. ౧౫౩౩ ప్రాంతమునందితఁడు చనిపోయియుండును. చనిపోవు నప్పటికిఁ బెద్దనార్యునివయసు దాదాపు డెబ్బది సంవత్సరము లుండు నని యనుకొనవచ్చును.

అళియరామరాయ లొకవేశ్యనుదీసికొనివచ్చి యామెపై నొక పద్యమును జెప్పుమనికోరఁగా నీక్రిందిపద్యమును జెప్పెనని యందురు. కాని యది సత్యమనుట కాధారములేదు.

"చ. పడిగము తమ్మలం బుమియుఎల్లనకోటికి నోరు; వేణియం
గడిసవరంబు: సంతసారకాయ లురోజము; లిచ్చలచ్చసా
వడిరొండ; లూరువుల్ గవనివాకిటియనంటులు; మోవిరొండ్డిగి
జ్జడి; వెలయాలిజీవనము జీవనమే యది యెంచిచూచినన్"

కవిజీవితములు పుట ౧౭౫

"ఖలముగాకుండునది ధాత్రి కృతియె" యనిచెప్పి యందుల కనుగుణముగ నొకమహాకావ్యమును రచించి తనకీర్తియుఁ గృష్ణరాయలయశస్సును నాచంద్రార్కము జిరస్థాయిగావించినపెద్దనార్యుఁడు ధన్యాత్ముఁడు, ధన్యాత్ముఁడు, ధన్యాత్ముఁడు.

—

98. మాదయ్యగారి మల్లన్న

ఈతనిగృహ నామమేదియో మనకుఁ దెలియదు. ఈతనినివాస గ్రామమున మఱికొందఱు మల్లన్న లుండుటనుబట్టియో ప్రౌఢకవి మల్లన్న మొదలుగా మఱికొందరు మల్లన్నలు కవులలోనుండుటను బట్టియో యితనిని తండ్రితోఁ గూడఁ జేర్చి మాదయ్యగారిమల్లన్న యని యనుచున్నారు. ఈతఁడు రాజశేఖర చరిత్ర మను మూఁడా శ్వాసముల ప్రౌఢప్రబంధమును రచించి నాదిండ్లయప్పయామాత్యున కంకితముచేసెను.

కృతిపతి తనను గూర్చి పలికిన ట్లీక్రింది పద్యములను గవిరచించి యున్నాఁడు.

క. పేరోలగ ముండి కవి
తార్థవిశేషగోష్ఠి నాలించుతఱిన్
రా రమ్మని నన్నుఁ బిలిచి సు
ధారసమధురోక్తిఁ బలికెఁ దద్దయుఁ బ్రీతిన్.

ఉ. శంకరపాదసేవనవశంవదమానస పంకజాత ని
శ్శంకవచోవిలాసరుచిసారవినిర్జిత పూర్ణపూర్ణిమా
శాంక ! దురక్షరాననభయంకర ! శౌనకగోత్రపాత్ర ! య
య్యంకి పురాగ్రహారవిభవాకర ! మాదయమల్లసత్కవీ !

క. నీ విపుడు చెప్పఁదలఁచిన
భావరసోద్యన్మహాప్రబంధము నాపైఁ
గావింపు మంకితంబుగఁ
గోవిదహృదయ ప్రమోదగుంఫితఫణితిన్.

పై పద్యమునుబట్టి కవి అయ్యంకి పురాగ్రహారవిభవాకరుఁడని యు, శౌనకగోత్రుఁడనియుఁ దెలియుచున్నది. ఈక్రిందనుదాహరించిన గ్రంథాంత గద్యవలన నీకవి యఘోరశివ శిష్యుఁడనియు, మాదయా మాత్యపుత్త్రుఁడనియు గ్రహింపనగును.

“ఇది శ్రీ మదఘోరశివాచార్య గురుకరుణా విశేషలబ్ధసారస్వత మాదయామాత్యపుత్ర మల్లయనామధేయ ప్రణీతంబైన రాజశేఖరచరిత్రం బను మహాప్రబంధంబు”

తండ్రి కమాత్యశబ్దమును జేర్చుటచే నీతఁడు నియోగిబ్రాహ్మణుఁ డని నిశ్చయింప వచ్చును. అయ్యంకి యగ్రహారనేతయగుటచే నీతని నివాసము కృష్ణామండలములోని అయ్యంకి యనితలంపవచ్చును. ఈతనిగృహనామము ‘అయ్యంకి’ యని నాయభిప్రాయము. తురగా రామకవితోఁ గలిసి నాగరఖండమును రచించిన అయ్యంకి బాలసరస్వతి శౌనకగోత్రజుఁడు. ఈమల్లనకవియు శౌనకగోత్రుఁడు. కావున నీతఁడయ్యంకిమల్లన యయియుండునని తలంచుచున్నాఁడను. ఇతఁడు శైవబ్రాహ్మణుఁడని శ్రీవీరేశలింగముపంతులుగారు వ్రాసియున్నారు. కాని యితఁడువీరశైవుఁడు కాఁడు. సామాన్యముగా శైవబ్రాహ్మణులని పిలువఁబడియెడి శివార్చకుఁడును గాఁడు. ఈశ్వర ధ్యానాసక్తుఁడగు నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. ఇతఁడు వీరశైవుఁడు కాఁడనుటకీతఁడు రచించిన రాజశేఖర చరిత్రమందలి శ్రీ వేంకటేశ్వరస్తుత్యాత్మకమగు మొదలిపద్యమే నిదర్శనము.

ఈతఁ డఘోర శివగురుని యనుగ్రహముచే విద్యనార్జించినట్లు గద్యవలనఁ దెలియుచున్నది. అఘోరశివగురుఁడు విద్యాగురువే కాని దీక్షాగురువుకాఁడు. కావున గురువునుబట్టి మల్లన వీరశైవుఁడని తలంపరాదు.

కడపమండలములోని కడపతాలూకాయందలి పుష్పగిరి యను గ్రామమున నఘోరశివాచార్యుని శాసనములు రెండు కన్పించుచున్నవి. మొదటిది శా. శ. ౧౪౨౩ దుర్మతి సంవత్సరములోనిది[౧] రెండవది శా. శ. ౧౪౬౩ ప్లవ సంవత్సరములోనిది [౨] అఘోర శివ

౧ A. R. 307 of 1905.

౨ A. R. 303 of 1905.

గురుఁడు క్రీ. శ. ౧౪౪౫ ప్రాంతమున జన్మించి తొంబది-యైదేండ్లు జీవించియుండినట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఈశాసనములను బట్టి యీశివ గురుఁడు కడప మండలము వాఁడని నిర్ణయింపఁ దగియున్నది.

వరాహపురాణాది కృతులను రచించిన నందిమల్లయ ఘంట సింగయ కవులలో సింగయకవియు, నాతనిమేనల్లుఁడును బారిజాతాపహరణకర్తయు నైన ముక్కుతిమ్మనయు నీమాదయగారి మల్లనయు నఘోరశివగురుని శిష్యులు. ఘంటసింగయకవి క్రీ. శ ౧౪౮౦ ప్రాంతమునఁ బ్రబోధ చంద్రోదయమును ౧౪౯౦ ప్రాంతమున వరాహపురాణమును రచియించి యుండెనని యాతనిచరిత్రమున వ్రాసియుంటిని.

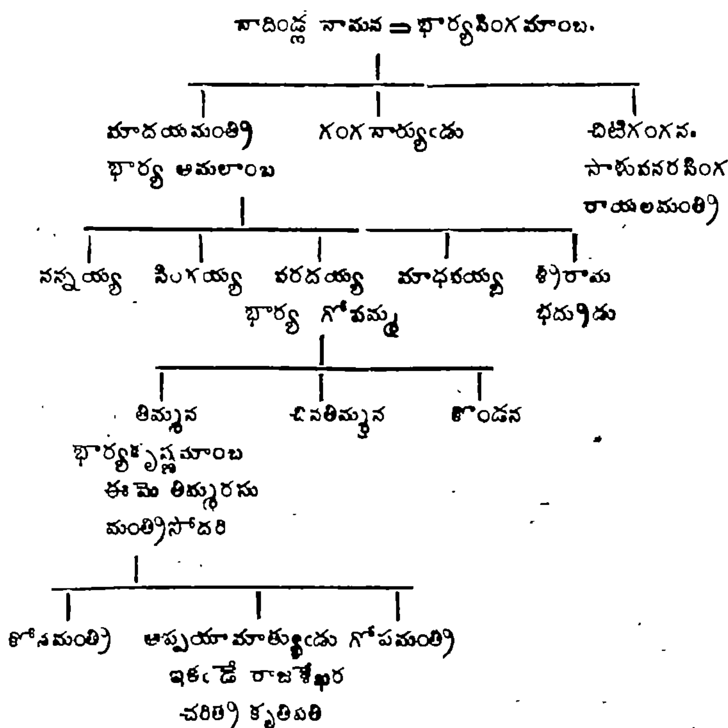
సింగయకవి, ౧౪౬౦ ప్రాంతమున జన్మించి, తనకంటెఁ బదునైదేండ్లు పెద్దవాఁడైన యఘోరశివగురునియొద్ద శిష్యుఁడై ౨౦-౨౫ సంవత్సరముల వయసునఁ దనమేనమామతోఁ గూడ ప్రబోధచంద్రోదయమును రచించియుండునని తలంపవలసియున్నది.

అఘోరశివగురుఁడు, రామానుజాచార్యునిపోలిక, వేదాంతదేశికునిరీతి, అన్నయాచార్యునివలె, నూఱేండ్లు జీవించినట్లు కన్పట్టుచున్నది. పైశాసనకర్త లిరువురును భిన్నవ్యక్తు లనుట కవకాశములు లేవు.

ఈమాదయగారిమల్లన క్రీ. శ. ౧౪౭౦ ప్రాంతమునజన్మించి ౧౪౮౫ ప్రాంతమున నఘోరశివగురుని శిష్యుఁడై ముప్పది-ముప్పదియైదేండ్లవయసున రాజశేఖర చరిత్రమును రచియించి, యెనుబదేండ్ల ప్రాయమున నిహలోకమును వీడియుండును. కృష్ణరాయల యనంతరమున గొంతకాల మీకవి జీవించి యుండెనని శ్రీ వీరేశలింగముపంతులుగా రాంధ్రకవుల చారిత్రమున వ్రాసియుండిరి. కాని యందుల కాధారములను జూపలేదు, అది సత్యమైనఁ గావచ్చును.

కృష్ణామండలములోని యయ్యంకియగ్రహార విభవుఁ డగు నీకవి బళ్ళారిమండలవాసి యగు నఘోరశివునకు శిష్యుఁ డెట్లయ్యెనో తెలియదు. అతనిపాండిత్యమును విని చిన్నవయసున విద్యాభ్యాసము కొఱకచ్చట కేఁగి యుండును.

కృతిపతియైన నాదిండ్ల అప్పయామాత్యుని వంశవృక్షము నీక్రింద నిచ్చుచున్నాఁడను, నాదిండ్లవారు కౌశికగోత్రులైనయాఱు వేల నియోగి బ్రాహ్మణులు

కృతిపతికిఁ బ్రపితామహుని సోదరుఁడైన చిటిగంగన సాళువ నరసింహరాయలయొద్ద మంత్రిగానున్నట్లీ క్రిందిపద్యములోఁ గవి వర్ణించియున్నాఁడు.

ఉ. సాళువనారసింహమనుజ ప్రభుకార్య కళాధురంధరుం
డై లవణాబ్ధివేష్టిత ధరాధిపదుర్మతమంత్రి మంత్రి శుం
డాలవితానకేసరి యనంగ ననంగసమానరూప రే
ఖాలలి తాంగుఁడట్టి చిటిగంగనయొప్పు గుణానుషంగుఁడై.

ఈసాళువ నరసింగరాయలు జైమినీభారత కృతిపతియైన నరసింహరాయలే కాని యితరుఁడు కాడు. కర్ణాటరాజ్య మీతనికాలము ననే సంగమ వంశమునుండి సాళువ వంశములోనికి వచ్చినది. కర్ణాటరాజ్య సింహాసనమున నీతఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డైనది క్రీ. శ. ౧౪౮౬ ప్రాంతమైనను, యీనరసింహరాయలు ౧౪౫౦ మొదలు కర్ణాట రాజులకు సామంతుఁడై దండనాథుఁడై నట్లీతని శాసనముల వలన దెలియుచున్నది. (ఇతనిని గూర్చి పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన చరిత్రమును జూడుడు)

ఈచిటిగంగన రాజసభలయందు మాటలాడుటలోఁ గడునేర్పరి యనియు, గొప్పవక్తయనియు నీక్రిందిపద్యములోఁ గవి వర్ణించి యున్నాఁడు.

శా. అంగాధీశ కళింగరాజ మగధాద్యత్యాది భూభృత్సభా
రంగాభంగవిహారముల్ ఘనశిలాగ్రావస్థలీసంసర
ద్గంగోత్తుంగ తరంగనిర్గళిత నిధ్యానోద్భవప్రక్రియా
సాంగత్యంబులు చిట్టిగంగవిభు వాచాసంభ్రమారంభముల్.

ఈచిట్టిగంగన కడ సాళువ తిమ్మరుసు మంత్రి శిష్యుఁడుగా నుండి యార్థిక రాజకీయ విషయములను నేర్చుకొనియెనఁట-౧

కృతిపతియైన యప్పయామాత్యుఁడు, వీరనరసింహరాయల కును కృష్ణదేవరాయలకును మంత్రియై ప్రఖ్యాతిగనిన సాళువ తిమ్మరుసుమంత్రికి యల్లుఁడైన ట్లీక్రింది పద్యములలోఁ జెప్పి యున్నాఁడు. అప్పమంత్రిభార్య తిరుమలాంబిక.

---

౧ కృష్ణార్జున సంవాద పీఠిక.

సీ. ఏమంత్రిమణి నిజస్వామికార్యక్రియా
తత్పరమానసోత్సాహశాలి
యేమంత్రిమణి మిత్రహితబాంధవాశ్రిత
ప్రకర రక్షణ కళాప్రౌఢబుద్ధి.
యేమంత్రిమణి వచోహేలాతినైర్మల్య
శీతలతాధూతశీతరోచి,
యేమంత్రిమణి సుధాధామ శాంబవధామ
ధాళధళ్యసుతుల్య ధవళకీర్తి,
యట్టిమంత్రి కులోత్తంస మహితనృపతి
పటలమకుటాగ్ర ఘటితసత్పద్మయుగళి
సకలకర్ణాట రక్షావిచక్షణుండు
దీనసురశాఖ సాళువతిమ్మమంత్రి.

గీ అమ్మహామంత్రి కతనియర్థాంగలక్ష్మి
సకలపుణ్యాంగనాజనశ్లాఘనీయ
లక్ష్మమాంబకు నుదయించి లలిని మెఱయు
తిరుమలాంబికఁ బెండ్లియైఁ దేజరిల్లె,

సాళువతిమ్మరుసున కీయప్పమంత్రి మేనల్లుఁడుకూడనై యున్నాఁడు.

అప్పయమంత్రికి దమ్ముఁడైన గోపమంత్రి గుత్తిదుర్గ పరిపాలకుఁడై ప్రతిభ గాంచినట్లీ కవి రచియించిన రెండుపద్యములనుగోపమంత్రి చారిత్రమున నుదాహరించియున్నాఁడను. అప్పయమంత్రిని గవి వర్ణించిన పద్యములలో ముఖ్యములైన రెండుపద్యముల నీక్రింద వ్రాయుచున్నాఁడను.

క. అయనుఁగుందమ్ముఁడు విన
య్యాయతమతిఁ గొల్వనప్పనార్యుఁడు నతఁడున్
బాయకయన్యోన్య ప్రియు
లై యలరిరి రామలక్ష్మణాకృతులగుచున్.

సీ. నిజకీర్తి జలధి కున్నిద్రోగుణస్ఫూర్తి
నిత్యపూర్ణేందుగా నిలిపినాఁడు
కరహేతి పరశిరఃకమ్రకిరీటాగ్ర
పీఠులపై వాఁడిఁ బెట్టినాఁడు.
ధరఁదాల్ప హరిదంతి సంతానంబు
మూలకు మిట్టఁగాఁ దోలినాఁడు
వాచానిరూఢిగర్వము చూపవచ్చిన
శేషాహినాలుకల్ చీఱినాఁడు

కపటరాజన్య మంత్రి దుర్గర్వభార
తిమిరపటలంబు శేముషీతీవ్రభాను
భానుమాలికచేఁ బటాపంచచేసి
వెలసినాఁడన నప్పనఁ వినుతిఁ గాంచె.

ఈమల్లనకవి శ్రీకృష్ణదేవరాయల యాస్థానకవులగు నష్టదిగ్గజములలో నొకఁడని ప్రతీతికలదు. కుమారధూర్జటిరచించిన కృష్ణరాయవిజయమునందలి యీక్రిందిపద్యములలోఁ గృష్ణదేవరాయలు శత్రువులనుజయించినపుడీ మల్లనకవియాతనికీర్తిని గొనియాడియున్నాఁడని వ్రాసియున్నాఁడు.

గీ. అటులు జయలక్ష్మిఁ గైకొని యలరుకరుల
హరుల ధనపంక్తులను దనపరముచేసి
వెలయు శ్రీకృష్ణరాయలవిభవగరిమఁ
గాంచి కన్నుల పండువుగాఁగ నపుడు.

గీ. సరససాహిత్యరచన విస్ఫురణ మెఱయ
సారమధురోక్తి మాదయగారిమల్ల
నార్యుఁడల యల్లసాని పెద్దార్యవరుఁడు
ముక్కుతిమ్మన మొదలైన ముఖ్యకవులు.

క. వినిపించి రపుడు వారికిఁ
గనకాంబరభూషణములు ఘనత నొసఁగియా
జనవరుఁ డప్పాజి గనుం
గొని యిట్లని పలికెనపుడు కుతుకంబలరన్.

ఈకవి కృష్ణరాయల యాస్థానకవి యనుటకుఁ గుమారధూర్జటి వ్రాసిన యీపద్యములుతప్ప యితరాధారము లేవియు నాకులభింపలేదు. అయినను కృష్ణదేవరాయలకుఁ దరువాత దాదాపొక శతాబ్ది లోనున్న కుమారధూర్జటి గ్రంథస్థము చేసిన యాతని మాటలు సత్యములనియే మనము విశ్వసింప వలసియున్నది. కాని, యీతఁడు రచించిన రాజశేఖర చరిత్రమునందుఁ గృష్ణదేవరాయల ప్రశంస యేమియుఁ గానవచ్చుటలేదు. అందుఁచేకృష్ణరాయలు కర్ణాటరాజ్య సింహాసనమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డగుటకుఁ బూర్వమే రాజశేఖర చరిత్రము రచితమయినదని నిర్ణయింపవలసియున్నది. సాళువ తిమ్మరుసు మంత్రిని వర్ణించిన సీసపద్యములో "సకలకర్ణాటరక్షావిచక్షణుండు" అనిమాత్రమే చెప్పియున్నాఁడు. తిమ్మరుసు కృష్ణదేవరాయల యొద్దనే కాకుండ నంతకు పూర్వముకూడ నసఁగా కృష్ణరాయల సోదరుఁ డైన వీరనరసింహరాయల యొద్దఁగూడ మంత్రిగా నున్నట్లు కుమారధూర్జటి కవి కృష్ణరాయ విజయమునఁ జెప్పియున్నాఁడు. తిమ్మరుసు వీరనరసింహరాయలకాలములోనే తనయల్లునితమ్ముఁడైన నాదిండ్ల గోపమంత్రికి గుత్తిదుర్గాధిపత్య మిప్పించియుండును. తిమ్మరుసున కల్లుఁడైన యప్పయమంత్రిని గవివర్ణించిన పద్యములను బరిశీలించితిమేని, యాతఁడు మంత్రిగను, దండనాథుఁడుగను నుండుటకుఁ గావలసిన లక్షణములన్నియు గలవాఁడుగనే గన్పించుచున్నాఁడు. కాని యాతనిచే నొకదుర్గముగాని రాజ్యముగాని పరిపాలిత మగుచు నన్నట్లు గాన్పింపదు. అన్నయైన యప్పయామాత్యుఁడుండగాఁ దమ్మునకుఁ గుత్తిదుర్గరక్షకత్వ మొసంగుటకుఁ గారణమేమియోఁ దెలియ

రాలేదు. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు కొండవీడును జయించినపిమ్మటఁ గొండవీడురాజ్యము తిమ్మరుసు పరిపాలనములో నుండెను పేరునకుఁ దిమ్మరుసు కొండవీడు పరిపాలకుఁడుగా నియమింపఁ బడినను, ప్రస్తుతపు గంజాము మండలము మొదలు దక్షిణమున సముద్రము వఱకునుగల గర్ణాటరాజ్య మహాభారమును కృష్ణరాయనితో సమానముగ వహించుచున్న మహామంత్రి సత్తముండగు తిమ్మరుసునకొక్క కొండవీడు నందుండుటకు సాధ్యముకాదు. కావునఁ గొండవీఁడు రాజ్యనిర్వాహణభారమును గోపమంత్రిపైఁ బెట్టియుండెను. ఈవిషయమును గూర్చి గోపమంత్రి చారిత్రమున వ్రాసెదను. గుత్తిదుర్గాధిపత్యము లేకున్నను, గొండవీటిపరిపాలనమునందును అప్పయామాత్యునకు జోక్యమున్నట్లు గాన్పింపదు. దీనికిఁ గారణ మప్పయమంత్రి యసమర్థుఁడని చెప్పవలనుపడదు. పాండవులలో ధర్మరాజును అర్జునుడును ఎట్టివారుగనుండిరో, అప్పయామాత్యుఁడును గోపమంత్రియు నట్లేయుండి రాజకార్యములను నిర్వహించుచుండిరని తలంపవలసియున్నది. తిరుపతి దేవస్థానమువారు ప్రకటించిన 116 వ వంశవృక్షమున నప్పయమంత్రి కొండవీడురాజ్యమునకు మొదటిపరిపాలకుఁడనియు, గోపమంత్రి రెండవపరిపాలకుడనియు వ్రాసియున్నారు. ఇదినిజముకాదు. కొండవీఁడు రాయలక్రిందకు రాఁగానే గోపమంత్రి పరిపాలకుఁడుగా నియమింపబడియెను. పిమ్మటఁ గొండవీడు కొండపల్లి సీమ లేకముచేయఁబడి యీరాష్ట్రపాలనము రాయస్త కొండమరుసయ్య కప్పగింపఁ బడెను. పిమ్మట మఱికొంతకాలమునకు మరల గోపమంత్రి కొండవీడు పాలకుఁడుగా నియమితుఁడై రాయల జీవితాంతమువఱకును నతఁడే యీరాష్ట్రపాలకుఁడుగా నుండినట్లు శాసనములు చెప్పుచున్నవి. అప్పమంత్రి పెద్దవాఁడు కావున నాదెండ్ల కరిణీకము చేయుచు నాగ్రామమున నేయుండ, గోపమంత్రి గుత్తిదుర్గ పరిపాలకుఁడుగా నియమితుఁడై యుండవచ్చును. కొండవీటి పరిపా

లనమును గురించి రాజశేఖర చరిత్రయం దేమియుఁ జెప్పఁబడలేదు. కావున నాగ్రంథమును రచించునాఁటికిఁ గొండవీటి రాజ్యపాలనము గోపమంత్రికిగాని, అప్పయామాత్యునకుఁగాని రాలేదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. గుత్తిదుర్గరక్షణాధికారము గోపమంత్రియందున్నదని చెప్పిన మల్లకవి కొండవీడు రాజ్యసంరక్షణ భారము వారియిరువురిలో నెవరియందున్నను ఆవిషయమును రాజశేఖరచరిత్రమునఁ జెప్పక యుండఁడు. కావున రాజశేఖరచరిత్రము, కొండవీడు దుర్గమును శ్రీకృష్ణదేవరాయలు పట్టుకొనకపూర్వము రచింపఁబడి యుండునని భావించుచున్నాఁడను.

ఈనాదిండ్లవారికి కర్ణాటకరాజ్య పాలనముతో సంబంధము సాళువ నరసింహరాయల నాఁటినుండియుఁ గలదు. సాళువనరసింహరాయల యొద్దనున్న చిటిగంగన ౧౪౫౦ ప్రాంతమునుండియు మంత్రిగానుండెనని తలంపవచ్చును. అతనియన్నకుమారుఁడైన వరదయ, ఇంచుమించుగా చిటిగంగనతో సమవయస్కుఁడు, వరదయ్యకుమారుఁడైన తిమ్మన ౧౪౫౦ ప్రాంతమున జన్మించి సాళువ తిమ్మరుసు మంత్రికంటె నించుకపెద్దవాఁడయి యుండును. తిమ్మరుసుమంత్రి సోదరియైన కృష్ణమాంబికను, ఈనాదిండ్ల తిమ్మనమంత్రి పెండ్లియాడెను. ఈతిమ్మనమంత్రి సోదరియైన లక్ష్మమ్మను సాళువ తిమ్మరుసు వివాహమాడెనని తిరుపతిదేవస్థానమువారు ప్రకటించిన శాసనసంపుటములలోనున్నది. ఈవివాహమును కుండమార్పు పెండ్లియందురు. సరియైనయాధారము దొరకువఱకు నిదియథార్థమని యనలేము. నాదిండ్ల తిప్పయమంత్రికి ౧౪౮౦ ప్రాంతమున అప్పమంత్రి, గోపమంత్రులు జన్మించియుందురని తలంచితిమేని క్రీ. శ. ౧౫౧౦ సంవత్సరమునాఁటికి వీరియిరువురును ముప్పది సంవత్సరముల వయసు గలవారై యుందురు. ఆయాడున నప్పయమంత్రి రాజశేఖర చరిత్రమును గృతినందెననినను గోపమంత్రి గుత్తిదుర్గ పరిపాలకుఁడుగ నుం

జెననినను నందు విరుద్ధమేమియుఁ గన్పట్టదు. సాళువ తిమ్మరుసు మంత్రి క్రీ శ. ౧౪౭౦ సంవత్సర ప్రాంతమున జన్మించెననుకొన్నచో వీరనరసింహరాయల పరిపాలనారంభము నాఁటి కాతనికి ముప్పదియై దేండ్లును, కృష్ణరాయల రాజ్యారంభకాలమునకు నలువదియేండ్లును ఉండును. అప్పటికి నాదిండ్ల యప్పమంత్రి యల్లుఁడగుటయు నసంభవము కాదు

కావునఁ గృష్ణదేవరాయల రాజ్యారంభకాలమునాఁటికిఁబూర్వమే, రాజశేఖరచరిత్రము పుట్టియుండవచ్చును. అట్లుకాదేని, కొండవీడుదుర్గమును రాయలు జయింపక పూర్వమైనను అనఁగా క్రీ. శ. ౧౫౧౫ వ సంవత్సరమునకుఁబూర్వమైనను రచితమై యుండవలయును. కాని ౧౫౧౫ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత నై యుండదు. కొండవీడుదుర్గమును జయించిన పిమ్మట వెంటనే యాదుర్గాధికారము గోపమంత్రి కప్పగింపఁ బడిన ట్లాతని చరిత్రమున ఋజువుచేసి యున్నాఁడను. రాజశేఖర చరిత్రము, కొండవీటి దుర్గ విజయానంతరమున రచితమయ్యేనేని, యందు గోపమంత్రిని వర్ణించిన పద్యములో గుత్తి దుర్గములోఁ బాటుగ కొండవీడును గూడ జేర్చి యుండును. కావున నాగ్రంథము ౧౫౧౫ కు పూర్వము రచియింపఁ బడినదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును మల్లనకవి, రాజశేఖర చరిత్ర రచనానంతరము నాదెండ్ల యప్పమంత్రి గోపమంత్రుల యాదరణముచేఁ గృష్ణరాయల యాస్థానప్రవేశముఁ గల్గించుకొని యాస్థానకవియై యష్టదిగ్గజములలో నొకఁడై ఖ్యాతిఁ గాంచియుండును. ఈతఁడింక నేమేని కావ్యములను రచియించెనేమో తెలియదు. కృష్ణరాయల కంకితమొసంగిన కావ్యముగాని యాతనిపై రచించిన పద్యములు గాని కన్పట్టుట లేదు.

రాజశేఖర చరిత్ర మించుమించుగ నెన్మిదివందల యేఁబది పద్యములుగలది. హేమధన్వుఁ డను రాజు సంతానమునుగోరి తపస్సు

చేయ నీశ్వరప్రసాదమున నొకతనయుం డుద్భవింప నాతనికి రాజశేఖరుఁడని పేరిడియెను. కుమారునకు యుక్తవయసు వచ్చి ధనుర్విద్యాపారంగతుఁడైన పిదప నొకనాఁడాతనితోఁగూడి హేమధన్వుఁడు సభయందుండఁగా నొకముని వచ్చి రాక్షసుఁ డొకఁడు తనకుమార్తె నెత్తుకొని పోయెననియు రాజశేఖరుని బంపి యారాక్షసుని వధింపఁజేసి, తనతనయ నిప్పింపుమనియుఁ గోరఁ దండ్రియానతిం గొని ససైన్యుఁడై యారాక్షసుఁడున్న యరణ్యంబున కేఁగి యొకమహర్షి రాక్షసమాయను జయించుమంత్రంబు నొసంగఁ గైకొని యారాక్షసుని జయించి యాతఁడు పార్వతీభక్తుఁ డగుటచే నామెయాజ్ఞ నా రాక్షసునివధింపక విడిచిపుచ్చి యొకయోగనిమూలమున నొకచిలుకను బ్రాహ్మణకన్యకను బడసి యాకన్యక నామెతలిదండ్రుల కొసంగెను. మునిశాపవశంబున సింధుదేశాధీశునకుఁ గన్యకయై జన్మించిన గంధర్వస్త్రీయగు కాంతిమతియను కన్యకామణిని మార్గమధ్యమునఁజూచి రాజశేఖరుఁ డామెను గామించి, పార్వతి తనకొసంగిన మణిమూలమునను నామెవృత్తాంతమెఱింగి యామెను దనకడఁగూర్చుటకై చిలుకనామెకడ కంపెను. కాంతిమతియు రాజశేఖరునిఁ జూచినది మొదలుగ నాతనిపై విరాళింగొని తనచెలికత్తెను రాజశేఖరునికడకంపెను. ఈయుదంతము నెఱింగి యామెతండ్రి చిలుకమూలమున రాజశేఖరుని కులశీలములఁ దెలిసికొని తనకొమరిత నాతనికొసంగి పరిణయమొనర్చెను. ఇది యాగ్రంథమునందలికథ.

మల్లనకవిత్వము మిగుల ప్రౌఢమై, లోకోక్తులతో నొప్పారుచుఁ బాఠకుల హర్షాంబుధి నోలలాడించును. కొన్నితావుల నీతని కవిత్వమును పింగళి సూరన కవిత్వమును నొక్కపోలికగ నుండును. కాని సూరన కావ్యముల యందలి కథాచాతుర్యమిందు లేదు. కవిత్వమెట్లుండవలయునను విషయమునఁ గవికృత్యాదియందు రచించిన రెండుపద్యముల నీక్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను.

క. చెప్పఁదగు కవిత రసములు
చిప్పిల నప్పప్ప బళిబళీయన లేదో
యెప్పుడు జేయకయుండుట
యొప్పసుమీ సుకవి యెంతయుచితజ్ఞుఁడో కో.

శా. గాథార్థప్రతిపాదన క్రమకళాకౌశల్యము ల్లేక వా
చాధకార్భటితోడఁ దామతము మర్ఘూయించుఁగ్రైవారముల్
ప్రాథిం జేయుచుఁ బ్రాజ్ఞులన్నగుచు గర్వగ్రంథులై యుండున
మూఢస్వాంతుల మెచ్చకుంటయు సమ్మోదంబుమాబోంట్లకున్

ఈతఁ డీపద్యములలోఁ జెప్పిన ట్లీతని గ్రంథమున రసములు చిప్పిలుచున్నమాట నిక్కము. ఇట్టి రచనాసామర్థ్యము గలకవులు లెక్కకు మిక్కిలి తక్కువగా నుందురు. ఇందు స్వల్పముగ నచ్చటచ్చట వ్యాకరణ మంగీకరింపని ప్రయోగములున్నను నవిగణింపఁ దగినవి కావు

కవితాశైలి తెలియుటకై కొన్నిపద్యములనిట నుదాహరించుచున్నాఁడను.

మ. అసియంతంతకు నమ్మహోమహిమ కత్యాశ్చర్యముం బొంది య
జ్జననాథాగ్రణి పాహిపాహియనుచున్ సంతాన దానక్రియా
జనకంబై నఫలంబు మాళి నిడి వక్షఃపీఠిపైఁ దార్చిలో
చనయుగ్మంబునఁ జేర్చుచున్ బొగడుచున్ సంతోషితస్వాంతుఁడై ౧౪.

శా. ఓరోరి కలకంటివో బ్రమసితో యుగ్రాహవాటోపదు
ర్వారప్రక్రమమామకీన భుజగర్వంబెన్నవో కాక నా
పై రివ్వారు నఱుంగరో యకట నిర్భీతిన్ నరుం డెవ్వఁడేన్
జేర న్వచ్చునె నన్ను బెబ్బులిపయిన్ జింబోతులంఘించునే. ౨౪

చ. చిలుక పురోహితుం డగుచుఁ జెంగటనుండఁగ సిగ్గువెరదెరల్
దొలఁగఁగఁ ద్రోచి బంధుగతిఁదోరపుఁగోర్కులు సందడింపఁగా

దలఁపులతాంగి కన్నమునం దాన కనుంగవ దోయిలించి చూ
ష్ఫులఁదలఁబ్రాలుఁబోసి నృపపుత్రునిపై విరహాగ్నిసాక్షిగన్. ౩౮

బ్రి. శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రులుగారు చాటుపద్యమణిమంజరి ౯3 వ పేజీలో "రాజశేఖరచరిత్రమును రచియించినమల్లయకవి తండ్రి మాదయ మైరావణ చరిత్రమున వెంజర్ల గోపమంత్రి తన్నిట్లు ప్రశంసించినట్లు చెప్పుకొన్నాఁడు" అని వ్రాసియున్నారు. కాని యది సత్యము కాదు. మైరావణచరిత్ర రచియించినకవినామము మాడయగాని మాదయ కాదు. ఒకవేళ మాదయ్యని యెంచినను అతనిది శ్రీవత్సగోత్రము. రాజశేఖరచరిత్రను రచించిన మల్లనది శౌనకగోత్రము. కావున వారిరువురును తండ్రియుఁ గుమారుఁడును గాఁజాలరు. మైరావణచరిత్ర కృతిపతియు, రాజశేఖరచరిత్రకృతిపతి సోదరుఁడును గోపమంత్రులే. కాని యతఁడు వేజెళ్ళ గోపమంత్రి. ఇతఁడు నాదెళ్ళ గోపమంత్రి. ఇరువురునుగూడ వీరనరసింహరాయల కాలములోనివారుగాఁ గన్పట్టుచున్నారు. రెండుమూఁడు విషయములలో నిరువురకును సామ్యముండుటచే వారిరువురును పితాపుత్త్రులని భ్రమ కొల్పుచుండును. కాని గోత్రభేదముండుటచే వారికాసంబంధములే దనుట నిశ్చయము.

కృతిపతియైన నాదెండ్లఅప్పమంత్రి, కృష్ణదేవరాయలయాజ్ఞచే వినుకొండ గుత్తిసీమలకుఁ బరిపాలకుఁడుగా నుండినట్లాతని శాసనముల వలనఁ దెలియుచున్నది.

—: అప్పమంత్రి దానములు :—

(1) వినుకొండసీమ లోని శైలవరమను గ్రామమును చెన్నకేశవ స్వామికి యువ సం॥ర మార్గశిర శు ౧3 గురువారమునాఁడు తనమేనమామయైన సాళువ తిమ్మరుసు మంత్రికిని అతనిభార్యయైన లక్ష్మమ్మకును బుణ్యలోకావాప్తికొఱ కిచ్చెను.౧

౧. A. R. 340 of 1935.

(2) వినికొండలోని అంగడిగోపీనాథవారికి మండపము కట్టించి అప్పాపురమను గ్రామము నొసంగెను. క్రీ శ. ౧౫౧౭.

(3) రొంపిచర్ల అనంతనాథదేవునకు గోపవరము అను గ్రామము నిచ్చెను.

(4) మద్దిరాలలో మాధవీదేవికి పైనిమిత్తియను గ్రామము నిచ్చి సత్రము కట్టించెను.

(5) వినుకొండ రామేశ్వరస్వామికి మండపప్రాకారముల నిర్మించెను. క్రీ. శ. ౧౫౧౭.

(6) నందిపాటిలో శివాలయనిర్మాణముచేసెను. క్రీ. శ. ౧౫౧౫

(7) నూతులపాటిలో వీరేశ్వరాలయమును గట్టించెను. క్రీ. శ ౧౫౧౭.

(8) క్రాంజలో అగస్త్యేశ్వరునకు మండపము కట్టించెను. క్రీ. శ. ౧౫౧౮

(9) వినుకొండసీమలోఁ దల్లిదండ్రులకుఁబుణ్యముకొఱకు సర్వమాన్యముల నొసంగెను. క్రీ, శ ౧౫౧౭.

(10) చిన్నకేశవ రామనాథునకు మల్లవరాగ్రహారము నిచ్చెను. క్రీ. శ. ౧౫౧౭.

(11) ఆతుకూరు గ్రామదానము ౧౫౧౫.

(12) మంగళగిరి నృసింహస్వామికి ప్రాసాదము. తొమ్మిదిబంగారు కలశములు, మండపము కట్టించెను.

(13) కేటూరిలోనిభాగమును అప్పాపురమను పేర బ్రాహ్మణాగ్రహారముగాఁ జేసెను.

(14) ఏచూరిలో ఔబలనారసింహస్వామికి భూదానము.

(15) రాయనభాస్కరునకు భర్తపూడిగ్రామము నొసంగుట.

(16) చేచయామాత్యునకు (నాదెండ్ల గోపమంత్రికడ మంత్రి) అన్న వరగ్రామదానము.

(17) నాదిండ్లలోని భాగమును అప్పాపురమను పేర బ్రాహ్మణులకు నగ్రహారముగాఁ జేసియిచ్చుట.౧

ఈదానములన్నియు, క్రీ. శ. ౧౫౧౮-౧౫౩౦ నడుమ చేసినట్లు కన్పట్టుచున్నది. రాజశేఖర చరిత్రమున నీదానప్రశంస యేమియు లేదు. కావున రాజశేఖర చరిత్రమును క్రీ.శ. ౧౫౧౫ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వమే చేసియుండెనని నిశ్చయింపవచ్చును.

99. నాదిండ్ల గోపమంత్రి

ఈతఁడాఱువేల నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; ఆపస్తంబసూత్రుఁడు; కౌశికగోత్రుఁడు; తిమ్మయమంత్రికిని కృష్ణాంబకును బుత్త్రుఁడు. మాదయ్యగారి మల్లనకవి రచియించిన రాజశేఖరచరిత్రమును గృతినందిన నాదిండ్ల యప్పయామాత్యుఁ డీకవి కగ్రజుఁడు. బహు సమర్థతతో గర్ణాట రాజ్యరమను బోషించిన మహాప్రధానియగు సాళువ తిమ్మరుసునకీ గోపమంత్రి మేనల్లుఁడు; ఈతని వంశవృత్తమును, మల్లనకవి చరిత్రమున నిచ్చియున్నాఁడను. ఈ గోపమంత్రిని, మల్లనకవి రాజశేఖచరిత్రము నందిట్లు వర్ణించియున్నాఁడు.

ఉ. ప్రాపితరాజ్యవైభవనిరాకృత పాకవిరోధియైన యా
గోపనమంత్రి ధర్మధనగోపన సమ్మతి గుత్తిదుర్గల
క్ష్మీపరిపాలనక్రమసమిద్ధ భుజాబలశాలి రూపరే
ఖాపరమత్స్యలాంఛనుఁ డయావహకార్యధురంధరుండిలన్.

సీ. శీతలాకృతిఁ గొంత చెప్పంగఁదగు జందు్రి
నెలనెల నుష్ణాంశుఁ గూడఁడేని

---

౧. ఈదానవివరములను శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదపీఠికనుండి గైకొంటిని.

వితరణస్థితిఁ గొంత పోలివచ్చు మేఘుండు
చపలానుషంగంబు సడలెనేని
భోగసంపదఁ గొంత పురుడింపఁదగు నింద్రుఁ
డాకారి యనుపేరఁ బరఁగఁడేని
సౌందర్యమునఁ గొంత సరివత్తు రాశ్వినే
యులు క్షేమణం బూనియుండ రేని
కొంత యెనవచ్చు గాంభీర్యగుణమునందు
నంబుధిస్వామి యొకవేళ నడఁగఁ డేని
యనఁగ సర్వగుణఖ్యాతి నతిశయిల్లె
మానధనరాశి గోపనమంత్రి వరుఁడు.

ఈగోపప్రభాని కృష్ణార్జున సంవాదమను మూఁడాశ్వాసముల ద్విపదకావ్యమును రచియించి కొండవీటియందలి రాఘువేశ్వరస్వామి కంకితము చేసెను. అగ్రంథకృత్యాదియందుఁ గవిరచించినయాక్రింది గద్యాలవలన నీతనివంశావళియు నీతఁడొనర్చిన ధర్మములును దెలియుచున్నవి.

శ్రీరమ్యముగ నొక్కకృతి యొనర్చెదను
చారుమదీయవంశం బెట్టిదనిన
సరస విశ్వామిత్రసంయమివంశ
శరనిధి సంపూర్ణచంద్రుఁడై పరఁగు
వరదధీమణి కర్ధివరదేవమ్మకి
గురుపుణ్యచారిత్రగోపమాంబకును
తిమ్మమంత్రియుఁ జినతిమ్మప్రియుండు
నమ్మెరునగధీరుఁడై నకొండనయు
నుదయించి రందులో నుదయకటుమంత్రి
మదగర్వహారుఁడు తిమ్మప్రధానునకు
శ్రీకాంతతో సాటిచెప్పఁగా జాలి
శ్రీకరాకృతి యైనకృష్ణమాంబకును

గొమరొప్పఁ బుట్టిరి కోనధీమణియు
నమరాద్రిసమధీరుఁ డప్పమంత్రియును
నందు నప్పయమంత్రి యాచక
మందారలోకసమానవైభవుఁడు
రాజశేఖరచరిత్రకు నధినాథుఁ
డాజి కిరీటి మహాభాగ్యయుతుఁడు
కాంతామనోహర కాంతివిజిత
కంతు జయంతసంకాశుఁడై తనరి
శ్రీయశోనిత్యుండు శ్రీకృష్ణదేవ
రాయసామ్రాజ్యభారధురంధరుండు
బలవదరాతిభూపతినుతపాద
తలుఁడు సాళువతిమ్మదండనాయకుఁడు
లక్ష్మీమహాదేవి లాగున నొప్పు
లక్ష్మమ్మకు జనించి లాలితలీలఁ
బెరిగిన తిరుమలాంబికఁ బెండ్లియాడి
నిరుపమప్రాభవనిత్యుఁడై వెలసె
నతనికి ననుజుండు ననఘవర్తనుఁడు
చతురనానావిధజాలకోవిదుఁడు
భద్రలక్ష్మణ రామభద్రప్రసాద
సద్రాజ్యబహుళ రక్షావిచక్షణుఁడు
సమదశాత్రవరాజ సచివదుర్మంత్ర
తిమిరసూర్యుండు నాదిండ్లశాసనుఁడు
వరగుణాకరుఁడు విశ్వంభరాచక్ర
పరిపూర్ణయశుఁడు గోపప్రధానుండు
దండితాహితమహీధవ సాళ్వతిమ్మ
దండనాయకుని సంకతకృపామహిమ

వినుతికెక్కిన కొండవీటిదుర్గంబు
ఘనతనేలుచు సొంపుగా నొక్కనాఁడు
నవరసజ్ఞులు హితుల్ నటులు మాగధులు
కవులును రాజపుంగవులును గొలువ
వన్నెగా బాంధవవర్గంబుతోడ
నున్నతశ్రీలఁ బేరోలగం బుండి
మద్వంశకర్తయై మహి నుతిఁ గన్న
సద్వర్తనుండు విశ్వామిత్రమౌని
యజ్ఞవాటమునఁ బాయనివేల్పు గాన
విజ్ఞానమునఁ జాలవివరించి కొండ
వీటికాభ్యంతరవిలసితయజ్ఞ
వాటికారాఘువేశ్వరునకు వరుసఁ
బ్రాకారగోపుర ప్రాసాదతతులు
ప్రాకటశ్రీలఁ జూపట్టఁ గట్టించి
నలువుతోఁ జిత్రవర్ణములు గావించి
బలితంపు హేమకుంభంబు లెత్తించి
యలఘు ధరిత్రీల కాస్పదం బగుచు
నలరి మైదవోలనుపురోత్తమము
వినుతమహోత్సవ విగ్రహంబులను
బెనుపొందు వేడ్కనర్పించి చిత్తమునఁ
దనివోక లాతూజిత (?) జేయఁదలఁచి
వనజాతబాంధవాన్వయవర్ధనునకు

... ...

నతపదాంభోజాతునకు లసత్కొండ
వీటికాభ్యంతర విలసితయజ్ఞ
వాటికారాఘువేశ్వరు పేరఁ బరమ

శాంతమానసునకు జానకీపతికి
నంతియుఁ బ్రీతిగా నే రచియించు
చారుకృష్ణార్జున సంవాదమునకు
బరఁగు కథాసూత్ర మెట్టిదనిన

శ్రీకృష్ణుఁడు సూర్యున కర్ఘ్యమొసంగుటకై దోయిట నీరుపట్టియుండ నప్పు డాకాశమార్గమునఁబోవు గయుఁడను గంధర్వరాజుమియఁగా నది ప్రమాదవశమున నానీటఁ బడుటయు నందులకుఁ గినిసి కృష్ణుఁ డాగయుని సంహరింపఁ బ్రతిజ్ఞ గైకొనుటయు, నారదాదేశంబున గయుఁ డర్జునుని శరణుఁజొచ్చుటయు, నీగ్రంథమందలి ప్రధానకథ. ఈకథనే గయోపాఖ్యానమను పేరఁ గొందఱుకవులుపద్యకావ్యములను రచియించియుండిరి. ఈకథభారతమునలేదు. మరియేపురాణమునను గన్పడలేదు. ఈకథను గోపమంత్రియే కల్పించెనో మూలమెచ్చట నైనఁగలదో యెఱుంగవలసియున్నది. గయునివిడిచిపెట్టుమని సుభద్ర, అక్రూరుఁడు, ద్రౌపది మొదలగువారిచే నర్జునునకు శ్రీకృష్ణుఁడు చెప్పి పంపుటయు, నందుల కర్జునుఁ డీయకొనక ప్రత్యుత్తరము లంపుటయు నిందు విశేషముగా వర్ణింపఁబడినందున నీగ్రంథమునకుఁ గృష్ణార్జున సంవాదమని కవి పేరిడియెను. ఈగ్రంథమందలి కవిత్వము మృదువై మనోహరమై లోకోక్తులతో నిండియున్నది. శైలితెలియుటకై కొన్ని ద్విపదల నుదాహరించెను.

ఆవల ప్రాణభయాతురుఁ డగుచు
నీవె దిక్కని నిలిచినవాని
భూపాలవర్యులు పుడమిని దొల్లి
చేపట్టివిడిచిరే చెప్పుమా నీవు
విని ప్రాణభయమున వెనుకఁ జొచ్చినను
గనికరంబున శిబి గావఁడే ఖగము

ఆవిభు శరణాగతు మున్న
కావఁడే చేపట్టి కరుణ రాఘవుఁడు
పరికించి భూపతి పట్టినప్రతిన
అరయ శిలాక్షరమై యుండవలదె
అటుగాన భూపతు లవనిలోఁ గీర్తి
వడిఁ దలపై దల వచ్చిననైన
విడువను గంధర్వవిభునిఁ బొమ్మనియె...
ఏవారి కెవ్వార లెక్కుడిగయుఁడు
ఏయూరి కేయూరిఁ గెక్కుడిగయుఁడు
నీవేల పెనఁగెదు నీతిఁ బోవిడిచి
చెలఁగి వెన్నుఁడు నీకు జేసిన మేలు
తలఁపక మాటాడ ధర్మంబు గాదు
దైవంబు గురుఁడు బాంధవుఁడు మిత్రుండు
గోవిందుఁ డతని మార్కొనఁ దగునయ్య
నిగ్రహానుగ్రహనిపుణుండు శౌరి
ఆగ్రహింపక మున్నె యనుపుము గయుని...
అరుదెంచి ప్రాణభయంబున గయుఁడు
శరణంబుఁ జొచ్చిన జక్కఁగాచితిని
శరణాగతుల వధూజనుల బాలకుల
దొరకొని హింసించు దోషకారులకు
నిలను బ్రాయశ్చిత్తమే పుట్ట దనుచుఁ
బలికెడు శ్రుతివాక్యపద్ధతి వినవె
కావున దయమాలి గయుఁ బట్టి
గొటియుగా నిచ్చుటే పాతకంబు పొమ్మనిన...

ఈగోపమంత్రి మొట్టమొదట నాదెండ్లపురశాసనుఁడై నట్లు కృష్ణార్జున సంవాద గ్రంథాంతమున నీద్విపదలలోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

"జానకీవిభు పాదజలజభృంగాయ
మానమానసుఁడు తిమ్మయమంత్రిసుతుఁడు
ధీసమన్వితుఁడు నాదిండ్లశాసనుఁడు
భాసురకీర్తి గోపప్రధానుండు
చారుకృష్ణార్జున సంవాద మొనరఁ
గా రచియించె సత్కవులు నుతింప

కరణములను బురశాసనులనుట కవి సాంప్రదాయము. దీనిని బట్టి యీగోపమంత్రి మొదట నాదిండ్లకు గ్రామకరణమై పిమ్మట గుత్తిదుర్గాధ్యక్షుఁడై యటుతరువాత కొండవీడురాజ్యమును మేనమామయైన సాళువతిమ్మరుసుమంత్రి పక్షమునఁ బరిపాలకుఁడై ప్రఖ్యాతిఁగాంచియున్నవాఁడు. గోపమంత్రినిగూర్చి శేషాద్రిరమణకవులు కృష్ణార్జున సంవాదపీఠికయందు వ్రాసినవాక్యముల నీక్రిందఁ బొందుపఱచుచున్నాఁడను.

"ఈయనగుణప్రశంస కావ్యాదికములలోఁ గలదు. ఇంతియగాక యీయన రచించిన సంస్కృతగ్రంథ వ్యాఖ్యానములు జిజ్ఞాసువులకు వాఙ్మయభిక్ష ప్రసాదించుచున్నవి కవియై త్యాగియై భోగియై నిష్కామవాఁ డాంధ్రదేశమున కొనర్చిన సేవ యపారమైనది. ఈయన కొండవీటిసామ్రాజ్యమును నిరంకుశముగాఁ బరిపాలించుచున్నందుల కీక్రింది యాధారము చాలును.

"శ్రీకృష్ణక్షితిపాలమౌళిసచివః శ్రీసాళ్వతిమ్మప్రభుః
జామాతృప్రవరే ధురంధరవరే శ్రీగోపమంత్రీశ్వరే
ప్రాదత్తాఖిల కొండవీటినగరీసామ్రాజ్యదారేయతాం
మత్తేభాశ్వపదాతిసైన్యాకలితాం పల్యంకికాం చామరీం"
"శ్రీకృష్ణరాయనరనాథశిరఃప్రధానః
శ్రీసాళ్వతిమ్మసచివేశ్వర భాగినేయః
నాదెండ్లగోపసచివో నయతత్త్వవేదీ
శ్రీకొండవీటినగరైకధురంధరోభూత్"

కొండవీటిశాసనము

ప్రకృతిశాసనమున నింకను గోపమంత్రి ప్రశస్తి యభివర్ణింపఁబడినది. సప్తసంతానములన్నియు బడసినటు లందుఁగలదు. ఈయన యంకితమొందనకృతులు దురదృష్టవశమున నేఁటివరకు వెలువడకున్నవి. గోపమంత్రి పండితవంశసంజాతుఁడు. మేనమామయగు తిమ్మరుసుమంత్రి బాలభారతాది గ్రంథములకు వ్యాఖ్యవ్రాసినఁ ప్రచండ పండితుఁడు. అన్నయగు అప్పయ్యామంత్రి మాదయగారి మల్లనచే రాజశేఖరచరిత్రము నంకితమునొంది జీవన్ముక్తుఁడైన ధన్యుఁడు. ఈయన యమాత్యుఁడగు ఊరదేచమంత్రి తెనాలి రామలింగకవిచేఉద్భటారాధ్య చరిత్రముసంకితముగాఁ గొనియు దేవీపంచస్తవికి వ్యాఖ్య యొనర్చియుఁ బేరొందినవాఁడు ఆస్థానవిద్వాంసుఁడగు లొల్ల లక్ష్మీధరయజ్వ సమస్తశాస్త్రపారంగతుఁడు సంస్కృతమునఁ బ్రచండకవి. సపరివారముగా వాఙ్మయసేవకై జీవితము వెచ్చించిన నాదిండ్ల గోపమంత్రిజీవితము ప్రశస్తతరము. గోపమంత్రి కవుల నాదరించువాఁడనియు, సత్ప్రేలకుఁ డనియు, శాస్త్రపారంగతుడనియు, సుందరాకారుఁడనియు, మహాత్యాగియనియు, వీరాధివీరుఁడనియు గ్రంథాంతరములందుఁగలను ఇట్టి రసికరత్నము కావ్యరచనమునకుఁగడంగిన యసామాన్య కౌశలాతిశయమును గవితాకల్పనముననుగూడ లోకమునకుఁ దెలుపఁ బూనుట గొప్పవిశేషము.

నాదెండ్ల గోపమంత్రి కొండవీటిని పాలించినది. (శా. శ. ౧౪౩౭–౧౪౫౫) క్రీ. శ. 1515–1533 వఱకని కొండవీటి దండకవి వెలోఁగలదు. తిమ్మరుసుమంత్రి క్రీ. శ. ౧౫౧౫ జూన్ 23 వ తేదీకి సరిపడు శా. శ. ౧౪౩౭ ఆషాఢ శుద్ధ ద్వాదశినాఁడు కొండవీడు జయించెను. వెంటనే రాజప్రతినిధిగ నేర్పడియుండెఁ గాన నిదండకవి వెలోనికాలము విశ్వసనీయము కానోపు. ఈమధ్యకాలమునకృష్ణార్జునసంవాదము. పూర్తిచేయఁబడెనటుల విశ్వసింపవచ్చును ప్రబోధ

చంద్రోదయ వ్యాఖ్యయు నీకాలముననే యిక్కవి రచించినట్లుతోఁచు చున్నది."

తెనాలి రామలింగకవి తనయుద్భటారాధ్యచరిత్రమునందీగోప మంత్రిని, సాల్గునీసపద్యములలో వర్ణించియున్నాఁడు. గ్రంథవిస్తర భీతిచే నందొక్క పద్యము నిందుదాహరించుచున్నాఁడను.

సీ. అరిపురజయలక్ష్మి హరునిఁ బోలెనె కాని
తగులందు విషధరత్వంబు నింత
సంపూర్ణతరకాంతిఁ జంద్రుఁ బోలెనెకాని
దోషాకరోన్నతిఁ దొరలఁ డెందు
నిజభుజాబలరేఖ విజయుఁ బోలెనెకాని,
భీమోన్నతస్ఫూర్తిఁ బెరుఁగ నీఁడు
గాంభీర్యమునఁ బాలకడలిఁ బోలెనెకాని
భంగసాంగత్యంబుఁ బట్టఁ డర్థి

గీ నఖిలదుర్మంత్రి వదనముద్రావతారుఁ
డాత్మపంకజవీథివిహారిశౌరి
కీర్తిగంగాపవిత్రితక్షితితలుండు
గుణమరున్మంత్రి నాదెండ్ల గోపమంత్రి.

ఈగోపమంత్రి యన్నయగు నప్పయమంత్రి సాళువతిమ్మరుసు మంత్రి కల్లుఁడనుటకు సందియము లేదు గోపమంత్రి కూడతిమ్మరుసున కల్లుఁడే యనియు. తిమ్మరుసున కిరువురుతనయులనియు, వారినిరువుర వన్నదమ్ముల కిరువురకు నిచ్చి పరిణయ మొనర్చిరనియు తిరుపతి దేవస్థానమువారు ప్రకటించిన శాసనసంపుటములో నాఅవధాని యందున్నది. కొండవీటిశాసనములోనిదని శేషాద్రిరమణ కవులు ప్రకటించిన పై శ్లోకములోని "జామాతృప్రవరే" యనువాక్య మీ విషయమును బలపర్చుచున్నది. అయినను నీవిషయమింకను విచారణీయము. గ్రంథకర్తలెవరును గోపమంత్రి తిమ్మరుసునకు మేనల్లుఁడని

చెప్పిరేగాని యల్లుఁడని చెప్పలేదు. గోపమంత్రి రచించిన కృష్ణార్జున సంవాదమునఁ దాను తిమ్మరుసునకు మేనల్లుఁడనని మాత్రమే చెప్పుకొనియెను. కాని యల్లుఁడనని చెప్పుకొనలేదు. ఒకనికుమార్తెల నన్నదమ్ముల కిచ్చి పరిణయముచేయు నాచారముకూడ, నపుడుఁ గా గాని లేదు. మాదయగారి మల్లన రాజశేఖర చరిత్రమున గోపమంత్రిని, తిమ్మరుసుమంత్రి కల్లుఁడని చెప్పలేదు మేనల్లుఁడనిమాత్రమే చెప్పియున్నాఁడు. గోపమంత్రి రచించిన ప్రబోధ చంద్రోదయ వ్యాఖ్యయందలి గద్యలో:— (ఇతి శ్రీమదాంధ్ర రాజపరమేశ్వర శ్రీమత్ప్రతాప శ్రీకృష్ణరాయ మహాసామ్రాజ్య ధురంధర సాళ్వతిమ్మ దండనాయక భాగినేయ నాదిండ్లగోపమంత్రిశేఖర విరచితాయాం ప్రబోధచంద్రోదయ వ్యాఖ్యాయాం..)

దాను సాళ్వతిమ్మరుసునకు భాగినేయుఁడనని యే చెప్పుకొని నాఁడు కాని జామాతనని వ్రాసికొనలేదు. కొండవీటి శాసనమున జామాతయని వ్రాయుటపొరపాటై యుండును. కాదేని జామాతృ శబ్దమునకు భాగినేయుఁ డను నర్థముకూడ నుండి యుండవలయును. పై మూఁడు గ్రంథములకు బిమ్మట గోపమంత్రి సాళువతిమ్మరుసున కల్లుఁడయ్యెనని తలంచుట కవకాశము లేదు ఇంతకంటెఁ బ్రబలమైన యాధారము లభించువఱకు నీగోపమంత్రి సాళ్వతిమ్మరుసునకు మేనల్లుఁడే కాని యల్లుఁడు కాఁడని నిర్ణయింతము.

కొండవీడునందు విశ్వామిత్రయజ్ఞవాటిక కలదఁట! ఆయజ్ఞమును రక్షింపనేతెంచిన శ్రీరాముని యాలయముగూడనందున్న దఁట! ఆరాఘవేశ్వరునకే యీగ్రంథము నంకితము చేసినట్లు పైద్విపదలలో కవి చెప్పియున్నాఁడు. ఆరాఘవేశ్వరునకే ప్రాకార గోపుర ప్రాసాదాదులును, సోపానములును గట్టించినట్లును, హేమకుంభము లెత్తించినట్లును మైలవరమనుగ్రామమును ఉత్సవ విగ్రహములను నొసంగినట్లును పైనివ్రాసిన కృత్యాది ద్విపదలలో నున్నది. ఈదాన

ములు శా. శ. ౧౪౪౨-౧౪౪౩ (క్రీ. శ. ౧౫౨౦-౨౧) లోఁగావించెను.౧ ఇతని శాసనము లింకను గొన్నికలవు.౨ వీనినిబట్టి కృష్ణార్జున సంవాదము క్రీ. శ. ౧౫౨౨ నకుఁ బిమ్మట రచియించి నట్లు తలంపవచ్చును.

గోపమంత్రి క్రీ. శ. ౧౪౮౫ ప్రాంతమునజన్మించియుండును. శ్రీకృష్ణరాయలు చనిపోయిన నాఁటికితఁడు ౪౫ సంవత్సరముల వయసు కలవాఁడని చెప్పవచ్చును ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౫౩౩ వఱకుఁ గొండవీటి దుర్గపరిపాలకుఁడుగా నున్నట్లు చెప్పుచున్నారు. అది సత్యమయ్యెనేని అచ్యుతరాయల కాలములోఁగూడ నీతఁడు కొండవీడును బరిపాలించుచుండెనని నిశ్చయింపవచ్చును.

గోపమంత్రి యెప్పుడు స్వర్గమలంకరించెనో, అప్పమంత్రి యెప్పుడు చనిపోయెనో సాళువతిమ్మరుసు గతించునప్పటికి వీరుండిరో లేదో తెలియదు.

గోపమంత్రినిగూర్చి, తెనాలిరామకృష్ణునిచారిత్రమునఁగొన్ని విషయములు వ్రాయఁదలంచి యింతటితోనీతనిచారిత్రమును ముగించుచున్నాఁడను.

౧ శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదపీఠిక by విద్యారత్న.

౨ A. R. 433 of 15 శా. శ. ౧౪౪౩ వృష సం. కార్తీక శు ౧౫ సోమవారం; Epigraphia Indica సం ౬ పుట ౧౧౨.

నంది తిమ్మయ్య (ముక్కు తిమ్మన్న)

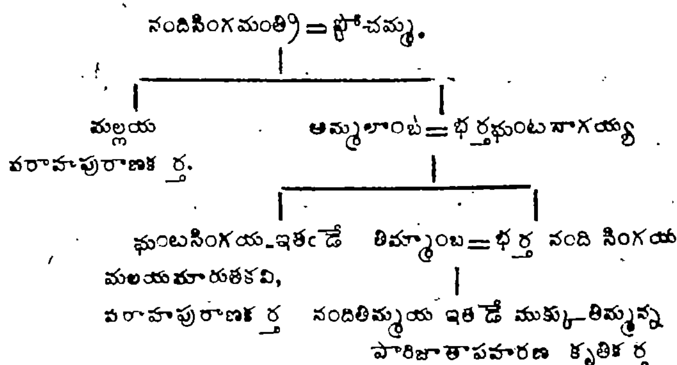
కృష్ణదేవరాయల యాస్థానాష్ట దిగ్గజకవులలో నొకఁడగు నీకవివతంసుఁడారువేల నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు: ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. కౌశికగోత్రుఁడు; సింగయామాత్యునకును దిమ్మాంబకును బుత్త్రుఁడు.

ఈతఁడు పారిజాతాపహరణమను నైదాశ్వాసముల, శృంగార ప్రబంధమును రచించి శ్రీకృష్ణదేవరాయల కంకితము చేసెను. ఈకవి తననుగూర్చి పారిజాతాపహరణమున నిట్లు చెప్పుకొనియున్నాఁడు.

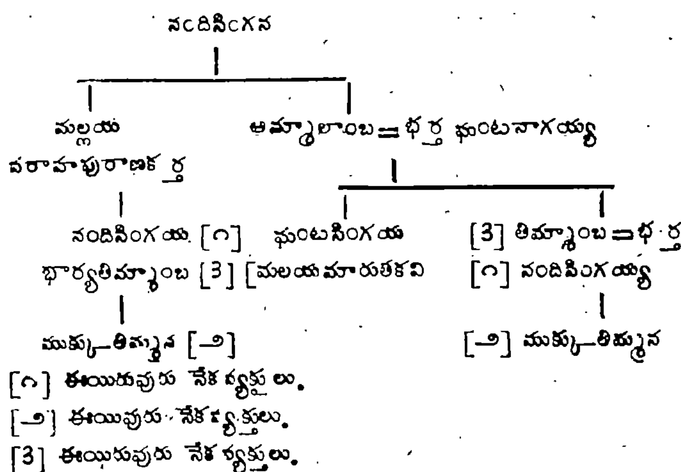
సీ. కౌశికగోత్రవిఖ్యాతుఁ డాపస్తంబ
సూత్రుఁ డార్వేలపవిత్రకులుఁడు
నందిసింగామాత్యునకును దిమ్మాంబకుఁ
దనయుండు సకలవిద్యావివేక
చతురుఁడు మలయమారుతకవీంద్రునకు మే
నల్లుండు కృష్ణరాయక్షితీశ
కరుణాసమాలబ్ధ ఘనచతురంతయా
నమహాగ్రహారసన్మానయుతుఁడు
తే. తిమ్మయార్యుండు శివపరాధీనమతి య
ఘోరశివగురుశిష్యుండు పారిజాత
హరణ మనుకావ్య మొనరించె నంధ్రభాష
నాదివాకరతారా సుధాకరముగ.

ప్రబోధచంద్రోదయ వరాహపురాణాది కావ్యములను రచించిన నందిమల్లయ ఘంటసింగయ కవులలో సింగయకవికి మలయమారుతకవియని నామాంతరమున్నట్లాకవి చారిత్రమున వ్రాసియున్నాఁడను. ఆమలయమారుతకవియే యీకవికి మేనమామ. "సాధారణముగ ముక్కుతిమ్మన్న యనఁబడెడు నందితిమ్మకవి యీమల్లయ కవికి మనుమఁడని చెప్పుదురు. కాని పారిజాతాపహరణము నందుకవి తనవంశమును జెప్పుచో నీక్రిందపద్యమునం దాసంగతి చెప్పియుండ

"లేదు" అని కవుల చరిత్రకారులు నందిమల్లయ ఘంటసింగయకవుల చారిత్రమున వ్రాసి పై పద్యము నిచ్చి యున్నారు. నందిమల్లయకుం దిమ్మయ పౌత్రదౌహిత్రరూపమున మనుమఁడు గాకపోయినను, మేనకోడలుకుమారుఁడై వరుసకు మనుమఁడేయగుచున్నాఁడు. ఆసంబంధము జూపువంశవృక్షము నీక్రింద నిచ్చుచున్నాఁడను.

పై వంశవృక్షములోఁజూపఁబడిన నందిమల్లయకు సింగయ్యయను కుమారుడుండెననియు: నాతఁడే తిమ్మాంబ భర్తయనియు, నాతఁడే మన ముక్కుతిమ్మన కవికిఁదండ్రియనియు శ్రీకొణిదెన బాలకృష్ణయ్యగారు భారతిపత్రికలో (సం 8 భా 2 పుటలు 175-179) వ్రాసి యీ క్రింది వంశవృక్షము నిచ్చియున్నారు.

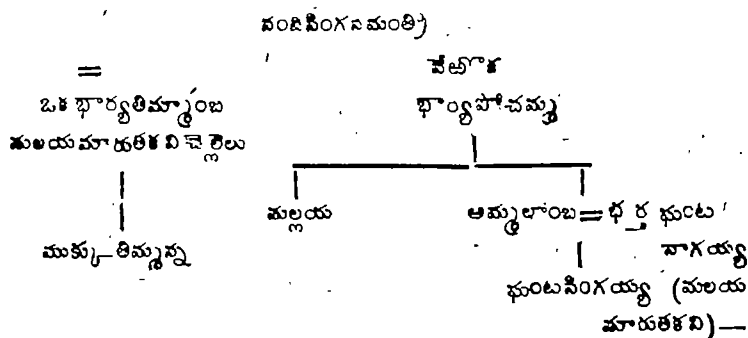

ఈసంబంధము నిజమగునెడల నది యెదురుమేనరిక మగును. ఇది శాస్త్రవిరుద్ధమును నాచారములేనిదియునగు సంబంధమగు నన్నది. ప్రబల ప్రమాణముండినగాని యిట్టివివాహము జరిగెనని చెప్పరాదు తిమ్మకవికి, నందిమల్లయకవి పితామహుండైనచో మలయమారుత కవికి మేనల్లుండ నని చెప్పుకొనినవాండు, మల్లయకవికి మనుమండ నని చెప్పుకొనకుండ నుండండు. మల్లయకవికంటె మలయమారుత కవి ప్రజ్ఞావంతుడైన నగుంగాక ! అంతమాత్రముచే మలయమారుత కవిని జెప్పి తనపితామహుని పేరెత్తండని చెప్పుటలో స్వారస్యము లేదు. రెండుగ్రంథములలో గ్రంథకర్తగానుండి తుళువనరసనాయకుని కృతి పతినిగాం జేసిన మల్లయ్య పేరును బ్రజలెదిరో యనుకొందురని తనగ్రంథమునం జెప్ప సంశయింపండు. అతండు సంగీత నందియని పేరొందినవాండు. ఆమాటనైనం జెప్పడా ! తిమ్మకవి తండ్రియైన సింగయ, మల్లయకవి కుమారుండుగాక వేఱొక నందిసింగయ యని యూహింపం దగియున్నది. ఇంతకునునందిమల్లయ్యకు ముక్కుతిమ్మన మనుమం డనుటకుం గవిచరిత్రకారులమాటలే కాని యిత రాధార ములు లేవు.

గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు. కవిజీవితములలో నందిసింగనమంత్రికి (పై వంశవృక్షములోమూలపురుషుండు) ఇరువురు భార్యలనియు, నందొకయామె మలయమారుతకవి (వరహాపురాణ కర్తలగు జంటకవులలోనొకండుగాక వేఱొకండు) సోదరియైనతిమ్మాంబ యనియు, ఆమెయందు సింగనమంత్రికిం గలిగిన కుమారుండే ముక్కు తిమ్మన్న యనియు, సింగనమంత్రి రెండవభార్యయైన పోచమ్మకు మల్లయ్యయను కుమారుండును అమ్మలాంబయను కుమార్తెయును గల్గిరనియు, నాయమ్మలాంబ కుమారుండే జంటకవులలో నొకరగు మలయమారుత కవి యనియు వ్రాసియున్నారు. గాని యీవ్రాత నిరాధారమైనది. నందిసింగనమంత్రి కిరువురు భార్యలుండిరని చెప్ప

టకుఁగాని, మలయమారుతు లిద్ద రుండిరనుటకుఁగాని వారిరువురును గవులై యుండిరనుటకుఁగాని. యాధారములులేవు. కాలవ్యత్యాసముకూడఁ గన్పించుచున్నది. నిరాధారములైన యిట్టి యూహాసిద్ధాంతములను విమర్శించుటవలన నయ్యెడు ప్రయోజనము లేదని యింతటితో నీచర్చను వదలివేయుచున్నాఁడను.

పాఠకుల సౌకర్యముకొఱకు శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారిచ్చిన వంశవృక్షము నీక్రింద నిచ్చుచున్నాఁడను.

తిమ్మాంబ సోదరుఁడైన మలయమారుతకవియు, ఘంటనాగయ్య కొడుకైన మలయమారుతకవియు నేకవ్యక్తియందుమేని నంది సింగన మంత్రి దౌహిత్రిని పెండ్లాడిన వాఁడగును. ఇది యసంభవము. కావున నీయిరువురును భిన్నవ్యక్తులు. ఈవంశవృక్షము ననుసరించి కృష్ణరాయలకాలములోనున్న ముక్కుతిమ్మన్నకు వరాహపురాణమును రచించిన కృష్ణరాయతండ్రియైన నరసనాయకునకుఁ గృతియిచ్చిన ఘంటసింగయ్య సవతి మేనల్లుఁడగును. ఇదియు నసంభవమే.

నందితిమ్మనయును నాతని మేనమామయైన మలయమారుతకవియుఁగూడ నఘోరశివగురునిశిష్యులు. నందితిమ్మన యఘోరశివుని వృద్ధాప్యమున శిష్యుఁడై యుండును

ఈకవి గృహనామమునందు వారయియుండగా నీతనినిముక్కుతిమ్మనయని యనుటెందువలననని ప్రశ్నింపవచ్చును. ఇతఁడునాసికావర్ణనముఁ జేయుచు నొక పద్యమును రచియించి యుండెననియు, నందలి స్వారస్యమును గ్రహించి, రామరాజభూషణకవి కొంతద్రవ్యము నిచ్చికొని తనవసుచరిత్రమున వేసికొనెననియు, నందుమూలమున నీతనిని ముక్కుతిమ్మనయని పిలుచుచుండురనియు నొక కథ చెప్పెదరు. ఆపద్యమిది:—

శా. నానాసూనవితానవాసనల నానందించుసారంగ మే
లా నన్నొల్ల దటంచు గంధఫలి బల్కానం దపంబంది యో
షానాసాకృతిఁ దాల్చి సర్వసుమనస్సౌరభ్యసంవాసియై
పూనం బ్రేక్షణమాలికామధుకరీపుంజంబు లిర్వంకలన్.

ఈకథ విశ్వాసార్హమైనది కాదు. ఇంతకంటె నద్భుతకల్పనలను జేయఁగలిగిన రామరాజభూషణుఁ డీపద్యమును విలిచి సిగ్గుపడక తనపుస్తకమునందు వేసికొనె ననుటయు నసంగతమే. శ్రీకృష్ణదేవరాయలచే నగ్రహారాదికమును బడసినమహాకవి రసవత్తరమైన పద్యమును దనగ్రంథమునం దుంచుకొనక యమ్ముకొనెననుటయు, నసంగతమే. కవి చరిత్రకారులును, పారిజాతాపహరణ పీఠికాకారులును, నీతనికి ముక్కు పెద్దదిగానుండుటచే నీపేరు వచ్చియుండు నని యభిప్రాయపడియున్నారు. ఆయూహయే యంగీకరింపఁదగినది.

సామాన్యముగాఁ గవులు తమయిష్టదైవమును మఱియితర దేవతలను గృత్యాదిని స్తుతిఁజేయుచు నాదైవములు కృతిపతి కాయురారోగ్యసంపదల నిచ్చున ట్లాశీర్వదించుట ప్రాయికముగా నున్నది. ఈకవి శ్రీ వెంకటేశ్వరుని, యీశ్వరుని, విఘ్నేశ్వరుని, లక్ష్మీసరస్వతులను స్తోత్రముచేసి పిమ్మటఁ జంద్రునిఁగూడ నీక్రిందిపద్యములో వర్ణించియున్నాఁడు.

చ. వలిమలయల్లువాఁడు, తలవాఁక ధరించినపూవుగుత్తి వే
ల్పులగమిజీవగట్టు యుడివోవనిచల్వలకొంకి వెన్నెల
ల్మొలచినపాదు పాల్కడలిముద్దులపట్టి నృసింహకృష్ణరా
యలఁ గరుణారసంబు ననుపారెడిచూపులఁ జూచుఁ గావుతన్.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు చంద్రవంశపురా జని కవి యీపుస్తక మునఁ జెప్పి యీవంశకర్తయైన కారణమునఁ గాఁబోలు చంద్రుని గ్రంథావతారికయందు వర్ణించియున్నాఁడు. చంద్రవంశపురాజులకుఁ గృతియిచ్చినకవులు పలువు రున్నారు. కాని వారెవ్వరును గ్రంథాదిని సుధాంశుని యిష్టదైవముగాఁ గొనియాడినవారు లేరు.

ఈకవిని శ్రీకృష్ణదేవరాయల భార్యయైన తిరుమలదేవి కాపెపుట్టినింటివా రరణముగా నిచ్చిరని యొకప్రతీతి కలదు. పూర్వము రాజులు తమకన్యలకు వస్తువాహనాదికముతోఁ బాటుగ దాసదాసీజనమునే గాక కవులనుగూడ నరణముగా నిచ్చెడి యాచారమున్న దందురు. ఈయరణమును దిరుమలదేవికిఁ గాదనియుఁ, గృష్ణరాయల రెండవభార్యయైన చిన్నాదేవికనియుఁ గొంద ఱనెదరు. చిన్నాదేవి వేశ్యకులసంజాతయని రాయలచారిత్రమున వ్రాసియుంటిమి. అందుచేఁ దిమ్మకవి యీపె కరణపుఁగవి గాఁజాలఁడు. తిరుమలదేవి యొరుసూరు రాజతనయయని చెప్పియుంటిమి. అతఁడు కర్ణాటకుఁడు. ఆంధ్రకవి నరణముగా నిచ్చెనా? యని సంశయము. ఈకథ సత్యమనుటకు గ్రంథస్థాధారము కనుపడలేదు. ఈకవికి మేనమామ యయిన మలయమారుతకవి, కృష్ణదేవరాయలకుఁ దండ్రియైన నరసరాయల యాస్థానము నందుండి వరాహపురాణము నాతని కంకితము చేసియుండెను. మేనమామయు, మేనల్లుఁడు నించుమించుగ సమకాలికులు కావునఁ మేనమామనుబట్టి యీకవియు నాస్థానమునఁ బ్రవేశముఁ గల్గించుకొని కృష్ణరాయలకాలమునఁ బ్రఖ్యాతిఁ గనియుండును.

ఈతిమ్మకవి పారిజాతాపహరణమును రచించుటకుఁ గారణమును దెలుపునట్టికథ యొకటి చిరకాలమునుండి వచ్చుచున్నది. రాజుల విషయమునను గవులఁ గూర్చియుఁ గథ లనేకములు పుట్టుచుండుట క్రొత్తగాదు. కథయందు సత్యమున్నదను కారణమునఁ గాకపోయి నను పాఠకులకు వినోదముగ నుండునను తలంపున నాకథ నిచట వ్రాయుచున్నాఁడను శయనాగారమునకు రాజుకంటె రాణిముందుగా జని నిద్రించునెడల, రాజు పరుండు శయ్యపై నాతనిపాదములుండు తావునఁ దనశిర ముంచి పండుకొనుటయుఁ బిమ్మట రాజు వచ్చి పరుండఁబోవునప్పు డామెను మేల్కొలుపుటయు నప్పుడామె రాజునుగౌరవించి రాజునకభిముఖముగఁ బరుండుటయు నాచారమఁట.

ఒకప్పుడు తిరుమలదేవి కృష్ణరాయలకంటె ముందుగ శయనింపనేఁగి పైనచెప్పిన యాచారప్రకారముగ నిద్రించెనఁట. రాజకార్య సమాలోచనమును ముగించుకొని కృష్ణరాయలుపరుండబోయి నిద్రించుచున్న తిరుమలదేవిని లేపకయే తాను నాశయ్యయందే పరుండి నిద్రించెనఁట! నిద్రలోనుండగాఁ బంగారు టందియలతో నున్నతిరుమల పాదము కృష్ణరాయని శిరమునకుఁ దగుల నాతఁడు లేచి యామెబుద్ధిపూర్వకముగనే యట్లు చేసియుండునని శంకించి యామెపైఁ గ్రోధమువహించి నాఁటనుండియు నామెతోసహశయ్యాసంభాషణాదులను వర్జింపఁ దిరుమలదేవి తననిర్దోషత్వమునురాయలకు విన్నవించియు నాతని యనుగ్రహమును సంపాదింపఁ జాలక పోయెనఁట!

అగణపుగవి యగు నందితిమ్మయ దాసీజనమూలమున నీయుదంతమును విని పారిజాతాపహరణ కావ్యమును రచియించి కృష్ణరాయల కంకితమొనర్చి యాగ్రంథమును గవిపండిత బంధుసామంత సమక్షమున మహాసభలోఁ జదివి వినిపించినప్పుడు. సత్యభామ కోపోద్దీపితయై తనకు నమస్కరించుచున్న శ్రీకృష్ణుని యుత్తమాంగము

నెడమకాలితోఁ దలఁగఁ ద్రోచిన సందర్భమున రచించిన యీక్రింది పద్యములుగల కథపట్టును జదువఁగా విని రాయ లద్దానిని మరలఁ జదువుమని హెచ్చరించివినిసంతసించి యానాఁటికిసభ చాలించెనఁట! రాజాభిప్రాయము నెఱింగి తిమ్మకవి, దాసిమూలమున తిరుమలదేవికి "రాజీనాఁ డామె సౌధమున కరుదెంచుననియు, నుచితరీతి వర్తించి రాజప్రేమను జూఱఁగొనుమనియుఁ గబురంపెనఁట! కవిమనోరథము ఫలించినది. ఆనాఁటినుండియు రాజామెను మరలనాదరించిపూర్వము వలె గౌరవించెనఁట. ఈపిల్లకథయందలి నాయిక తిరుమలదేవి కాదనియు, రెండవభార్యయైన చిన్నాదేవియనియుఁ గొందఱనెదరు.

ఉ. పాటలగంధి చిత్తమునఁ బాటిలు కోపభరంబు దీర్పఁ న
ప్పాటను జాటుగామి మృదుపల్లవకోమలతత్పదద్వయీ
పాటలకాంతి మౌళిమణిపంక్తికి సన్నియ వెట్ట నాజగ
న్నాటకసూత్రధారి యదునందనుఁ డర్మిలి మ్రొక్కె మ్రొక్కినన్

మ. జలజాతాసనవాసవాదిసురపూజాభాజనంబై తన
ర్చు లతాంతాయుధుకన్నతండ్రిశిర మచ్చో వామభాగంబునం
దొలగంద్రోచె లతాంగి యట్లయగు నాథుల్ నేరముల్సేయఁ బే
రలుకం జెందినయట్టికాంత లుచితవ్యాపారముల్ నేర్తురే.

క. కోపనపదహతిఁ గుపితా
గోపాలుఁడు గాంచి మెఱుఁగుఁబోడవఁగ ను
ద్దీపితమన్మథరాజ్య
ప్రాపితుఁడై పలికెఁ గూర్మి బయటపడంగన్.

చ. ననుభవదీయదాసుని మనంబున నెయ్యపుఁ గిన్కఁ బూని తా
చినయది నాకు మన్ననయ చెల్వగునీపదపల్లవంబు మ
త్తనుపులకాగ్రకంటకవితానము దాఁకిన నొచ్చునంచు నే
ననియెద నల్క మానవుగదా యికనైన నరాళకుంతలా!

ఈకథయందలి సత్యాసత్యములమాట యెటులున్నను నతుకు బాగుగాఁ గలిసినది. కృతిపతులు తమపేరఁ గృతినిరచింపు మనికవినిఁ గోరినట్లు, కృతికర్తలు తమగ్రంథములలోఁ బ్రాయికముగా వ్రాయుచుందురు. మనుచరిత్రమునఁ జూడుఁడు.

"క. మనువులలో స్వారోచిష
మనుసంభవ మరయ రసమంచితకథల
న్వినవింపు కలిధ్వంసక
మనఘ భవచ్ఛతురరచన కనుకూలంబున్.

వ. కావున మార్కండేయపురాణోక్త ప్రకారంబునం జెప్పు మని కర్పూరతాంబూలంబు వెట్టినం బట్టి మహాప్రసాదంబని మోదంబున నమ్మహాప్రబంధనిబంధనంబునకుం బ్రారంభించితి...."

పారిజాతాపహరణమునం దీభాగ మెందువలననో లుప్తమయినది. తిరుమలదేవిపై నిర్నిమిత్తముగ రాయలాగ్రహించినందులకై యాతని నన్యాపదేశముగఁ జివాట్లు వెట్టవలయునని తిమ్మకవి తనంతటఁదానుగా గ్రంథమును రచించినవాఁ డగుటచే నాభాగ మిందు లేకపోయినదని తలంచుటకవకాశమున్నది. అదిసత్యమైనఁగావచ్చును. ఈకథయందలి సత్యౌచిత్యములనుగూర్చి విమర్శించిన పాఠకులు తమ యిచ్చవచ్చిన యభిప్రాయమునకు వచ్చెదరుగాక!

ఈగ్రంథమును వినినమీఁదట రాయలు తిరుమలదేవిపై నాగ్రహమును విడిచి, యామెకు వశంవదుఁడయ్యెనని తలంచుట కిష్టపడక, ప్రణయకలహము తాత్కాలికముకావున దానివికారమును దాత్కాలికమే యని తలంచువారు, శృంగారకావ్యరచనాభిలాషియై,పురాణకథలను దిరుగవేయుచు, హరివంశమందలికథ నాధారముగాఁ గొని యితివృత్తమును గల్పించుకొను సందర్భమునఁ గృష్ణరాయతిరుమలా దేవుల ప్రణయకలహ వృత్తాంతము స్ఫురణకురాఁగా, దానిని గవి తనయితివృత్తమున కాధారముగాఁ దీసికొనెననియు నిందుమూలమున

దముపరిణయకలహాకథ లోకమునఁ జిరస్థాయియగునుగదాయని దక్షిణ నాయకుఁడును గీర్తికాముఁడును శృంగారరసాభిలాషియునగు శ్రీకృష్ణ రాయలు సంతసించి కవిని గౌరవించెననియుఁ దలంచుటకైన వంగీ కరింపకపోరు.

పారిజాతాపహరణమునఁ గథావైచిత్ర్య మంతగాలేదు. నర కాసుర వధానంతరమున నారదుఁడు శ్రీకృష్ణదర్శనార్థమై ద్వారక కరుదెంచుచు నందనోద్యానమునుండి పారిజాతపుష్పమును దనతో దీసికొనివచ్చి, రుక్మిణీదేవితో నర్తమాడుచున్న శ్రీకృష్ణుని సంద ర్శించి యాదంపతులచే నుచితసత్కారములంది యాపుష్పమును శ్రీకృష్ణునకిచ్చి యాకుసుమమును రుక్మిణి కీయుదునా ! సత్యభామ కంపుదునా ! యనియాలోచించుచున్న కృష్ణునకు రుక్మిణి కిమ్మని కనుసన్న చేసెను అతఁ డట్లే చేసెను

కలహాభోజనుఁడగు నమ్మునియాపుష్పమహిమము నెంతయో గొనియాడి యంతటితో నూరకుండక:—

ఉ॥ ఇన్నిదినంబులున్ సవతు లిందఱిలో నల సత్యభామ కన్
సన్నలఁదిమ్మరున్ హరివశంవదుఁడై యన విందుఁగాని యో
కన్నియ ! నీయెడం గలుగుగారవ మెయ్యెడఁ జూచి కాన లే
కున్న నవర్ఘ్య దివ్యకుసుమోత్తమ మేరికినైన నిచ్చునే !

ఉ॥ చక్కనిదాననంచు నెలజవ్వని నంచు జగంబులోనఁ జే
రెక్కినదాన నంచు బతి యెంతయు నాకనురక్తుఁడంచుఁ దా
నిక్కుచు విఱ్ఱవీగుచు గణింపదు కాంతల సత్య యింతకున్
స్రుక్కకయున్నె నీమహిమ సూచిన బోటులు విన్నవించినన్.

౧ ఆ ౬౫-౬౬.

ఈమాటలు సత్యచెవులం బడినవి. ఆమె వేటు వడ్డయుర గాంగన యైనది.

చ అతులమహానుభావ మని యవ్విరిఁ దా నొకపెద్ద చేసి య
చ్యుతునకు నిచ్చెఁ బాదవ సూడిద యిచ్చిన నిచ్చెఁగాక తా
నతఁడు ప్రియంబు గల్గునెడ కర్పణ సేసినఁ జేసెఁగాక యా
మతకరివేలుపుం దపసి మమ్ముఁ దలంపఁగ నేల యచ్చటన్. ౮౪

అని యహంకారపూరితయై యడుగుఁ బోతుతన మావరింపఁ గోపగృహం బునకుఁ బోయి పండుకొనినది.

శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామయింటికరుదెంచి కళావిహీనమైయున్న యాగృహము నవలోకించి సత్యభామయున్న కోపగృహమునకేఁగి ముసుఁగిడియున్న యామెం జేరి విసరుచున్న దాసిచేతి వీవనంగొని విసరుచుండఁ బారిజాత కుసుమపరిమళము గృహమునం దలముకొని యెను. అదియేమని సత్యభామ ముసుఁగుందీసి శ్రీకృష్ణునిం జూచి మరల ముసుంగు వెట్టుకొని లోలోపల దుఃఖించుచు మాటలాడ కుండెను. ఆమె ననునయింప నాశ్రీకృష్ణుఁడెన్ని యో పాట్లుపడియెను. కానియామె యాగ్రహము శమింపలేదు. అప్పుడుకృష్ణుఁడు డేమిచేసెనో తెలుపు పద్యములు నాల్గుపైని వ్రాసియుంటిని.

అతికష్టముపై శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామనూరార్చి "ఒకపువ్వు మునకై యింత వగపెందులకు! దేవేంద్రుని నందనోద్యానము నుండి పారిజాత వృక్షమునే తెచ్చి నీపెరటియందు నాటెదను." అని శపథ మొనర్చి యామె ప్రేమను జూఱగొనియెను. ఇంతలో నారదుఁ డచ్చటికి వచ్చి శ్రీకృష్ణునితోఁ గూడ దుష్టిగాభుజించి తనకు నమ స్కరించిన సత్యభామను

మ. పతి నీపై విహరింపఁగా జనము సంభావింపఁగా బంధుసం
తతి నిన్నుం గొనియాడఁగా సవతికాంతల్చూచి లజ్జింపఁగా
నతులప్రాభవ వైభవోన్నతులపోవై యిట్లు వర్తించు నీ
కితరస్త్రీజనబుద్ధి దీవనలు నే నేమిచ్చెద న్మానినీ. ౮౫ ఆ ౧౨౪

క. అటులైనను గానివ్వా
కుటిలాలక ! నీకు మగఁడు గోరినకోర్కుల్
ఘటియించుఁగాక తానెం
తటికార్యం బైనడించి నాదీవనలన్. ౨ ఆ ౨౫

అని యాశీర్వదించి వెడలిపోవుచుండ శ్రీకృష్ణుఁడు "మునిసత్తమా! నరకునిసంహరించి యాతడపహరించిన కుండలములను మరలఁ దెచ్చి తివనియు సత్యభామా సహితుండనై యమరావతికి వచ్చి యాకుండ లంబుల నామెకు సమర్పింతుననియు మాయమ్మయదితితోఁ జెప్పుము" అనియెను.

అట్లే సత్యభామతోఁగూడ శ్రీకృష్ణుఁడమరావతికరిగి దేవమాత యగునదితికి వందనపూర్వకముగఁ గుండలంబులనర్పించి శచీపురంద రులచే సత్యాసమేతముగఁ బూజలంది గొన్నిదినంబులందుండి వచ్చు నప్పుడు నందనోద్యానమున నున్న పారిజాత వృక్షమును బెకలించు కొని తెచ్చి యుద్ధమువచ్చిన నిర్జరేంద్రాదినిలింపులజయించి ద్వారక కరుదెంచి సత్యభామయుద్యానవనమున నావృక్షమును నాటెను.

పిమ్మట నారదోపదేశానుసారముగ సత్యభామ పుణ్యక వ్రత మునుజేసి వ్రతోద్యాపనవేళ శ్రీకృష్ణుని నారదునకు ధారవోసెను భర్తను శాస్త్రపరిజ్ఞాతయు దపస్వియు నగు నొక బ్రాహ్మణునకుదాన మిచ్చి యావిపో్రత్తముఁ డడిగినంత ద్రవ్యమిచ్చి భర్తనుమరలవిలిచి కొనుటయుసవతులతోఁగూడ పేరటాండ్రను బూజించి గౌరవించుట యు నాపుణ్యవ్రతమున ననుష్ఠేయములైన ముఖ్యకార్యములు, సత్య స్వాధీనపతికయని లోకమునకుఁ దెలుపుటకును నామెయహంభావము నడగించుటకును నీవ్రతముద్దేశింపఁబడినది.

మార్కండేయపురాణమునం దున్న యొక చిన్నకథను దీసి కొని యల్లసానిపెద్దన మనుచరిత్రమును రచియించినట్లే తిమ్మయా మాత్య కవి శ్రీమద్భాగవత దశమస్కంధమందలి యాక్రిందినాల్గు

శ్లోకములలో నిమిడియున్న కథను గ్రహించి యించుమించుగ నైదు వందలపద్యములలో నొకమనోహరమైన కావ్యమును రచించెనని పండితులు కొందఱు తలంచిరి. కొంద ఱీపారిజాతాపహరణమునకు మూలము సంస్కృత హరివంశమని తలంచుచున్నారు.

> చోదితో భార్యయోత్పాద్య పారిజాతం గరుత్మతి
> ఆరోప్య సేంద్రాన్ విబుధాన్నిర్జిత్యోపానయత్పురం
> స్థాపితం సత్యభామాయాం గృహోద్యానోపశోభనః
> అన్వగు ర్భ్రమరాః స్వర్గా ద్యద్గంధాసవలంపటాః
> యయాచ ఆనమ్యకిరీటకోటిభిః
> పాదాస్పృశ న్నచ్యుత మర్థసాధనం
> సిద్ధార్థ ఎతేన విగృహ్యాతే మహా
> నహో పరాణాంచ తమోధిగార్యతాం

ఈశ్లోకములన బోతయామాత్యుఁ డీవిధమును నాంధ్రీకరించెను.

"... ... పిదప సత్యభామ గోరిన నందనవనంబు సొచ్చి. ౨౧౪

మ. హరి కేలం బెకలించి తెచ్చి భుజగేంద్రారాతిపై బెట్టి సుం
దరగంధానుగతభ్రమద్భ్రమరనాదవ్రాతముం బల్లవాం
కురశాఖాఫలవర్ణపుష్పకలికాగుచ్ఛాదికోపేతమున్
గిరిభిత్త్రాతముఁ బారిజాతముఁ ద్రిలోకీయాచకాఖ్యాతమున్ ౨౧౫

వ. ఇట్లు పారిజాతంబునుహరించి యదువల్లభుండు వల్లభయుం దానును విహగవల్లభారూఢుండయి చనుచున్న సమయంబున. ౨౧౬

సీ. నరకాసురుని బాధ నలఁగి గోవిందుని
  కడ కేఁగి తత్పాదకమలములకుఁ
దనకిరీటము సోఁక దండప్రణామముల్
  గావింప నాచక్రి కరుణ సేసి

చనుదెంచి భూసుతు సమయించి తనవారిఁ
దన్నురక్షించుటఁ దలఁప మఱచి.
యింద్రుండు బృందార కేంద్రత్వమదమునఁ
బద్మలోచన పోకు పారిజాత

ఆ. తరువు విడువు మనుచుఁ దాఁకె నడ్డము వచ్చి
తఱిమి సురలు వట్లు తాఁకి రకట
యెఱుక వలదె నిర్జరేంద్రత గాల్పనే
సురలతామసమును జూడనరిది. ౨౧౭

వ. ఇట్లు తనకు నొడ్డారించి యడ్డంబువచ్చిన నిర్జరేంద్రాదుల నిర్జించి తనపురంబునకుం జని నిరంతర కుసుమమకరంద మాధురీవిశేషంబులకుఁ జొక్కి చిక్కక నాకలోకమునుండి వెంట నరుగుదెంచు తుమ్మెదలకు నెమ్మిదలంచుచున్న పారిజాతమ్ము నాశ్రితపారిజాతుం డయిన హరి మహాప్రేమాభిరామ యగు సత్యభామతోఁ గ్రీడించు మహోద్యానంబున సంస్థాపించి నరకాసురునియింటం దెచ్చిన రాజకన్యకలెందఱందఱకు నన్ని నివాసంబులు గల్పించి గృహోపకరణంబులు సమర్పించి" ౨౧౮

భాగవతము, దశమస్కంధము. ఉత్తరభాగము.

పారిజాతవృక్షమును శ్రీకృష్ణుఁడు నందనోద్యానము నుండి హరించి తెచ్చుట యిందలి ప్రధాన కథయగుటచేఁ గవి దీనికిఁ బారిజాతాపహరణ మని పేరిడియున్నాఁడు.

ఈకథ సంస్కృత హరివంశమున ౬౫–౭౬ అధ్యాయములలో నున్నదనియు, సూర్యోదయాస్తమయాది ప్రబంధోచిత వర్ణనలు సంస్కృతమున లేకపోయినను తిమ్మనకవి యాంధ్రమునఁ జేర్చినాఁడనియుఁ, బుణ్యకవ్రతమును గూర్చి సంస్కృతమున నంతవిస్తారముగా లేదనియు బారిజాతము కొఱకు శ్రీకృష్ణుఁడు తపము నొనర్చె నని సంస్కృతమున నుండగా దానినాంధ్రమున విడచివేసెననియు

నిట్టివే స్వల్పములగు మార్పులు దక్క సంస్కృతమునకును తెలుగునకును గథాంశములలో విశేషభేదము లేదనియుఁ బారిజాతాపహరణపీఠికయందు శ్రీవిద్వాన్ దూశి రామమూర్తిశాస్త్రిగారు వ్రాసియున్నారు దీనినిబట్టి పారిజాతాపహరణ ప్రథమాశ్వాసము నందలికథయంతయును, ద్వితీయాశ్వాసమున సాయంకాల వర్ణనమారంభమగువఱకును గల కథయును సత్యాకృష్ణు లమరావతి కేఁగినప్పుడు శ్రీకృష్ణదర్శనలాలసలై వచ్చిన పురస్త్రీల వర్ణనమును, పుణ్యకవ్రతాంశమును సంస్కృతహరివంశమున నున్నవనియే తలంప వలసియున్నది. పారిజాతాపహరణమున నీభాగములే శృంగార రసాలవాలములు. తిమ్మకవి కవితామృత మిందే వెల్లువ వలెఁ బ్రవహించుచున్నది.

సంస్కృతహరివంశమును నాచనసోముఁడును, ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడయు నాంధ్రీకరించిరి. వీరియాంధ్రీకరణ విధానమును వారిచరిత్రలయందు వ్రాసియున్నాఁడను నాచనసోముఁ డీకథ నాంధ్రీకరింపక వదలివైచినాఁడు. ఇతఁడు శృంగార రసాభిలాషి. శృంగారరసాత్మకమైన యిట్టికథ నాంధ్రీకరింపక యీతఁ డేల వదలివేసెనో తెలియకున్నది. మూలానుసారముగ నాంధ్రీకరణమును సాగించిన యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ భాగవతమువలెనే క్లుప్తముగ నీకథను వ్రాసియున్నాఁడు. రుక్మిణీసంబంధ మిందు లేనేలేదు. పుణ్యవ్రత ప్రశంసయు లేదు. శ్రీకృష్ణుడు సత్యాసమేతముగానరకాసురువధానంతర మమరావతి కేఁగి యింద్రాది దేవతలచేఁ బూజలంగొని, యదితికిఁ గుండలము లర్పించి, తిరిగి వచ్చునప్పుడు పారిజాతవృక్షమును బెకలించుకొనివచ్చి ద్వారకయందు నాటెనను నంతవఱకుఁ గలకథనుమాత్రమే ౭-౮ పద్యములలోను గొన్ని వాక్యములలోను ఎఱ్ఱాప్రెగడ వ్రాసియున్నాఁడు. అతిరసవంతమై పాఠకుల హృదయాకర్షణ మొనర్చు నీకథను మూలానుసారముగ నాతఁ డేల యాంధ్రీకరింపలేదో తెలియకున్నది.

పారిజాతాపహరణము హరివంశ కథానుసరణమని తిమ్మన రచించిన యీక్రిందిపద్యము వలన సూచితమగుచున్నది.

సీ. హరివంశకథ లెల్ల నానుపూర్విగ నిట్టు
 విని కృతార్థుఁడనైతి మునివరేణ్య!
యాదానవారాతి యమరులఁ బ్రోవంగఁ
 బూని యాయదువంశమున జనించి
యతిఁడు గమ్మఱి వారి కాధారమగు పారి
 జాతంబు పుడమికేరీతిఁ దెచ్చె
నను మతి నిచ్చిరో యా వేల్పు లొంజని
 బలిమిఁ జేకొనియెనో పాడి దొఱఁగి
తే. తెలియ నానతియిమ్మ సందియము దీఱ
 వినఁగ వేడుకయయ్యె సవిస్తరముగ
ననిన నా వ్యాసముని శిష్యుఁడతనితోడ
 నథిస వినుమని పలికె సత్యాదరమున."

ఈపద్యమును బట్టి హరివంశకథలన్నియుఁ పూర్తిగా వినిన పిమ్మట జనమేజయుఁడు పారిజాతాపహరణ వృత్తాంతమును విపులముగ వినఁగోరి మరల ప్రశ్నించెనని స్పష్టమగుచున్నది. ఈపద్యార్థమునిచ్చు సంస్కృతశ్లోకములు హరివంశమున నున్నవో లేవో ఆగ్రంథ విచారిత్రమును వ్రాయునప్పుడు నాయొద్ద లేమిం జేసి చెప్పఁజాలను. సంస్కృతమున ౬౪-౭౬ అధ్యాయములు హరివంశ మధ్యమున నున్నవి. అంతియుఁబూర్వము హరివంశకథలన్నియుఁ బూర్తికాలేదు. స్వల్పభాగమేమైనవి. అందుచేత "హరివంశకథలెల్ల" నని యర్థమిచ్చు శ్లోకములు సంస్కృత హరివంశమునందుండుటయసంభవము. అట్లున్నచో నాశ్లోకములు ప్రక్షిప్తములన వలసివచ్చును.

భారతశేషము హరివంశమయినట్లే హరివంశశేషము పారిజాతాపహరణమనిఁ పై పద్యమువలనద్యోతకమగుచున్నది. అట్లయినచో

నీపారిజాతాపహరణ వృత్తాంతము హరివంశమధ్యమున నుండుట సంభవింపదు.

పైనీసపద్యమునందలి తక్కిన పాదములను బట్టి పారిజాతాపహరణ వృత్తాంతము మొదట క్లుప్తముగా వైశంపాయనుఁడు చెప్పెననియు నప్పుడే జనమేజయుఁడాకథను సవిస్తరముగఁదెలుపుమని యడిగెననియుఁ దలంపవచ్చునని పైసందేహమునకు సమాధాన మీయవచ్చును। కానియాపక్షములో మొదటిపాదమునకుఁబ్రసక్తియుండదు.

ఈసందర్భముల నన్నిటిని బరికించిచూడఁగా నెఱ్ఱాప్రగడ యాంధ్రీకరించిన స్వల్పభాగమే మొట్టమొదట సంస్కృతహరివంశమున నుండెననియు, దానిం గైకొని తిమ్మనార్యుఁడు తనస్వకపోలకల్పనలతో నీయుత్తమకావ్యమును హరివంశశేషముగా రచియించెననియు, నాతరువాత నెవ్వరో పండితావతంసుఁ డీకథ యందుఁ బాత్రోచితములు కావనియో నసమంజసములనియో తనకుఁదోచిన భాగములను మార్చిశ్లోకములుగా రచించెననియు; నవిక్రమముగా సంస్కృత హరివంశమునఁ జేరియుండుననియుఁ దోఁచుచున్నది.

హరివంశములోని కొన్నికథలను నాచనసోముఁ డాంధ్రీకరింపలేదు. అయినను నీట్టిచక్కనికథను నాతఁడైనను నాంధ్రీకరింపక యుండఁడు. సత్యభామకోర్కె ననుసరించి శ్రీకృష్ణుఁడు స్వర్గమునకేఁగి పారిజాతవృక్షమును దెచ్చెనను స్వల్పగాథ యాతనిదృష్టి నాకర్షింపకపోఁగా నాతఁడు దానిని దెలిఁగింపక వదలివేసెనని తలంపవచ్చును. కాని మూలానుసారియగు నెఱ్ఱాప్రెగ్గడ రసవంతమగు భాగమును విడచి నీరసమగు భాగమును గ్లుప్తీకరించి రచియించెనని తలంపరాదు. నరకాసురునితో సత్యభామ యుద్ధము చేసినప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁ డొనర్చిన శృంగారచేష్టలను జక్కఁగా వర్ణించిన యెఱ్ఱన యీభాగమును వదలివేయునని యెంచరాదు. ౬౮-౭౬ అధ్యాయములు గలభాగ మెఱ్ఱనకు లభింపలేదనియు భాగవతమువలెనే క్లుప్త

మైన కథను గలిగియున్న ప్రీతియే లభించుటచే నందున్నట్లుగానే యాతఁడు తెలిగించెననియు మనము తలంపవలసియున్నది. ఈయూహ వాస్తవమయ్యెనేని సంస్కృతమందలి ౬౫-౭౬ అధ్యాయములలోఁ గొంత ప్రక్షిప్తమనక తప్పదు. అయిన నీవిషయమున నింకను బరిశోధన మావశ్యకము. ఉత్తరహిందూదేశ మందలి హరివంశ తాళపత్రి ప్రతులును దక్షిణదేశమందలి వ్రాఁతప్రతులును బరిశోధించుటావశ్యకము.

గ్రంథవిస్తర భయమున్నను నెఱ్ఱన రచించిన పారిజాతభాగమును బరిశోధకుల సౌకర్యముకొఱకు క్రిందనిచ్చుచున్నాఁడను.

"క. ఏతరువు సురాభ్యర్చిత
మేతరువు గరంబభీష్ట మిందాణికి వి
ఖ్యాతం బేతరువు నిజ వి
భూతిఁ ద్రిభువనంబులం బ్రభూతస్థితులన్. ౨౧౪

క. ఏతరువు సమీపమునకు
నేతేరఁగ నాత్మజంబ యెంతయు నరుదై
జాతిస్మరత్వ మగునే
జాతికినే నట్టిపారిజాతముఁ గనియెన్. ౨౧౬

ఉ. అత్తరి సత్యభామ తను నాదిసురాంగనగాఁ దలంచు చ
య్యుత్తమదివ్యవాసనసముద్ధతమై మదినుల్లసిల్లఁ బె
ల్లెత్తినవేడ్క నవ్వరమహీరుహముం దనసొమ్ము సేఁతకై
మెత్తనవేఁడెఁ జిత్తవిభు మేకొని యచ్చతురుండుఁ జెచ్చరన్ ౨౧౭

తే. పెఱికి పారిజాతముఁ దార్క్ష్యు పెద్దవీఁపు
మీఁద నిడుకొని ప్రియకాంత మెచ్చియలర
దేవలోకంబు వెలువడఁగా వనంబుఁ
గాచియున్నకింకరులు పెక్కండ్రు గడగి ౨౧౮

వ. అడ్డపడి యనేకశస్త్రాస్త్రవిలసనంబుఁ జూపిన నవ్వేచు నవ్వీయుండు ౨౧౮

మ. స్ఫుటశార్ఙ్గచ్యుత తీవ్రబాణపటలస్ఫూర్తిప్రచారంబులం
దుత్రిటితగ్రీవుల దారితోదరుల నిర్లూనాంఘ్రులన్ భిన్నషా
త్రటులం జేయుఁగఁ గొంద ఱేఁగి యధికత్రాసంబునం జెప్ప ర
ప్పటుబాహావిభవుం డొనర్చె నక్రియాపర్యాప్తిగోత్రారికిన్ ౨౨౦

క. దేవాధిపతియు మదిలో
నావిభుఁడు త్రిలోకహితసమాచరణకళా
కోవిదుఁ డగుట యెఱింగి య
థావిధ మగు తత్కృతంబునకు నోడఁబడియెన్. ౨౨౧

ఆ. మనసు పట్టలేక యనిమిషకోటితో
నరిగియుతనిఁదాఁకి యని యొనర్చి
వజ్ర మతనిమీఁద వైచి తద్వేగసం
స్తంభనమున మదము దక్కి సుర్గి ౨౨౨

వ. అమ్మాహాత్మ్యుతోఁ దదీయనివృత్తి పర్యంతంబు దివ్యమహీరు
హంబు మహీతలస్పర్శగా నొడంబఱిచి యమరావతికిం జనియె.
కృష్ణుండు నిత్తెఱంగునం బారిజాతంబు గైకొని నిజపురాభిముఖుం
డయ్యె ౨౨౩

... ...

వ. పారిజాతంబును నవతారితంబు సేసి ప్రద్యుమ్ను నాజ్ఞాపింప నతం
డయ్యుత్తమతరువు నంతఃపురంబునకుం గొనిపోయెఁదత్సన్నిధానం
బున సకల కుకురాంధక వరులుఁ గుమారులును దివ్యంబు లగు
తమపూర్వజన్మంబులు సంస్మరించి యది తదీయ ప్రభావంబు
గాఁనెఱింగి యద్భుతంబు నొందిరి. గోవర్ధనధరు డాధరణీ ధర
శిఖరంబును గల్పవృక్షంబును బ్రశస్తంబు లగు నెలవులం బ్రతి
ష్ఠితంబులు సేయించి" ఉత్తరభాగము చతుర్థాశ్వాసము. ౨౩౧

పారిజాతమును సత్యభామ యుద్యానవనంబునఁ బ్రతిష్ఠించెనని భాగవతమునం దుండ నిందట్లులేక ప్రశస్తమగు నెలవున నాటించె నని యున్నది

సంస్కృతహరివంశ మందలి యధ్యాయములు ప్రక్షిప్తమను టకే, యుపపత్తు లధికముగఁ గన్పట్టుచున్నవి. ఆకాలమునఁ బురాణములయం దుండెడి చిన్నకథలను దీసికొని పెంచి కావ్యములను రచించుటయందును, కథలను గల్పించి ప్రబంధములను నిర్మించుట యందును, కవులకేమి, కృతిపతులకేమి యభిరుచి మెండు. ఇందులకు మను చరిత్రము, రాజశేఖరచరిత్రము, వసుచరిత్రము, కృష్ణార్జున సంవాదము, కళాపూర్ణోదయము మొదలగు కావ్యములు నిదర్శనములు. హరివంశమునఁదొమ్మిది యధ్యాయములలో నున్నకథను భాషాంతరీకరించెననుటకంటె నాయధ్యాయములు ప్రక్షిప్తములని తలంచుటయే యుచితము

తిమ్మకవికవిత్వముమృదుమధుర పదసంయుతమై మనోహరము గానున్నది ఆకాలపుకవులే "ముక్కు తిమ్మనార్య ముద్దుపలుకు" అని శ్లాఘించి యున్నారు. తమగ్రంథములయం దితని నుతించిన కవులు పెక్కురున్నారు. వారు రచించిన పద్యములను, గ్రంథమధికమగునను భీతిచే నిట నుదహరింపను. పట్టమట్ట సరస్వతిసోమయాజి కృత మగునొక్క పద్యము నీక్రింద నిచ్చెదను.

క. భారతికి ముక్కు సల్పిన
ధీరులకును దిక్కు ముక్కు తిమ్మయ సూ। యం
చారసి యారసికుని కృతి
పారిస్యముఁ దలఁతు ధీసారస్యముగన్ ...పృథుచరిత్ర

ఈకవియందుఁగృష్ణరాయల కధికగౌరవముకలదు. రాయలీతని కగ్రహారాదుల నిచ్చి సన్మానించి నట్లీఁడు చెప్పిన "కృష్ణరాయ

క్షితీశ కరుణాసమాలబ్ధ ఘనచతురంతయాన మహాగ్రహారసన్మాన యుతుఁడు'' అను వాక్యముల వలన స్పష్టమగుచున్నది.

ఇతని నివాసము బళ్లారి మండలమని యూహింపవచ్చును ఇతని జననమరణకాలములనుసరింణయించుట కాధారములు లేవు ఇతఁడు తన మేనమామయైన ఘంటసింగయకంటె నిరువది సంవత్సరములు చిన్నవాఁడనియుఁ గృష్ణరాయల రాజ్యకాలమునందు నాతని యాస్థానమున నుండినవాఁడనియు నిర్ణయించుటకు సంశయింప నక్కఱ లేదు-రాయల యనంతరము నందితఁడు జీవించి యుండెనో లేదో, ఉన్నచో నెంతకాలముండెనో తెలియదు. ఇతఁడు యుద్ధయాత్రలలో రాయలతోఁగూడ నుండెడివాఁడు.

శ్రీకృష్ణరాయలును పెద్దనార్యుఁడును ముక్కు తిమ్మనయుఁ దమతమ గ్రంథములలో దశావతారములను నుతించుచుఁ బద్యములను వ్రాసియుండిరి. వాని నిట నుదాహరించినచో వారికవితా తారతమ్యము తెలియునని యూహించితిని. కాని గ్రంథవిస్తర శంకచే నీయలేదు.

ఈకవినిగూర్చి కథ లనేకమున్నవి. ఆంధ్రకవుల చరిత్రమున నుదాహృతమైన యొక కథ నిట వ్రాయుచున్నాడను.

"ఈకవియొక్క దాతృత్వమునుగూర్చి యొక కథ గలదు. ఇతఁడు పారిజాతాపహరణమును రాజున కంకితము చేసినపుడు రాజు చతురంతయాన మహాగ్రహారములును మణికుండలములును బహుమానము చేసెను ఆయమూల్యమణి కుండలములను ధరించి తిమ్మన వాకిట గూరుచుండియుండఁగా నొకబట్టువచ్చి యాతని కవనమై పునో నిట్లు స్తుతించెనఁట!

క మాకొలఁది జానపదులకు
నీకవితాశ్రీవి యబ్బునే కూపనట

ర్భేకములకు గగనధునీ
శీకరముల చిమ్మ నంది సింగయ తిమ్మా!

స్తుతింపఁగానే యతఁడు తనయొద్దనప్పుడు మఱేదియు నమూల్య వస్తువు లేకపోవుటచేత వెంటనే తన చెవినున్న యమూల్య రత్నకుండల మొకటి యాబట్టుకవి కిచ్చెనఁట! మఱునాఁడు తిమ్మకవి యొంటి చెవికుండలముతోనే రాజాస్థానమునకుఁ బోయియుండఁగా నచ్చటి కాబట్టుకవియు వచ్చెనఁట! అపుడు ప్రస్తావవశమున రాజాకుండల దాన వృత్తాంతమును బట్టు చెప్పిన పద్యమును విని యాపద్యమునం దలి 'గగన' శబ్దమునకు మాఱుగా 'నాఁక' యనియుండినచో మరింత సరసముగా నుండునని సెలవిచ్చెనఁట. అప్పుడాపద్దమునకు వన్నెదెచ్చి తిరిగి చెప్పి తన చెవికుండలమును దిమ్మకవియుఁ దన చెవికుండలమును బట్టుకవియు రాజుముందఱఁ బెట్టిసమర్పించిరట! రాజువారి యౌదార్యమునకును సరసత్వమునకును మెచ్చి యిరువురకును సర్వాబహుమతులిచ్చి పంపెనఁట!

ఈతని కవిత్వశైలి చూపుటకుఁ బైని వ్రాసిన పద్యములే చాలి యున్నను విదివఱకుదాహృతములు కాని ౩, ౪, ౫ ఆశ్వాసములనుండి మఱిమూఁడు పద్యముల నుదాహరించి యాతని చారిత్రమును ముగించెదను

చ. జలరుహనేత్రఁ గాంచి సరసత్వము మీఱఁగ నొక్కవేలుపుం
జిలుకలకొల్కి రాచిలుక చేఁ బిలిపించిన సత్యభామ కో
కిలికతెఱంగు శౌరికడ కన్నులసన్నలఁ జూపెఁ గోప్యక
స్థళికలుపాయితాక్షి వలనంబులనాసతిదన్నదల్పఁగన్ ౩ ఆ. ౨౦

ఉ. తానఁటె పారిజాతవసుధారుహముం గొనిపోవువాఁడు క
న్గానఁడు యాదవుండనుచుఁ గన్నులు వేయును జేవుఱింప పై
శ్యాఁగతన్మదైత్యనర వారిధిపానిలయుఁడు నాయకే
శానులదిక్కు మూచి కులిశంబు కరంబునఁ బూఁచిపట్టినన్ ౪ ఆ. ౬౩

మ. సమయజ్ఞుండయి గర్గసంయమి మహాసంకల్పముం జెప్పఁ గ
ల్పమహీజంబు సదక్షిణాకము విజప్రాణేశుఁగూడ న్నప
ర్వమున విష్ణునకిచ్చె దానముగ ధారాపూర్వమవ్వేళఁ "దు
భ్యమహం సంప్రదదేన మోనమ" యటంచ ద్దేవి మోదంబునన్.
- ౫ ఆ. ౭౨.

నారదునియొద్దనుండి శ్రీకృష్ణుని మరలవిలిచికొనుటకై యాతని యెత్తు ధనమిమ్మని నారదుఁడడిగెననియు నంతలకు సత్యభామయొద్ద నున్న ద్రవ్యమంతయుఁ జాలకపోఁగా నామెచేఁ బ్రార్థితయై రుక్మిణి యిచ్చుటకువచ్చి యొకతులసీదళము తులయందుంచఁగా నది శ్రీకృష్ణునితోఁ దులదూగెననియు నొకయైతిహ్యము కలదు.

---

101 ధూర్జటికవి

ఈకవి కాళహస్తి మాహాత్మ్యమను నాల్గాశ్వాసముల పద్యకావ్యమును రచించి కాళహస్తీశ్వరున కంకితము చేసెను. ఈక్రింద నుదాహరించిన యాశ్వాసాంత గద్యతక్క కవి తననుగూర్చి గ్రంథమున నొక్కమాటయైనను జెప్పకొనియుండలేదు.

"ఇది శ్రీమత్కాళహస్తీశ్వర చరణకమల సేవాపరాయణ సింగమరమానారాయణ జక్కయనారాయణ తనూభవ భవపరాఙ్ముఖధూర్జటి ప్రణీతంబైన శ్రీకాళహస్తిమాహాత్మ్యంబను మహాప్రబంధంబునందు సర్వంబును జతుర్థాశ్వాసము"

ఈపద్యమును బట్టి కవితల్లిపేరు సింగమయనియు తండ్రి జక్కయతనయుఁడైన నారాయణుఁడనియుఁ దెలియుచున్నది. కృత్యాదియందిష్టదేవతాప్రార్థన మైనపిదప షష్ఠ్యంతములకుఁబూర్వమిక్రిందనుదాహరించిన యైదుపద్యములను వ్రాసియున్నాఁడు.

క. ఈరీతి నిష్టదేవ స
మారాధన మాచరించి యస్మత్కృతిక
న్యారత్నమునకు విద్యా
పారంగతుఁడైన వరునిఁ బరికించి మదిన్.

శా. వాగర్థంబులు శ్రోత్రవక్తలు జగద్వంద్యుండు నద్వైత వి
ద్యాగోష్ఠిన్ వివరింప నీశ్వరుఁడ కాదా మత్ప్రబంధాధిప
త్యాగణ్యార్హుఁడు వేఱొకండు గలఁడే యామాటలేలంచుఁ జే
తోగమ్యుండగు కాళహస్తిపతి నాథుంగా సమర్థించితిన్.

ఉ. ఈశుభకావ్యరత్నమునకీశు నధీశుని జేసినన్ మహా
దేశికసార్వభౌముఁడు మదిం బ్రమదంబు వహించి ధూర్జటీ
నీశివభక్తి కావ్యసరణిం గడుధన్యతఁబొంద నవ్యభా
షాశతధానిగుంభనరసస్థితి నొప్పఁదలిర్పఁ జెప్పుమీ.

క. అని గురుఁడనుపమ కరుణా
వనధియనుగ్రహము సేయవరమౌని మనో
వనజవనరాజ హంసము
ననుభవగోచరుఁ గృతీశు నభివర్ణింతున్.

మ. తనయిల్లాలఖిలైక మాత; తనసంతానంబు భూతవ్రజం;
బనులాపంబులు వేదము; ల్దనవిహారాగారము ల్మౌనిహృ
ద్వనజంబు; ల్దనసేవకుల్గములజాతశ్రీధరు; ల్గాఁ జెలం
గినదేవోత్తము నమ్మహాత్ముఁదరమే గీర్తింపఁగా నేరికిన్

ఈపద్యములోనైనను ధూర్జటియను పేరొక్కటితక్క మరియేవిషయమును గానరాదు. గురునిపేరయినను జెప్పలేదు. కాళహస్తిమాహాత్మ్యమునం దీధూర్జటి యేకులమువాఁడో, ఎప్పటివాఁడో, ఎచ్చటివాఁడో తెలిసికొనుటకుఁ దగినయాధారము లేవియులేవు.

శ్రీకృష్ణరాయ విజయమును రచించిన కుమారధూర్జటి యని నామాంతరముగల వెంకటరాయామాత్యకవి ధూర్జటికిఁబౌత్రుఁడయి

నట్లు కృష్ణరాయ విజయమందలి యీక్రింది పద్యమువలనఁ దెలియు చున్నది.

సీ. నను భరద్వాజగోత్రుని సదాపస్తంబ
సూత్రుని బాంధవస్తోత్రపాత్రుఁ
బాకనాటార్వేలవంశప్రసిద్ధుని
ధూర్జటిపౌత్రు బంధురచరిత్రు
సద్గురుకారుణ్యసంప్రాప్తవిద్యా వి
హారుని శ్రీకాళహస్తి నిలయు
చిత్రప్రసూనాంబికా శ్రీకరానుగ్రహా
సాధిత కవితారసజ్ఞహృదయు
సారరచనాధురీణుఁ గుమారధూర్జ
టిప్రధానాగ్రగణ్యుఁ బటీరహీర
మహితసత్కీర్తిఁ గాళయామాత్యపుత్త్రు
వేంకటార్యుని బిలపించి వేడ్క ననియె

ఈపద్యమును బట్టి మనధూర్జటికవి పాకనాటి యార్వేలనియోగి బ్రాహ్మణుఁ డనియు ఆపస్తంబసూత్రుఁ డనియు భరద్వాజగోత్రుఁ డనియుఁ జెప్పవచ్చును. కాని ఈసీసపద్యములో వర్ణింపఁబడిన ధూర్జటియుఁ గాళహస్తిమాహాత్మ్యము రచించిన ధూర్జటియు నొక్కఁడేయని నిశ్చయించుట కాధారము లిందు లేవు. పైపద్యములో ధూర్జటినిఁ గవియని చెప్పలేదు. కృష్ణరాయ విజయమును రచించిన కుమారధూర్జటికి లింగరాజకవి యనునొకతనయుఁడు కలఁడు. అతఁడు పెదకాళహస్తి మాహాత్మ్య మనుగ్రంథమును రచించి, కాళహస్తిని పాలించుచున్న దామెర్ల అక్కరాజు వెంకటపతిగారి కంకిత మిచ్చియుండిరనియు. దానిని తాము చదివియుంటిమనియు వ్రాయుచు ధూర్జటికవికృత కాళహస్తి మాహాత్మ్య ముద్రిత ప్రతిపీఠికలోఁ బీఠికాకారులగు కొత్తపల్లి పద్మనాభశాస్త్రులుగారు పెదకాళ

హ స్తి మహాత్మ్యములోనివనియుదాహరించిన పద్యముల నీక్రిందనిచ్చు చున్నాఁడను.

సీ. శ్రీకాళహస్తిగౌరీనాథపదపద్మ
సద్భక్తియుక్తి నిశ్చలతఁగాంచి
సారసుధాసారసరసోక్తి గుంభనఁ
గాళహస్తిమహత్త్వకథనొనర్చి
కృష్ణరాయకిరీటకీలితమణిగణా
ర్చితపదాబ్జద్వయశ్రీ వహించి
యాసేతుకాశీతటావనీవిఖ్యాత
సత్కీర్తి విస్ఫూర్తిఁజాల వెలసి
ధరణిఁ జెలువొందె నేకవీశ్వరవతంస
రత్న మమ్మహనీయు ధూర్జటిసుధీంద్రుఁ
దలఁతు జలనిధివీచికాకలకలాను
కారి భూరికవిత్వవాక్పటిమ గుల్కు.

సీ. శ్రీకాళహస్తీశసేవనాన్వితచిత్త
చిత్తజాకార లక్ష్మీవిహార
రమణీయశీల భారద్వాజగోత్రప
విత్ర యాపస్తంబసూత్ర మహిత
ధూర్జటివంశపాథోధిచంద్రకుమార
ధూర్జటినామ విస్ఫూర్జితాంక
స్తుతమతి వేంకటపతితనూభవ లింగ
రాజకులేంద్ర ధైర్యాచలేంద్ర

క. వినుకాళహస్తిమహిమం
బనుపమమై వెలయ మూను మడధ్యాయికథఁ
దెనుఁగునఁ గావ్యముగ నొన
ర్చను బెడధూర్జటికవీంద్ర శేఖరుఁ డనఘా.

గీ. బహుపురాణమథితభవ్యార్థశివతత్త్వ
సారమెల్ల నైక్యసరణిఁ బొదలి
జగతి శివరహస్యసగ్రహమనునితి
హాస మెసఁగ విబుధు లభినుతింప.

సీ. ఆయితిహాసంబునందలి యుత్తర
భాగంబునందు భాస్వన్నిరూఢిఁ
గాళహస్తిమహత్త్వకథ నూటయిర్వది
యధ్యాయములఁ దెలు పమరుచుండఁ
దత్కథఁ దెనుఁగున ద్రాక్షరసోర్మిక
పరిపాకపస్ఫూర్తిఁ బరిఢవిల్లఁ
గృతి యొనర్పుము మదంకితముగ శబ్దచ
మత్కృతిఁ బండితు ల్మదిగణింప.

ఈపద్యములవలనఁ పెదధూర్జటికవి కాళహస్తిమహాత్మ్యమును రచియించినట్లును, అతఁడు కృష్ణరాయల యాస్థానమున గౌరవము నందినట్లును దెలియుచున్నది. ఈతనిని పెదధూర్జటి యని చెప్పుట చేత పెదధూర్జటియనియు చినధూర్జటియనియు నిగువురుధూర్జటులు కలరనియు, నందు చినధూర్జటిపౌత్రుఁడు కుమారధూర్జటి యనియుఁ గృష్ణరాజవిజయమునందలి పైసీసపద్యమున, కుమారధూర్జటి తన పితామహుఁడైనచినధూర్జటినే తలపెట్టెననియు నూహింపఁదగియున్నది ఈయూహ సరియైనదనుటకు, కృష్ణరాయవిజయమునందలి యీక్రింది పద్యము సాక్ష్య మొసంగుచున్నది.

చ. స్తుతమతి యైన యాంధ్రకవి ధూర్జటి పలుకుల కేల కల్గెనో
యతులితమాధురీమహిమ నా విని మీ పెదతాత చాలస
న్నుతిఁ గనెఁ గృష్ణరాయలమనోజ్ఞసభ న్విను మీవు నట్లమ
త్కృతబహుమానవైఖరులఁ గీర్తివహింపుము ధాత్రిలోపలన్.

కృష్ణరాయలచే గౌరవమునొందిన ధూర్జటి, కుమారధూర్జటికిఁ బెదతాతయని యిందు స్పష్టముగా నున్నది. దీనినిబట్టి పైసీసపద్యములోని "ధూర్జటిపౌత్ర" అను వాక్యమునందలి ధూర్జటి కుమారధూర్జటికిఁ బితామహుఁడనియు, నూహించుటలోఁ దప్పులేదు. కాని కాలనిర్ణయముఁ గావింప వలసివచ్చినప్పు డీయూహాలు సరియైనవి కావని తేలినది 'పెద్దతాత' అనఁగా వరుసకుఁ దాతయనియు కేవలము పెదతాత కాఁడనియు స్పష్టమైనది ఈవిషయమును గుమారధూర్జటి చారిత్రమున విపులముగాఁ జర్చించియున్నాఁడను.

కాళహస్తిమాహాత్మ్యమును రచించిన ధూర్జటి కృష్ణదేవరాయల సభయందలి యష్టదిగ్గజములలో నొకఁ డని ప్రతీతికలదు. "స్తుతమతియైన యాంధ్రకవిధూర్జటి పల్కుల కేలఁగల్గెనో యతులిత మాధురీమహిమ!" అనికృష్ణరాయలేప్రశ్నించెననియు, నందుపైఁ దెనాలిరామకృష్ణుఁడు లేచి "హా! తెలిసెన్ భువనైకమోహనోద్ధత సుకుమారవారవనితాఘనతాపహార సంతతమధురాధరోదితసుధారసధారలు గ్రోలుటంజుమీ" అని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెననియుఁ జెప్పెదరు. తెనాలిరామకృష్ణకవి కృష్ణదేవరాయల కాలములోనివాఁడు కాఁడనియు మఱియేకవియో దీనినిఁ బూరించియుండుననియుఁ గొందఱందురు. రామకృష్ణకవి కృష్ణరాయలకాలము వాఁడని స్థిరపడినచో నీపూరణకర్త యాతఁడని నిశ్చయింపవచ్చును. కుమారధూర్జటియే గ్రంథస్థము చేసియున్నందున రాయలసభలో నీసంభాషణమే జరుగలేదనియు నిది యసత్యమనియుఁ జెప్పుటకు వీలులేదు. కాళహస్తి మాహాత్మ్యమును బట్టి శివభక్తులలో నగ్రగణ్యుఁ డని చెప్పఁదగిన ధూర్జటి సంతత వేశ్యాప్రియుఁ డగుట యాశ్చర్యముగనే గన్పట్టును. యౌవనమున నట్లు స్వేచ్ఛగా సంచరించి, వయసు మరలిన పిమ్మట పశ్చాత్తప్తుఁడై శివభక్తాగ్రేసరుఁడై కాళహస్తి మాహాత్మ్యమును రచియించి యుండవచ్చును. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు, స్తుతమతి—యతులితమాధురీ

మహిమ'' అని కొనియాడుట శ్రీకాళహస్తిమాహాత్మ్యమే కాకుండ మరియేదేని కృతిగాని యేవేని కృతులుగాని ధూర్జటిచే రచితములయ్యె నేమోయని యనుమానము కలుగుచున్నది. కాని అట్టివి యున్నట్లు కుమారధూర్జటిగాని లింగరాజుగాని చెప్పియుండలేదు.

ఇత్వసంధులు రేఫద్వయమైత్రి మొదలగు ప్రయోగము లీకావ్యమునఁగన్పట్టుచున్నవి. ఇవి కవికిసమ్మతములనియేయూహింపఁదగియున్నది. కాని తెలియక ప్రయోగించెనని తలంపరాదు.

ఈతనికవిత్వము ద్రాక్షాపాకమున మృదుపద సంయుక్తమై యనర్గళధారతో భక్తిరసపూరితమై యొప్పారుచున్నది. కవిత్వశైలి తెలియుటకై కొన్నిపద్యముల నుదాహరించుచున్నాఁడను కాళహస్తీశ్వర మాహాత్మ్యమందలి కథలుగూడ మనోహరములై శివుని మహిమలం దెలుపుచు భక్తిరసోద్దీపకములై యొప్పుచున్నవి. వాని సారము వ్రాయుటకు తావుచాలదు

చ. పరిచితబంధనై పుణినపారకళానుభవప్రసక్తినా
దరసవివేకసంపద పదాశుకవాక్యసుధానుభూతి మో
హరహితవృత్తి బ్రహ్మపదవంగరహస్యవిచారబుద్ధి న
ప్పురమునఁ గామినీజనులు పోల్తురు యోగిజనంబు పోలికన్. ౧౮

శా ఓ వెఱ్ఱీ! సుతులందఱుం దెగిన ప్రద్యోతదుఃఖమ్మై యీగతిన్
జావం బుట్టువు దీఱునే! మనములో సంసారమున్ రోసినన్
దేవోత్తంసునిఁ బార్వతీరమణు భక్తిం గొల్వుమీ చేకుఱున్
జీవన్ముక్తియటంచుధాత్రి యుపదేశింపం బ్రమోదంబునన్. ౧౯

శా. ఈసంసారపయోధిలోనఁ బడి మే మీఁదీఁది దేహంబుపై
నాసల్మానక తేలుచు న్మునుఁగుచుం బ్రాణప్రయాణోన్ముఖా
యాసంబుల్ శతసంఖ్య లోర్చితిమి దేవా మమ్ము రక్షించి మి
థ్యాసౌఖ్యంబులుచాలు నిత్యసుఖ మిమ్మాయంచుఁ బ్రార్థించినన్
౨౦.

ఉ. ఎన్ని మహానదు, ల్వనములెన్ని; గిరీంద్రములెన్ని; బోయ వీ
ళ్లెన్ని: మృగంబులెన్ని; జనహీనములైన పథంబులెన్ని; నే
నిన్నియు దాటి యేకరణి నీశ్వరు శైలముఁ జూడఁబోయెదన్
గన్నదిగాదు విన్నయదిగాని సదాశివ యేమి సేయుదున్   3 అ

ఉ. కాముకవార్ధిధిం గలఁచు కవ్వము; బువ్వము దేవకోటికిన్
వ్యోమపథంబు తేన; పెరకొప్పెడుపర్వము; మవ్వ ముత్పల
శ్రీమతికిన్; జకోరమహిషీమధుపాళికిఁ బ్రోచునన్నమై
యామవతీశబింబ ముదయానలము క్రక్కెఁ బ్రభాళిపెక్కువన్   ౪ అ

ఈతనిపద్యముల నుదాహరించుటలోఁ దృప్తిగలుగుట లేదు. వేయేల! ప్రతిపద్యమును రసవంతమై మాధుర్యమునుగురియుచున్నది. అందుచేతనే కృష్ణరాయలు అతులితమాధుర్య మెట్లుకలిగెననిప్రశ్నించియున్నాఁడు. అట్టిప్రశ్నము నడిగించుటకీ గ్రంథ మొక్కటియేచాలు ననియు వేఱుకృతి యవసరము లేదనియుఁ దోఁచుచున్నది.

ఈతఁడు "కాళహస్తీశ్వరా" యనుమకుటముతో నొకశతకమును రచియించెనని చెప్పుచున్నారు. కాళహస్తిమాహాత్మ్య పీఠికాకారు లాశతక మీతనిది కాదనివ్రాసియున్నారు. మనకిప్పుడు ౧౧౫ పద్యములుగల కాళహస్తీశ్వరశతకము ముద్రితప్రతి లభించుచున్నది. అందీశతకము ధూర్జటికృతమని చెప్పుటకుఁదగినయాధారములుగనప్పట్ట లేదు. కాని యీశతక మీధూర్జటికృతమని చిరకాలానుగత మగు ప్రతీతిలోకమున వ్యాపించియున్నది. కస్తూరి రంగకవి యుభేదయతి కుదాహరణముగఁ దనరంగరాట్ఛందమునందు "ధూర్జటివారి కాళహస్తీశ్వర శతకములోనిదని యీక్రిందిపద్యము నుదాహరించియున్నాఁడు.

శా. నీకుంగాక కవిత్వమెవ్వరికి నేనీనంచు మీఁదెత్తితిన్
జేకొంటిన్ బిరుదంబుఁ గంకణము ముంజేఁగట్టితిన్ బట్టితిన్

లోకులెన్నెచ్చ వ్రతంబు నాతలఁపులేదుర్ల భీరునింగాదు ఛీ
ఛీ! కాలంబున రీతి తప్పుదుసుమీ! శ్రీకాళహస్తీశ్వరా!

కాళహస్తిమాహాత్మ్యమును ఈశతకమును జదివిచూచినచో నిందలి పదములకూర్పు, ధార, భావ, మాధుర్యము భక్తిరసము వీనినిబట్టి యీరెంటికిని కర్తయొక్కఁడేయని తోఁచును. పైని వ్రాసిన "స్తుతమతియైన" యనుపద్యమును బట్టి ధూర్జటికవి సంతత వేశ్యానురక్తుఁడని తోఁచుచున్నదని పైని వ్రాసియుంటిని. అందులకను గుణముగ నీక్రిందిపద్యములలో నీశతకకర్తయౌవనమున స్వేచ్ఛా సంచారిగ నున్నట్లు వ్రాసికొని యుండుటనుబట్టి అతఁడే యీతఁడని తోఁపింపఁ జేయుచున్నది.

శా కాయల్గాచె వధూనఖాగ్రములచేఁ గాయంబు వక్షోజముల్
రాయనాపడె రొమ్ము మన్మథవిహారక్లేశవిభ్రాంతిచేఁ
బాయంబాయెను బట్టఁగట్టెఁదల చెప్పన్రోఁతసంసారమేఁ
జేయంజాల విరక్తుఁ జేయఁగదవే శ్రీకాళహస్తీశ్వరా!

మ చెడుగుల్ కొందఱుకూడి చేయఁగఁబనుల్ చీకట్లదూటంగఁ బా
ల్పడితింగాని చరింపరాని నినునొల్లంజాలుఁ బొమ్మంచు ని
న్నెదలందోఁచినఁజూరుపట్టుకొని నే వ్రేలాడుదుంగొర్కెఁనో
రెడియర్థంబులు నాకు వేఁగలుగవో శ్రీ...

గ్రంథద్వయైక కర్తృత్వమున కిది బలవత్తరమైన కారణము కాకపోయినను, నితరకారణములపై నది స్థిరమగునప్పు డిది యందులకు దోడుపడఁగలదు. ఉత్తమశతకములలో నీకాళహస్తీశ్వర శతక మొకటి. ఈశతకమును బహిరంగముగ నంగీకరించిన వారల్ప సంఖ్యాకులు. అందులో ధూర్జటియొకఁడు. ఈశతకము ననుకరింపవలయునని యెందఱోకవులు శతకములను వ్రాసియుండిరి. కాళహస్తీశ్వరశతకములే రెండుమూఁడున్నవి. కాని ఒకటియుఁ దీనితో సరిరాలేదు.

రాజులను నిందించుచు నీకవి యీశతకమునఁ బదిపద్యములకుఁబైగా వ్రాసియుండెను. అందుమూఁడుపద్యముల నీక్రిందనుదాహరించెదను.

శా. రాజుల్మత్తులు వారిసేవ నరకప్రాయంబు వారిచ్చు నం
భోజాక్షీచతురంతయానతురగీభూషాదు లాత్మవ్యథా
బీజంబుల్ తదపేక్ష చాలుఁ బరితృప్తిం బొందితిన్ జ్ఞానల
క్ష్మీజాగ్రత్పరిణామ మిమ్ము దయతో శ్రీ...

శా. రాజన్నంతనె పోవునాకృపయు ధర్మం బాభిజాత్యంబు వి
ద్యాజాతక్షమ సత్యభాషణము విద్వన్మిత్రసంరక్షయున్
సౌజన్యంబు కృతం బెఱుంగుటయు విశ్వాసంబు గాకున్న దు
ర్బీజశ్రేష్ఠులుగాఁ గతంబు గలదే శ్రీ.

శా. వేధం దిట్టఁగరాదు గాని భువిలో విద్వాంసులం జేయనే
లా! ధీచాతురిఁ జేసెఁ జేసినగులా మాపాటనే పోక క్షు
ద్బాధాదుల్ కలిగింపనేల! యదికృత్యంబైన దుర్మార్గులం,
జే! ధాత్రీశులఁ జేయనేటి కకటా! శ్రీ.

వీనినిబట్టిచూడఁగాఁ గవి రాజులనాశ్రయించియు లాభముఁ గానక విరక్తిఁ జెందినవాఁడై యిట్టిపద్యములను రచియించెనని తోఁచుచున్నది. ఈతఁడు కృష్ణదేవరాయల యాస్థానకవియని ప్రతీతి కలదు కదా! కృష్ణరాయలుకవులనాదరించని వాఁడు కాఁడు. అట్టిచో నీతనికీనిరాశ యెట్లుకలిగెను? అని సంశయము కలుగుచున్నది. కృష్ణరాయల తుదిదినములలో నీతఁడుండి రాయలయనంతర మితరరాజుల నాశ్రయించియు ఫలితమును బొందఁ జాలక నిరాశ జనింపఁగా నిట్టి పద్యములు వ్రాసియుండునని తోఁచుచున్నది.

శా. సంతోషించితిఁ జాలుఁ జాలు రతిరాజద్వారసౌఖ్యంబులన్
శాంతిం బొందితిఁ జాలుఁ జాలు బహురాజద్వార సౌఖ్యంబులన్

శాంతిం బొందెదఁ జూపు బ్రహ్మపదరాజద్వార సౌఖ్యంబు ని
శ్చింత న్నాంతుఁడ నౌదు నీకరుణచే శ్రీ.

ఇత్యాదిపద్యముల వలన నీతఁడు యావనమున స్వేచ్ఛావిహారియు, బహురాజాశ్రయుఁడునై జీవితమునుగడపివయసుచెల్లినపిమ్మట రాజాశ్రయమున నిరాశజనింపఁగాఁబశ్చాత్తప్తుఁడై పరమేశ్వరపాదారవిందము లందవిలిన హృదయముతో నీశతకమును రచించినవాఁడని తోఁచుచున్నది. శతకమందలి పద్యములను బట్టి కవిజీవితమును నాతని గుణనిర్ణయమును జేయుట యొకొక్కప్పుడు ప్రమాదమునకు కారణమయినఁ గావచ్చును. కాని ధూర్జటిపట్ల నదిసత్యమే యని తోఁచుచున్నది.

"రోసీరోయదు" మొదలగు వ్యాకరణ మంగీకరింపని ప్రయోగము లున్నను, నవి యజ్ఞానకృతములు గావనియు, రసాభివృద్ధి కట్టి ప్రయోగము లవసరములని యాతఁడు భావించెననియుఁ నెంచఁదగియున్నది. ఈశతకమునభక్తివైరాగ్యభావములుచక్కఁగాఁబ్రదర్శింపఁబడినవి. భగవంతుఁ డెదురుగానుండినట్లుభావించి యాతనితోవినయముగను న్యాయనిష్ఠురముగను, కోపముతోడను మాటలాడుచున్నట్లు కవి పద్యములను రచించియున్నాఁడు. శైలి తెలుపుటకై మఱినాలుగు పద్యముల నుదాహరించుచున్నాఁడను.

మ తనువే నిత్యముగా నొనర్పు మది కాదా చచ్చిజన్మింపకుం
డ నుపాయంబు ఘటింపు మీగతుల రెంట న్నేర్పు లేకున్న లే
దని నాకిప్పుడె చెప్పు చేయఁగలకార్యంబున్న సంసేవఁ జే
సి నినుం గాంచెదఁగాక కాలముననో శ్రీకాళహస్తీశ్వరా!

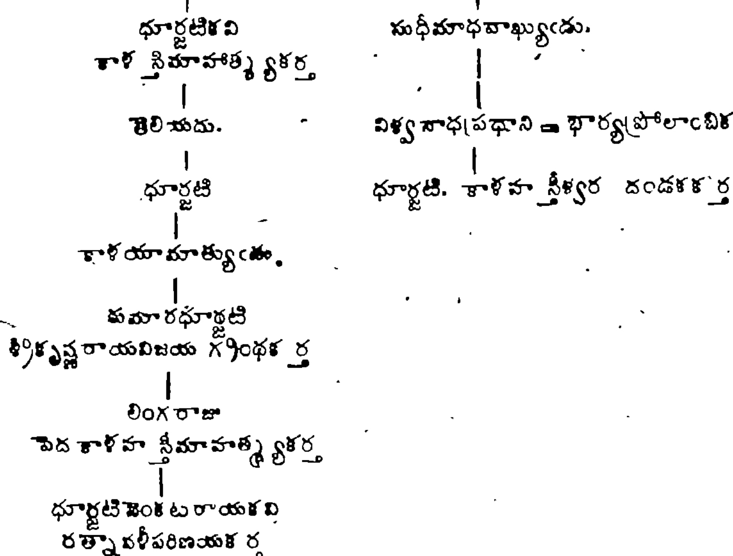
మ. చవిగాఁజూడ వినంగ మూర్కొనఁ దనూసంఘర్షణాస్వాదమొంగ
ద వినిర్మించెద వేల జంతువుల? నేత్రశ్రీఁదలే పాతక
వ్యవహారంబులు సేయు నేమిటికి మాయావిద్యచేఁ బ్రొద్దుపు
చ్చ వినోదింపఁగ దీననేమిఫలమో శ్రీ.

శా. నీ నా సందొడఁబాటుమాట వినుమా నీచేత జీతంబు నేఁ
గానిం బట్టక సంతతంబు మదివేడ్కం గొల్తువంతస్సప
త్నానీకంబున కొప్పగింపకుము నన్నాపాటియే చాలుఁ దే
జీ నొల్లం గరి నొల్ల సిరులన్ శ్రీ.

శా. అంతా సంశయమే శరీరఘటనం బంతా విచారంబె లో
నంతా దుఃఖపరంపరార్జితమె మే నంతా భయభ్రాంతమే
యంతానంతశరీరశోషణమె దుర్వ్యాపారమే దేహికిం
జింతన్నిన్నుఁదలంపఁబొందరు నరుల్ శ్రీ.

ఈధూర్జటివంశమునఁగవులు నల్గురైదుగురుకలరు. వారినిజూపు వంశవృక్ష మీక్రింద నిచ్చుచున్నాఁడను. ఇందు జూపబడినకవుల చరిత్రము లీగ్రంథమున వేఱువేఱుగా వ్రాయుదును. ఇది సంపూర్ణ వంశవృక్షమని యెంచవీలులేదు. తెలిసినంతవఱకిందుఁజూపితిని.

భరద్వాజ గోత్రమున
జక్కయ

ఈ వేంకటరాయకవి తనవంశమునకు మూలపురుషుఁడైన మన ధూర్జటికవి నిట్లు నుతించియున్నాఁడు.

మ. పటుగంగాలహరీతరంగసముకుంభ త్రేంథ తాంచత్క శా
ఘుటనుఁ బాదవినమ్రకృష్ణవరరాడ్గంభీరకోటీరవి
స్ఫుటరత్నద్యుతిపాటలీకృతపదాంభోజాతు సర్వజ్ఞు ధూ
ర్జటినింగొల్చెద నస్మదీయకులకర్తన్ భక్తి రంజిల్లఁగన్.

ధూర్జటికవి రాయల కంకిత మిచ్చిన గ్రంథములుగాని, రాయలపైఁ జెప్పిన పద్యములుగాని కానవచ్చుటలేదు. ఈతని కాలమును సరిగా నిర్ణయించుట కితనిగ్రంథముగాని శతకముగాని తోడుపడలేదు. కృష్ణరాయవిజయమునఁ గుమారధూర్జటి చెప్పిన "మాపెదతాత" అనుశబ్దమునకు పితామహుని సోదరుఁడని యర్థము చెప్పితిమేని, ధూర్జటికవి కృష్ణరాయల యాస్థానములోవాఁడు కాఁడనియు, "స్తుతమతీ" ద్యాదిపద్యములు కల్పితములనియుఁ జెప్పవలసి వచ్చును. ఈరెండిటిలోను పెదతాతశబ్దమునకు "తాతకుఁదాత" యని యర్థము చెప్పుటయే యుక్తమని తోఁచి యట్లొనర్చితిని.

